Galina Serebryakova

Ateşi Çalmak

İkinci Keman

Çeviren: Ali Rıza Dırık

5. Cilt
Roman
5. Basım

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

Galina Serebryakova

ATEŞİ ÇALMAK 5

İKİNCİ KEMAN

Roman

Rusçadan Çeviren

Ali Rıza Dırık

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Kitabın Orijinal Adı:
“Predşestviye”
Kiev-Ukrayna, 1987, Siyasal Edebiyat Yayınevi
DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com
Evrensel Basım Yayın 250
Galina Serebryakova: Ateşi Çalmak - 5
Çeviren: Ali Rıza Dırık
Redaksiyon: Ali Gündoğan
Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç
Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

Ateşi Çalmak genel başlığı ile okuyucuya sunulan

nehir romanın ciltleri ve yaklaşık olarak kapsadıkları dönem şöyledir:

Ateşi Çalmak-1

Karl Marx'ın Gençliği

(1831-1845)

Ateşi Çalmak-2

Fırtınanın Ortasında

(1845-1849)

Ateşi Çalmak-3

Sinamalar

(1849-1864)

Ateşi Çalmak-4

Yaşamın Doruğu

(1865-1883)

Ateşi Çalmak-5

İkinci Keman

(1883-1895)

YAZARDAN

Romanın temelinde Marx, Engels ve onların çağdaşları hakkındaki tarihi ve biyografik belgeler, yanı sıra, romanda gelişen olayların geçtiği yerlere giderek topladığım materyaller yer alıyor.

Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ndeki işçilerin bana büyük yardımları dokundu. Geniş bilgilerini benimle paylaşan ve bana çok değerli öğütler veren G. D. Obiçkin'e, E. P. Kandel'e ve E. A. Stepanova'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tarihçi L. E. Yakopson'a da teşekkür ediyorum.

Galina Serebryakova

İKİNCİ KEMAN

Eleanor Marx, 1884 ilkbaharında bilim ve sanat hamisi, yardımsever Bayan West'in gecesine davet edildi. Genç doçent, sosyalist Edward Aveling de davetliler arasındaydı ve gönlünü kazanmak için çabaladığı Eleanor'a eşlik etmek için can atıyordu.

"Gitsem mi, bilmiyorum," diyordu genç kız. "Çekiniyorum. Tapınağımın baş idolü aktris Ellen Terry de orada olacak. Canlı bir ilaheyle yüz yüze gelmek kolay değil. Ya düş kırıklığına uğrarsam? Goethe'nin dediği gibi, çoğu durumda, insan ilişkilerinde ideal olan mesafeli davranmaktır. Böylesi bir mesafe, düşlerimizi canlı tutmamıza yardım eder. Büyük Terry, belki de hindi gibi şişinip duran biridir. Ama onun yeteneğine o denli değer veriyorum ki."

"Çekinmeyin. O, sahnede olduğu gibi, günlük yaşamında da akıllı ve cana yakındır. Üstelik orada en has yurttaşım Bernard Shaw'la tanışacaksınız ve İrlandalıların hakkını bir kez daha teslim edeceksiniz."

"Şaşırtıcı bir ada. İsyancılarının bayrağındaki o müzik aleti harp, hafif bir rüzgâr sesine bile şarkıyla eşlik eden halkın ruhunu mu temsil ediyor acaba? Bana öyle geliyor ki, İlyada'nın esin perileri şimdilerde İrlanda'yı mekan tutmuş."

"Ya gece ne olacak? Rica ederim..." diye ısrar ediyordu Aveling.

"Peki. Dediğiniz gibi olsun."

Saat yediye doğru tüm konuklar, bronz ve gümüş şamdanlardaki çok sayıda mumun aydınlattığı geniş yemek odasında yerlerini aldılar: Büyük davetlerde havagazı aydınlatması moda değildi.

Zengin toprakları olan ev sahibesi, dul kaldıktan sonra, hem tiyatroya, hem de Blavatskaya'nın, beden değiştiren ruhun ölümsüz olduğunu ileri süren teozofi teorisine çılgıncasına kapılmıştı. Birbirinden oldukça farklı bu iki alana aynı coşkuyla adamıştı kendisini.

Yemek takımı göz kamaştırıcıydı; kolalı beyaz peçeteler, kiliseye ilk katılma törenindeki genç kızlar gibi dimdik, ağırbaşlı sıralanmışlardı. Yassı

ve yuvarlak taş vazolarda kamelyalar ve sapsız güller yüzüyordu. Sayısız çatal, bıçak ve kristalden yansıyan ışık, tabaklara yumulmuş, etrafla ilgisini kesmiş konukların yüzüne vuruyordu. Dahası, kâğıttan sorguçlarla incelikle süslenmiş tabakların güzelliği sofranın görkeminden hiç de geri kalmıyordu.

Dostları arasındaki adı ‘Tussy’ olan Eleanor’un, halk arasında ‘patates’ lakabıyla anılan, geniş burunlu, kara kuru, pembeliğini yitiren çehresi çiftçilerinki gibi sertleşmiş genç komşusu, macun kıvamındaki çorbayı gövdeye indirmişti bile. Düz, gür saçlarını arkaya savurduktan sonra:

“Bakın, insanların yemek yiyiş tarzları nasıl da farklı. Gallilerin şehvetle dillerini şapırdatmalarına, Hunlar ve Saksonyalıların iç karartıcı aç gözlülüğüne karşılık Britanyalılar, ağırbaşlı bir tarzda yalıyorlar kemikleri. Ya Yunanlılar’ın doyduktan sonra neşeyle kendinden geçmelerine, Moğolların aceleciliğine ne demeli?”

“Çok güçlü gözlemleriniz var. İnsanların ulusal özelliklerini fark etmeyi nasıl başardınız?” diye ilgiyle sordu Tussy gülerek.

“Elbette ki çoğunlukla soyluların, sosyetenin yemeklerinde,” dedi genç adam, saçlarını bir kez daha savurarak ve hiç gülümsemeden.

Masada Eleanor’un karşısında oturan Aveling fısıldadı:

“Canım, görüyorum ki Bay Shaw’un sohbeti sizi sardı. Onunla yarışmak güçtür.”

“Bu Shaw mu? O kadar sıradan ve yalın ki.”

“Sıradanlık da bir poz olabilir.”

“Öyleyse bu bir sıradan görünme oyunu.”

Garsonlar kuleye benzer ‘Melba’ dondurması ve otuz çeşit peynirin ardından, Viyana, Türk, Alman ve Polonya usulü kahve ikram ettiler.

Erkekler gürültüyle söyleşerek sigara içmek için salona, bayanlar ise birbirlerini tepeden tırnağa süzerek kışlık bahçeye yakın konuk odasına çıktılar.

Eleanor, kocaman bir aynanın karşısında saçlarını düzelten hanımı tanımıştı: Bu Ellen Terry idi. Eleanor, Terry'yi dönemin en büyük aktrisi olarak görüyordu; Portia, Ophelia ve Juliet rollerinde hiçbir oyuncunun ondan üstün olamayacağından emindi. Ünlü Charles Kean'in ve soyadını birazcık değiştirerek kendisine takma ad olarak seçtiği karısı Ellen Tree'nin öğrencisiydi bir zamanlar. Rafaelci ressamların fikirlerini benimseyen oyuncu, canlandırdığı karakterlerde İtalyan Rönesansı'nın ruhunu diriltiyordu. Aktrisin yalnızca heyecanlı, alçak sesinde değil, sürekli değişen olağanüstü hareketli yüzünde, her jestinde sanatın üstün gerçeği vardı.

Eleanor, orta boylu olmasına karşın orantılı bedeniyle uzun görünen Ellen Terry'ye bakarken onun her rolünü anımsıyordu. Sahnelerde kimse Terry gibi yürekten ağlayamaz ve gülemezdi. Soyluluk ve katılık, ihtiras ve şiir hep onda toplanmıştı.

"Seyircilere ne büyük mutluluk verdiğinizi size söyleyebildiğim için mutluyum. Venedik Taciri'nde Portia'nın içyüzünü yeni bir gözle görebildiniz. Oysa çocukluğumdan beri, onu kız kardeşim kadar iyi tanıdığımı sanıyordum. Sizin Portia'nız parayla satın alınamaz bir yargıç. O, adaletin simgesi. Bana öyle geliyor ki Shakespeare, ölümsüz piyesinin böyle yorumlanmasını onaylardı."

Ellen Terry, etkileyici bir inandırıcılıkla konuşan heyecanlı genç kıza artan bir ilgiyle bakıyordu. Aktrisin gür, siyah kaşları kalktı; gözleri ışıl ışıl parlarken uzayan sivri ve zayıf yüzü kızarmıştı.

"Teşekkür ederim. Ben Portia'yı sevdim ve Shylock'tan nefret ettim. Çevremizde onun gibi çok insan olduğunu düşünüyorum, onlara aman verilmemeli."

Ünlü aktör Henry Irving'le el ele tutuşmuş olarak kapıda beliren Bayan West, herkesi, Liszt'in öğrencisi bir Fransız piyanistin Beethoven'ın Ayışığı Sonatı'nı çalacağı salona davet etti. Ellen Terry ve Eleanor atlasla kaplı divana yan yana oturdular.

"Belki size gülünç gelecek ama bu dahice sonat bana çorap örgüsünü anımsatıyor," dedi ünlü aktris. "Kız kardeşim Kate gençlik yıllarımızda hep bu parçayı çalardı. Bense, bir yandan kardeşlerimin çoraplarındaki kocaman

delikleri yamarken, bir yandan da iğneyi müziğin ritmine uydurmaya çalışırdım. Çevremizdeki iyi yürekli insanlara rağmen, hiçbir şeyde başarı beklentim olmadığından yaşamdan nefret ediyordum. Annemle babam oyuncuydu, ancak başarıya ulaşamamışlardı. Oysa Kate daha ilk gençliğinde başarısının karşılığını almaya başlamıştı."

Eleanor Marx, Ellen Terry hakkında çok olumlu izlenimler edinmişti; düşüncelerini Aveling'e de aktardı:

"Dünyanın en önde gelen aktrisi böyle olmalı; kültürlü, dürüst, alçakgönüllü. Herhalde, bu da bir yetenek."

"Bu ruhsal bir yetenek," dedi Edward. "Terry size çok şeyler anlatabilirdi, Tussy. Rossetti, Burne-Jones, belki de tüm Rafaelciler onun arkadaşı. Aktrisin ilk kocası Watts da ressamdı."

"Rafaelciler, sanatta Rafael öncesi döneme dönük reklamı andırır gürültülü çağrılarıyla, masum 14. yüzyıla ve anlaşılan, yalnızca kendilerinin anladıkları güzellik kültürüne olan hayranlıklarıyla günümüzde ilginçliklerini yitirdiler," diye yanıt verdi Eleanor soğukça.

"Evet ama, manevi babaları John Ruskin olağanüstü bir insan," diye itiraz etti Edward.

"Özellikle insanlığı eski, ataerkil, ütopyacıların uydurduğu iyi dönemlere götürmeyi düşlerken."

"Doğru, Bayan Marx," dedi Shaw neşeli sesiyle, "geriye, mağaralara. Ben memnuniyetle kaplan postuna bürünebilirim. Ama nezleden nasıl kurtulacağız? İngiltere'nin ikliminin Bay Ruskin'in Arcadia'sına iyi geleceğini sanmam. O, dünyadaki tüm kötülüğü makineleşmiş sanayide görüyor. Kulübede yaşayıp palamutla beslenmek çok daha iyi! Atalarımız için ateşi bularak yeryüzüne felaketi taşıyan da Prometheus'tur. Ben şahsen Bay Yılan[1] ve Bayan Havva ile, Havva'nın, Rossetti ve diğer Rafaelcilerin tablolarındaki kızlar gibi cılız ve hüzünlü olmaları koşuluyla tanışmaktan memnun kalırdım."

"Havva'nın güzelliğine itirazı olan erkekler tüm kadınların düşmanıdır. Biz ilk annemize saygılıyız," diye söze girdi son derece saygı uyandıran görünümü, cansız yüz ifadesi ve boynundaki çifte kıvrımıyla Bayan West.

“Günümüzde iri yapılı ve sağlıklı insanlar limonata içiyor ve verem düşü kuruyor. Biz duyarlı antik tanrıları aldatıyoruz. Ben Praksitel’e bağlıyım. O doğanın en büyük gizlerini kavramıştı,” dedi Aveling sesini yükselterek.

İspritizma seansının başladığını ilan eden ev sahibesi isteklileri çalışma odasına davet etti.

“Gizemcilik!” dedi Edward çökmüş kocaman gözlerini yukarı dikerek, “Zerdüşt’ün, belki de Pitti ve Disraeli’nin ruhlarını çağırmaya gidiyorlar. Tıpkı dervişler gibi. Fakat esriyinceye kadar kendileri dönecek yerde binbir türlü hokkabazlıkla tabakları dönmeye zorluyorlar. Yüzyılın çılgınlığı.”

“Yüzyılın değil, tokların ve avarelerin çılgınlığı.”

Eleanor ve Aveling kışlık bahçeye yürüdüler.

Soğuk içecekler ve puroların bulunduğu masanın başında, artık üne ulaşmış genç yazar Herbert Wells ve yine onun kadar ünlü, bir süre önce Londra’da adından çok söz edilen ve hakkında pek çok şey yazılan bir derneğin kurucuları, genç ve aktif karı-koca Webb’ler duruyordu; gürültüyle bir şeyler tartışıyorlar, neşeli neşeli gülüyorlardı. Üyeler derneğe; Kartacalılarla savaşta, kararlı çarpışmalar yerine kaçamak bekleme taktiği uygulayan, ‘Cunctator’, yani ‘yavaş’ lakaplı Romalı başkomutan Fabius Maksimus’un adını vermişlerdi. Fabiancılar sınıf savaşını reddediyor ve tüm sınıfların barışçıl işbirliğine inanıyorlardı; düşüncelerine ‘lokal sosyalizm’ adını vermişlerdi. Hamamların, çamaşırhanelerin, ekmek fırınlarının açılması; kent taşımacılığının kurulması, toplumun yeniden yapılandırılması için bir esas olmalıydı. Böylece büyük ekonomik sorunlar yerel özyönetimin yerel projeleriyle çözülecekti.

Aveling, Webb’leri ve Wells’i Marx’ın kızına takdim etmek istiyordu fakat Tussy onu durdurdu.

“Biraz bekleyin, Edward. Onları daha dikkatli incelemek istiyorum. Üstelik kendilerini söyleşiye o denli kaptırmışlar ki araya girmek hoş olmaz.”

İnsan canlısı Eleanor ilk izlenimlerine güvenirdi. Herbert Wells’in, temiz, pürüzsüz, yumuşak hatlı yüzü, onun mükemmel fiziksel ve ruhsal sağlığının göstergesiydi; bu fiziksel özellikler ancak bir ilkokul öğretmeninde, başarılı

bir iş adamında ya da bir devlet memurunda bulunabilirdi. Fazladan hiçbir jesti ya da kontrolsüz hareketi yoktu. Zayıf, uzun yüzlü, kalın sesli, kumral Beatrice Webb, hareketliliği ve taşkınlığıyla dikkat çekiyordu. İnatçı ve çalışkan Beatrice aklına koyduğunu yapardı; hiç kimse onun hücumlarına ve olumlu enerjisine karşı koyamazdı. Biçimsiz, kısa boyuyla miyop bir topacı andıran Sidney Webb tümüyle karısının etkisi altındaydı.

Her üçü de çevrelerinde sıradışı özellikleriyle dikkat çeken kişilerdi. Birisi düş gücü geniş ve sağduyulu bir yazar, diğer ikisi de ekonomi bilimcisi olarak çok şeyler vaat ediyorlardı. Onları bir araya getiren, iyi niyetli toplumsal refah arayışları, entelektüel kapasiteleri, bilgilenme arzuları ve çevrede olup bitenlere karşı duydukları ahlaksal sorumluluktu. Eleanor, Fabiancıların sosyal taleplerinin ne denli basit, sınırlı ve ürkek olduğunu biliyordu; yine de insanlığın çoğunluğunun büyük acılarını hissedip bunlara üzülen varsıl aydınların bu temsilcilerine saygı duyuyordu.

“Belki de onlar ilerde tüm felaketlerin özünü anlayıp olgunlaşırlar,” diye düşündü Marx’ın kızı. Sonra Edward’a dönerek:

“Gidelim, beni bu insanlarla tanıştırın,” dedi.

“Oo, doktor Aveling!” dedi Beatrice sözcükleri yayarak ve dudaklarını alayla kıvırarak. Onu gördüğüne sevinip sevinmediğini anlamak güçtü. “Sizi Fabius Cunctator’un bayrağı altında görme umudumuzu koruyoruz.”

“Korkarım, boşuna bir umut olacak sevgili Bayan Webb. Ben doğa bilimleri fakültesini bitirdim. Çift yaşayışlı canlıları incelerken kaplumbağalara karşı daima özel bir antipati duyardım.”

“Ancak onlar yorulmak nedir bilmezler ve filleri geçerler. Festina lente[2]” diyerek karşı koydu Beatrice.

“Fabiancıların safları aralıksız olarak doluyor zaten: Ünlü yazarlar, duyarlı hayırseverler, duygusal sosyal reformcular. Topluluk büyüyor,” diye devam etti Aveling.

“Dernek,” diye düzeltti Sidney Webb ve nedense gözlüğünü iki parmağıyla kocaman, yumuşak, pürüzlü burnuna doğru indirdi.

“Size Bayan Eleanor Marx’ı takdim etmek isterim.”

“Karl Marx’ın kızını mı?” diye merakla sordu Beatrice.

“Evet, en küçüğünü.”

“Çok memnun oldum; eminim ki kocam da memnun oldu.”

“Hem de nasıl. Çok sevindim,” diye onayladı Sidney; yüzü aydınlanmıştı.

“Bay Webb ve ben, babanızın öğretisini ve taktiklerini paylaşmıyor olmamıza karşın, onu kuşkusuz olağanüstü bir insan olarak görüyoruz. Son derece mütevazı yaşadığı, reklam ve propaganda için kendi gazetesi ve parası olmadığı halde, yalnızca aristokratlar arasında değil, plebler arasında da geniş bir üne sahipti. Üstelik bu ünü anayurdunda değil, sürgünde elde etti. Evet, öğretisi tartışılabilir ve bu öğretiye karşı mücadele edilebilir; fakat hakkını teslim etmemek mümkün değil. Yine de onun devriminin tayfundan ve vebadan daha tehlikeli olduğunu akıldan çıkarmamalı; daha başka kansız yollar aranmalıdır kanaatindeyiz. İnanın, yeryüzünde eşitliği ve refahı; sağduyu, ikna ve aklın yardımıyla gerçekleştirmek mümkündür.”

Beatrice ve Sidney Webb, Eleanor’la aynı kuşaktandı, fakat nedense birden genç kıza ihtiyar ve sıkıcı göründüler. Eleanor tatlı tatlı gülümseyerek onlardan uzaklaşırken ani bir yorgunluk hissetti. Sıkı korsesinin balina çubuğunu ve bağını, ayaklarını ağrıtan yüksek Fransız topuklarını şimdi iyice hissediyordu. Salonda, bir fuardaki telaşlı kalabalık gibi aylak aylak dolaşan konuklar sinirine dokunmaya başlamıştı.

“Bir an önce gidelim, buranın havası bunaltıcı...” diye rica etti Aveling’den.

Sakin Kensington Park’a çıktılar. Büyükçe su birikintileri fenerlerin ışığı altında, üzerine yağ dökülmüş kapkara kaldırımları andırıyordu. Aveling araba çağırdı ve Tussy’yi evine götürdü.

“Issız bir adadaymışız gibi, tüm insanları unutalım bir an,” dedi Aveling Tussy’yi kendisine doğru çekerken. “Şimdi yeryüzünde yalnızca sen ve ben varız. Yalvarırım, dünyaya ilişkin düşüncelerden bir an olsun uzaklaş. Canı ceheneme dünyanın! İki gönül bir olunca samanlık seyran olur. Düşlediğim tüm kadınları ben yalnızca sende buldum. Frina’yı yapmak için heykeltraş çok sayıda model çağırmış. Birinde göğüs, birinde bacaklar, bir diğerinde de bel hoşuna gitmiş. Doğanın da ders alabileceği mükemmellik ancak

böyle çıkmış ortaya. Sen de hem akıllı, basiretli, hem de muhteşemsin. Sevgilim! Bir tanem! Eğer bir gün sana en ufak bir acı verirsem, varsın tüm felaketler üstüme yağsın. Seni mutlu kılacağıma aşkım üzerine yemin ederim.”

Eleanor büyük bir felaketin kimi zaman insan yaşamını nasıl felç ederek onu kurtulması çok zor bir uçuruma sürüklediğini biliyordu. Annesini, manevi açıdan çok yakın olduğu ablasını, küçük yeğenini ve babasını yitirmişti. Hep birlikte sevgi ve huzur içinde yaşadıkları, yüzyılın pek çok mükemmel insanının bulunduğu ev boşalmış, korkunç bir ıssızlığa bürünmüştü.

Her insanın yaşamında, kendisine ölümü hatırlatacak ölçüde acı veren bir dönem olmuştur. Çoğunlukla anne ve babasını kaybedip onlardan ebediyen ayrıldığı dönemdir bu.

Aşırı duygusal, anne ve babasına tutkuyla bağlı olan Eleanor, yakınlarını toprağa verip Maitland Park’taki mutlu yuvasını terk ettikten sonra uzun süre duygusal bir boşlukta hissetti kendini.

“Bilge Tao, mutluluğun ilk şartının yaşayan bir ebeveyne sahip olmak olduğunu söylemiş. Oysa ben onları kaybettim...”

Engels ve Helene Demuth, Eleanor’a, doğduğu günden itibaren bir akraba kadar yakındılar. Onların yanında genç kız sakin ve canlı görünmeye çalışıyordu. Acısı ağır ağır dinmekteydi.

Bu arada yeniden Doktor Edward Aveling’e rastladı. İlk görüşmelerinden bu yana çok zaman geçmişti. Aveling, Haverstock-Hill İşçi Yetimleri Okulu’nda, çocuklara çiçekler ve böcekler üzerine ders veriyordu. Dinleyicileri arasında azımsanmayacak sayıda yetişkin de vardı. Eleanor okula, babası ve annesiyle gelmişti. İrlandalı bir protestan papazın oğlu olduğunu duyduğu konuşmacıyı merakla inceliyordu. Engels’in karısı İrlandalı Lizzy Burns’un ve çok sayıda mükemmel militanın anayurdu olan Yeşil Ada, çocukluğundan beri çekici gelmişti Tussy’ye.

Karl ve Jenny Marx, yalnızca engin bilgisinin değil, ikna edici anlatım yalınlığının da hakkını vererek Aveling’i nazikçe övdüler. Vedalaşırlarken Eleanor delikanlıya gülümsedi ve pırıl pırıl dişleri, alev alev yanan koyu lacivert gözleriyle onu büyüledi. Güzeldi; biraz büyükçe olan burnu bile bu

izlenimi bozamıyordu. Aveling'in gözünde Marx, fiziksel açıdan ender rastlanır ölçüde güçlü, karısı ise modern ve kadınsıydı. Bu insanları hiç unutmamıştı. Aveling Oxford'da Tıp Fakültesi'yle yetinmeyip Doğa Bilimleri Fakültesi'ni de bitirdi; doçent oldu. Darwin ve Haeckel'in teorilerini hararetle savundu. Geleceği belirlenmiş görünüyordu: Akademik kürsü ve bilimsel araştırmalar. Fakat yetenekli İrlandalı'nın karakter özellikleri daha ilk gençlik yıllarında belirmişti. İyiliğe de kötülüğe de aynı derecede yatkın, son derece hevesli ve maymun iştahlı bir insandı. Gerçek arzusunun dram sanatları olduğuna karar verdikten sonra bilimden soğudu. Onun Shakespeare'inkilerle kıyaslanabilecek yapıtlarıyla dünyayı şaşırtmayacağını kim bilebilirdi ki?

Eleanor yüreğindeki bütünlüğü korumuştu. Yaşamı derinden kavrayabilecek duyarlılıktaydı. İnsanları anladığını sanıyordu oysa bilimlerin bu en zor dalında pek de başarılı değildi. Çocukluğundan beri çevresinde, gerçekten de iyilerin en iyisi insanlar bulunmuştu hep. İnsan doğasının çelişkilerini bilmediğinden savunmasızdı. Son derece güzel konuşan, çok bilgili ve isyancı ruhlu İrlandalı'dan hoşlanıyordu.

Eleanor ve Edward'ı birbirine yakınlaştıran ortaklıkların başında, karşı konulmaz tiyatro tutkusu geliyordu. Hiçbir galayı kaçırmıyorlar, Irving'in, Ellen Terry'nin, Eleanora Duze'nin yeteneklerine hayran kalıyorlardı. Eleanor tiyatro için yaratılmıştı adeta; Aveling de sahneye uygun, biçimli ve adaleli vücuduyla dikkat çekiyordu.

Son derece sinirli ve değişken yüzünde bir çilecilik, bununla birlikte sefahat düşkünlüğü göze çarpıyordu. Geniş ve düz alnını açığa çıkaran yağlı saçları omuzlarına dökülüyor, kocaman gözleri, endişe ve hüzünle, zaman zaman da tatsız ve kibirli bir ifadeyle bakıyordu. Bazen dizginlenemez bir cesaret, bazen de ürkek bir melankoli sergileyerek bir uçtan diğerine kolayca savruluyordu. Bu duygulu, cömert insan; kılı kırk yararcasına gereksiz çıkışları olan egoist, katı birine dönüşebiliyordu sık sık. Kişiliğinin bir parçası olan karaktersizlik ve narsizmi tümüyle gizleyebildiği söylenemezdi.

Eleanor, Edward'ın yalnızca iyi yanlarını görüyordu. Davranışları ve sözlerindeki şüphe uyandırıcı olguları ise, başlangıçta, onun çocukluğuna yoruyor, arkadaşlarının övgüleriyle onu şımartmış olmasıyla açıklıyordu.

“Yeryüzündeki insanları ak ya da kara diye damgalasaydım eğer, kötü bir diyalektikçi olurdum. İnsanlar ne melektir ne de şeytan. Hepimiz birer çelişki yumağıyız ve hiçbirimiz de mükemmel değiliz. Galiba, Eddy benden daha iyi bir insan. Mağripli’nin, Mömchen ve Jennichen’in ölümünden sonra, kendi çevrem için fazlasıyla duygusal ve katlanılmaz biri oldum,” diye düşünüyordu genç kız...

İki yüzyıl boyunca Püritenlerin acımasızca saldırılarına hedef olan tiyatrolar, monarşik restorasyon döneminde bazı haklarını geri alabilmişlerdi. Ünlü oyuncular Sarah Siddons, Garik ve Kean’ın ardından İngiliz sahnesinde Henry Irving ve Ellen Terry gibi yeni isimler parlayıvermişti.

Pazar günleri İngiliz kentleri dayanılmaz ölçüde sıkıcıdır. Tüm temsiller yasaklandığından, yalnızca sayısız birahane hummalı bir faaliyet içindedir. Birahaneler, halkın okumaktan gına getirdiği İncil’in ve gönlü kırık sofuluğun en kudretli müttefikleridir. Avukatlar, parlamentodaki tozlu belgeler arasında köhnemiş yasaları didikleyip konuya kanuni dayanak arayadursunlar, biracılar, pazar günleri çalışma izni almaya çalışan tiyatrolara, konser salonlarına ve müzikhollere karşı haçlı seferi ilan etmişlerdi. Son sözü, yüksek mahkeme yetkilerine de sahip parlamentonun söyleyeceği amansız bir savaş başladı. Müzikholler; hastanelere ve yoksul sığınaklarına yüzbin sterlinden fazla gelir sağlayacaklarını vaat ediyorlardı. Onların görüşüne göre pazar programları seyirciyi iyiliğe ve hayırseverliğe yöneltecekti.

Bunlar olup biterken, din görevlileri de kapı kapı dolaşıp seçmenleri cehennemlik parlamenterlerin bayram ve tatil günlerinde temsil ve eğlenceyi serbest kılma girişimine karşı durmaya çağırıyor, milletvekillerine tasarıyı reddetmelerini talep eden tehdit dolu mektuplar gönderiyorlardı. Gazeteler, konuya ilişkin makalelere ve ağlamaklı mektuplara geniş yer veriyor, bira ve ona bağlı taşkınlıkların neden olduğu kutsal savaşları ve aile dramlarını olanca dokunaklılığıyla sergiliyorlardı. Bu arada emekli memurlar, isterik yaşlılar ve rant tahsildarları ise pazar temsillerine karşı kazan kaldırdılar. Yalancı sofulara para ödeyen bira üreticileri, tarikat mekanlarını karargâha dönüştürdüler; İncil ve bira ile temsiller arasındaki şiddetli kapışmanın yazgısını karara bağlayacak olan parlamento görüşmeleri sırasında, ellerinde aziz tasvirli bayraklar, zebur ve

dualar okuyarak haçlı seferleri düzenlediler. Yağmurlu bir kış günü öğleye doğru, eskiyi, ikiyüzlülüğü ve bira üreticilerinin kârlarını savunan birkaç yüz yobaz, Westminister Kilisesi’ne geldi ancak parlamentoya alınmadılar. Manastırın yakınındaki bahçede dizleri üzerine çökerek ilahiler söylüyorlar, Avam Kamarası üyelerine sağduyunun egemen olması için dua ediyorlardı.

Uzun tartışmalardan sonra parlamentodan, atalarının yasalarını iptal etmeme kararı çıktı. Bira mutluluk, sevinç ve sağlık kaynağıydı. Burgonyalılar için şarap ne ise, İngiltere için de bira o idi. Başkentin en yoksul semti olan East-End ve dok sakinleri için, bira zavallı, bazen de yegâne teselli ve neşe kaynağıydı.

Eleanor Marx Londra’yı ve Londralıları tanıyordu. Bu dev sömürgeci ülkede meydana gelen değişikliklerin farkındaydı.

Aldatıcı bir sessizlik içinde, savaşsız geçen seksenli yıllar Eleanor’a tehlikeli görünüyordu. Babasının ‘Kapital’ini çok iyi bilen başarılı öğrencisi Tussy, küçük sanayi işletmelerinin neden bir bir çökerek yok olduklarını; onları yutup teslim alan endüstri devlerinin nasıl gümbür gümbür gelmekte olduğunu anlıyordu. İflas etmiş küçük burjuvalar, topraksız köylüler, zanaatkârlar, kentin ayaktakımı dalga dalga fabrikalara akın ediyordu. Güçlü tröstler doğmuştu. Bir kesim inanılmaz ölçüde zenginleşirken, bir diğeri yoksullaşmıştı. Marx’ın kızı, varoşlardaki mevcut yoksulluğu daha önce hiç görmemiş, canlı iskeleti andıran kadın ve çocuk görüntülerine tanık olmamıştı. Eleanor’un yüreği, Whitechapel’daki, East-End’deki barakalarda, Thames Limanı çevresindeki evlerde gözler önüne serilen, uysalca katlanılan acı ve körü körüne mutsuzluk manzaralarına dayanamıyordu. Yoksulluk altında ezilmiş insanlara beslediği, içini sızlatan annelik duygusu onu kuşatmıştı.

“Onları eyleme, mücadeleye sevk etmeli!” diye düşünüyordu Eleanor. “O denli mutsuzlar ki konuyu sorgulama olanağından bile yoksun kalmışlar. Hayat iradeleri, toplumsal rollerine güvenleri ve adalet anlayışları öldürülmüş. Onlardaki iradeyi açığa çıkartmak, lüks semtlerdeki örümceklere yöneltmek gerek.”

***

Engels'in aklına bile getirmek istemediği şey gerçekleşmişti. Artık yoldaşı olmadan yaşaması gerekiyordu. Marx'ın hastalığı süresince, her gün, en değerli dostunun yaşadığı 41 nolu evin göründüğü Maitland Park Road'a çıkan köşeyi kalp çarpıntılarını bastırarak dönmüştü.

Marx'ı öldüren mikropları; yok edilmesi gereken, güçlü, sinsi bir ordu olarak görüyordu. Fransa-Prusya Savaşı günlerinden bu yana, yakın dostları tarafından General diye çağrılan Engels, her şeye hazırlıklı olmak için akciğer hastalıklarıyla ilgili tüm kitapları satın almış, çok ünlü doktorlarla görüşmüştü. Düşman karşısında alttan almak olmazdı. Fakat Marx'ın kapısını çalan ölüm karşılaştığı en güçlü düşmandı. Karl'ı yoksulluktan kurtaran, hep yanıbaşında dövüşen dostu, sinsi hastalık karşısında hiçbir şey yapamamıştı.

Marx'ın ölümü Friedrich'i alt edememişti, çünkü o, ölen dostunu kendisinden daha çok seviyordu. Engels umutsuzluğa kapılma lüksüne sahip değildi. Artık yalnız kaldığına göre, eskisinden daha güçlü olması gerekiyordu; umutsuzluk bu gücü azaltabilirdi.

Mağripli'nin uzun yıllar yaşadığı ve öldüğü ev, Engels tarafından bir yıl daha kiralandı. Yoldaşının tek bir kağıdı dahi kaybedilmedi, el yazmaları ve arşivi hiç aceleye getirilmeden taşındı. Helene Demuth, Engels'in evine geçti. Regent's Park'taki geniş dairenin idaresini yorulmak bilmeyen ellerine aldı. Engels ile Lenchen'i bağlayan, dürüstlüğe dayalı, çok eski bir dostluktu. Birbirlerine özenle, saygıyla; en önemlisi de güven ve anlayışla yaklaşıyorlardı.

Yaşamın ve ruhsal yönden sağlam, olağanüstü pek çok kişiyle yıllardır sürdürdüğü ilişkilerin olgunlaştırdığı Lenchen Demuth, Engels için sürekli bir sohbet arkadaşıydı. Geç vakitte yedikleri akşam yemeklerinden sonra, Lenchen çalışma odasına gelir, Engels kahve ve puro içerken çalışma masasının yanındaki koltuğa otururdu. Bir defasında Engels'in hüzünlü olduğunu fark ettiğinde:

"Çocukluğumda babam dualar okur; bu dualarda tanrıya, sayısız günahından onu kurtarması için yalvarırken, umutsuzluğunu ve tasalarını

dile getirirdi. Eğer biz de iman sahibi olsaydık, ben bu ruh durumuna ‘şeytanın ortaya çıkışı’ derdim. Ölen dostlarımızı anımsarken hüzünlenince elim kolum bağlanıyor, yüreğim sızlıyor, sanki ben de ölüyorum. Yine de işe yarıyorum; sana ve Tussy’ye henüz çok gerekliyim, değil mi Friedrich?”

“Doğrusu, senin yardımın olmasa, ne yapardım, bilmiyorum,” dedi Engels duygusal bir ifadeyle.

“İtiraf edeyim, son zamanlarda uzun süreliğine hastalanmaktan korkar oldum. Belaların en kötüsü birilerine yük olmaktır. Suratını asma, dostum. Sen bizim baharımızsın, önemli olan da bu. Eleanor da öyle... Yalnız şu Aveling... görünen o ki ben züppelere karşı tiksinti duymayı sevgili Jenny ve Mağripli’den devraldım.”

“O kadar katı olma, Lenchen. Gençlikte bundan kaçınmak herkesin kârı değil. Evlenirlerse eğer, Tussy eminim onu tedavi eder. Aveling iyi bir devrimci ve kuşkusuz, çok yönlü bilgiyle donanmış bir insan.”

Engels’le ertesi günün menüsünü ve evle ilgili diğer konuları konuştuktan sonra Helene çıktı.

Engels’in çalışma odası, her eşyanın yerinin belli olduğu, tozların özenle alındığı iki bölümden oluşuyordu. Diğer odalar da burası kadar düzenli ve temizdi. Evin düzenine özel bir önem verilmişti. Penceresi sürekli açık olan yatak odasına, en titiz ve tertipli ev kadınını dahi kıskandıracak bir düzen egemendi. Şömine başındaki koltuk döşemeye vidalanmıştı; lavanta ve nane kokan konsol beyaz bağcıklarla bağlanmıştı. Ev çok temizdi.

Friedrich, çocukluğundan beri düzenli bir insandı. Kullandığı defterler, kitaplar ve kalemler; tıpkı kurutma gereci, makaslar ve çakılar gibi hep aynı yerde dururdu. Engels kendisine gerekli olan her şeyi karanlıkta veya gözü kapalı olarak el yordamıyla bulabilirdi. Tertip ve düzen için harcanan zamanın sonradan kat kat telafi edildiğini; bir şeyleri aramak için harcanan sinirsel enerjiden tasarruf sağlandığını düşünüyordu. Alışılmış çalışma ritminin bozulması, doğası gereği ölçülü ve sakin olan Friedrich’in hoşnutsuzlukla parlamasına, öfkeyle kendinden geçmesine yol açabilirdi.

Marx’ın ölümünü izleyen ve yasla geçen üç haftanın ardından Engels, kendisini tümüyle, dostunun yazınsal kalıtı üzerinde çalışmaya verdi. En değerli hazine saydığı Marx’ın çalışmalarının bu denli kapsamlı olacağını

beklememişti. Şu andan itibaren artık sürekli Mağripli ile olması gerekiyordu. Önceleri tek başına çalışıyordu. Paul ve Laura Lafargue'lar Paris'e iyice yerleşmişlerdi. Tussy ayrı yaşamak istiyordu ve Britanya Müzesi'nin okuma salonu yakınlarında iki küçük oda kiralamıştı. Oradan Engels'in evi, yürüyerek en fazla yarım saatlik mesafedeydi. Genç kız kendisine bir miktar gelir sağlayan edebiyatla ilgileniyor ve zamanının çoğunu başkentin yoksul kenar semtlerinde sosyalizm propagandasına ayırıyordu. Yeni arkadaşlar edinmişti; Engels, Tussy'nin yaşıtlarıyla ilişkilerine karışmanın yarar getirmeyeceği görüşündeydi. Kendisinden çok ebeveyni tarafından reddedilen Lissagaray'ın başarısızlıkla sonuçlanan evlilik teklifinden sonra, genç kızın karşısına kendisine koca olabilecek kimse çıkmamıştı. Oysa yıllar ilerliyordu.

"Byron, 'Yirmi beş yaşını yadırgamayan, yeryüzünde hiçbir şeyi yadırgamaz' demiş. Benim yaşım daha fazla, ama teslim olmak yok," diye şaka yapıyordu Eleanor.

Engels şömine başındaki mumları yaktı ve Marx'ın portresine uzun uzun baktı. Albümü çıkararak dostunun diğer fotoğraflarını bulmak için sayfaları yavaş yavaş çevirmeye başladı. Bu sayfalardan her biri, onun belleğinde ikisinin zorlu ortak yazgısından kesitleri canlandırıyordu. O muhteşem yıllar içinde her şey en iyi şekilde yapılmaya çalışılmıştı.

1867 yılında Mağripli... Gözleri büyük bir ruhsal gücün ve inancın ifadesini taşıyor. Muhteşem alnı Roma'daki mükemmel Panthéon Tapınağı'nın kubbesi gibi. Gür beyaz saçları yüzünü bir hale gibi çevrelemiş. Sanki dahi Prometheus Zeus'a meydan okuyor. 'Kapital'in ilk cildinin tamamlandığı yıl...

1872 yılı... Sarkık kirpikli gözleri, üçgen kaşları, öfke anında inip kalkan haraketli burun kanatlarıyla sağlam bir burun ve sakin, azametli yüz hatları. Paris Komünü'nün ışığıyla bir anda aydınlanan dünya yeniden karanlığa bürünmüş, fakat tarihin hareketini hiçbir şey durduramaz. Proletaryanın zaferi kaçınılmaz.

1875 tarihini taşıyan fotoğrafında Karl Marx, hem Sistina Kilise Korosu'ndaki Savaof'a, hem de bir Bedevi şeyhine benziyor. Zayıflamış esmer yüzü benzersiz güzellikte ve yücelikte. Burun kanatlarından çenesine

uzanan hüzünlü-alaycı hatlar daha da derinleşmiş, keskinleşmiş ve elleri belirgin bir şekilde ihtiyarlamış.

Marx en son, karısının ölümünden sonra fotoğraf çektirmiş. Friedrich kar beyaz saçlı ihtiyara, süzgün gözlerdeki yabancı, şaşkın ifadeye her bakışında hüzünleniyordu. Acı, bir devi yıkmıştı.

“Yok olmak, gücünü kaybederek yavaş yavaş ölmekten, çalışamamaktan daha iyidir. Hastalıklara yenik düşmüş bir dahi... Bu olsa olsa bir trajedidir,” diye düşünüyordu Engels. “Jenny’yi deviren ölüm Mağripli’ye de kancayı taktı fakat yapıtları karşısında güçsüz kaldı. Onun yazıp bir kenara bıraktığı müsveddeleri son satırına kadar arayıp bulmalı, toplamalı, insanlığa sunmalıyım.”

Friedrich, ertesi sabah yoldaşının en iyi fotoğrafını alarak at arabası durağının yolunu tuttu. Engels henüz çok genç, yapılı, zarif ve çevik bir görünüme sahipti. Düz, hafifçe geriye yaslanmış, korku bilmez bir militanınki gibi güçlü omuzları özellikle hoştu. Hiç kimse Engels’in yaşını tahmin edemezdi. Acımasız zamanın dokunamadığı cildi neredeyse pürüzsüzdü. Şakaklarındakiler dışında, gür kumral saçlarında, daha çok bronza çalan sarkık kocaman bıyıklarında ve gür bakımlı sakalında ak yoktu. Parlaklığından bir şey kaybetmemiş açık lacivert gözleri, hem gülerken hem de öfkelendiğinde hafifçe parlayıverirdi. Her zaman özenli, temiz giyinen Engels hiç de kibirli, ulaşılmaz biri değildi. Uzun boyu, atletik yapısı, asker duruşu ve bilim adamı ifadesi taşıyan yüzüyle, hiç kimse çevresindekileri onun kadar açık olmaya yöneltemez, ateşleyemez, cezbedemezdi.

İşte şimdi de, bastonuna dayanarak sakin sakin yürürken, yoldan geçenler ona gayri ihtiyari bir saygıyla bakıyor; karşılarındaki insanın ünlü, seçkin bir kişilik olduğundan kuşku duymaksızın bu insanın kim olduğunu anımsamaya çalışıyorlardı.

Friedrich Engels, Londra’nın en ünlü fotoğrafçılarından biri olan Mayall’a gitmek için acele ediyordu. Bay Mayall müşterisini yapmacık bir gülümsemeyle karşıladı ve kadife kaplı bekleme odasına davet etti.

Friedrich cüzdanından Marx’ın fotoğrafını çıkardı ve Mayall’dan çoğaltmasını rica etti.

“Çalışma odasına asılacak boyutlarda bana en az iki yüz potre gerekli. Lütfen ne zaman alabileceğimi ve ücretini söyleyin.”

“Ünlülerin fotoğrafları karşılığında bir ücret talep etmiyoruz efendim. Böyle bir çalışma firmam için bir şereftir. Zamanında hakkıyla ün kazanmış insanların sayısı çok fazla değil ve bu nedenle onların fotoğraflarını ücretsiz çoğaltmak benim prensibimdir. Bu firmamızı batırmaz bayım, güveniniz için teşekkür ederim. Marx büyük bir insandır. Merak etmeyin, her şey mükemmel bir şekilde yapılacaktır ve Doktor Marx’ın fotoğrafını ‘Mayall, Londra’ damgasıyla alacak herkes yalnızca mutluluk duyacaktır. Teşekkürler!”

Friedrich zor durumda kalmıştı.

“Bakın Bay Mayall, birkaç yüz adet fotoğrafı ücretsiz almayı aklımdan geçiremem. Buna hiç gerek yok. İnanın ki ödeme yapabilecek güçteyiz.”

“Fakat bu benim için mükemmel bir tanıtım fırsatı. Her şey yolunda efendim. Hoşça kalın.”

Engels’in canı sıkılmaya başlamıştı, ama belli etmemeye çalışıyordu. Neyse ki, ‘Ermen ve Engels’ işletmesindeki büro memurluğu yıllarında edindiği ticari kıvraklık işine yaradı. Mayall’ı, kendisine bir şahıs olarak değil, bir Alman kitabevinin temsilcisi sıfatıyla başvurduğuna ikna etti. Fotoğrafçı, nihayet gerekli parayı almaya razı oldu.

Engels, Marx’ın sayısız dostu ve dava arkadaşı, ayrıca dünyanın değişik ülkelerinde yayımlanan gazeteler ve yayınevleri için siparişini verdikten sonra eve döndü ve dostunun el yazması mirasını gözden geçirmeye koyuldu yeniden. Önündeki sayısız defterde, kâğıtta Marx’ın yüreği, düşünceleri, arayışları, çalışmaları canlanıyordu.

Kırk yıla yakın bir süre boyunca Engels ve Marx birbirlerinden hiç ayrılmamışlardı. Mektuplaşmaları ayrılığı önlemiş, mesafeleri ortadan kaldırmıştı. Birbirleri hakkındaki her şeyi biliyorlardı; anlayışın, güvenin, ruhsal yakınlığın, insanın adeta yalnızlığın kabuğunu kırıp bir diğerinin parçası olduğunda gerçekleşen mucizenin doruğuna ulaşmışlardı. İki beyin birleşince neler yaratmaz ki... Artık bu yalnızca dostluk değil, yaşamın çok ender bir vergisi olan ruhsal kardeşliktir.

Engels dostunun ölümünü tümüyle yok oluş olarak algılamış olsaydı, bu kayba katlanamayabilirdi. Ama Karl onun içinde yaşıyordu. Marx’ın varlığını kendi içinde hissediyordu. Marx’ın düşünceleri, yaratıları, davaları, buluşları ve anılarının ortaklığı Engels’in bilincindeki kaybın acısını ortadan kaldırıyordu.

Taraflardan birinin ölmesiyle son bulamazdı böyle bir dostluk; sürüyordu. Bu dostluğun zamanla ve mücadeleyle sınanmış gücü ve bu gücün anlamı ölümsüzdü.

Engels, dahi Marx, ‘Kapital’ gibi yüzyıllarca yaşayacak bir yapıt üretebilsin, ‘Enternasyonal’ gibi bir örgüt kurup yönetebilsin diye uzun yıllar fabrika bürosunda çalışmıştı. Şimdi ise, dostunun ara verdiği çalışmayı tamamlamakla, proletarya devrimi mücadelesine önderlik etmekle yükümlüydü. Ayrıca Engels, doğa bilimleri ve tarih bilimlerindeki buluşlarını da insanlığa sunmak zorundaydı. İnsanda amaç olunca, bu amaca ulaşmak için güç de bulunur.

Engels için dostuyla ruhsal, düşünsel buluşma anları en coşkulu anlarıydı. Bu anlar yardımıyla ayrılığı yeniyor, yalnızlıktan sıyrılıyor, tek bir amaca adadığı yaşamından zevk alıyordu.

Mutluydu Engels. ‘Yeniden seninleyim, dostum,’ diyordu içinden, insanlığa adanmış yüce beynin paha biçilmez yapıtlarını dikkatle ayıklarken. Karmakarışık kâğıt yığınları arasında büyük bir hevesle ‘Kapital’in ikinci cildinin bölümlerini arıyordu. Marx, bu çalışmasını kendisine en yakın insanlardan bile gizlemişti. Friedrich, Jenny ve Lenchen’in, bir an önce yapıtını bitirip yayımlanması için kendisini sıkıştıracaklarını biliyordu. Oysa o, her şeyi mükemmelliğe vardırmak, tüm ayrıntıları gözden geçirmek, ekler yapmak, netleştirmek, her düşünceyi ve tümceyi işlemek istiyordu.

Marx yalnızca dahi bir bilim ve mücadele adamı değildi; başarılarından memnun kalmayan, ulaşılmamış doruklara çıkma çabası veren bir şairin, bir ressamın ateşini taşıyordu yüreğinde. Engels gibi, o da ün düşkünlüğünün ötesine geçmişti, bu nedenle bu tür basit duygulardan uzaktı. Bu iki insan, yalnızca kendi kuşaklarına değil, gelecek kuşaklara da aitti; düşünceleri için mücadele edecek ve kazanacak olan gelecek kuşaklara karşı da sorumluluk duyuyorlardı.

“‘Kapital’in ikinci cildi var mı, yok mu? Nerede bu el yazması? Marx ölmeden önce, Tussy’ye, ‘Engels bunun üzerinde çalışmalı’ demişti.” Kuşku, Engels’in içini kemiriyordu; kendisine özgü inatçılığıyla, son derece zor okunur, küçücük, kargacık burgacık harflerle yazılmış sayfaları seçiyor, yeniden bir araya getiriyordu. Jenny gibi, Engels de, Marx’ın bu el yazısı labirentinde yolunu güçlükle buluyordu. Bu el yazısı, kimi yerlerde kağıdın üzerinde sanki mürekkep değil de kan süzülmüş gibi anlaşılmaz dalgalı çizgilere dönüşüyordu.

“Marx’ın artık söyleyecek sözü kalmadığını, onun artık bittiğini, çünkü ‘Kapital’in ikinci cildi diye bir şey olmadığını müjde verircesine tekrarlayan düşmanlarımız gereken yanıtı almayacaklar mı acaba?” diye düşünüyordu Engels.

Engels’in kafası karışıktı. Dostuyla en gizli sırlarını paylaşan Marx, ikinci cildin bitip bitmediği ve üçüncü cilt çalışmalarının hangi aşamada olduğunu sorduklarında açıkça yanıt vermekten kaçınmıştı. Bununla birlikte, yapıtını mutlaka Jenny’ye adayacağını da söylemişti. Demek ki yapıtı tamamlanmak üzereydi. Peki ya, başlıkları düzeltirken memnun kalmayan Marx yazdıklarını yok etmişse? Daha önce yapmıştı bunu. Kendi yapıtlarını Marx kadar katı bir şekilde yargılayan bir insan zor bulunurdu yeryüzünde.

Engels kâğıtlarla dolu büyük bir dosyayı çözdü ve ilk sayfayı açtı. Yüzü ateş gibi yanıyordu. Alnını küçücük ter damlacıkları kaplamıştı. Dosyanın başlangıcını yeniden... yeniden okudu, sayfaları çevirdi ve dosyanın sonunu dikkatle gözden geçirdi.

İşte o.

İşte burada; ikinci cilt! Evreka!

Engels sayfaları çeviriyor, satırları üst üste birkaç kez okuyor, okunamayacak kadar karışık sözcüklere büyüteçle dikkatle bakıyordu. Elyazısının gotik harflerle yazılmış olmasına şaşırmıştı. “Demek ki,” diyordu Engels, “bu yazı 1873 öncesi, hayır 1870 öncesi yazılmış.” Özellikle o tarihten itibaren Marx tümüyle Latin harflerini kullanmıştı.

“Demek ki Mağripli, tekrar tekrar gözden geçirmek ve düzeltmek için yapıtını bizden titizlikle sakladın. Bizim için ne büyük mutluluk ki el yazmaların kaybolmamış!”

Lenchen’i çağırdı. Lenchen paha biçilmez hazinenin bulunduğunu öğrenince ağlamaya başladı; uzun süre kendine gelemedi, daha sonra sevecenlikle:

“Bizim Mağripli bir yalancıdır işte! Sevgili Jenny ve ben ikinci cildin neden yazılmadığını defalarca sorduk, söylendik ama her defasında da bizimle alay etti. Kendisinin de sevdiği ifadeyle, on yılı aşkın bir süre çocuğunu bizden saklayarak büyütmüş demek. Sahi, Friedrich, ‘Kapital’in ikinci cildinin hiç olmadığını öne sürerek Karl’a iftira atmaya yeltenen kimdi? Kitap basıldığında bu düşmanın suratını görmek isterdim.”

“Mantuia’dan Loria. Kendisine bilim adamı süsü veren aşağılık bir yaratık.”

“Marx mezarda da olsa, onların tümünün ağzının payını verecektir. Bu kâğıtlarda, burjuvalara ve onların çanak yalayıcılarına karşı dinamitle dolu pek çok mayın bulacaksın, bundan eminim. Defineyi bulduğumuzu Tussy’ye hemen bildireceğim ve sen istesen de istemesen de pazar gününü beklemeden bir bayram ziyafeti çekeceğim.”

“Harika bir fikir, Lenchen. Ren şarabını da esirgeme sakın. Anayurttan gönderilen bir miktar stokumuz olacaktı.” Engels kâğıtları büyük bir özenle eski geniş para kasasına yerleştirmeye koyuldu. Dolabın çelikle kaplı kapısı kapandığında, kilit, nefes almayı andırır tekdüze bir ses çıkardı. Bu gizemli yanmaz dolaba, hakkında sayısız kitaplar yazılan fantastik varlıkların adıyla, bazen Frankeştayn, bazen de Homunculus diyorlardı.

İyice keyiflenmiş olan Helene Demuth, yemek hazırlamak üzere geniş mutfağa girdi. Çok kısa bir süre önce altmış yaşına basan Lenchen, yaşına rağmen genç ve sağlıklıydı, fakat her iki Jenny’nin, Karl’ın ve minik Harry Longuet’in ölümünden sonra saçları ağardı, yüzüne acının eseri derin kırışıklar oturdu; sırtı, üstüne çöken acıları taşıyamayarak kamburlaştı. Ancak sesi, bakışları, jestleri eskisi gibi diriydi.

‘Kapital’in ikinci cildinin el yazmalarının bulunduğu gün, ev sahibi, değerli dostlarıyla birlikte lezzetli bir akşam yemeği yedikten sonra çalışma odasına çekildi, fakat masa başında fazla oturmadı. Buluntunun güçlü etkisiyle New York’taki dava arkadaşına şunları yazdı:

Sevgili Sorge!

> ... 1848'den başlayarak hemen her şey kurtarıldı; yalnızca o zamanlar onun ve benim el yazılarımın (farelerin kemirdiklerini saymazsak) neredeyse tamamı değil, yazışmalarımız da; tabii ki 1849'dan bu yana olanlar tümüyle, 1862'den sonrakiler daha da düzenli bir durumda; ayrıca Enternasyonal'e ait son derece kapsamlı el yazması materyal var; sanırım Enternasyonal'in tarihi için bu yeterlidir, fakat onlara daha ayrıntılı bakma fırsatım olmadı henüz...
>
> Amerika ve Rusya'ya ilişkin bu kadar çok materyal olmasaydı (yalnızca tek bir Rusça istatistikte iki metreküpten fazla kitap var) ikinci cilt çoktan basılırdı...

Bir süre sonra Engels, Marx'ın Rusça kütüphanesini boşalttı. Bu kütüphaneyi Lavrov aracılığıyla devrimci Rus göçmenlere verme kararı aldı.

Engels, Marx hakkında yazarken hiçbir şeyle kıyaslanamayacak duygular hissediyordu. Sanki dostu dirilmişti. Friedrich ortak tanıdıkları ve dava arkadaşlarına gönderdiği mektuplarında sürekli Marx'ın üzerinde çalıştığı konulara değiniyordu.

Ölen dostunun notlarına bakılarak genişletilmesi gereken 'Kapital'in ilk cildini yeniden basıma hazırlıyordu bir yandan da. Bu çalışma son derece zahmetli ve zordu.

Bu sırada Engels, Marx'ın kâğıtları arasında, zaman geçtikçe iyice kararmış olan bir sayfada, Georg Weerth'in 1846'da yazdığı ve bugüne kadar hiçbir yerde yayımlanmamış bir şiirini bularak kendince hoş bir keşif yaptı. Keskin sözlü, neşeli, akıllı, yürekli, ilk ve en iyi devrim şairine ilişkin anılar sakin bir ay ışığı gibi aydınlattı Friedrich'i. Weerth'le dostlukları gençlik günlerinde başlamış yaşamının son yıllarına dek sürmüştü. Yaşam öyküleri birbirine benziyordu: Her ikisi de tüccar ailelerden geliyordu ve nefret ettikleri ticaretle uğraşıyorlardı, her ikisi de yaşamı tüm yönleriyle seviyorlardı, her ikisi de komünist olmuşlardı ve 'Yeni Ren Gazetesi'nde birlikte çalışmışlardı. Weerth devrimciler için güç bir dönem olan 50'li yıllarda Havana'da beyin iltihabından genç yaşta ölmüştü. O zaman Marx, bu büyük şair ve üstün insan hakkında bir makale yazmaya karar vermiş fakat niyetini gerçekleştirememişti; çünkü böyle bir yazının yayımlanması o

yıllarda Almanya'ya egemen olan gerici ortamda mümkün değildi. Engels, dostunun yapamadığına son noktayı koyma sözü vermişti kendisine.

Lenchen'i çağırıp, 'Kalfanın Şarkısı' adlı tesadüfen korunmuş olan ve kaynağı bilinmeyen şiiri okuyarak başladı sözlerine.

Çiçekli vişne ağacı altında
Sığınak bulduk kendimize
Frankfurt'ta bulduk sığınağı
Çiçekli vişne ağacı altında.
Ve dedi ki lokantacı
"Kılığınız berbat sizin..."
"Kes sesini bitli lokantacı,
Senin işin değil bu!
Bira getir en iyisi,
Şarap da koy,
Şarabın ve biranın yanında
Izgara da getir çabuk!"
Gıcırdayarak açıldı musluk
Şarıltıyla boşaldı içki.
Bir yudum içelim dedik,
Ne berbat şeydi öyle.
Farkı yoktu sidikten.
Bir tavşan getirdi ev sahibi
Garnitürü de sebze
Getirdi getirmesine de
Yataklarımıza girdiğimizde
Duayla,
Gece boyu tahta kuruları
Acımasızca yediler bizi
O güzel Frankfurt'ta
Kolay değildi işimiz

Orada yaşamış olan acıyı,
Bunu anlayacaktır ancak.

Weerth’in ‘Kalfanın Şarkısı’ adlı yayımlanmamış şiirini, Zürih’e Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin gazetesine gönderirken, şairin yaşamı, mücadelesi ve şiirlerine ilişkin bir de makale ekledi.

“Georg’a olan vefa borcumuzu ödedik,” dedi Lenchen’e postaneden döndüğünde.

Marx’ın, Engels’in ve onların yakınlarının dostu, ‘Kapital’in bir bölümünü Ruşçaya ilk kez çeviren cesur, enerjik devrimci Hermann Lopatin, Eylül ayında Londra’ya geldi. Regent’s Park sakinleri onun gelişine bir akrabalarını görmüş gibi sevindiler.

Geçen yıllar Lopatin için fırtınalı ve çetin olmuştu, fakat o sınamaların gerçek anlamda güçlü bir insanın bileğini bükemediği, iradesini ve sağlığını çökertemediği, tam tersine çelikleştirdiği bir yaştaydı. Hermann kavgada olgunlaşmış, güçlenmişti.

Friedrich onu sıkıca kucakladı.

“Yaşa Hermann, her zamanki gibi çılgınca direndin! Yine de umarım cesaretini yanına almış, çılgınlığını evde bırakmışsındır,” dedi Rusça.

Gizlemeye çalıştığı mutluluğun heyecanıyla Lopatin, yüzyılın en büyük beyinlerinden biri kabul ettiği insanın ellerini bırakmaksızın susuyordu.

“Yazık ki geç kaldın!” diye sürdürdü konuşmasını Engels, sesini daha da alçaltarak. “Mağripli aramızda yok artık. Sana ne kadar da değer verirdi, dostum! ‘Onun kadar sevdiğim ve saygı duyduğum insan azdır’ diyordu senin hakkında. Bununla gurur duyabilirsin.”

Son derece soğukkanlı olan Lopatin, bir an için soğukkanlılığını kaybeder gibi oldu. Duvara döndü ve gözlüğünü çıkardı.

“Rusya’dan çok geç ayrılmış olmam ne büyük mutluluk. Mağripli’nin öldüğü gün, bunu bilmeden sınırı geçerken, Londra’da olmayı düşlüyordum. Cenevre’de Marx’ın öldüğünü bana söylediklerinde ‘Olamaz!’ diye çığlık attım. Ve şimdi de yinelemeye hazırım: Olamaz. Böyle olmamalı!”

Neredeyse Engels’in boyunda olan uzun, geniş omuzlu Lopatin hafifçe kamburlaşmıştı.

“Öyle insanlar vardır ki, çoğumuz hiç düşünmeden yaşamımızı onlar uğruna feda edebiliriz. Onlar insanlara güneş ışığı kadar gerekli. Ama ölüm onları da bağışlamıyor,” diye sürdürdü konuşmasını.

Çalışma odasına Lenchen girdi. Lopatin’i kendine doğru çekerek onun genç, yuvarlak, taze yanaklarını öptü.

“Yeniden bizimle olmanız ne hoş! Rus dostlarımız için hep endişeleniyorum. Çar kendi yurttaşlarına pek de iyi davranmıyor. O, gerçek bir kan emici. Darağaçları onun için salıncak gibi bir şey. Duyduğumuz tek şey hep yeni kurbanlar. Ben Rusya’da devrim yapılana kadar yaşayıp, emekçilerin süpürgesinin sizin oraları her türlü pislikten temizleyişini görmek isterdim. Mağripli ve General, Rus bankerleri ve despotlarının paldır küldür devrileceklerini defalarca dile getirdiler.”

“Eğer böyle olmayacaksa, kendime ve yoldaşlarıma artık tümüyle bitmiş müflis ve eşek derdim,” diyerek bir anda canlandı Lopatin.

“Haklısın,” diyerek söze başladı Engels, Hermann’a puro ve kibrit uzatırken. “Rusya’da devrimci bir patlama için gerekli tüm koşullar birbiriyle uyumlu olarak olgunlaşıyor. Olasıdır, Hermann, senin ülkende devrimi Petersburg’un yüksek sınıfları, hatta belki de hükümet çevreleri başlatabilir, fakat halk bununla yetinmeyerek daha da ileri gidecek ve devrim anayasal çerçevenin dışına çıkacaktır. Hatta belki de Çar’ı, Toprak Konseyi’ni toplantıya çağırmaya zorlayabilirler, bu da yalnızca siyasal değil, köklü sosyal yeniden yapılanmalara yol açabilir.”

Engels belirgin bir zevk alarak ve bu anı uzatarak, dumanlarını halka halka üflediği purosunu içiyordu dalgınca. Lenchen pencereyi ardına kadar açtı. Açık bir gündü ve gökyüzü durgun bir deniz gibi, yeşil-mavi renge bürünmüştü.

“Karl ve ben her zaman seçimlere büyük önem verdik. Bu, halk için bir okuldur. Açık seçim mücadelesi, her türlü kitaptan, illegal broşürlerden ve açıklamadan daha etkilidir, en iyi propagandadır,” diyerek yüksek sesle sürdürdü konuşmasını Engels. Son zamanlarda, özellikle de Marx’ın ölümünden sonra, sol kulağı ağır işitir olmuştu ve çok iyi duyamadığı için

konuşurken sık sık sesini yükseltiyordu. “Biz Karl ile, Rusya’nın mayınlanmış bir tarlaya benzediğini ve despotizmin havaya uçması için yalnızca fitili ateşlemenin yeterli olacağını düşünüyorduk ve bunda yanılmadık. Çarlık, aydın sınıfların görüşleriyle, özellikle de gelişmekte olan burjuvazinin görüşleriyle, insanı isyan ettiren ve giderek artan bir çelişkiye düşüyor. Mutlakiyet kâh liberalizme ödün veriyor, kâh korkudan bunu geri alıyor; böylece de giderek daha çok şaşırıyor ve halkın güvenini sarsıyor. Fakat ben, doğrusunu söylemek gerekirse, jandarmanın senin kanına susadığı Rusya’dan kaçmayı nasıl başardığını dinlemedim henüz. Ve işte Tussy, senin eski, sadık dostun!”

Eleanor mutlulukla Hermann’a elini uzattı.

“Siz yaşıyorsunuz, sağlıklısınız ya, önemli olan da bu. Mağripli ve Mömchen sizi görmekten ne kadar mutlu olurlardı!”

Eleanor siyah yas örtülü şapkasını ani bir hareketle çıkardı ve elbisesindeki siyah şeritleri düzeltti. O koltuğa oturduğunda, yan odadan çıkan sarkık yanaklı buldog, ayaklarının dibine yattı. Lopatin ister istemez genç kızla ve ailesiyle tanıştığı ilk günü düşünüp Marx’ın evinde çok sayıda evcil hayvan olduğunu anımsadı.

“Alışkanlıklarınıza bağlısınız,” dedi Lopatin başıyla buldogu işaret ederek. “Fakat erkek köpeğiniz Whiskey ve Doktor Marx’ın cadı adını koyduğu kediniz Tommy galiba bu dünyayı terk ettiler. Birlikte çalıştığımız günleri hatırlıyor musunuz? Sizin İngilizce derslerinizi hiçbir zaman unutamam. Oldukça katı ve titiz bir öğretmendiniz. Şimdi kötü olsa da İngilizce konuşuyorsam ve beni anlıyorlarsa, bunu yalnızca size borçluyum.”

“Alçakgönüllü olmayın, bunu yoğun çalışmanıza borçlusunuz. Siz kuşku götürmez bir dil yeteneğine sahipsiniz. Telaffuzu da kusursuz, doğru değil mi, General? Fakat bize ilk geldiğinizde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Slavca karışımı çok hoş bir dili ender bir cesaretle kullanıyordunuz. Buna rağmen annem, Mağripli ve ben, sizi hiç eksiksiz anlamıştık.”

“Evet,” dedi Lopatin gülümseyerek, “hiçbir yabancı dili gerektiği gibi bilmemenin umutsuzluğu ve üstelik çok güçlü olan anlaşılır olmak isteğim,

cahilliğimi, konuşma rahatlığı, gayretli mimikler ve vahşi bir jestle kapatmaya çalışmama yol açtı.”

“Her şey o kadar da dramatik değildi. Annemle babam sizi daha ilk görüşte sevdiler. Anımsıyorum da, annem hemen bizim eve yerleşmenizi önermişti.”

“Tüm yaşamım boyunca Doktor Marx ve eşinden daha konuksever ve kibar insanlar görmedim. Soğuk bir karşılamadan ne kadar da korkmuştum! Çünkü ünlüler bazen çekilmez derecede asık suratlı, kibirli ve vurdumduymaz olur. Bay Engels, Marx ve sizin gibi insanlar, yeryüzünde yok. Gerçek dahiler daima yalın olurlar.”

“Daha neler! Sus dostum!” diyerek konuşmasını kesti Engels. “Marx konusunda yüreğinden taşan her şeyi duymaktan mutluyuz. Fakat benim hakkımda, bu kadar coşkulu bir tonla, böylesine tumturaklı sözler söyleme hiçbir zaman, yoksa aramız açılır. Marx’la biz, bu tür yeltenişlerle acımasızca alay eder, hatta aşağılardık. Şimdi de mutluluk verici yemek saati yaklaşadursun, biz seninle Rusya’yı konuşalım. Kuşkusuz Rusya büyük yazgısı olan bir ülke. Ben sık sık devrimin gelecekteki zaferi uğruna ne çok kan döküldüğünü düşünürüm. Senin ülken, Hermann, çağımızın Fransası. Doğal olarak bu ülke tümüyle yeni bir sosyal yapılanmanın öncüsü olacaktır. İşte böyle, genç dostum! Ben Rusya’da bir patlama bekliyorum. Üstelik sen, kuşku yok ki, kendi ülkenin büyük yapılanmasını göreceksin. Keşke daha genç olsaydım! Fakat sen mutlu kuşağa aitsin. Sana imrenmeden edemiyorum. Rus halkında patlamaya hazır epeyce güç birikti. Rejimin sömürüsü ve gaddarlığına paralel olarak öfke de artıyor. Hatta iktidardaki klik liberal anayasa yardımıyla kurtulmaya karar vermiş olsa da, bunu, ekonomik yeniden yapılanma olmadan yapamayacaktır. Gerçekler, istatistikler ve deneyim bize, Rusya’da toplumu yeniden yapılandırmak için her şeyin mevcut olduğunu gösteriyor.”

“Ne diyorsunuz, ülkemde komünizmin bir anda kurulması mümkün mü?” diye sordu Engels’i alev alev yanan yüzüyle dinleyen Lopatin. Bu kez ona yardım etmekten çok masanın başında oturan Engels’i görmesini engelleyen gözlüğünü sürekli takıp çıkarıyordu.

“Tüm düşlerimizi gerçekleştirecek anlık mucizelere inanmıyorum ben. Komünizm kaçınılmaz olarak her yerde kazanacaktır ve sizin ülkeniz,

umarım, başı çekecektir. Çarlığın hükmünün kalmadığı ve halkın bunu anlamaya başladığı açıktır. Rus proletaryasının, kendi gereksinimleri ve istekleri için akıllı sözcükleri hatasızca bulabileceğinden kuşku yok. Senin ülken, yetenekli insanlar ve korkusuz devrim savaşçılarının hazinesi. Günümüzde Ruslar, sanat, bilim ve adalet mücadelesindeki cesaretleriyle dünyayı şaşırtmaya devam ediyorlar. Yurttaşların çok çeşitli alanlarda şaşırtıcı bir hızla ilk sırayı almaya başladılar."

Engels ve Lopatin, ufuktaki Rus devrimini, harikulade kuzey devletinin siyasal ve sosyal uyanışının yollarını konuşuyorlardı. Hermann, içinden sevgiyle öğretmenim dediği insanı, sanki daha ağzını açar açmaz anlıyordu. Engels sık sık sohbet arkadaşının düşüncelerini açar, derinleştirirdi.

Hermann için bu konuşmalar o kadar önemli ve ilginçti ki, geceyarısı Engels'in dairesinin ikinci katındaki 'konuk' odasına çıkar çıkmaz, duyduklarının hepsini anımsamaya çalışıp yazdığından uzun süre uyuyamadı.

Lopatin devrimci mücadeleye bundan sonra kiminle devam edeceğini belirlemekte zorlanıyordu. Son derece cesur, azimli biri olan Lopatin değişik gruplara kâh yaklaşarak, kâh onlardan uzaklaşarak ve resmi olarak hiçbir devrimci örgüte girmeden, sık sık tek başına hareket ediyordu.

Lopatin yurtdışında kalmak istemiyordu ve düşmanlarla dişe diş dövüşmek için ülkesine dönmeye kesinlikle kararlıydı. Yeni kurulmuş olan 'Emeğin Kurtuluşu' örgütü bu çılgın devrimciye emekçilerden kopuk, aciz bir örgüt gibi görünüyordu.

"Bu örgüt Rusya'da halk kitlelerine ne zaman nüfuz edecek ki!" diye düşünüyordu Hermann. Beklemek istemiyordu, beklemek ona göre değildi zaten. Parçalanmış olan 'Halkın İradesi' (Narodnoya Volya) örgütünün başına geçip onun kovuşturulan militanlarını zafere taşıyabileceği kararına vardı. Ona göre Rusya, hâlâ kış uykusundaydı; terörcülerin başvurduğu çözümler de dahil, her yola, hatta en tehlikeli yollara başvurarak Rusya'yı harekete geçirmek gerekiyordu.

Genç Rus'un gelişi, Tussy'de pek çok anıyı canlandırmıştı. Yetim kaldığı günden bu yana, Engels'in evi, özellikle de Lenchen'in rahat, sakin, tanıdık eşyalarla donatılmış odası, genç kız için yitirdiği aile yuvasının yerini

almıştı. Ayaklarını toplayıp şöminenin başındaki kocaman eski koltuğa kuruldu, Engels'in sevdiği kızıl tüylü kediyi kucağına aldı; yanan odunların çatırtılarına kulak kabartarak, çocukluğunda olduğu gibi, ikinci annesine düşüncelerini ve kaygılarını açmayı düşledi. Altın kaplı ağır siyah çerçeveden, şişkin gözkapakları ve sert yüz ifadesiyle tombul bir hanım olan anneannesi Barones von Westphalen; daha genç ve güzel annesi; kendisinin çok benzediği babası; ölen sevgili kız kardeşi Jennichen ve güzel Laura duvarlardan ona bakıyorlardı. Şöminenin çıkıntısındaki camın altında, Tussy'nin kocaman alınlı, siyah gözlü, Musch lakablı kardeşi, küçük Edgar'ın betimlendiği resim duruyordu. Edgar-Musch, Tussy doğmadan birkaç ay önce ölmüştü.

"Onun, Mağripli'nin yüreğindeki yerini kimse dolduramadı, değil mi Lenchen?" diye sordu Tussy.

"Bizim hazinemizi görmüş olan hiç kimse onu hiçbir zaman unutamadı. Musch da tıpkı Mağripli gibi büyük bir insan olabilirdi. O, her şeyi özgün bir tavırla yargılardı ve büyümüş de küçülmüşçesine bilge ve iyi yürekliydi. Zavallı, yoksulluğumuz yüzünden ziyan oldu. Dean-Street'te nasıl azap çektiğimizi bilseydin! Neredeyse ışıksız ve havasız, lanetli bir indi! Bazen öğle yemeğine bir damlacık yağ koyamadan patates haşlardım. Doklardaki yoksul işsizler gibi açlık çektik. Ne mutlu ki sen, biz Soho'dan Londra'nın sağlıklı varoşuna taşındığımızda dünyaya geldin; çocukluğunda çok kara gün görmüş olsan da, tombul ve elma gibi al yanaklıydın."

"Yazık ki Mağripli'nin acısını biraz olsun hafifletmek için erkek olarak doğmamışım."

"Abartmaya gerek yok, sen onlarca erkek çocuğa değerdin ve gerçekten de cin gibiydin."

O gün, hastalıkları tedavi için sakladığı şifalı otlar kokan odasında Tussy ile baş başa kalan Lenchen, kurnazca gülümseyerek sordu:

"Artık belli bir yaşa geldiğine göre, bu Rus gencinin senin ilk aşkın olduğunu itiraf et. Unutulmaz Jenny ile ben, bu konuda sık sık şakalaşırdık."

Eleanor hiç kımıldamadan ve kısa süre düşündükten sonra yanıtladı:

“Nasıl söylesem. Ben uslanmaz bir hayalci olarak büyüdüm. Hermann benim hayal gücümü harekete geçirdi. Birlikte barikatlarda nasıl çarpışacağımızı, her yerde devrim ateşini yakarak tüm dünyayı nasıl dolaşacağımızı düşlüyordum ben. Ona ve kendime ilişkin neler neler düşünmedim ki! Aşk belki de budur. Kimseye haber vermeden bir anda kaybolup Rusya’ya gittiğinde, gözyaşlarımı insanlardan gizlemek için köşe bucak kaçmıştım.”

“Kızım benim, sana bir sır vereyim; Mağripli ve Jenny, büyüdüğün zaman senin Lopatin ile evlenmeni arzu ediyorlardı. Onlar Lopatin’e oğulları gibi bağlanmışlardı ve onun yetenekli, cesur bir ufaklık olduğuna inanıyorlardı.”

“Ama Hermann, anlaşılan, o zaman evliymiş. Bunu hiçbirimiz anlayamadık,” diye gülümsedi Tussy.

“Başarılı olsaydı bari, evlilikte mutlu olamadı ki.”

“Günümüzde mutluluk olabilir mi?” dedi genç kız alçak sesle ve ayağa kalktı. “Mağripli’nin de dediği gibi, mutluluk bir mücadeledir. Buna bir ek yapmak istiyorum: Mücadele ve zafer.”

Dairenin katlarını birleştiren ve İngiltere’de adet olduğu üzere, genişlemesine değil de uzunlamasına kurulmuş merdivende Eleanor ve Lenchen’le karşılaşan Engels, Marx’ın mezarına heykel dikilmesi konusunda konuşmak için onları yanına çağırdı. Bu konuyu sürekli kafasında evirip çeviriyordu. Önceleri dostunun mermerden boy heykelini dikmek istemiş, daha sonra mezarı, fotoğrafından model alınarak yapılacak bir büstle süsleme eğilimine girmişti. Onu endişelendiren tek şey, bir taşın bir dahinin ruhsal ateşini yansıtıp yansıtamayacağıydı. Marx’ı anlayacak bir heykeltraşı nerede bulabilirlerdi ki? Büyük bir bilgeyi, dahiyi, bilim adamını, militanı ve üstelik sıkıntı içinde yaşayan ve haklarından yoksun bırakılmışların yazgısını paylaşan bir insanı; bütün bu özellikleri kendisinde toplamış eşsiz bir kişiliği canlandırmak her heykeltraşın harcı değildi. Hesaplı bir aklın ve vurdumduymaz bir yüreğin yönettiği soğuk bir elin, ölümsüzlüğü hak etmiş bir insanın heykelini yapması mümkün müydü?”

Eleanor ve Lenchen, Engels’e karşı çıkıyorlardı. Marx’ın, kendi mezarını da kapatacağını bilerek, karısı için kendi elleriyle seçtiği mezar taşı onlar

için kutsaldı. Şimdi bu taşa üç isim kazınmıştı: Jenny Marx, Karl Marx ve yine o lanetli mart ayında dedesinin ardından giden minik Harry Longuet.

Marx ve yakınlarının naaşlarının bulunduğu Highgate mezarlığı son derece sıkışıktı. Aynı aile üyelerinin mezarları, onlardan en sonuncusu, baştaşının setine dayanıncaya kadar birbiri üzerine yerleştiriliyordu. Tekdüze, sıkıca iç içe geçmiş mezar dizileri arasında Marx'ın sığınağı en sonuncusuydu. Bu sığınak, küçük bakkal sahipleri, noterler, ayaktakımı, gazeteciler, askeri ve sivil emeklilerin unutulmaya mahkûm sayısız mezarı arasındaki yerini almıştı. Tek sıra dizilmiş yassı levhalar ölenlerin adını, yaşını, ölüm tarihini, bazen de son adresini bildiriyordu.

Engels, Lenchen ve Tussy ile birlikte sık sık Highgate mezarlığını ziyaret ediyordu. Bu kez onlara Hermann Lopatin de katıldı.

Son birkaç yılda Londra'nın görünümünde büyük değişiklikler olmuştu. Ana caddeler daha temizdi; Hampstead ve Primrose Hill çevresinde göze hoş gelen meskûn bölgeler inşa edilmişti. Yaklaşan elektrik çağının harikası olarak ilan edilen ilk tramvay belirmişti. Tramvaya çok sayıda başkent faytoncusu, dolmuş faytonların sahipleri, açık bir düşmanlık ve korkuyla bakıyorlardı. Engels sokakta rastgele insanlarla bu konuda seve seve yorum yapıyordu; şimdi de, kiraladıkları kocaman hantal arabaya Lenchen, Eleanor ve Hermann'ı yerleştirdikten sonra, bol bir üniforma giymiş, başına upuzun bir silindir geçirmiş, sürücü kabininden güçlükle görünen arabacıyla söyleşiye başlamıştı. Arabacı alaca atları yola koyarken, şimdilik kentin ancak anayollarında gidebilen ciddi rakibinden yakınmaya başladı:

"Araba arabadır ve böyle kalacaktır," diye girdi söze. "Nerede duracağını, nerede hızlanacağını ya da binicinin kaprisine göre nerede döneceğini, ata emrettiğin gibi emredemezsin. Nereye koşturuyorsunuz sorusu akla gelebilir. Ya da kemiklere yazık değil mi? Tren gibi tramvay da pek çok insanı sakatlar. Öyle ya, o alanlara bile giriyor. Yakında caddelerde kupa arabalarına benzer arabaların belireceğini duydum ama raylarda gidemeyeceklermiş. Torunlarıma acıyorum. Tanrı şahidimdir, tüm bunlar şeytanın değirmenleri. Gençliğimde –şimdi yetmişime bir yıl kaldı– Bond Street'te yalnızca yayalara, kupa arabalarına, bir de ara sıra dört tekerlekli arabalara rastlardık. Restoranların önündeki sarhoşları saymazsak, koşuşturan kimsecikler yoktu. Biz arabacılar dosttuk ve birbirimize sataşırdık. Rekabet yoktu. Herkesin yeterince yolcusu vardı. Kazancımız da

iyiydi. Atlar bizi hiçbir zaman utandırmazdı. Beyler hünerli atlarla gitmenin değerini bilirlerdi, atların cinsinden anlarlardı. Londra'nın havası o zamanlar Eastborn'un havasından geri kalmazdı. Atları biraz hızlandırdığımızda kadınların yanakları kızarırdı rüzgârdan. İhtiyarlar, sanki beşikteymiş gibi sallanarak yumuşak oturaklarda uyumayı severlerdi. Lastik tekerleklerin ortaya çıkması herkes için ne olay oldu. Tekerlekler artık gürültü çıkarmaz, kaldırımları bozmaz oldu. Atların boyunlarındaki çanlar bir kilise orgu çalar, şarkı söylerdi. Eski mutlu İngiltere'nin sonu geliyor artık."

Arabacı sustu. Engels ona puro ikram etti ve dedi ki:

"Ne yazık ki, bayım, biz ihtiyarlara sık sık iyi olan her şey geride kalmış gibi geliyor. Oysa iyi olan ileride. Ben şahsen tutkulu bir at meraklısıyım ve ata binmekten daha büyük zevk bilmem. Eminim ki bizim torunlarımız da benim bu görüşüme katılırlar ve kendilerini çılgınca bu spora kaptırırlar. Bana öyle geliyor ki insanlar yaşadığı sürece at ve köpek asla yeryüzünden silinmeyecektir. Uygarlık ve teknik ilerledikçe, insanlar, avcılıkla, balık avlamakla, daha büyük bir hevesle ilgilenecekler, engelli at yarışları düzenleyecekler, ev hayvanlarıyla dost olacaklardır. Tramvaya gelince... Tramvay yakında sokakları kuşatacak, gökyüzüne tırmanacak muhteşem makinelerle kıyaslandığında yalnızca bir çocuk oyuncağıdır o."

"Bu İncil'de yazılı," dedi arabacı suratını asarak. "Zaman yaklaşıyor, her şey ona varacaktır."

"Vay be!" diyerek canlandı Engels. "Apokalipsis'teki sözleri yineliyor. Benim yaklaşık bir ay önce 'Progress' dergisinde çıkan 'Vahiy Kitabı'na ilişkin makalemden alıntı yapıyor bizim arabacı. Söylemeliyim ki, bu, havarilik unvanında bile gözü olmayan Yuhanna (Yahya) diye birine ait son derece ilginç bir yapıt. Metnin orijinalini okuyunca bu Yuhanna'nın Yahudi olduğunu tesbit ettim. Onun 'Vahiyleri' Yeni Ahit'in kötü bir Yunancayla yazılmış bir versiyonu. Gramer hatalarıyla dolu. Bu yönüyle 'Vahiy Kitabı', Yeni Ahit'in gramer açısından pek de kusursuz olmayan diğer vahiylerinden net bir çizgiyle ayrılıyor. Kuşkusuz, sözümona İncil'deki Yuhanna'yla, Vahiy'in yazarı Yuhanna farklı kişiler, ama onları sık sık karıştırırlar."

"Hermann, General'in makalesini okumalısınız," dedi Lenchen. "Çocukluğumda bana öğretilen tek şey tanrı yasalarıydı. Babamın sık sık

Vahiy Kitabı'nı okuduğunu duyardım. Annemle babam bunları kehanet olarak kabul ediyor ve dünyanın sonunun yaklaştığını iddia ediyorlardı. Herkes, özellikle de çocuklar, sürekli korku içinde yaşıyorlardı. Bizim evde bir canavardan söz edilirdi; büyük babam: 'Senin gördüğün canavar vardı, şimdi yok fakat ortaya çıkacak,' derdi. Ben Vahiy'i, onların atlar üzerindeki gizemli atlılarını ve 'yedi başın, aslında üzerinde bir kadının oturduğu yedi dağ' olduğunu anladıkça korkularım daha da artardı. Bu, korkunç bir masaldır."

"Evet, evet," diye söze girdi Tussy. "Düşünün, Hermann, Yuhanna'nın 616 ya da 666 sayısını adlandırdığı, boş inan sahibi pek çok kuşaktan insanı korkutan Vahiy Kitabı, artık herkes için anlaşılır olmuştur. Giz perdesi aralandı."

"Doğru!" diye onayladı Engels. "Miladın hemen başında Hıristiyan toplulukları, izlerini süren Neron'dan ölesiye korkuyorlardı. Tacit 'Vakayinamesi'nde Neron'un ölümünden sonra yayılan söylentide olduğu gibi Sezar'ın öldürülmediğini, onun geri dönüp tüm dünyaya korku salacağını bildirdi. Fakat o zaman Tanrı kötülükler kenti Roma'yı yerle bir edecek, deccalları binlerce yıla mahkûm edecektir. 616'nın ya da 666 sayısal ifadesinin Neron'u temsil etmesi gerçekten de ilginç değil mi? Rakamlar, kendine özgü şifrelerdir, fakat Vahiy bana yalnızca mistik gizemiyle değil, daha çok saf gizemiyle çekici geldi. Vahiy Kitabı'nın yazarı, zamanın, yani ilk Hıristiyanlığın, ilk bakışta güç anlaşılır olsa da, gerçek tablosunu çizmeyi başarmış. Öyle düşünüyorum ki bu kitap tarih için Yeni Ahit'in geriye kalan tüm kitaplarından çok daha önemlidir. Benim hesabıma göre, bu kitap milattan sonra 68 yılında ya da en geç 69 yılının başında yazılmış. Bu, Yeni Ahit serisinin yazılış yılı bugün tam olarak tesbit edilmiş tek yapıtıdır. İlk çağda Roma'da, 'serbest aşk' savunucularına varıncaya kadar çeşitli sektler vardı. İlginç bir özelliktir, her devrim hareketinde –Hıristiyanlık da özellikle doğuş günlerinde böyleydi ve halk kitleleri tarafından kuruldu– 'serbest aşk' konusu mutlaka ön plana çıkıyor. Bir kesim için bu, anlamını yitirmiş geleneksel bağları koparmak, bir diğer kesim için ise, erkek ile kadın arasındaki her tür basit ve kısa süreli ilişkiyi rahatlıkla aklamaktır... Evet, işte Highgate banliyösü. Galiba, size seminer vermeyi başarabildim."

“Engels ile tüm dünyayı yürüyerek de dolaşsan zamanın nasıl geçtiğini fark edemezsin,” dedi Lenchen.

At arabası savrula savrula merkezden uzak caddelere doğru ilerliyordu. Küçük bahçeli basık evler zamanın etkisiyle ve kömür dumanından kararmıştı. Yüzyılın ilk yarısında inşa edilen bu evler; benekli kahverengi setreler ve redingotlarla, kareli yeleklerle, hafiften kıvrılmış sakallarla ve gür favorilerle aynı döneme aittiler. Yıllar, demir bir çitle çevrili Highgate mezarlığını da değiştirmemişti. Kapıda sırtları çullar ve saçaklarla örtülü dört atın çektiği, alın tarafı kül rengine dönmüş sorguçlarla süslü katafalk duruyordu.

Jenny, Karl ve küçük Harry’nin naaşlarını da böyle bir cenaze arabasıyla getirmişlerdi buraya. Mezar bekçisi, eski tanıdıkları olan Engels ve arkadaşlarının önünde saygıyla eğildi. Mezarın başına vardıklarında Lenchen yanında getirdiği sepeti açtı ve bir kova çıkardı. Eleanor su getirdi, birlikte taşları özenle yıkadılar ve ardından getirdikleri kasımpatılarla kapladılar. Herkes susuyordu. Mezarlığın görüntüsü Lopatin’i sarsmıştı. Çoğu insan gibi, o da ölüm düşüncesini kendisinden uzak tutuyordu. Gençliği ve sağlığı onun uzun yaşamı için sağlam bir güvenceydi. Taş mezardaki yazıtları hüzünle okurken, sağduyusuyla değil yüreğiyle kavradı Marx’ın olmadığını; hissettiği acı içini burkuyordu. Yanı başında duran Engels sakin ve soğukkanlı görünüyordu. Bedenin toprak altında yavaş yavaş yok oluşu düşüncesi, tıpkı hakarete uğramış gibi, onu dehşete düşürdü. Kendi duygularını başkalarına dikte etmeme, en önemlisi de, onları düş kırıklığına uğratmama kuralına bağlı birisi olarak uzun süre susmuş, fakat artık kesinlikle naaşının yakılması gerektiğine karar vermişti.

“Ölene, parçalanan maddeye tapılmamalıdır, fetiş haline getirilmemelidir bu,” diye düşünüyordu.

“Herkes tarafından unutulan, insanın belleğinde ölümü canlandıran bir mezardan daha acı verici ne olabilir! Bu ise kaçınılmazdır. Bir kuşak yok oluyor, yerini yenisi alıyor, zaman her şeyi öldürüyor, anıları dahi yok ediyor.”

Marx gibi, ‘ölenlere değil, kalanlara yazık,’ özdeyişini seven Engels, elinden geldiğince Eleanor’u, Laura’yı, Lenchen’i teselli etmeye çalışıyordu, fakat dostuyla sonsuz ayrılık düşüncesini aklına bile

getiremiyordu. Hayır, Engels için Marx ölmemişti. Bu nedenledir ki Highgate’teki mezar ona hep yabancıydı.

***

Cenevre ve Lozan yakınlarında bulunan Leman gölü, açık rüzgârsız günlerde göz kamaştıracak derecede berrak görünüyordu. Gölde yüzen sayısız vapur ve kayık, koyu mavi emaye bir tepsideki kartvizitleri andırıyordu. Uyuşukluğa varan doygunluk tüm İsviçre’yi sarmıştı.

Georgi Valentinoviç ve karısı Rozalina Markovna’nın yaşadığı mütevazı ev, bakımlı küçük bir bahçenin içinde kaybolmuştu. Öğle yemeğinden sonraki dinlenme saatlerinde Plehanov genelde elinde bir kitapla göl kenarında yürüyüşe çıkardı. Kıyafeti sade ama özenliydi. Elbisesinin daima ütülü, botları ile şapkasının yeni görünecek kadar temiz oluşu ve bir asker gibi duruşu sayesinde, çok şık olduğu izlenimi bırakıyordu insanda. Plehanov’un oval yüzü, hatlarındaki ender orantıyla, kocaman çekik gözlerinin dalgın ve hükmeder ifadesiyle dikkat çekiyordu. Özenle taranmış gür, kısa sakalı, favorilerine doğru daralarak çıkıyordu. Geriye attığı koyu kumral, düz saçlarını tel tel taramıştı. Geniş, çıkık alnı ve kulaklarının görüntüsü kusursuz bir resim gibiydi.

Plehanov sinirlendiği zaman kendini tutamazdı. Öfkeli bir yapısı vardı ve kendisine itiraz edilmesine katlanamazdı.

1883 yılında Georgi Valentinoviç 27 yaşını doldurmuştu. Yoğun ve başarılı bir çalışma sergilediği son üç yılını mülteci olarak geçirmişti.

Sık kestane ağaçları arasından güçlükle görülebilen bu eve, bir gün, beli önden dar, arkadan bol kesimli, kenarları dantel ve farbelayla süslü, kareli bir elbise giymiş otuz yaşlarında bir kadın geldi.

Pembe devekuşu tüyünden erşap türü boalar, tıpkı türnür etekler gibi, henüz yeni moda olmuştu.

Genç ziyaretçinin, Amerikan yerlilerinin sandallarını anımsatan şapkası da, kıyafeti gibi cafcaflıydı. Kapıcı kadın, tanımadığı bu sıra dışı konuğa göz atıp, Rusya’dan geldiğini öğrenince içeri aldı.

Anna Pavlovna Bah, Plehanov’un uzaktan akrabasıydı. Plehanov’un evine, doğrudan Tambov Eyaletinden gelmişti. Bah’ın ailesinin çiftliği

Georgi Valentinoviç'in doğduğu Gudalovka köyünün yakınındaki Lipetsk ilçesindeydi.

"İşte İsviçre'de göreceğimi tahmin etmediğim birisi!" diyerek şaşkınlığını dile getirdi Plehanov, konuğunu karşılarken.

Anna Pavlovna, kabarık saçındaki alışılmadık şapkayı tutan uzun toplu iğneleri ve ardında da yumuşak deriden beyaz eldivenlerini çıkardı. Koltuğa oturdu ve kuşkuyla çevresine bakarak fısıltıyla konuşmaya başladı.

"Derneğinize bir mektup getirdim."

"Görüyorum ki daha Rusya'nın korku atmosferindesin," diyerek gülümsedi Plehanov. "Yüksek sesle konuş."

"Haklısın, Georgi. Karşılaştığım herkesin hafiye olduğu kuşkusuna kapılıyorum. Burada jandarma ve polis baskısının olmayışına, hatta hiç göze çarpmayışlarına bir türlü inanamıyorum. Son yıllarda korku beni yavaş yavaş kemirdi. Sürekli cezalandırmalar, hapisler... Sofya'nın, Gesiy'nin ve diğer dostların ölmesi aklımdan hiç çıkmıyor, bunaltıyor beni."

"79 yılından bu yana ben de her an hapis tehdidi altındayım. 'Kara Bölüşüm' üyeleri sonunda beni Rusya'yı terk etmeye zorladı."

"Hazır cevaplığın sayesinde sınırda tutuklanmaktan nasıl kurtulduğunu duydum. İkna edici ses tonun ve tavırların sayesinde, jandarma çantanı vagona kadar taşımak zorunda kalmış, öyle mi?"

"Evet, öyle bir şey olmuştu. Görüşlerini gözden geçirmedin mi? 'Halkın Özgürlüğü' hareketini destekliyor musun hâlâ?"

"Rusya için tek bir yol var: Terör. Kravçinski haklı. Bir bomba tüm teorilere bedeldir. Yazık ki halk yığınları pasif."

"Kibalyiç, Jelyabov ve diğer onlarca militanın yaşamına mal olan bir yanılgıdır bu. Bir avuç yiğit ölüme mahkûmdur. Rusya'da gelişmekte olan kapitalizmle planlı bir siyasal mücadele gerekiyor. Zafer, zanaatçılardan başka kimin çıkarınadır? İki büyük Alman teorisyeni tarafından yazılan 'Komünist Parti Manifestosu'nu okudun mu?"

“Galiba hayır.”

“Okumadın demek. Bunu gözden kaçırmak mümkün değil. Al işte! Geçen yıl Rusçaya çevirdim ve Cenevre’de yayımladım. Nerede kaldığını sormadım daha.”

“Victoria otelinde. Ancak benim mali durumum orada kalmak için...”

“Para durumumuz her zaman kötü. Fakat çalışırsak üstesinden gelinebilir. Bugünlerde Vera İvanovna Zasuliç ve karım Cenevre’ye dönecekler; o zaman sana el birliğiyle yardım ederiz. Asıl meseleyi anlatmadın. Evlilik bağını nasıl kopardın? Zengin burjuva, birinci sınıf tüccar, çok saygıdeğer Bay Bah nerede şimdi? Prima votto[3] eşinin başarısına nasıl bakıyor?”

“O işe noktayı koyduk, umarım sonsuza dek.” Derin bir nefes aldı Anna. “Bir süre önce doğduğum yerlere gittim, anneni ziyaret ettim, onun önünde itiraflarda bulundum. Beni anladı, dua etti...”

“Annem...” dedi Plehanov; yüzündeki soğukkanlı ifade kaybolmuştu.

Plehanov annesini taparcasına seviyordu ve kendisinde bulunan en iyi özellikleri ona borçlu olduğunu düşünüyordu.

Plehanov’un babası, toprak kölelerinin ifadesiyle, oldukça gaddar bir insandı; köylüleri en küçük hatalarında şiddetle cezalandırırdı. Tutumlu bir aile reisi olan bu insan, ender rastlanır derecede çalışkan, fakat son derece kibirliydi; dengesiz karakteriyle dikkati çeker, birdenbire ortaya çıkan sıkıntılı dönemlerinde, anlaşılmaz bir acıdan kaynaklanan krizi geçinceye kadar insanlardan kaçardı. Anlaşılan, psikolojik olarak tam da sağlıklı değildi.

Plehanov’un Vissarian Belinskiy’nin akrabası olan annesi Mariya Fyodorovna, hareketleri ve düşüncelerindeki cesaretiyle ünlüydü. Ancak ona, küçük çiftlik sahibi bir saraylının silik karısı olmaktan öte bir rol düşmüyordu. Hastalıklı, iyi huylu Mariya Fyodorovna yüreğindeki tüm sevgiyi oğluna adamıştı.

Georgi toprak kölelerinin çilelerini, Razin’i, Pugaçev’i ve Dekabristleri ondan öğrenmişti. Georgi için annesi, devrimin gerçek öğretmeni olmuştu. Yirmi yaşındaki Petersburglu öğrenci, önce gizli ‘İsyancılar’ derneğine, daha sonra da ‘Toprak ve Özgürlük’ adlı mücadele örgütüne katıldı; bunu

tahmin eden annesi, ona güç vermek için çabalayarak endişelerini hep kendisine saklamış, savaşa gönderir gibi yolcu etmişti oğlunu. Bir süre sonra, 1876'da, Kazan Kilisesi Meydanı'ndaki ilk siyasal gösteriye önderlik etti Plehanov. İşçi kitlelerini peşinden sürükledi. Genç devrim önderi, yaptığı ateşli konuşmalarla mutlakiyetin maskesini düşürüyor ve sürgündeki Çernişevskiy'nin düşüncelerini dile getiriyordu. Bu olaydan sonra polisin takibe aldığı Plehanov, illegaliteye geçmek zorunda kaldı. Böylece o da devrimin ateş çemberine girmiş oldu. Kovuşturmalardan gizlenerek, sahte kimlik kartlarıyla illegal yaşamasına rağmen, Georgi Valentinoviç başkent halk kütüphanesini gayretle ziyaret ediyor, kitapları yutarcasına okuyordu.

O yıllarda Çernişevskiy ve Belinskiy, birer öğretmen olarak kabul ettikleri Herzen ve Dobrolyubov'un önünde eğiliyorlardı. Kısa sürede narodnizmin teorisyeni haline gelen Plehanov, kendi görüşleri doğrultusunda 'halka gitti'. Genç adam, kısa paltosu ve çizmeleriyle köy köy dolaşıyor, öğretmenlik yapmaya çalışıyordu. Köylüleri isyana yönlendirebileceğini umuyor, sosyal devrimi ancak Rusya'da çoğunluğu oluşturan çiftçilerin, daha yeni özgür bırakılmış cahil ve yoksulların, her türlü terör eyleminde canını feda etmeye hazır kahraman kişilerin komutasında gerçekleştirebileceklerine inanıyordu. Onların toplantılarında coşkulu konuşmalar yapıyor, onlarla olayları yorumluyor, onların yaşayışına ilişkin bilgi alıyor, eylemlerinde onlara yardımcı oluyordu. Ancak zaman içinde görüşlerinden kuşku duymaya başladı.

"Hayır, Rusya'da geri kalmış köylü tek başına devrim gerçekleştiremez. Halka bomba değil, devrim mücadelesinin bilimi gerekli," diye düşünüyordu.

Plehanov, arayışlarının sonunda bilimsel komünizm öğretisini buldu. Hegel ve Feuerbach'ın yapıtlarını çoktan okumuştu. Genç devrimci, 'Komünist Manifesto'yu iyice okuyup onun ateşleyici gücünü anlayınca Rusçaya çevirdi.

Plehanov 70'li yıllarda iki kez hapse girdi. Ağır ceza tehdidi altındaydı; 1880 yılında ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Yurtdışına çıkınca bağımsız çalışmaya başladı, devrim mücadelesi teorisini daha da geliştirmeye çabalıyordu. Üstün zekası ve yeteneği çok sayıda Rus sürgünün Plehanov'un etrafına toplanmasına yol açtı.

Anna Pavlovna Cenevre'ye geldiğinde, akrabası Plehanov, dava yoldaşlarıyla birlikte kurduğu 'Emeğin Kurtuluşu' adlı Marksist grubu yönetiyordu.

Anna'nın, 'Halkın Özgürlüğü'nün tutkulu savaşçıları Sofya Perovskaya ve Gesya Gelfman ile dostluğu çoktandır sürüyordu. Onlardan biri asılmış, diğerinin idam cezası ise hamile olduğu için ertelenmişti. Doğum yapar yapmaz çocuğu elinden alınan Gesya Gelfman, doğum sonrasında yakalandığı sıtmadan hücresinde öldü. Anna arkadaşının affedilmesi için inatçı bir çaba göstermişti ama 3. Şube'de ciddi kuşkular uyandırmak dışında bir sonuç elde edemedi. Dört çocuk annesi, başarılı, zengin bir tüccarın saray kökenli karısı ile çılgınlık ölçüsünde cesur, Çar'a suikast girişiminde bulunan devrimciler arasında nasıl bir ilişki olabilirdi? Oysa Anna, beş yıldır gizli 'Halkın Özgürlüğü Partisi'nin üyesiydi. Tehlikeli görevler yapıyor, bildiriler dağıtıyor, başarıyla doldurduğu parti kasasının paralarını evinde saklıyordu. Diğer dava yoldaşlarıyla birlikte, tutuklu savaşçıların sürgünden kaçmasına yardımcı olmuştu.

Onda illegal çalışmaya doğuştan yatkınlık vardı. Hatta, 10 yıl evli kaldığı İosif Fyodoroviç Bah dahi, karısını savurganlığa eğilimli, daha çok dış görünüşüyle uğraşan, havai biri olarak görüyordu. Anna'nın sık sık evden ayrılmasını, onun yeni elbiseler ısmarlamaya ve yardım baloları düzenlemeye düşkün olmasıyla açıklıyordu. Son zamanlarda Anna'yı kıskanmaya başlamış, onu gereksiz yere erkeklerin hoşuna gitme isteğiyle yanıp tutuşmakla suçlamıştı. Anna'nın sadakatine ilişkin kuşkulara ise, kendisi metres edindikten sonra kapılmıştı. İosif Fyodoroviç bu hareketiyle ailesinin çıkarlarına hiç de zarar vermediği ve 'herkes' gibi hareket ettiği düşüncesindeydi. Kendisi gibi durumu iyi, bağımsız, ticarette ilerlemiş ve para elde etmeyi becerenlerin hareketlerini kast ediyordu bununla. Bah'ın ataları, Rusya'ya çok eskiden, Çar Aleksey zamanında yerleşmişlerdi. Bir bakkal olan dedesini, mütevazı geçmişinin soy ağacını çok fazla anımsamıyordu.

Anna'nın kayınpederi şeker ve çay satarak zengin olmuştu. Sahip olduğu mağazaların kocaman levhalarında 'Fyodor Bah ve Oğlu' tabelası asılıydı.

Babası her şeyini kaybettiği için silahla intihar edince, Anna, ailesinin –annesi, küçük yaşta ikisi erkek ve dördü kız altı kardeşinin– perişan durumunu iyileştirmek için evlenmek zorunda kaldı. Yardım bekleyecek

kimsesi yoktu; hukuk fakültesini bitirmiş olan İosif Fyodoroviç Bah ise son derece nezaketli ve kibardı. Sadık bir aşık olarak çıktı ortaya. Bir müflisin ailesini ziyaretten vazgeçmek şöyle dursun, Anna'yı evlenmeye razı etmek için daha da ısrarcı olmaya başladı.

Minnettarlığı fark etmesini bilen insanlarda bu duygu aşka benzer. Anna mutlu olduğu duygusuna kapılmıştı. Kocasının içyüzünü uzunca bir süre anlayamadı. Susma yeteneğini, ondaki derinliğe ve içine kapalılığa veriyor, kör inadını ise üstün bir irade olarak algılıyordu. Zenginlik ve iktidar, en sıradan insanları bile, diğerlerinin gözünde önemli bir yere yükseltebilir. Bu özellikler, şık bir elbise gibi, bazen çirkinlikleri kapatır. İosif Fyodoroviç, daha çocukluğunda emrindeki kahya ve uşaklarla amirane bir hitapla konuşmaya alışmıştı. Yaşamda 'çevresindeki tüm insanlar gibi olmak' kuralına sıkı sıkıya bağlıydı.

Anna, evlendikten ancak altı yıl sonra kocasını tanıyabilmiş ve öfkesini gizleyerek ona sırtını dönmüştü. Kocası onun dört çocuğunun babasıydı.

Önde gelen bir devlet memuru olan Perovski'nin evinde Anna, ev sahibinin kız kardeşi Sofya ile tanıştı. Kendisini çevresinden yalıtmış olan bu sert mizaçlı kız anlaşılmaz bir şekilde Anna'yı etkilemiş ve Anna, kendi ifadesiyle, onun dostluğuna 'başvurmuştu'. Bu tanışmadan bir ay sonra Perovskaya, Bayan Bah'a, 'patlayıcı, illegal materyal' dolu bir bavul emanet etti. Anna güven ve cesaret sınavını dürüstçe verdi. Sue ve Zola romanlarının deriden ciltleri arasında, Çernişevskiy, Herzen ve kuşağının diğer düşünce otoriterlerinin çağrılarını gizledi. Anna, Rusya'nın özgün bir köylü ülkesi olduğunu ve bu ülkede tam bir sosyal yeniden yapılanmayı ancak 'Halkın Özgürlüğü' hareketinin sağlayacağını düşünüyordu.

Birinci sınıf bir tüccar olan Bah'ın karısı, düşünce yoldaşlarıyla birlikte Mart patlamasını gizlice örgütledi; o denli başarıyla gizlendi ki, adı bir kez olsun jandarma dosyalarına girmedi. Ancak, Gelfman için dilekçe ve diğer dolaylı kanıtlar neredeyse tutuklanmasına yol açıyordu.

Petersburg polis şefi Bay Bah'la karşılaşınca, onu bir köşeye çekerek durumu kendisine bildirdi. İosif Fyodoroviç bir ara donup kaldı fakat daha sonra kahkahalarla gülmeye başladı.

“Ekselans, sağlık durumunuzdan ciddi kaygılar duyuyorum,” dedi Bah. “Benim karımın teröristlerle ilişkisi mi varmış? Hah hah! O tüm yaşamı boyunca gazetelerde parfüm ve tuhafiye dükkanlarının ilanlarından başka bir şey okumadı. Eğer jandarmanın sık sık yıkıcı miyopluklar sergileyip tahta destek verenlerden kuşkulanıyor olduğunu bilmeseydim, açıklamanızı bir hakaret kabul ederdim. Kurtarıcımız olan Çarımızın ölümü bunun kanıtıdır. Ne söylenebilir ki! Bir süre önce bana erkek evlat bağışlamış bir aile kadınından kuşku duymak, doğrusu, emrinizdekileri pek de yüceltmiyor.”

Bah uzun süre kendine gelemedi fakat karısına bir tek söz dahi söylemedi, onu evin içinde sıkı bir göz hapsine almakla yetindi. Anna kendisini adım adım izleyen iki ispiyoncuyu; kapıcı ve hizmetçiyi çabuk fark etti. Karı-koca arasında ilk hırpalayıcı kavga o zaman çıktı. Uzun yıllar süren ortak yaşamlarının ardından birbirlerinden ne kadar da uzak olduklarını anladılar.

“Çocuklarımız var, biz huzur içinde yaşayan, birbirini seven bir çift olarak kabul ediliyorduk; gerçekte ise tamamen birbirimize yabancı, üstelik düşman olduğumuz ortaya çıkıyor. Yalnızca biz böyle değiliz. Aşkın yerini yalan ve nefret alıyor. Bu nasıl olur?”

“Hatalar, tekdüzelikler,” diye kinle söylendi İosif Fyodoroviç ve kapıyı çarparak odadan çıktı.

Anna çocukları kardeşinin himayesine bırakıp kocasından boşanmak için yazılı mutakabat istedikten sonra evden gizlice ayrılmaya karar verinceye kadar soğuk, yıpratıcı, yitirilmiş birkaç yıl daha geçti. İngiltere gibi, başka ülkelere ait çok sayıda insanı zor günlerinde barındıran bir ülke olan İsviçre’de buldu kendisini.

Plehanov akrabasının itiraflarını dinledikten sonra onun yazgısına müdahale etti ve Anna’yı en dirençli ve bilgili Marksistlerden biri olarak bilinen Vera Zasuliç ile tanıştırdı.

“Şunu da eklemeliyim ki, coşkun bir karakteri vardır,” dedi Georgi Valentinoviç gözlerini kısıp gülerek.

***

Yaşlılık, alacakaranlık gibi, kaçınılmaz bir şekilde ilerliyor, terzi Lessner'i bir gölge gibi her yerde takip ediyordu. Ondan kaçış yoktu.

"Nedir bu, yaşlılık mı yalnızca?" diye düşünüyordu terzi sık sık, ağrıyan kaslarına, zayıflayan gözlerine öfkelenerek. "Uzun yaşam vücudumuzu yoruyor, yüreğimizi değil ama. Her şeyini insanlara verip sönmüş bir yıldız olmak. Yaşlılık işte bu."

Karl Marx'ın öldüğü o bunaltıcı, yağmurlu günden sonra Lessner kendisini ilk defa çökmüş hissediyordu. Önceleri, en iyi insanların yeryüzünü terk etmiş olmasına karşın yaşamın kesintisiz devam etmekte olduğu düşüncesi onu sarsmıştı. Kalbi bazen yumuşayıp bazen de tam tersine katılaşırken Lessner ölümü ve ölümsüzlüğü, yaşayan her şeyin yenilenmesi yasasını düşünüyordu kararlı çenesini sıkarak. Lessner bir düşünce savaşçısıydı. Onun için varoluşun anlamı buydu. Önceleri ütopyacıların kitaplarını okumuş, sonra da komünizmin ufuktan göründüğünü hissetmiş ve bu toplumsal düzen içinde mutlaka yaşayacağını düşlemişti.

Gençliğini ve Weitling'in 'Uyum ve Özgürlüğün Güvencesi' adlı kitabına nasıl kapıldığını anımsayınca gülümsüyordu şimdi. Hayır, amacının gerçekleşeceği günleri göremeyeceği açıktı. Ancak hiçbir pişmanlık da duymuyordu. Savunduğu her şey doğruydu.

Mücadele her zaman erken bir zafer vaat etmez, ancak savaşçı, uğruna baş koyduğu mutluluk ülkesine kavuşacağından emin olmadığında bile yeniden ve yeniden atağa geçer.

Yaşam Lessner'in yüzüne gülmemişti. Babasını daha çocukluğunda yitirmişti; sert, kaprisli üvey babası ise lokmalarını sayardı. Çok kısa bir süre, o da aralıklarla, okula gitti. Öğrendiklerinden belleğinde çok az şey kalmıştı, bir de yeni gelen öğrencilere hep aynı soruyla sataşan kürdan gibi ince doğa tarihi öğretmeninin sözleri:

"Neden her şeye kadir Tanrı gündüzü hemen değil de yavaş yavaş geceye dönmeye zorluyor?"

Bu sözde bilim adamı, kendi bilimsel buluşuyla son derece gurur duyarak döktürürdü:

“Budala insanlar kör olmasın diye.”

Lessner, Avrupa’yı iş aramak için gezerken, birçok sanayi kentinin yoksul varoşlarını ve buralarda yaşayanları tanımış, insanların mutsuzluğunun nedenlerini araştırmıştı titizlikle.

Kuşkuları ona eleştirel düşünmeyi öğretmişti. Yirmi iki yıl boyunca Lessner şunları söylemişti kendine: “Dünya başka türlü kurulabilirdi. Ben yazgımdan hiçbir zaman memnun kalmadım, bu yazgıdan hangi emekçi memnun kalabilir ki! Bu düşünce beni isyana sürükledi. Yeniden doğdum adeta. Kısacık boş zamanlarımı doldurduğum aşağılık zevkler usandırdı, utandırdı beni. Beni harekete geçiren tek duygu, mücadele isteğidir.”

“Komünist düşüncenin ilk ortaya çıkışı gözümü kamaştırdı,” diyordu Lessner.

1848 yılında askerlik görevini yapmak yerine İngiltere’ye gitti. Onun adaya gelişi ‘Komünist Manifesto’nun fırtınalı günlerine rastlamıştı.

‘Komünist Manifesto’yu basılı halde matbaadan alarak kendisi gibi bir Alman olan, atletik yapılı, son derece heyecanlı ve duygusal dava arkadaşı Karl Schapper’e veren kişi olduğu için, kitabın da ilk okurlarından biri oldu.

“Bu küçük kitapçıkta, dünya tarihine ilişkin binlerce kalın ciltli kitaptan daha fazla mantık ve gerçek var,” diye sözü bağladı Lessner.

‘Komünist Manifesto’nun her iki yazarını da ilk o zaman görmüştü. Komünizm biliminin kurucuları ile sıra neferinin yazgıları o günden itibaren ortaklaştı. Komünistler Birliği’ne aynı zamanda girdiler, 1848 Devrimine birlikte katıldılar, ardından sürgüne gönderildiler, Uluslararası İşçiler Birliği’ni kurdular, Paris Komünü’nü savundular. Lessner, Marx’ın Londra varoşlarındaki yürüyüşlerine sık sık eşlik etti. Enternasyonal’in önderinin şahsına olan güveniyle gurur duyuyordu; kaygılarını ona açıyor, düşüncelerini onunla paylaşıyordu.

Highgate mezarlığındaki uğurlama töreninde, bilge önderin naaşı önünde eğilip karbeyazı saçlarla çevrili kocaman alnını öpen son kişi o olmuştu. O

güne kadar hiçbir zaman bu denli umutsuzluğa düşmemişti. Tüm çıplaklığıyla hissettiği güçsüzlüğüne lanet okuyordu. Değerli bir insanın ölümü hayatta kalanların yüreğini de öldürür adeta.

Tıknaz, fiziksel ve ruhsal yönden güçlü, geniş alınlı, sert, 'Nibelungen Destanı' kahramanlarına benzeyen Lessner, olduğundan daha genç gösteriyordu. Fakat verdiği kayıpları acıyla hesaplarken artık yaşlandığını da iyiden iyiye hissediyordu. Onun akranları, Komünistler Birliği üyelerinin pek çoğu yoktu artık. Dostlarının ölümü, kendi yaşlılığının kanıtı gibi geliyordu Lessner'e. Ne insanlardı ama onlar! Onlarla görüşmek, onları tanımak ve dost olarak adlandırmak için yaşamaya değerdi. Moll, Schapper, Weydemeyer, Schramm yaşamdan hızla, fırtına gibi geçerken bir an için yeryüzünü de aydınlatmışlardı. Ama artık sonsuzluğa ebediyen ulaşmış milyonların arasında, onlar, gelecek kuşakların belleğinde kalacaklardı. Bu gerçekten de iyi bir sondu. Tüm bu insanlar kısacık yaşamlarını halk için mücadeleye adamışlardı.

Karl Marx'ın ölümünden sonra, Friedrich Engels, Lessner için daha değerli, daha gerekli olmuştu. Sık sık buluşuyorlar ve dünya emekçileri ve devrimcilerini endişelendiren her şeyi tartışıyorlardı.

Friedrich Lessner dar günler için biriktirdiği parasını Almanya seyahatine harcamaya karar verdi. Uzun yıllar uğramadığı anayurduna sahte pasaportla gitti. Gençliğinin geçtiği yerleri görmek, mücadele anılarından dolayı kutsal bildiği Köln'e ulaşmak için sabırsızlanıyor, İngiltere'den bir an önce ayrılmak istiyordu.

"Nedir vatan?" diye düşünüyordu Lessner, kendisini Dover'den uzaklaştıran vapurun güvertesinde volta atarken. "Bu kavramı insanlar sonradan uydurdular; önceleri göçebe hayatı yaşıyorlardı, giderek yerleşik yaşama geçtiler, sınırlar diktiler, bu sınırlar için birbirleriyle savaştılar. Vatan... Oysa biz yeryüzünde çok fazla yaşamıyoruz, sonuçta bir toza dönüşerek sonsuzluğa gidiyoruz! 60-80 yıllık zamanı nerede geçirdiğimizin ne önemi var? Ama öyle değil işte, biz yaşama ilk adımımızı attığımız yerlere daha çok bağlanıyoruz. Ben neredeyse yetim büyüdüm, Thüringen beni zaptedilmez derecede çekiyor, çocukluğumun geçtiği eşikte güneşlenmek istiyorum. Belki de o evin izi bile kalmadı. Ama olsun! Almanca konuşmalar duymak, anayurdum olan Blankeingane'de biraz acı da olsa Weimar birasının tadına bakmak istiyorum."

Yaşlı terzi tanıdığı Almanyasını bulamadı; yurdu, Fransa-Prusya savaşından sonra o kadar değişmişti ki. Binlerce kilometrelik demiryolu yapılmıştı. Kentler, kocaman yeni binaların, gürültülü tren garlarının görkemiyle böbürleniyor gibiydi. Ülkenin üzerine adeta kapitalistleri ve spekülatörleri zenginleştiren altın bir yağmur yağmıştı. Onların süslü sarayları, şatafatlı at arabaları, gözleri kamaştıracak denli tumturaklı giyinmiş kadınları ve kibirli erkekleri Berlin'i doldurmuştu. Ağır sanayi yitirilen zamanın açığını hızla kapatmak üzere atağa geçmişti. Taş kömürü ve demir cevherinin bol olduğu bölgelerde, modern tekniğin en yeni buluşlarına uygun demir-çelik fabrikaları kurulmuştu.

1881 yılında, Berlin'i Lindenfeld'e bağlayan ilk tramvay hattı yapıldı. Elektrikle çalışan motor, inatla buhar makinesinin yerini almıştı. Büyük kentlerde kullanılan kerosen lambaları ve gaz fenerinin yerine geçen elektrik, Lessner için büyük bir sürpriz olmuştu. Yeni işletmeler ve fabrikalar işçi arıyordu. Bu tür işyerlerinin sayısı birkaç kat artmıştı. Yalnızca Krupp adlı işletmede çalışan proleterlerin sayısı onbinlerle ölçülüyordu.

Yaşam biçimi değişmeyen emekçi kesimdi yalnızca. İşgünü en az on iki saatti, ücretler ise Fransa ve İngiltere'deki ücretlerin altındaydı.

Yaşlı komünist kendi köyünde ise her şeyi yerli yerinde buldu: Sanayideki hızlı gelişmeye karşın tarım alanında hemen hemen hiçbir değişiklik olmamıştı. Toprak sahibine bağımlı olan köylü yine eskisi gibi geçim sıkıntısı içindeydi. Köyler dev çiftliklerin çevresinde kuruluydu. Ülkede üç milyondan fazla küçük çaplı tarım işletmesi vardı. Almanya, yine eskisi gibi, büyük toprak sahiplerinin devleti olarak kalmıştı.

Bismarck'ın önerisiyle 1878'de kabul edilen Sosyalistlere Karşı Olağanüstü Yasa[4] hâlâ yürürlükteydi. Bu yasa, yönetime, halkın ayaklandığı yerlerde geçici sıkıyönetim ilan etme ve sosyalizm sempatizanlarını sorgusuz sualsiz sürgün etme hakkı tanıyordu. Yine de parlamento seçimlerine sosyalist ve emekçi aday göstermek ve seçmek yasaklanmamıştı. Bu sayede Marx ve Engels'in öğrencileri, August Bebel ve Wilhelm Liebknecht parlamentoya seçilmişlerdi. Sosyalistlere Karşı Yasa'nın yürürlükte olduğu yıllar, Alman proleterlerin devrimci iradelerini çelikleştirmiş, gizli ve açık savaşta mücadele etmeyi öğretmişti onlara.

Hükümet halkın tehditkâr gücü karşısında geri adım atmak ve bazı ödünler vermeyi kabullenmek zorunda kalmıştı.

“Eğer bizde sosyal demokrasi olmasaydı,” diyordu ‘Demir Başbakan’ Bismarck, “ve çokları ondan korkmasaydı, sosyal reformlar alanında elde ettiğimiz ölçülü başarılarla övünemezdik.”

Friedrich Lessner daha çok dava arkadaşlarıyla, emekçilerle ilgileniyordu.

“Yeryüzündeki esas güç, makinelerde, taş kütlelerinde değil, insanlardadır,” demeyi seviyordu.

Lessner, geçmişte küçük bir zanaat atölyesinin sahibi iken iflas ederek bir anilin boya fabrikasında çalışmak zorunda kalan uzak akrabasının yanına yerleşti. Uğradığı sayısız felakete rağmen, Martin Klein, kendisi için yeryüzünde her şeyin iyi gittiğine inanan, cesaretini yitirmemiş şakacı bir insandı.

Birlikte üçer bardak siyah bira içtikten sonra Lessner’e, “İşletmemle bağlarımı kopardığımdan bu yana ne kadar rahat yaşadığımı sen düşün artık!” dedi. “Ben hep iflas ediyordum. Şimdi ise iflas etmemek için işletme sahibi varsın kendisi düşünsün. Doğrusunu söylemek gerekirse, kazancım bizim ihtiyarla ikimizi bile doyurmaz, neyseki çocuklar ekmek paralarını kendileri çıkarıyorlar. Diyorum ki, zamanımızda dişli olacaksın, benim ise gördüğün gibi iki dişim var ama onlar da sallanıyor.”

Martin şişkin dudaklarını açıp Friedrich’e, çiviye benzeyen iki azı dişinden başka diş bulunmayan, ıslak ve karanlık ağzını gösterdi.

“Benim fabrikatör patronum ağzını altınla doldurdu. Bir gülmeyedursun ağzı elektrik lambası gibi parlıyor. Hayır, sen işlerin nereye vardığını kendin düşün! Otuz iki altın diş ne de olsa bir mülkiyettir. Bu dişlerle neler yiyorlar ki? Galiba, kanatları Prusya Kraliçesinin şapkasını süsleyen denizaşırı kuşları yiyorlar yalnızca! İşte emekçinin akıttığı terin bedeli saf sarı madendir. Ama yine de ben sana bir sır olarak söyleyebilirim ki, Marx’tan bir şeyler okuduktan sonra, anladım ki, biz dişsizler bu altın dişlileri yutabiliriz. Öyle değil mi? Hah-hah-hah!”

Lessner, Dresden’de August Bebel’le görüştü. Birkaç yıl önce İngiltere’de tanışmışlardı. Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin kırk üç yaşındaki

yöneticisi, Bismarck tarafından sıkı takibe alınan parlamento üyesi, geniş bilgi donanımına sahip bir insan, muhteşem bir hatip, devrim mücadelesinin önderi en azılı düşmanlarında bile saygı uyandırıyordu; gücünün doruğundaydı.

“İşte çekirdekten yetişme bir emekçi!” diye düşünüyordu Lessner.

“Bizim General nasıl? Ona sık sık uğruyor musun ihtiyar? Mağripli’nin ölümünden sonra, bize yakın bir yere, Almanya’ya ya da İsviçre’ye yerleşmesini rica ettim, ama o kesinlikle karşı çıktı ve kendisini kapı dışarı edebilecekleri hiçbir ülkeye gitmeyeceğini yazdı. Ona göre, bu tehlikeden uzak yegâne ülke İngiltere. Marx’tan geriye kalan çalışmaları tamamlamaya koyuldu. İki devden ancak ikincisi bunu yapabilecek durumda,” diyen Bebel’in güçlü, emin elini kuvvetle sıktı.

“Keşke her şeyi yapabilse! O artık genç değil ve tek başına iki kişilik çalışıyor,” dedi Lessner. “Bir başkasının belini bükecek bir iş ona vız gelir. General’in İngiltere’den ayrılması için hiçbir neden yok. Hatta bu adada, çalışmasına kimsenin engel olmadığı bu sakin sığınakta, gazete polemiklerine ve politik davalara daha çok zaman ayırıyor. O öncelikle teorik konularla ilgilenmeli, çünkü sosyal demokratlar arasında da kayaların ardındaki okyanusu görmeyenler var. Friedrich düşünce berraklığını yitirmedi, şimdi zamanının çoğunu ‘Kapital’in ikinci cildine ayırıyor; yakında üçüncü cilde başlayacak. Dünyanın dört bir yanından gelen mektuplara tek başına yanıt vermek durumunda. Eskiden bu sorumluluğu Mağripli ile paylaşıyorlardı. Şimdi, çeşitli ülkelerdeki komünistleri bağlayan halkaları koparmak olanaksız! Bu bağlar gitgide sağlamlaşıyor, bir gemi halatından daha güçlü hale geliyor. Bizim Engels hep şunu söyler: ‘Artık hepimiz için sıkı bir işbölümü çok önemli; 1848’de olduğu gibi, kavga borusu çalarsa eğer, ben yeniden atıma binerim.’ Haklı!”

“Londra’ya gitmek, Friedrich ile görüşmek, Marx’ın mezarını selamlamak isterdim... Bu arada, Alman Sosyal Demokrat Partisi üyeleri Marx için bir anıt dikmeyi çok istediler, fakat ailesi kesinlikle karşı çıktı. İşte Engels’in bu konuda Londra’dan yazdığı mektup! Sen oradan ayrıldıktan sonra yazılmış.”

Lessner iyi bildiği el yazısını hemen tanıdı. Bu el yazısını ilk kez 30 yılı aşkın bir süre önce, matbaada ‘Komünist Parti Manifestosu’nu dizgiye

dökerken görmüştü. Okunaklı, düzgün, sanki ileriye doğru eğilmiş bu harfler Lessner'in hoşuna gidiyordu. Bu harfler, her yönüyle; cömert, enerjik, açık yürekli, dürüst ve yakışıklı Engels'in kişiliğini yansıtıyordu.

"Senin işlerin nasıl? Anlaşılan Bismarck yıldan yıla daha bir gericileşiyor. Bir bira fıçısı kadar şişman ve bir boğa gibi kötü."

"Ne diyebilirim ki? Sen de biliyorsun, henüz 27 yaşındayken ve politikada henüz çok acemiyken kendimi parlamentoda buldum. A'dan Z'ye her şeyi Marx ve Engels'ten öğrenmek zorunda kaldım. Bocaladığım çok oldu, fakat çetrefil durumlardan deneyimli savaşçıların yardımıyla sıyrıldım! Doğrusunu söylemek gerekirse, Lessner, parlamentoda daha fazla oturmasam çok daha mutlu olurum. Bizim, özellikle de parlamento içi ajitasyon faaliyetlerimiz, günümüz koşullarında harcanan enerjiye ve zamana değmez. Ben kitap yazmak isterdim; hem de pek çok. Ama Engels aman vermiyor. Benim yerimde kalmamda ısrarlı. Bu durumda, söz dinlemek ve Hamburg'daki yeni seçimleri beklemek gerekecek. General çoğunlukla verimsiz olan parlamentodaki sürtüşmelerin usandırıcı olduğuna dair şakalar yapıyor; başarı ise hemen elde edilmiyor, bazen onu beklemek bile yersiz. Ancak her işi sonuna kadar götürmek gerekiyor, yoksa harcanan tüm emek boşa gider. Almanya'da yürürlükte olan Sosyalistlere Karşı Yasa koşullarında açık olan bu tek kapıyı değerlendirmek gerek. İşte böyle, dostum."

"Başarılar August! Sen, parlamentoya seçilen ilk emekçi sosyalistsin. Liebknecht'le senin tartışmalar sırasında Bismarck'ı nasıl hırpaladığınızı hayal edebiliyorum. Diğer kodamanlar da ağızlarının payını alıyor olmalı. Onlar için, seninle ve partimizin savaşçılarıyla başa çıkmak, savaşta Fransızlarla başa çıkmaktan daha zordur belki de. Bu prensler, baronlar ve para babalarının nasıl küplere bindiğini bir kez olsun görmek isterdim. Önlerinde diz çökülmesine, kendilerine yaltaklanılmasına alışmışlar. Ama bu kez öyle olmuyor! Marksistlerin dili diken gibidir. Seni alalım: Üniversitelerde okumadın ama öyle öğretmenlerin oldu ki, Bismarck'ın onlarla başa çıkması mümkün değil. Onun Marx'a niçin aracılar gönderdiğini, işbirliği teklif ettiğini, Prusya'da kürsü vaat ettiğini anlıyorum."

Lessner birçok genç sosyalistle tanıştı. 'Kızıl posta müdürü' Julius Motteler özellikle hoşuna gitti. Motteler, dış görünüşü illegaliteye son

derece yatkın, zeki, işbilir biriydi. Sanki yedeğinde bir yüz bulunduran, bu semiz, al yanaklı ve neşeli insanın, yasaklanmış ‘Sosyal Demokrat’ın nüshalarını, cesur ve devrime sadık insanların yardımıyla, Zürih’ten Almanya’ya gizlice gönderen, çok deneyimli ve korkusuz bir parti örgütçüsü olduğuna inanmak güçtü. Oysa, yaşamını da tehlikeye atarak ustalıkla yapıyordu bu işi.

Gazete bürosu ve matbaa kuvvetli bir casusluk ağıyla kuşatılmıştı. Kaizer Almanyası’nın ajanları, değişik maskeler altında, yazıişleri çalışanlarının güvenini kazanmaya yelteniyorlardı. Alman polisi, İsviçre’de sosyalistleri açıkça izleyemiyor, fakat ne pahasına olursa olsun, hainler ve provokatörler yardımıyla, mücadeleci gazetenin ülkeye ulaşmasını engellemeye çalışıyordu. Polis ajanları, İsviçre-Almanya ve İsviçre-Fransa sınırını kontrol altında tutuyor, kurnaz Motteler tarafından gönderilen ve yasak yayın içeren postaları takibe alıyorlardı. İsviçre’de gazete balyalarını fark edilmeden yüklemek güçtü. Uyanık posta müdürü, büronun yakınlarında pusu kurulup kurulmadığını görebilmek için, fazlaca yapılanmamış, çevreyi gözetleyebileceği bir binanın ikinci katındaki daireye yerleşti. Gazetenin deposu kocaman, boş bir mekândaydı.

1882 yılına kadar Motteler’in yardımcılığını oldukça genç bir kız olan Clara yürüttü. Julius Motteler, onun Zürih’ten ayrılıp Paris’e giderek, önde gelen bir devrimci olan Rus mülteci Osip Zetkin’le evlenmesine üzülmüştü.

“Yoldaşlar bana Clara’nın barut gibi bir militan, üstüne üstlük kültürlü ve akıllı bir kız olduğunu söylediler, öyle mi?” diye sordu Lessner ‘kızıl posta müdürü’ne.

“Kız gerçek bir hazine. Ona en tehlikeli paketleri emanet edebilirsiniz. Ajanları taa uzaktan seziyor ve başka hiç kimsenin yapamayacağı şekilde külahlarını ters giydiriyordu. Hiçbir işten kaçmıyor; büroyu mu temizlesin, yazıları mı düzene koysun, kıyafetini değiştirip sınıra mı gitsin, üstesinden gelemeyeceği iş yok. Kimi zaman kibirli hanımefendi oluyor, kimi zaman neşeli bir köylü kızı, kimi zaman da aptal bir rahibeyi oynuyor; fakat postayı kılına zarar gelmeden adrese ulaştırıyor. Bir kez olsun faka basmadı; ondan önceki postacımız atılgan bir ayakkabıcıydı, polisin tuzağına düştü, iyi ki kurşuna dizmediler. Zavallı o gün bugündür hapiste.”

“Evet, sizin işinizde insanlar kolayca kontrol ediliyor. Burada yalnızca partiye sadık kalmak yetmiyor,” dedi Lessner. “Anladığım kadarıyla yaratıcılık, ihtiyat ve cesaret gerekli. Tüm bunları her erkekte bulamazsın...”

“Haklısın ihtiyar! Sosyalist bir gazeteyi illegal yollardan göndermek, silah göndermekle bir. Bedelini canınla ödemen an meselesi. Yardımcılarım yurtdışına çıkarken alınlarına bir polis ya da gümrükçü kurşunu yiyebilirler.”

“Bir savaşçı için iyi bir eğitim, ne diyebilirim ki!”

“Clara’nın bu konuda kendi şiarı var; Schiller’in dizeleri: Bu kavga oyununda kumar masasına koy yaşamını, / hem yaşamını kurtar hem de kazanan sen ol!”

“Yaşa kız!” diyerek hayranlığını dile getirdi terzi. “Demek bizim de bir Louise Michel’imiz var. Yazık ki ben onu göremeyeceğim.”

“Görürsün, onun gibiler kaybolmaz.”

Motteler’in daveti üzerine, ihtiyar komünist Zürih’te ‘Mağripliler Kulübü’ne gitti. Alman sosyal demokratlar, Marx onuruna toplantılarına bu adı vermişlerdi.

“Mağripliler Kulübü mü?” diye sordu Lessner tatlı bir şaşkınlıkla ‘kızıl posta müdürü’ne. “Bugüne dek böylesini duymamıştım. Marx sizin bu hevesinizi duysa gülerdi işte.”

“Kim bilir, belki de duymuştur. Kulüp birkaç yıldır var, hem bizim hem de ailelerimizin çok hoşuna gidiyor. İçimizi döküp eğlenebileceğimiz, tartışabileceğimiz bir yer oldu. Bizim küçücük dairelerimizde sosyal bir faaliyet yapılamıyor. Hepsi de daracık. Kiraladığımız yer pek mükemmel olmasa da, dans etmek, satranç oynamak, bir konuşmacıyı dinlemek, herhangi birinin özel gününü ya da bir çocuğun doğumunu kutlamak için yeterli. Neyse her şeyi bizzat göreceksin zaten. Bugün de senin şerefine bir gece düzenliyoruz. Bütün ‘Mağripliler’ senin Marx’ı bizzat tanıdığını öğrenir öğrenmez ayaklandılar.”

Lessner saat yedide, yüzyılın ortalarındaki hali vakti yerinde bir esnafın misafir odasını andırır ölçüde kocaman, derli toplu bir salon olan

‘Mağripliler Kulübü’ne girdi. Duvarlarda sağmal hayvanları ve İsviçre otellerini öven tablolar asılıydı, oymalı çerçeve içindeki bir duvar saati gürültüyle zamanı duyuruyordu, bronz kakmalı koyu renk ahşaptan yapılmış göbekli kutular porselen servis takımlarıyla doluydu. Uzun, sert divanlar, pencereler, kapılar ve nişlerdeki altın bağcıklı leylak perdeler yoksul bir yaşam sürdüren sosyalistlerde saygıyla karışık bir hayranlık uyandırıyordu.

Lessner’i maskeli gençler karşıladı. Başlarına siyah peruk geçirmişler, sakal takmışlar, yüzlerini siyaha boyamışlar ve Mağripli’yi anımsatacak şekilde geniş paltolar giymişlerdi. Yüksek sesle söyledikleri şarkılar, “Bilge Mağripli, şanlı Mağripli” nakaratlarıyla bitiyordu.

Lessner’i kuşattılar; daha sonra ellerini, alınlarına ve kalplerine götürerek onu doğu usulü selamlamaya başladılar. Tüm bu beklenmedik kıyafet cümbüşü ihtiyarı keyiflendirmişti.

“Biz, Karl Marx’ın neşeli bir insan olduğunu ve şakayı sevdiğini duyduk,” dedi ona Motteler’in yardımcısı.

“O da söz mü?” dedi Lessner. “Mağripli sık sık, ‘eğer iş, eğlenceyle dönüşümlü olarak yapılmazsa beyni köreltir’ derdi.”

“Bu doğru işte! Gergin günler ve gecelerden sonra arkadaşlar arasında eğlenmek, dinlenmek ve güç toplamak ne kadar da iyidir!”

Motteler’in Baden kökenli, iyi yürekliliğiyle tanınan ve bir zaafmış gibi bundan utanan eşi ve diğer birkaç kadın ispirtolu ocakta kahve hazırlarken, kocaman tabaklara iştah açıcı mezeler, tombul sosisler koyuyorlardı. Şarap şişeleri ve ağzı sıkıca kapatılmış bira fıçıları, ‘Mağripliler’in alkol kullanmama yemini etmediğini gösteriyordu. Lessner’i baş köşeye oturttular ve yemek başladı. Almanya’daki durumdan ve o sıralarda Engels’in III. Napolyon’la kıyasladığı Bismarck’tan da söz açıldı.

“Seçmenlerin boyunlarına gönüllü olarak taktıkları boyunduruktan kurtulmaları yakın mı?” diye sordu orada bulunanlardan biri.

“Evet,” dedi Motteler, “başbakanın mutlak zaferinin herkes için hem siyasal hem de ahlaksal yaşamda fena sonuçlara yol açtığını aptallar dahi anlıyor.”

“Bu Demir Baron her yerde neredeyse bir başkomutan rolü oynuyor. Ama bugüne kadar onun herhangi bir askeri başarı kazandığını duymuş değilim,” diyerek söze karıştı Motteler’in karısı.

“Nasıl olur? Alman İmparatoru, sosyalistlere karşı çıkarttığı Olağanüstü Yasa’dan dolayı onu kahraman ilan etti ya! Başbakan’ın boğayı boynuzundan yakaladığını o söyledi,” diye söze girdi Lessner.

“‘Vatan bundan dolayı size minnettardır’; işte böyle dedi ona I. Wilhelm. Şeytan, Bismarck’a yardım ediyor.”

“E, onun gibiler öyle çok ki: Şişman, zayıf, uzun boylu, kısa boylu... Yıldırma ve hile ile kaleleri fethetmeyi, insanlara eza çektirmeyi, öldürmeyi başaran despot ve zorba yöneticiler!” diye karşılık verdi Lessner. “Ya sonuçta ne oldu? Geberdiler hepsi. Bismarck iktidar düşkünü, hesaplı, kaba, kurnaz, akıllı ve becerikli, ancak bir konuda çok azimli: Demokrasiye olan nefretinde. Ama yine de her şey onun istediği gibi olmayacak. Almanya’da rüzgâr gericiliğe karşı esmeye başladı ve güçleniyor. Kasırga yaklaşmakta.”

“Güçlü rüzgâra içelim,” diye bağırdı ‘Mağripliler’.

“Devrim rüzgârlarının başladığı ülkeye içelim, bu rüzgârlar varsın tüm dünyaya yayılsın!” diye haykırdı birisi.

“Hızlanın, taze rüzgârlar!”

Akşam yemeğinden sonra, Lessner’i, Engels konusunda soru yağmuruna tuttular. İçtenlikle sevdiğiniz ve saygı duyduğunuz bir insan hakkında konuşmanız kolaydır; Lessner kendisini kuşatan yeni dostlarıyla, General’in ağzından kısa bir süre önce duyduklarını zevkle paylaştı.

“Kuşkuya yer yok. Partimiz hızla halkın gönlünü fethediyor; kovuşturmalara inat, ayaklarımız toprağa sağlamca basıyor. Alman polisi mi? Onlar kafasız! Emekçiler onlardan korkmak bir yana, onları layık oldukları gülünç durumlara düşürüyorlar. Engels, işçi önderleri arasında çürüklerin hiç de az olmadığı görüşünde, fakat kitlelere mutlak inancı var. Onun görüşüne göre, genel olarak halk kendisini yönetenlerden daha iyi. Bunlar tarihten çıkarılan dersler. Deneyim her saat verilen mücadelede kazanılır ve Alman proletaryası çok kısa bir süre içinde birlikte hareket

etmeyi ve dostça yürümeyi öğrendi. Bu nedenle ‘kalk’ borusunun çalacağı saati sakince beklemek gerekir.”

Yaşlı militan gece yarısına kadar Marx’ı, 1848 Devrimi’ni, Enternasyonal’i anlattı...

Lessner, yasadışı olarak bulunduğu, kendi adını kullanamadığı Almanya’yı buruklukla terk ederken, kafasında vatanı vardı. “Herkes için yeri doldurulamaz topraklar vardır. Bizi çeken, ölmüş atalarımızın bedenlerinin bu toprağa verdiği hayat olmasın? Yoksa, yok olmuş kuşaklardan bize kalan anılar ruhumuzu varlıklarıyla rahatsız mı ediyor? Ya da güneş ve yıldızlarla tanışma mutluluğu unutulmaz bir şey mi? Anayurda bizi bağlayan, ana dilimizde söylediğimiz ilk söz, ilk düşünce mi? Annen gibi olmasa da, kayıtsız bir üvey anneyi sever gibi seviyorsun onu... Bir de o vatanda Bebel, Liebknecht, Clara Zetkin ve onlar gibi pek çok insan yaşayınca, Almanyam benim için daha da değerli oluyor.”

***

Vera İvanovna Zasuliç aşırı derecede sıkılgan ve alçakgönüllüydü. Bu siyah saçlı, sert tavırlı, narin kadına bakarken; üstün zekalı, teorik arayışlara ve genel yargılar çıkarmaya yatkın devrimcinin, her tavrında ne kadar kararlı, çılgınlık derecesinde cesur ve insanlara karşı ne kadar merhametli olduğunu kestiremezdiniz.

Rusya'da özverili ve harekete geçmeye hazır, ruhça güzel sayısız kadın vardır. Onların yüce gönüllülüğü ezilen tüm Rus halkını kucaklıyordu. Çoğu zaman malikânelerini terk ediyorlar, çevrelerinden kopuyorlar ve halkı, baskıya ve haksızlıklara karşı ayaklandırmaya gidiyorlardı.

Anna Bah ve Vera Zasuliç birlikte yaşıyordu. Birbirlerini az tanımalarına karşın, çocukluk anılarının benzerliği, aynı mücadele yolunu tutmuş olmaları, en önemlisi de, aynı arkadaş çevresinde olmaları onları yakınlaştırmıştı. Vera İvanovna o güne kadar bağlı olduğu 'Halkın İradesi' ile yollarını ayırmış, Marx ve Engels'in inançlı bir yandaşı olmuştu. Oysa Anna Pavlovna, 'Halkın İradesi' hareketini candan destekliyordu; ne var ki bu durum, aralarında sorun oluşturmuyordu. Zasuliç doğuştan yetenekli bir propagandacıydı; her şeyi bilimsel sosyalizmle açıklamaya yetenekliydi.

Vera 1849'da, yoksul bir soylu ailenin kızı olarak doğmuştu. Esaslı bir ayyaş olan emekli yüzbaşı babası o henüz üç yaşındayken, ardında yoksulluk girdabında dul bir eş, küçük yaşta beş çocuk bırakarak ölmüştü. Durumları biraz iyi olan akrabaları Vera ve kız kardeşlerini yanlarına almışlar, ardından da yatılı kız okuluna vermişlerdi. Okulu bitirdikten sonra genç kız, çocukluğundan beri kendisine layık görülen dadılık yerine, bir sulh hakiminin katibi olarak çalışmayı tercih etti. Yatılı okulda, Zasuliç, devrim hareketine yakın gençlerle tanışmıştı. Bir süre sonra o da bu derneğe katıldı. Derneğin üyeleri, okur-yazar olmayanlar için kolektivizm ilkelerine dayalı ciltleme ve dikiş atölyesi açmışlardı. Vera Zasuliç, tıpkı kendi kuşağının devrimcileri gibi, Çernişevskiy ve Herzen'i okuyarak yetişmiş, Narodnik olmuştu.

1878 yılında Vera Zasuliç, Petersburg Valisi Trepov'u kurşunladı.

Tümgeneral Trepov, tutukevini ziyareti sırasında birkaç tutukluyla, o arada gerçek adı Yemelyanov olan, öğrenci Bogolyubov'la da karşılaşmıştı. Tutuklular avluda volta atıyorlardı. Bogolyubov valinin karşısında kasketini çıkarmamıştı ve Trepov bir tokat darbesiyle kasketini kafasından düşürüp öğrencinin zindana atılmasını emretmişti. Bu direktif tüm koğuşlarda ses getirmiş ve protestoya yol açmıştı. Bunun üzerine Trepov, Bogolyubov'a dayak atılmasını emretti. Fiziksel işkence, aynı gün, Adalet Bakanı'nın da bilgisi dahilinde, tutukevinin koridorunda gerçekleştirildi. Bogolyubov işkencelere dayanamayarak aklını yitirdi.

Ocak ayında bir gün, aşırı sertliğiyle ünlü bu yüksek zatın kabul odasına, kürklü ve gri deri şapkalı bir kız girdi. Trepov'u bekleyen genç kız, tabancasını çekip cezalandırma nedenini, "Bu Bogolyubov için!" diye açıkça belirterek yakın mesafeden ona ateş etti.

"Bunu nasıl başardın? Korkunç derecede zor bir iş!" dedi Anna.

Vera İvanovna güncesini ona uzattı:

"Oku!"

> ... Şimdi bir vahşilik var bende. Anlamsız bir heves. O zamanlar büyük bir davanın ardındaymışım gibi geliyordu bana. Sakindim, düşüncelerimde özgürlükle bağlarımı çoktan koparmıştım; bu yaşam değil, bir an önce son vermek istediğim bir geçiş durumuydu.
>
> ... Ertesi sabahı önceden kafamda canlandırıyordum: O saatte vali buraya iyice yaklaşacaktı... Başarıdan emindim; her şey en küçük bir pürüz olmadan gerçekleşecekti, bu hiç zor değil, korkunç da değildi. Yorgunluktan başka hiçbir şey hissetmiyordum, hatta uykum gelmişti. Ama uyur uyumaz karabasanların saldırısına uğradım. Sanki sırtüstü yatıyordum ve birden aklımı yitiriyordum; karşı konulmaz şekilde kalkmak, koridora çıkmak ve orada bağırmak istiyordum. Bunun çılgınlık olduğunu biliyordum. Tüm gücümle kendimi tutmaya çalışmama rağmen, yine de koridora çıkıyor... bağırıyor, bağırıyordum. Uyanıyor, yeniden uyuyordum... ve yine aynı rüya: İrademe karşı çıkıyor ve bağırıyordum. Bunun çılgınlık olduğunu biliyor ama yine de bağırıyordum ve bu, tekrar tekrar yineleniyordu...

Kalkma zamanı geliyor, saatimiz yok ama gökyüzü ağarıyor ve ev sahibinin kapısını çalıyorlar. Trepov'a dokuza kadar yetişmek gerekiyor; nöbetçi subaya General Trepov'un ziyaretçi kabul edip etmediğini doğal bir tavırla sormak ve eğer kabul eden onun yardımcısı ise, fark ettirmeden uzaklaşabilmek için kabul saati başlarken orada olmak gerekiyor.

Eski paltomu ve eski şapkamı giyiyorum ve giyinir giyinmez de odadan çıkıyorum; yeni şapkam ve yağmurluğum yol çantamda. Bu gerekli, çünkü her ne olursa olsun benimle vedalaşmak isteyen ev sahibinden kurtulamam yoksa. O Petersburg'dan ayrılmakta olduğumu düşünüyor, ben onu konuşmalarımla şımartıyorum ya, o da yağmurluğumu övecek, onu yolda giymememi öğütleyecek. Yarın eylemden sonra bu yağmurluk tüm gazetelerde çıkacak ve işin aslını anlayacak o zaman. Her şeyi en ince ayrıntılarına kadar düşünecek zamanım oldu.

Dışarısı aydınlanmıştı. Giyinip gidiyorum. Soğuk sokaklar insanın içini karartıyor.

Valiyi on kadar ziyaretçi bekliyor.

"Vali konuk kabul ediyor mu?"

"Kabul ediyor, şimdi çıkacak."

Birileri sanki kasıtlı olarak yeniden soruyor: "Kendisi mi kabul ediyor?" Yanıt olumlu.

Kötü giyimli, ağlamaktan gözleri kızarmış bir kadın bana sokuluyor ve dilekçesine bir göz atmamı rica ediyor: Dilekçe istediği gibi mi yazılmış? Dilekçede bir terslik var. Kadına, dilekçeyi subaya göstermesini öneriyorum, çünkü subayın, birilerinin dilekçesine baktığını gördüm. Kadın korkuyor ve benim göstermemi rica ediyor. Kadınla birlikte subaya yaklaşıyorum ve onun dikkatini ziyaretçinin ricasına çekiyorum. Yanıt monoton, lakayt; yani hiçbir sorun yok. Memnunum. Dün geceden bu yana beni boğan dehşetin ağırlığından iz bile yok. İçimde, her şeyin düşünüldüğü gibi olup olmayacağı kaygısından başka hiçbir şey yok.

Yaver bizi bir sonraki odaya götürdü. İlk olarak beni aldı ve odanın köşesinde durmamı söyledi. Trepov, maiyetindeki askerlerle

birlikte karşı kapıdan çıktı ve hep birlikte bana yaklaştılar.

“Dilekçenin konusu?”

“Hareket tarzı konusunda ifade vermek.”

Kurşun kalemle bir şeyleri karaladı ve komşu kadına yöneldi.

Revolver artık elimde, horozu indirdim... Ateş almadı.

Kalbim küt küt atmaya başladı ve ateş...

‘Artık üzerime saldırıp dövmeliler,’ ifadesi belirdi defalarca yaşadığım geleceğe ilişkin tablomda.

Fakat bir sessizlik oldu. Galiba, topu topu birkaç saniye sürdü ama ben hissettim.

Revolver’i fırlatıp attım, bu da önceden kararlaştırılmıştı, yoksa arbede sırasında kendi kendine patlayabilirdi. Durup bekledim.

‘Katil donup kaldı,’ diye yazdı daha sonra gazeteler.

Birden bir hareketlilik başladı: Ziyaretçiler kaçıştılar, polis memurları üzerime saldırıp iki taraflı yakaladılar.

Karşımda bir yaratık belirdi; gözleri kocaman kocaman ve yuvarlak, genişçe açılmış ağzından böğürtü sesleri geliyor, gerilmiş parmaklarıyla kocaman iki el doğrudan gözlerimi hedef alıyor. Gözlerimi vargücümle kapatıyorum, yalnızca yüzümü yırtabiliyor. Darbeler birbirini izliyor, beni yere yıkıyorlar ve dövmeye başlıyorlar.

Her şey benim beklediğim gibi oldu, tek fark gözlerime saldırmalarıydı. Şimdi yüzükoyun yere yattım, gözlerim emniyette. Fakat en küçük bir acı yok. Bu acılar, nihayet beni gece hücreye kapattıklarında gösterdi kendisini.

“Öldüreceksiniz onu!”

“Galiba, öldü artık!”

“Böyle olmaz; bırakın bırakın, soruşturma yapılacak ya!”

Kalkmama yardım ettiler ve sandalyeye oturttular. Ben yine dilekçeyi verdiğim odadayım. Karşımda, duvarın biraz solunda, sahanlıksız geniş bir merdiven var ve karşımdaki duvarın tepesine dek uzanıyor, bu merdivenden aceleyle itişe kakışa, gürültü ve çığlıklarla insanlar iniyor. Merdiven hemen dikkatimi çekti, nereden çıkmıştı bu merdiven, sanki daha önce yoktu, sanki gerçek değildi;

insanlar da. Belki de bana öyle geliyor, birden bu düşünce gelip geçti. Fakat beni bir başka odaya götürdüler; merdiven konusu bende öyle bir soru işareti uyandırmıştı ki tüm gün, hatta beni bir dakika rahat bıraktıklarında bile hemen merdiveni anımsıyordum.

Beni getirdikleri oda, ilk odaya göre oldukça büyüktü, duvarlardan birinde sandalyeler diziliydi, bir diğer duvar boyunca geniş bir bank uzanıyordu. Bu anda odada az insan vardı, galiba valinin erkanından kimse yoktu.

“Sizi aramamız gerekecek,” dedi polis memuru; üniformalı olmasına karşın sesi oldukça kararsız bir tondaydı. Buraya ve bu zamana uygun biri değildi, elleri titriyordu, sesi inceydi ve hiçbir düşmanlık belirtisi yoktu...

“Bunun için bir kadın çağrılmalı,” diye itiraz ettim.

“Kadını nereden bulacağız şimdi?”

“Bulamaz mısınız acaba?” Ve hemen aklıma geldi. “Tüm birimlerde devlet memuru ebe vardır, çağırın gelsin,” dedim.

“Onu bulana kadar... sizde silah var belki de? Tanrı korusun, bir şey olursa...”

“Artık bir şey olmaz ama yine de bu kadar korkuyorsanız, en iyisi beni bağlayın...”

“Hayır, ben kendi adıma korkmuyorum; bana ateş etmezsiniz. Neyle bağlasak ki?”

Gülmeye başladım. Bir de buna iş öğretmem gerekiyor!

“İpiniz yoksa havlu ile bağlayın.”

O anda odada masanın üzerindeki kutuyu açtı ve temiz bir havlu çıkardı fakat bağlamak için acele etmiyordu.

“Neden öldürdünüz onu?” diye sordu adeta çekinerek.

“Bogolyubov’a yaptıkları yüzünden.”

“Haa!” Ses tonundan sanki bu yanıtı beklediği anlaşılıyordu.

Bu arada, anlaşılan, haber yayılmıştı. Oda doluyordu, asker ve siviller gelmeye başladı, az çok tehditkâr bakışlarla benim olduğum tarafa yöneldiler. Odanın ortasında askerler, zabıta memurları belirdi. Benim garip muhatabım bir yerlere kayboldu ve onu bir daha görmedim. Ama kollarımı arkadan onun havlusuyla bağladılar.

Gürültücü bir subay emirler yağdırıyordu. İki asker çağırdı, onları arka tarafıma koydu ve ellerimi tutmalarını emretti.

Birkaç dakika bizi olduğumuz yerde unuttular ve askerler fısıldaşmaya başladı:

“Görenler kızcağızı bağlamışlar, başına iki asker dikmişler der; oysa o, her an darbeyi indirebilir!”

“Ateş etmeyi nereden öğrendin?” diye fısıldadı nöbetçilerden biri kulağıma.

Bu ‘sen’ ifadesinde hiç de düşmanca bir tavır yoktu, bu erkeklere özgü öylesine bir ifadeydi.

“Ezberledim artık! Büyük bir hüner değil,” dedim alçak sesle.

“Öğrenmişsin ama yarım öğrenmişsin,” dedi diğer asker. “İsabetli nişan alamamışsın! Yaşıyor.”

***

Kamuoyu teröristten yanaydı. Cinayet mahkemesi Vera Zasuliç'i oy birliği ile haklı buldu. Artık o günden sonra genç kızın adı herkesin dilindeydi. Dünyaca üne kavuşmuştu.

Turgenyev, bir yazısında övgüler düzüyordu:

> Dev bir bina görüyorum. Ön cephede bir kapı ardına kadar açık: Kapının ardında kasvetli bir karanlık. Yüksek eşiğin önünde bir kız duruyor... Rus kızı.
>
> Bu alacakaranlık ki ayaz kokuyor; ve düşen buz gibi yavaş, boğuk bir ses duyuluyor binanın derinliğinden:
>
> "Ey, sen, bu eşiği atlamak mı istiyorsun? Biliyor musun, neler bekliyor seni burada?"
>
> "Biliyorum," diyor kız.
>
> "Soğuk, açlık, nefret, alay, hakaret, dargınlık, hapis, hastalık ve ölümün ta kendisi."
>
> "Biliyorum."
>
> "Mutlak tecrit, yalnızlık."
>
> "Biliyorum... Hazırım ben. Ben tüm acılara, tüm darbelere katlanırım."
>
> "Düşmanlardan değil yalnızca, akrabalardan, dostlardan."
>
> "Evet, onlardan da."
>
> "Peki. Kendini feda etmeye hazır mısın?"
>
> "Evet."
>
> "İsimsizce feda etmeye hazır mısın kendini? Öleceksin ve kimse, ama hiç kimse, kimin anısına saygı duyacağını bilmeyecek!"
>
> "Ne minnet duygularına ne de acımaya ihtiyacım var. Ün gerekli değil bana."
>
> "Cinayet işlemeye hazır mısın?"
>
> Kız başını yere eğdi...
>
> "Cinayete de hazırım."

Bu ses yeni sorular sormak için durakladı bir ara.

“Şu anda inandığın kavramlara inancını yitirebileceğini, aldandığını ve gençliğini boş yere kaybettiğini anlayacağını biliyor musun?” diye konuşmaya başladı sonunda.

“Bunu da biliyorum. Ama yine de girmek istiyorum.”

“Gir...”

Genç kız eşiği atladı ve ağır bir perde indi ardından.

“Aptal!” diye diş gıcırdattı.

“Aziz!” diye bir ses duyuldu yanıt olarak.

***

Cenevre’de Anna Bah ve Vera Zasuliç’i Sergey Kravçinski sık sık ziyaret ediyordu.

Ender rastlanır ölçüde duygusal, mükemmel bir hatip olan genç isyancı, Rusya’dan kaçmak zorunda kaldıktan sonra, Stepyak takma adıyla edebiyatla ilgilenmeye başlamış, sürgünde bir yazar olarak üne kavuşmuştu. Ormansız, bozkırın hakim olduğu Herson eyaletine bağlı Pridneprov’da 1851 yılında doğmuştu; kendisi için değerli olan memleketinden esinlenerek bozkırlı anlamına gelen bu adı almıştı. Küçük bir memur ailesinin oğlu olan ve topçu okulunda okuyan Sergey Mihailoviç, gençliğinden itibaren halka hizmet, olağanüstü kahramanlık düşlerine kaptırmıştı kendisini. “Genç dostlar, halka inin!” diye tepeden inme bir slogan tutturan ‘Yıkım Havarisi’ Bakunin’in etkisiyle, Çaykovski’nin başkanlık ettiği derneğe girdi; kitap dolu çantasını kapatarak, sırtında keten gömleği ve gri paltosu, başında kasketi, ayağında yağlı çizmeleri, engin Rusya İmparatorluğu’nu köy köy, kasaba kasaba dolaşmaya başladı. Rus köylülerini çarlığa karşı ayaklandırmak, bu ayaklanmaya önderlik etmek onun için olanaklıydı. Küt burunlu, elmacık kemikleri çıkık, çam yarması bu genç, yaman bir masal kahramanı gibi, doğaüstü gücüyle ünlüydü. Kravçinski’nin tutuklanmasına ilişkin gizli emirde, böylesine önemli bir suçlunun tutuklanabilmesi için, bulunduğu yer tespit edildiğinde, “olağanüstü fiziksel gücü nedeniyle özellikle güçlü jandarmaların görevlendirilmesi gerektiği” belirtiliyordu.

Bir keresinde polis Sergey’i yakalamayı başardı, fakat o, köylülerin yardımıyla kurtuldu.

Kaygısızlığı sınır tanımıyordu ve şans, mücadelesinde ona sık sık yardım ediyordu.

Tutuklanması kaçınılmaz duruma gelince, dostları Sergey’i, Rusya’dan kaçmaya, büyük bir güçlükle ikna ettiler. Fakat dizginlenemez ölçüdeki fırtınalı yapısıyla rahat ona batıyordu adeta. 1877’de Kravçinski Türk boyunduruğuna karşı savaşan Slav ordusuna gönüllü katıldı. Ardından bu Rus devrimcisi, düşüncesizce atılgan Bakunin taraftarlarıyla ayaklanma başlatmaya kalkıştı. Ayaklanmacılar bozguna uğratılıp kuşatılınca Sergey

son kurşununa kadar ateş etti. Tutsak düşmüştü; hüküm giydi ve ölüm cezasına çarptırıldı. Ölüm hücresindeki on aylık bekleyiş bile iradesini sarsmamıştı. Kravçinski korkmamıştı ve savaşı sürdürmeye hazırlanıyordu. Sonunu beklediği bu süre içinde, çocukluğundan bu yana bildiği Fransızca, İngilizce ve Almancaya ek olarak İtalyanca öğrendi. Kendisi için yeni olan bu dili, Sergey, sanki Apenin Yarımadası'nda doğmuş gibi mükemmel biliyordu.

"Bir kez ölüme mahkûm edildikten sonra, tanrının karşısına ha İtalyanca bilerek çıkmışsın ha bilmeyerek, ne fark eder?" diye ona takılıyordu dostları sonradan.

"Hayır, yanılıyorsunuz," diye yanıt veriyordu neşeyle. "Ben özellikle bu dili bildiğim için kutsal Petro'nun beni kayıracağını ve birçok günahımı affedeceğini umuyordum."

Doğa ona istisnai bir sağlık, ender rastlanır bir çalışma gücü, sabır ve çok yönlü yetenekler bağışlamıştı. Ona "Sergey, sen yüz yıl yaşarsın," dediklerinde, geniş geniş ve keyifle gülerek, "yüz değil, yüz elli yıl. Yüz yıl ilaçsız, elli yıl da ilaçların yardımıyla yaşarım," diyordu.

Tüm mahkûmları kapsayan genel bir af çıkaran yeni Kral Umberto tahta geçinceye kadar, İtalyan hapishanesinde tutuklu kaldı. Tutukluluğu sırasında Rusya'da çok şey değişmişti. Binlerce Narodnik (Halkçı/Halkçılar) 'piyade' zindana düşmüştü. 'Süreksiz' propaganda yerini yerleşik propagandaya bırakmıştı. Devrimciler uzak köylerde öğretmen, sağlık memuru, kütüphaneci olarak çalışıyor, böylece köylülerle iç içe oluyorlardı. Fakat partiyi güçlendirmeye bu da yetmiyordu. Polisin gözü dönmüştü. Jandarmalar tutukluları dövüyor, işkence ediyordu. Acılara ve hakaretlere dayanamayan çok sayıda tutuklu ya intihar ediyor ya da aklını yitiriyordu. Kurtuluş mücadelesi savaşçıları zindanlarda ölüyordu. Narodnikler arasında öfke dalgası artmaktaydı.

Ülkesine dönen Kravçinski, acıyla, 'sevgi sütünün nefret zehrine dönüştüğünü' yazıyordu.

Çar ile halkın hakları konusunda tartışmayı ancak dinamitin çözeceğini ilan etti, herhangi bir sosyalist teoriyi reddederek, bizzat kendisi,

mutlakiyetle derhal tehlikeli bir kapışmaya soyundu. İllegalitenin romantizmi, deneyimsiz birçok insana çekici geliyordu.

Sergey Mihailoviç tanınmamak için soylu ve zengin bir toprak ağası gibi giyiniyor, Kafkasyalı bir prense ait sahte belgelerle Petersburg'da yaşıyordu. Mobilyalı odanın sahibi, yatılı kız okulu müdürü ve kapıcı ona saygıyla 'Ekselansları' diye hitap ediyorlardı. Bolca dağıtılan bahşişler ve bu ses getiren unvan, insanlar üzerinde belirgin bir etki yapıyor, Sergey'i kuşkulardan uzak tutuyordu.

Vera Zasuliç'in Generali kurşunladığı günlerde Kravçinski şunları yazıyordu: "Zincirlerini kıracak olan özgür, mutlu gelecek kuşaklar sana övgü destanları okuyacak, çünkü bedeli bu kuşakların mutluluğu olan kahramanlıklar arasında senin kahramanlığın en yüce olandır... tarihte ölümsüz olan sen, şiirlerde de ölümsüz olacaksın, çünkü senin adın sayısız şaire esin verecek."

Vera Zasuliç eylemiyle, bunu amaçlamadığı halde, illegal 'Toprak ve Özgürlük'ün tarihinde yeni bir sayfa açtı. Hükümete karşı daha da şiddetli bir mücadele başladı. Bakunin ve Blanqui taraftarları, tüm devrimler tarihinin aksini göstermesine karşın, terörü, zafere götüren en iyi araç kabul ediyorlardı.

Kravçinski düşüncelerinde kendisini kâh Brut, kâh Wilhelm Tell olarak görüyordu. Zasuliç'in eylemi huzurunu kaçırmıştı. Petropavlovsk Kalesi tutuklularının, baskılarından ötürü defalarca açlık grevi ilan ettiği Jandarma Şefi General Mezentsev'i kendi elleriyle öldürmesi gerektiğine karar verdi. Az sayıda sağduyulu devrimci Sergey'i durdurmak için boş yere çabalıyordu.

"Hepsini yok edemezsin," diyorlardı. "Mezentsev'in yerine hemen yine onun gibisi, belki de daha kötüsü geçer. Onlar yığınla. Çarlık sistemi yok edilmeli, değiştirilmeli. Diğer ülkelerin deneyimlerinden ders al, devrim mücadelesine ilişkin kitaplar oku."

"O deneyler biz Ruslar için değil," diye yanıt verdi Kravçinski. "Kaplumbağa adımlarıyla yürüyen tarih hızlandırılmalı. Bizim özgün bir durumumuz, bir yazgımız var."

Ve Kravçinski hazırlıklara başladı. Kahramanı Bakunin'i taklit ederek ciddi bir tavırla:

"Mezentsev'le yüz yüze geleceğim," dedi.

Emektar at Varvar'ı Moskova'dan yola çıkardılar. Bu at, 'Halkın Özgürlüğü' militanlarını iki kez polisten kurtarmıştı. Süslü bir at arabası satın aldılar. Pavlovsk Askeri Okulu'nun eski öğrencisi Aleksandr Bazannikov, Sergey'in yardımcısı olmayı kabul etti. Bu siyah saçlı, esmer, görünürde ukala bir palavracı ama gerçekte kompleksli, hatta utangaç gencin en sevdiği söz "Jandarma öldürmek benim için kapuska doğramak gibi bir şey," idi.

Jandarma Şefi, Kravçinski tarafından bir kaldırımda öldürüldü. Çift binicili at arabasının başarıyla ortadan kaybolmasıyla son bulan olay Petersburg'u şok etmişti. Çarlık Rusyası'nın tüm polisi harekete geçmişti, Kravçinski ise başkentte yaşamını sürdürüyor, ileriye dönük hiçbir tedbir almıyor, kendisini arayan polislerle yan yana sokaklarda kaygısızca geziyordu. Yoldaşları boş yere kendisini sakınmasını rica ediyorlardı. Sonunda bir kurnazlığa başvurarak Sergey'i yurtdışına göndermeye karar verdiler. Bir de bahane uydurdular: Dinamit yapımını öğrenmesi için ona yurtdışına çıkma görevi verilmişti.

"Çok kısa süreliğine gidiyorum. Yakında döneceğim," dedi.

Kravçinski Rusya'yı ebediyen terk ettiğini bile düşünmeden sınırı kazasız belasız geçti.

Cenevre'de, onun doğuştan var olan yazarlık yeteneği hiç beklenmedik şekilde ortaya çıktı. Yüreğini uzun süre bir işe veremezken kendini tümüyle edebiyata kaptırdı. O arada, Rusya'dan İsviçre'ye çağırdığı sempatik ve kendisine bağlı bir kızla evlendi. Son derece hevesli ve keyfine göre hareket eden bir insan olmasına karşın eşine ve evine mükemmel derecede bağlı bir insan oldu.

İsviçre'deki konumu, bir süre sonra oldukça karmaşık ve tehlikeli bir durum aldı. Mezentsev'in katili olarak, yalnızca siyasal sürgünlere sığınma hakkı tanıyan bu demokratik ülkede bile güvenlik altında değildi. İsviçre daha önce, cinayet işleyen Neçayev'i Rus makamlarına teslim etmişti; Kravçinski'ye de aynısını yapabilirdi. Bu nedenle Cenevre'de başka bir ad

altında yaşıyordu, fakat Rus mülteciler Sergey’in kim olduğunu biliyorlardı ve 3. Şube ajanları önünde gevezelik yapabilirlerdi.

Sergey’in Rus özgürlük savaşçılarını Avrupa’ya tanıtan ilk kitabı ‘İllegal Rusya’ bir anda okurların beğenisini kazandı. Yazarda insanları tahlil etmeye ve onların psikolojik derinliklerini ayrıntılarıyla anlatmaya dönük ender rastlanır bir yetenek vardı. Kravçinski yeni bir insanla karşılaştığında genelde susar ve başını indirmiş olarak oturur, ender olarak söyleşiye katılır, sonra birden kaşlarını kaldırarak yeni tanıdığı kişiyi keskince süzer, ardından yine düşüncelere dalardı.

İnsanda hep yalnızca en iyi olanı, en önemli olanı görmeyi tercih ederdi. “Çağdaşlarım, döneminin öncü insanlarını iyi değerlendiremiyor. Ünlü Madam Roland’ın Büyük Devrim yıllarında tutuğu notlarında, çağdaşları arasında büyük insanların olmayışından nasıl yakındığını anımsayınız. Şimdi ise o Robespierre’ler, Danton’lar, Saint-Just’lar bize deli gibi görünüyor. Onların gerçek büyüklüğünü görmek için düşüncelerinizle geleceğe gitmelisiniz,” iddiasını öne sürüyordu.

Rus sürgünlerin Cenevre’deki yaşamı sıkıcı ve güçtü. Sürekli parasızlık, işsizlik en önemli sorunlardı; kendileri için farklı bir mücadele payı isteyen insanların zorunlu olarak içinde bulunduğu dar çevre, karakterlerini bozuyordu. Özellikle başka dili konuşan bir ülkede sürgün hayatı, devrimciler için ağır bir işkencedir.

Sürgünler doğanın ve yaşam biçiminin Rusya’dakinden farklı olduğu ülkede büyük bir sıkıntı çekiyorlardı. Yalnızca dağlardaki kar, ülkelerinin göz kamaştıran enginlerindeki gibi canlı ve güzeldi; bir de ilkbaharda Leman gölüne çağıltıyla akan derecikler...

Yüreğin derinliklerindeki iyiliği kavrayan Kravçinski, insanlarla iyi geçiniyordu. Kavgadan ve dedikodudan uzak duruyor; birbirlerine düşman olan Narodnikler ve ‘Emeğin Kurtuluşu’ grubunun temsilcilerine aynı derecede içten yaklaşıyordu. Plehanov ve Zasuliç’in dava arkadaşları olan ve ‘Çıraklar’ olarak anılan grubu sık sık ziyaret ediyordu.

Ancak Marksistlere tamamen dahil olmayı reddeden Sergey derneğe girmedi. Onlarla konuşmalarında, alışılmış birtakım ünlemler kullanarak

muhatabına dikerdi gözlerini. Bir keresinde kıvırcık saçlarını savurur gibi başını kararlılıkla sallayarak parladı:

“Hayır! Bana ‘aferin’ demeyin. Ne onlardan ne de diğerlerinden yana olacağım. Özgür olarak bağımsız kalacağım.”

Edebiyat daha dünün teröristini egemenliğine almıştı. Kitaplarını yalnızca Rusça değil, aynı kolaylıkla İtalyanca ve İngilizce de yazıyordu. 1884 yılında sürekli yaşamak üzere Londra’ya yerleşti. Kravçinski yapıtlarından tanıdığı Engels’le bir an önce tanışmak istiyordu; davetini alır almaz Regent’s Park’ın yolunu tuttu. Buluşma, iyi ilişkilerinin başlangıcı oldu. Engels bir aslan cesaretiyle bir çocuk saflığı ve sanatçı duyarlılığını bir potada eriten bu Rus pehlivanını sevinçle karşıladı. Yaşları, özgeçmişleri, yeteneklerinin oylumu ve toplum içindeki yerlerinin farklılığına rağmen, Engels ve Kravçinski’nin karakterinde ortak yanlar vardı. Her ikisi de aşırı doğrucu, korkusuz, çalışkan, yaşama bağlı ve temiz kalpliydiler.

Engels, konuğuna ilişkin, daha önce başkalarından duymadığı düşünceleri gözlemleriyle edindi. O, şahsen görüp tanıdığı kişiler hakkındaki övgülere de, yergilere de değer vermezdi hiçbir zaman. Bir kitabı ya da bir sanat yapıtını da böyle değerlendirir, başkalarının izlenimlerine bir köle gibi bağlı kalanları şiddetle eleştirirdi.

Engels’in de Stepyak olarak hitap ettiği Sergey Kravçinski, tüm Regent’s Park sakinleri üzerinde olumlu bir izlenim bırakmıştı. Lenchen ona ev bisküvisi ile birlikte harika bir kahve hazırlamıştı; ihtiyarlıktan ölen Dido’nun yerini alan buldog da ön ayaklarını uzatarak konuğa güvendiğini göstermişti.

Engels, Narodnikler’in çarlığa karşı verdiği mücadeleye ilişkin sürükleyici öyküyü saygılı bir dikkatle dinliyordu. Kravçinski kendisinin ‘halka inişini’ en ince ayrıntılarına kadar anlatmıştı. Sergey, polisin kuşkusuna hedef olmamak ve köylülerin gönlünü kazanmak için değişik meslekleri enine boyuna öğrenmişti. Doğramacı ve demirci olarak çalışmış, marangozluk yapmıştı. Fiziksel çalışma ona daima gerçek bir mutluluk vermişti.

“Yurttaş Engels, evinize gaz borusu döşemek ya da döşemeyi boyamak gerekiyor mu?” diye soruyordu her an çalışmaya hazır bir tavırla. “Ben

emekçi bir insanım ve inanın, her şeyi vicdanımı dinleyerek ve zevkle yaparım. Rus köylerinde erkekler, yaptığım ufak tefek işlerden dolayı bana saygı duyar ve açıkça söylemeliyim ki çok iyi beslerlerdi. Ama bir ara öyle bir köye düştüm ki oldukça zayıfladım. Bir de baktım ki çilecilerin içine düşmüşüm.”

“Yoksa Molokanlar’ın[5] içine mi düştünüz?” diye sordu Engels. “Bilindiği gibi, onların katı kurallara bağlı oruçları birkaç gün sürer ve bu süre içinde yalnızca havayla ve Tanrının lokmasıyla beslenirler. Ama çalışmalarını aksatmazlar.”

“Evet öyleydi. Sizin bu konuda bilginizin olacağı hiç aklıma gelmemişti. Evet Molokanlar içinde yaşadım. Onlar ısrarla bana kendi inançlarını aşılamaya çalıştılar, diğer yandan ben de onları kendi devrimci düşüncelerime sürüklüyordum.”

“Peki kim kimi kendi tarafına çekti?” diyordu Engels gülerek.

“Ben bir şeyler elde ettim. Bizimki yeryüzü gerçekliği. Daha dünün resmi köleleri bugün de fiilen köle durumundalar ve diğer dünyada telafisini bekledikleri bir felaketin içinde yaşıyorlar.”

Kravçinski’nin iyi tanıdığı ‘Emeğin Kurtuluşu’ grubunun üyeleri Engels’i yakından ilgilendiriyordu. Sergey kendisine özgü insanı yüceltme yeteneğiyle Plehanov’u ve dava arkadaşlarını anlatıyordu. Mahcup, ciddi, sağlam karakterli Vera Zasuliç’e özellikle hayrandı.

“Mektup arkadaşım hakında bunları duymaktan mutluyum. Üstelik Marx’ın ‘Felsefenin Sefaleti’nin çevirisini üstlendiği için daha da memnunum. Bu kitabın Rus dilinde çıkması, hem benim için, hem de Marx’ın kızları için bir bayram olacak. Zaten bana, Ruslar arasında, sosyalizmin teorisine ilişkin kitaplara olan ilginin gittikçe arttığını yazıyor. Bu mükemmel bir olay. Yazık ki teorik ve eleştirel ruh, Alman felsefe okullarında neredeyse yok oldu, açık ki Rusya’da filizlenecek.”

“Vera İvanovna, zamanımızın en kültürlü Rus kadınlarından birisi,” dedi Stepyak hararetle. “Galiba sizin bir yapıtınızı da çevirmiş.”

“Evet, mükemmel bir çeviriydi. Ama bizim için, onun Marx çevirileri ayrı bir değer taşıyor. Rusya’nın da zaten buna gereksinimi var.”

Engels hayatı seviyordu ve hayattan azami mutluluğu elde etmeye çalışıp, bu mutluluğu bilginin, düşüncenin sonsuzluğunda, izlenimlerde, kendince ilginç insanlarla söyleşmekte bularak zamanının her saniyesini değerlendiriyordu. Manevi ve dünya görüşü bakımından kendisine yabancı insanlarla ilişkilerinde ne derece ölçülü ve suskunsa, dava arkadaşlarıyla ilişkilerinde o denli yalın, güler yüzlü ve açık sözlüydü; hiç kimsenin ikiyüzlülüğünü ve yapmacık hareketlerini asla bağışlamazdı.

Engels ne ile ilgilenirse ilgilensin, bilimin tüm yönleri sürekli ilgisini çekerdi; fizik, doğa bilimleri, tıp, matematik, ekonomi alanında ve özellikle de askeri alandaki yeni buluşları incelerdi. Dünya edebiyatında ve müzikte hiçbir önemli yapıtı kaçırmayan Engels, eskiden olduğu gibi, dilbilimle de ilgileniyordu. Dillerini mükemmel bildiği İspanyollar, Portekizliler ve İtalyanlar'da hayranlık uyandırıyordu. Rusça, Lehçe, Romence ve Felemenkçe yazdığı mektuplar, dilbilgisi kurallarına uygunluğu ve sözcük zenginliğiyle dikkat çekiyordu. Yirmiden fazla dili bilmekle de yetinmeyip lehçeleri de inceliyordu; Milanolu'yu Romalı'dan, Kastilyalı'yı Madridli'den, Provence bölgesinden bir Fransız'ı, Lyonlu'dan yanılmadan ayırt edebiliyordu. Şaka yaparken Paris argosunu ya da cockney[6] aksanını rahatça taklit edebiliyor; Galli ile onun şivesinde konuşuyor; bir İskoçyalı'ya Mary Stuart'ın sarayındaki telaffuzu öğretebiliyordu. Tüm yerel lehçeleri bilen Engels, bir keresinde İrlanda dilinde konuşarak kendisini ziyarete gelen gazeteci Bernard Shaw'u çok sevindirmişti.

Shaw, Engels'in oldukça kültürlü ve çok sayıda dili mükemmel bildiğini duymuş olsa da, ev sahibinin temiz telaffuzu ve seçtiği İrlanda'ya özgü deyimler karşısında hayrete düşmüştü.

"Sir, siz eğer Dublin'de doğmadıysanız, bu mantığın aksine bir olgudur ve açık ki, bir yanlışlık sonucu oluşmuştur."

"İrlanda başkentinin yakınında ben değil ama rahmetli karım doğmuştu."

Engels'in çalışma odası Shaw'u büsbütün şaşkına çevirmişti.

"Nereye oturabilirim? Böyle bir düzen ve temizlik, sık sık yıkanıp kese kullansa da sıradan kirli bir Londralı'yı sözcüğün tam anlamıyla şaşkına çevirir," diyordu içinden.

"Söyleyin, Bay Engels," diye söze başladı, "siz hiç hastalanmaz mısınız?"

“Tıpkı her namuslu Britanyalı gibi, borcumu ödemeseydim adadan sürülürdüm,” diye yanıt verdi Engels gülümseyerek.

“Bu durumda mikroplar bizi değil, biz mikropları zehirliyoruz. Sanmam ki herhangi bir bakteri sizin evinize postu serebilsin. Zavallının burada tutunacak yeri yok. Çalışma odanızın havasını nasıl temizliyorsunuz?”

Engels gülmeye başladı.

“Marx’ın kızları bu konudaki titizliğimden dolayı bana ‘yaşlı kız’ diye sataşırlardı, fakat bu planlı bir yaşantı, en önemlisi de, çalışma sistemi. Gerekli malzemeleri aramak için zaman kaybetmekten nefret ederim. Sahi, sizi buraya getiren neden nedir?”

“Sizin ‘Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişmesi’ yapıtınızın İngilizceye çevrilmesine izin vermenizi rica ediyorum.”

“Almancayı gerçekten iyi biliyor musunuz?”

“Ben Almancayı hiç bilmiyorum. Ne yazık ki bu nedenle Marx’ın eşsiz ‘Kapital’ini bugüne kadar okuyamadım.”

“Doktor Moore ve ben onu İngilizceye çeviriyoruz; kısa süre sonra bu eksikliği kapatacaksınız. Alacağınız zevk hiç de az olmayacaktır.”

“Böyle olacağından eminim, Sir. Doruklara tırmanmak hep benim tutkum olmuştu. Ben hiç de fena bir dağcı değilim ve düşüncenin temiz havasına tırmanıyorum, fakat İngiliz felsefesini saymazsak, felsefeyi henüz iyi bilmiyorum.”

“Özellikle hangi yapıtları incelediğinizi bilmiyorum, ancak her bilim dalında Himalayalar’ın tıpkı doğadaki gibi ender olduğunu unutmayın ve bu nedenle düz bir ovada küçücük bir tümseği yüksek bir dağ yerine koymaktan korkun. Fakat söyleşiyi, siz, Marx’ın üstün yapıtlarını hatmedinceye kadar erteleyelim. Şimdi siz, Almanca bilmeden özellikle o dilden çeviri yapmayı mı düşünüyorsunuz? Bu komik,” dedi Engels gülerek.

“Ben bu çeviriyi Fransızcadan yapmaya çalışıyorum.”

“Fransızcayı mükemmel derecede biliyorsunuz o halde?”

“Yoo, hayır. Fransızcada zayıfım. Fakat dil biliminde sizin gibi emsalsizim yani. Yalnızca müzelerde bulunan bir tarihi kalıntı gibiyim. Günümüzde çevirmenler, kural olarak, çeviri yaptıkları dili bilmiyorlar. Düşünün ki bu, davanın yararına oluyor.”

“Demek öyle? Siz yeni bir keşif yapmışsınız. Ama ben böyle bir yönteme şarlatanlık derim.”

“Sizin ilk insanın ya da daha çok geleceğin insanının örneği olduğunuzdan kuşkum yok artık,” diyerek açık bir hayranlıkla Engels’e bakıyordu Shaw.

“Ben yalnızca normal bir insanım; en önemlisi de bazı genç edebiyatçılara özgü kariyerizme ve cahilliğe karşı derin bir nefret besliyorum,” diyerek hararetle itiraz etti Engels. “Siz Fabiancı mısınız, yoksa?”

“Evet ama politikadaki bu hayvan terbiyecilerinden ayrılacağım ve nihayet kurulur kurulmaz sosyal demokratlar federasyonuna geçeceğim.”

“Aveling doğmakta olan bu sosyalist liberal karışımdan söz etmişti bana.”

“Rica ederim, Sir, yargılamakta acele etmeyiniz,” dedi Shaw. “Belki de, bu karışım yararlı olacak.”

“Ne diyelim? Ortaya çıksın da ne olacağını görürüz. Anımsadığım kadarıyla, Bay Shaw, siz öykü yazıyorsunuz.”

“Ekmek parası için edebiyata özellikle öykülerden başladım ve üç beş öykü karaladım. Şimdi bitti. Hatta değerlendirebilmem için hepsi elimde yok. Öykülerimin en kötüsü, bir sosyalist dergide basıldı ve yalnızca geceleri değil, gündüzleri de peşimi bırakmıyor. Bir uğursuzluk işte. Genelde kötü öyküler mutlaka basılıyor, iyi öyküler ise ender olarak.”

“Yapıtlarınızın kalitesini kim belirledi: Kendiniz mi, okur mu, yoksa eleştirmenler mi?” diye sordu Engels.

“Okurlar mı? Elbette hayır! Okurun gürültüsü kitapların yazgısını belirlemiyor. Eleştiri mi? İzin verirseniz, onlara ilişkin düşüncelerimi açıkça söyleyeceğim. Her despota, kendi tebaasının ağzını kapattığında sıkıntıdan çılgına dönmemesi için, dikkat edin, tek, bir tek karşı çıkan gereklidir.

Krallar böyle bir eğlence için papazları ya da soytarıları kullanır. Demokrasi halka bağımsızlık bastonu sundu ve...”

“Demek öyle! Böyle bir ülkeyi ve böyle bir demokrasiyi nerede buldunuz?”

“Ben teorisyen değilim ve herkesin bildiği doğrulardan kaçınırım. Belki de ben verili doğruları aştım ya da yeni doğrular tasarladım. Sözün kısası, halk, kendisini eğlendirecek ya da ona karşı çıkacak papaza ya da soytarıya sahip olmak zorundadır. İşte bu, eleştiridir.”

“Doğrusu siz, Alman Berne, Fransız Senthov, Rus Belinskiy, Dobrolyubov, Pisarev gibi gerçek büyük eleştiri ustalarını henüz tanımamışsınız. Ancak onlar sizin kuşkuculuğunuzu çürütebilirlerdi. Olması gerektiği haliyle eleştiri, edebiyatın önde gelen gücüdür.”

“Rusları bilmiyorum ama İngilizleri biliyorum. Eleştiri, gerçek anlamda güzel ve yüce olanı ayakları altına alarak o ilginç kıskançlık duygusuna hizmet ediyor. Tıpkı bir borunun dumana yol verdiği gibi, eleştiri de, yalnızca kendisinin bildiği nedenlerle, her zaman layık olmayan yapıtları överek onlara yol veriyor. Eleştiri sıklıkla aşağılık içgüdüler uyandırıyor.”

Engels yeniden gülümsedi.

“Anlaşılan, bu eleştiri sizin damarınıza fena basmış. Bu nedenle siz, insanlıktan öç almaya ve hiç bilmediğiniz bir dilden kitap çevirileri yapmaya karar verdiniz. Ama konu seçiminizde tam isabet var.”

“Bay Engels, ben yaşamı mutlak ciddiyet olarak görmüyorum. Başka biri olmak için yeterince bilgiye sahip değilim. Belki de dram sanatına yönelirim. İşte o zaman gerçek anlamda ciddi olmamak imkansız hale gelecektir. Benim sevdiğim dram yazarı, Shakespeare’den sonra ikinci bir dahi olan büyük Henry Fielding’dir. O, İngiltere’nin gurur duyması gereken bir insandır.”

“Doğru ama Fielding kalemini parlamento düzenbazlarına karşı zor ve cesur bir mücadelenin betimlenmesine adadı. Ve, anımsadığım kadarıyla, rüşvetçi Walpole sansürün yardımıyla, o andan itibaren çok önemli aktüel konulara ilişkin piyesleri yasakladı.”

“Walpole yüzünden İngiltere’nin Molière’i olamayan zavallı dram yazarı Fielding düzyazıya yönelerek Cervantes’in mesleğine soyundu. Siz de bilirsiniz ki bugün bile, ‘krallığın sanat yapıtları okuyucusu’, adı üzerinde Bay Sansürcü, en küçük adalet ruhunu bile bir feneri söndürür gibi söndürüyor ve İngiltere’de gerçek durumun yansıtılmasını engelliyor. Gördüğünüz gibi, değişik meslekleri esaslı biçimde inceledim ve yazınsal türün nihai seçimi için acele etmiyorum.”

“Umarım, doğru yolu seçersiniz. Yazar, düşünen insandır ve bu da demektir ki pek çok şey gerçeğin aranması sürecinde kaçınılmaz olarak kuşku uyandırır.”

***

Sürgün, çocuklarından ayrılmak, ailesiyle bağlarının kopması ve ruhunda esen yeni düşünce fırtınasının yarattığı kargaşa Anna Pavlovna'ya ağır geliyordu. Sık sık Plehanovlar'ı ziyaret ediyordu. Sürekli parasızlığa karşın küçücük ve sıkışık da olsa, rahat bir aile ortamında yaşıyorlardı. Şaka yollu 'sürüngen' diye çağrılan iki kız çocuğu, çocuk odasında sürekli gürültü yapıyorlardı. Tıp fakültesini bitiren Rozaliya Markovna mutfaktaki masanın başında tez hazırlıyordu. Konukları görür görmez parmağını ağzına yaklaştırdı ve bu hareketiyle, kendisini ve Georgi Valentinoviç'i rahatsız etmemelerini rica etti. Plehanov yattığı yatakta, uzun süren yıpratıcı hastalığa karşın, çizik çizik olmuş geniş defterine okuduğu kitaplardan notlar alıyordu. Sıtma onu iyice güçten düşürdüğünde, Anna Pavlovna ya da Vera İvanovna'dan kendisine, yüksek sesle kitap okumalarını rica ederdi. Plehanov hızla zayıflıyordu; iyice fırlamış elmacık kemikli, ışık gibi yanan küçücük gözlü, siyah sakallı yüzü terden parlıyordu. Bazen neden 'Halkın İradesi' ile ilişkilerini kesip Marksist olduğuna ilişkin sorular sorulduğunda, gözlerini yarı kapatarak anılara kaptırırdı kendisini. Anna için bu öyküler özel bir önem taşıyordu. Oysa kendisi kararsızlık içindeydi. Plehanov, Saratov'da, Kiev'de ve diğer kentlerde grevler örgütlemiş; hazırladığı bildirileri proleterlere dağıtmıştı.

Georgi Valentinoviç Petersburg'da, Becker'in piyano atelyesinde ve zengin bir insan olan Kenig'in iplik üretim atelyesindeki grevlere önderlik etmişti. O zaman işçiler ücret artışı, katlanılmaz yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma saatlerinin azaltılmasını talep ediyorlardı. Plehanov, deneyimli gizli faaliyetçi erbaş Gobbst'le birlikte fabrikatörlere taleplerini yazıyor, emekçilere para dağıtıyor, grev kırıcıları kovalıyordu.

"Ama aslında emekçiler bize inanmıyorlar, yabancı görüyorlar, alaylı bir tonla 'Talebeler' diyorlardı," diye yakındı Plehanov Anna'ya.

"Neden Georgi?"

"Çok basit. Emekçiyi en çok ilgilendiren ücretlerinin artırılması, işverenlerin ve ustaların köşeye sıkıştırılması, gaddar zabıta memurlarının yola getirilmesi. Sosyalistler ise özünde emekçileri değil, kendilerini ilgilendiren konularda söz kalabalığı yapıyorlar, halka türlü türlü karmaşık

teoriler anlatıyorlar, hayvani koşullarda yaşayan, günde on dört saat çalışan insanları neredeyse yüksek öğrenim görmeye davet ediyorlar. Onlar bunu anlatırken emekçilerin açlıktan karnı gurulduyor. İkiyüzlülük, boş sözler; istemeden de olsa iğrendiriyor insanları.”

Plehanov, gelecekteki sosyal devrimde proletaryanın rolünü anlamayan dava arkadaşlarını, geri kalmış, ezilmiş köylüyü proletaryaya tercih etmelerinden dolayı eleştiriyordu.

1878’de Georgi Valentinoviç Rostov’a gitti ve orada Don Kazaklarıyla ilişki kurdu. O ana kadar varolan özyönetim yerine hükümetin yerel yönetim sınırlamasını dayattığı Don Kazakları’nın aşırı hoşnutsuzluğunu onaylıyordu. Plehanov’un konuşmaları bir fırtına koparmıştı.

‘Halkın İradesi’, düzenlenen kongrede terör kararı almıştı. Plehanov boşu boşuna, bireysel kurbanlar vererek yapılacak terör eylemlerinin, partinin en cesur militanlarının kaybına neden olacağı ve onlara hiç de zafer getirmeyeceği yolunda uyarılarda bulunuyordu.

Söyledikleri; sabırsız, özverili, umutsuzluğa düşmüş gençler üzerinde hiçbir etki yapmamıştı. Plehanov da partiden hemen ayrılmıştı. Hem yalnızlık hem de yeni bir yol arayışı kısa süreliğine onu bunalıma sürüklemişti. Aralarında Vera Zasuliç ve Lev Deiç’in de bulunduğu İsviçre’den gelen yoldaşlarıyla buluşma, Plehanov’un geleceğini belirledi. Eskiden ‘Halkın İradesi’ örgütü içinde faaliyet göstermiş olan bu grup, terörü kararlılıkla reddederek daha ilk sayısı polis tarafından toplatılan ‘Kara Bölüşüm’ adlı gazeteyi çıkardı. Gazete bu nedenle yurtdışında basılmaya başlandı. Jandarma tarafından kovuşturulan Plehanov ve yoldaşları büyük bir çaba harcayarak çemberin dışına çıkabildiler. Burada bilimsel sosyalizmle ilgili kitapları incelemeye ağırlık verdiler ve bir süre sonra Marx’ın “Her türlü mücadele siyasal mücadeledir” sözlerini şiar edinerek zaferin yalnızca sınıf savaşı verilerek sağlanacağını kavradılar.

‘Kara Bölüşüm’e böylece son verildi ve ilk bağımsız sosyal demokrat Rus grubu ‘Emeğin Kurtuluşu’ ortaya çıktı.

“Devrimin kutsal takviminden, Perovskaya’nın, Jelyabov’un, Kibaliç’in ve diğerlerinin aydınlık anılarından nasıl geri adım atılırdı ki? Onlar

Rusya'yı sarsmak, halkın vicdanını, bilincini, düşüncelerini uyandırmak için kendilerini kurban ettiler," dedi Anna acıyla.

"Biz onların zamansız mezara girmelerine yanıyoruz ve idam edilenler önünde saygıyla eğiliyoruz. Ancak onlar gibi hareket etmek, kahramanlarımızı boş yere yok etmek demektir. Devrim mücadelesi yalnızca özveri ve her şeyi yıkıp yok eden bir öfke ve umutsuzluk parlayışı değil, ciddi bir iştir."

Plehanov, Anna'ya, Marx ve Engels'in kitaplarını birbiri ardına veriyordu. Fakat Anna için onları okumak zor ve zaman zaman da sıkıcıydı.

"Ben aklımla değil, yüreğimle devrimciyim. Geçim sıkıntısı çeken insanlara bir anne gibi acıyorum. Tüm insanlar için mutluluk istiyorum ama doğrusu, Hegel ve Marx'ın artı değer ya da felsefi düşünceleriyle başa çıkamıyorum. Ben küçüğüm, onlar ise dev. Bir türlü uzanamıyorum onlara. Açıkçası, Tanrı bana derin bir zeka vermedi."

Plehanov Anna'yı yatıştırıyor, onun kendisini aşağılamasını alaya alıyor ve teorik konularda şimdilik kendisini sıkıntıya sokmamasını rica ediyordu.

"Biliyor musun Anna," diyordu ona Vera Zasuliç, "kendinden yakınma, kendine hakaret etme! Benim bakıcım ya da bilinen adıyla Bonna, Mimina, vaftiz adıyla Matrena, anlaşılmaz duaların sözcüklerini unuttuğumda bana: 'Anneciğim, ellerini yukarı kaldır ve içinden bir şeyler söyle. Tanrıya sözlerle değil, yaptıklarınla erişirsin.' İşte böyle, dostum, kuruntulara kapılma, kendi kendine işkence etme, işini yap. Belki de yaşam sana yol gösterecek. Marx bizden dogmatizmi, onun düşüncelerinin papağan gibi ezberlenmesini değil, düşünce yönteminin, bu özel yöntemin kavranmasını talep ediyor."

"Yöntem mi? Bununla ne demek istiyorsunuz?" diye sordu Anna, ela-kahverengi şehla gözlerini geniş geniş açarak.

"Evet, düşün ki bu anahtar her kapıyı açar. Marksizm yöntemi yalnızca zaman zaman hükmünü yitirmiş çıkarımların değil, ortaya çıkan durumun genel tarihsel anlamını kavramaya yardımcı olur. Sana nasıl açıklamalı? Örneğin Georgi, teorik düşünen bir insan olarak doğmuş, 'biz yoldaşlarımıza yalnızca yol gösteririz,' diyor. Unutma 'yol' diyor. Bu yolda, onları ilgilendiren devrim sorunlarına çözüm aramak gerekir; biz yalnızca,

onların eninde sonunda hemen hemen hiçbir fark gözetmeksizin bugüne dek aklımız üzerinde egemen olan devrim metafiziğinin kalıntılarından sıyrılabileceğimiz doğru ve hatasız ölçütleri savunuyoruz... Biz işçi sınıfının devrimci eğitimi yararına, devrimin cebiri olan diyalektiğe işaret ediyoruz... İşte böyle."

Anna sonunda Marksizme göre hareket edip mücadelenin içerisinde öğrenmeye karar verdi. 'Emeğin Kurtuluşu' hareketinin kurucularından biri olan gözüpek ve kültürlü Lev Deiç ile birlikte Cenevre'den Rusya'ya, grubun ilk yayınlarını ulaştırmak zorundaydı. Oldukça atak ve aktif bir üye olan Deiç'in büyük bir dikkatle hazırladığı, tehlikeli ve zorlukla gerçekleştirilebilecek bir girişimdi bu. Sosyalist materyalin sınırdan geçirilebilmesi için azımsanmayacak miktarda para gerekiyordu.

Hastalıktan sonra Plehanov, bir dizi konferans vermek üzere tüm İsviçre'yi kapsayan bir geziye çıktı; düşünsel anlamda derin, akıl dolu, tartışma götürmez gerçeklere dayalı konuşmaları, her yerde, yalnızca başında kavak yelleri esen gençliğin değil, düşünceleri oturmuş yaşlı insanların da onayını aldı. Bu konferanslar, Plehanov'a, dolayısıyla da 'Emeğin Kurtuluşu'nun kasasına büyük çaplı olmasa da gelir sağlamıştı. Cenevreli Marksistler belirgin bir sıkıntı içindeydiler; ayakta kalmak, en önemlisi de propaganda amaçlı yayının basımı için kendilerine büyük miktarda para bağışlayabilecek bir hayırseverin beklentisi içindeydiler boşu boşuna. Fourier'nin böyle bir mucizeye inanarak, her gün daha önceden belirlenmiş bir saatte penceresinin önüne oturup, teorisine değer verecek ve yaratıcısını paraya boğacak hatırı sayılır bir konuğu beklediğini anımsıyorlardı. Bir keresinde gerçekten de Plehanov'a zengin bir çiftlik sahibi gelmişti. Fakat bağışta bulunmak için değil; anlaşılmaz, palavralarla dolu kocaman bir kitabı bastırmak için.

Rusya'ya illegal yollardan girmeye hazırlandıkları sıralar, Deiç, Anna ve Vera Zasuliç yapılacak işleri tartışmak üzere Plehanov'a öğle yemeğine gelirlerdi genellikle. Daha geç saatlerde İgnatov ve Akselrod da akşam kahvesi içmek için uğrardı. Geç saatlere kadar oturup İsviçre'de hazırlanmış literatürün nasıl Rusya'ya aktarılacağı konusuna çözüm arıyorlardı.

Bir devrimci olarak Yevgeni takma adını alan Deiç, Cenevre'deki ilk Rusça matbaanın yöneticisiydi. Matbaanın tüm işçileri, tıpkı 'Emeğin

Kurtuluşu’nun beş kurucusu gibi, eski Kara Bölüşüm grubunun üyesiydiler. Marksist olduktan sonra, inançları uğruna çalıştıklarından, emeklerinin karşılığında yalnızca gerekli olan parayı, o da partinin ortak kasasının durumuna göre alırlardı.

Deiç ve Anna Pavlovna’nın yol hazırlıkları bitmişti sonunda. Sahte pasaportlarını da yanlarına alıp dostlarıyla vedalaştıktan sonra Julius Motteler’e uğramak üzere Zürih’in yolunu tuttular. Cenevre’den Rus-Alman sınırına doğrudan paket göndermeyi göze alamadı Deiç. Motteler’in yanında onu ve Anna’yı umulmadık bir düş kırıklığı bekliyordu.

‘Kızıl posta müdürü’nün yardımcılarından biri, yolda yüküyle birlikte jandarmalar tarafından yakalanmıştı. Olayın etkisi geçmeden sınırdaki engeli aşmaya kalkışmak akılsızlık olurdu. Motteler, Alman sosyal demokratları kendilerine güvenilir bir nakil olanağı sağlayıncaya dek Yevgeni ve Anna’yı Zürih’te beklemeye ikna etti.

Fakat Ruslar gereksiz yere oyalanmak istemiyorlar ve yabancı bir kentte dikkat çekmekten korkuyorlardı. Ellerindeki basılı materyali herhangi bir yardım olmadan gerekli adrese ulaştırmaya karar verdiler. Deiç ve Anna ülkelerine gidecek yükü, iki sandığa bölüp erkek ve kadın giyecekleriyle kamufle ederek Basel’in yolunu tuttular. Alman gümrüğünde tanıdığı bir İsviçreli onları sınırdan geçirmeyi üstlendi. Bagaj kontrolü son derece başarılı geçti. Gümrük memuru sandıkları hafifçe aralayıp eşyaları hiç karıştırmadan sandıkların kapağına gerekli etiketleri yapıştırdı. Güçlükler aşılmış görünüyordu. Deiç ödünç para alabileceği en yakın Alman kentinde durup broşürleri postalamak için paketlemeyi ve tanıdık kaçakçıların Rusya’ya ulaştırabilecekleri sınıra yakın bir kentteki şifreli ve güvenilir bir adrese göndermeyi umuyordu.

“Tüm faaliyetlerimiz gerçekten bu denli basit mi? Oysa ben korkunç sınamalar bekliyordum. İnanılmaz,” diyordu Anna, Freiburg’a giden trenin kompartımanında kendisini Yevgeni ile yan yana bulduğunda. “Ama yine de başımıza bir şeyler gelirse?”

“Daha ne olabilir ki artık?” diyordu Deiç şaşkınlıkla. “En zoru geride kaldı.” Ama yine de garip önseziler canını sıkıyordu.

Üç gün sonra Anna ve Yevgeni, Freiburg Hapishanesinde buldular kendilerini. Oradan da el konulan yayınlarla birlikte bir konvoy eşliğinde Rusya sınırına gönderilip Çarın jandarmalarına teslim edildiler.

***

Aveling, Eleanor’a, İrlanda’da bir karısı ve iki çocuğu olduğunu itiraf etmişti. Ailesiyle bağları yıllardır fiilen kopuk olmasına karşın, yasaya göre Edward’ın boşanması mümkün değildi.

Tussy, Aveling’in gözlerini görmemek için başını ellerinin arasına aldı ve sustu.

“Ellen Terry, o muhteşem insan, mimar Godwin’le nikahsız yaşadı. Oğulları, yetenekli aktör Gordon Craig tiyatroda tüm dikkatleri üzerine çekti. Anımsıyor musun, Craig’in ‘Eugene Aram’daki oyununu ne çok sevmiştik... Nihayet, Bay Engels’in Mary Burns ile ilk evliliği nikahsız yaşamaktan öteye gidememiş, Lizzy Burns’le ise onun ölümünden birkaç saat önce nikahlanmıştı. General bu tür formalitelerle her zaman iğneli bir alayla dalga geçer.”

Aveling eğildi ve Eleanor’un ellerini yüzünden çekmeye yeltendi.

“Yapma, Eddy,” dedi Tussy güçlükle duyulur bir sesle. “Aslolan bu değil. Sen de biliyorsun ki ben hiç de düğün yapmayı önermedim. Ama sen evliliğinden hiç söz etmedin bana.”

“Bu bir yalan değildi. O kadını uzun zamandır görmüyorum.”

“Ama çocuklarınız var.”

“Çocuklar mı? Yaptığım bu hatadan dolayı yüreğim kan ağlıyor ve her dürüst insan gibi, gelecekte de bu böyle olacak ama yüreğine emredemezsin. Ben ailemi seninle tanışmadan çok önce bıraktım. Kendini yıpratma lütfen.”

Edward, Tussy’yi eğlendirmeye çabalıyordu; hep yaptığı gibi, oturduğu sandalyeyle birlikte onu havaya kaldırdı.

“Hayır, hayır, beni yalnız bırak! Bağışla ama bu yeni duruma alışamadım henüz.”

“Sana uzun süredir ‘baby’ demeleri boşuna değil. Sen gerçekten çocuksun, Tussy. Yoksa sen benim yaşımdaki bir erkeğin aziz gibi masum

olacağını mı umuyordun? Bu ancak kadınlardan beklenir. Erkek, doğası gereği farklıdır. Evet, benim karım vardı ancak ben Don Juan değilim, belki de benim geçmişim diğer pek çok erkeğe göre daha mütevazıdır. Gönül eğlendirdiğim anlar olduğunu da elbette inkâr etmiyorum. Yaşamı yalnızca kitaplardan öğrenecek değilim ya!”

“Yani, sana yakın olan başka kadınlar da mı vardı?”

Aveling bir kahkaha attı.

“Zavallı, sen iflah olmaz derecede safsın. Genç kız yanılsaması! Peki ya Byron, Smollet ya da şu benim yurttaşım Swift kendi aşklarına ihanet etmediler mi? Güzelim benim, yaşam yaşamdır.”

“Başkalarının hata yapmış olması, bizim hatalarımızı aklamanın gerekçesi olmamalı,” dedi Eleanor soğuk bir sesle. Aveling’in bir anda kendisi için bir yabancıya dönüştüğünü acıyla hissetti.

Duyarlı, sinirli Edward bir anda esen soğuk hava karşısında ezilip büzülmeye başlamıştı. Kendisini nişanlısı kabul eden kadının ellerini saygıyla öptü ve hüzünle:

“Çağırdığında geleceğim, canım. Bekliyorum,” diye rica etti.

Eleanor, yalnız kalmıştı.

Oda, o dönemin tipik İngiliz stilinde düzenlenmişti. Çok sayıda kitap, çiçek, ev sahibesi tarafından özenle işlenmiş yastıkların bulunduğu divan, çalışma masasında yeşil abajurlu büyük lamba, basit çerçevelerde birkaç portre, tablo ve röprodüksiyon süslüyordu ilk odayı. Yatak odası olarak kullanılan ikinci oda, klasikti; karyola, dolap ve musluk. Hemen her zaman ardına kadar açık olan pencereden içeri soğuk ve nem doluyor, oda ıssız ve yaşanılmaz görünüyordu. Eleanor yatmadan önce, genellikle, duvar kâğıtlarının rengine uygun küçük gri şömineyi yakar ve sıcak su torbasını pembe yün battaniyenin altına sokardı. Nemli ve soğuk havanın, jimnastik ve su ile çelikleşmiş vücuduna dokunması hoşuna giderdi; işte o sırada ellerini yukarı kaldırarak topuklarına kadar uzanan, uzun, keten geceliğini çabucak giyerdi.

Kolalı, çıtır çıtır yatak örtüsünün üzerine uzandığında, Tussy, sıcak yatağın o hoş ısısını hissederek düşüncelere dalardı. Çocukluğundan beri

hayal gücü oldukça genişti, yaratıcı bir zekaya sahipti. Gençliğinden beri değişik insanlarla karşılaşmış, eşsiz bir gözlemciliğe ulaşmış, iyilikten çok kötülüklerle karşılaşmış olmasına karşın insanlara inanmaya alışmıştı. Aveling'i sevip onunla yakınlaştıktan sonra, yüreğinin en güvenilir pusula olduğuna ve yanılmayacağına inandığından, inançsızlık belirten sorularla onu incitmekten korkmuştu.

Aveling'in ailesini terk ettiğine ilişkin gecikmiş itirafı Eleanor'u sarsmıştı. Formalitelere hiç önem vermediğinden resmi evlilik peşinde değildi, ama terk edilen çocukları düşündüğünde azap çekiyordu.

Marx'ın küçük kızını endişelendiren, seçtiği insanın, erkeklerin bir kadına değil de doğalarının gerektirdiği başka bir yaşama ait oldukları yönündeki görüşleriydi. Tussy bunun burjuva ve varlıklı entelektüel çevrede kabul gören düşünceler olduğunu biliyordu. Ama o, emekçilerin yaşadığı varoşlarda, Whitechapel'ın ışıksız sokaklarında barınan yoksullar arasında bu türden görüşleri neden duymamıştı? Ne babası, ne Engels ne de Liebknecht bu türden bir şeyi hiçbir zaman söylemezlerdi...

Tussy bir Fransız atasözünü anımsadı: "İçmiş olan içmeye devam edecektir." İhanet etmeye alışmış ve Edward gibi düşünenler yine yeni aşk serüvenleri peşinde olacaktır.

"Fakat aşk, harikalar yaratan en güçlü duygudur. Edward diğer kadınları terk etti çünkü onları sevmiyordu. O, dürüst; önemli olan da bu! Bana 'bir tanem' diyor. Bütün bunlar geçmişte kalmış."

Belleğinde annesi ve babasının görüntüleri canlandı.

"Mutluluk, yegâne aşkını bulman ve onu hayat boyu sürdürmendir."

Kız kardeşi Laura ve Paul Lafargue birbirlerini bulmuşlardı. Eleanor'un böyle bir mutluluğu yakalama şansı olmamıştı. Ama, Edward'ı karşısına çıkaran tesadüfler yüzünden Edward suçlanabilir miydi? Düzeltilmesi mümkün olmayan için üzülmemeli. "Altın cevheri kum ve taşın içinde değil midir?" diye düşünüyordu.

Eleanor annesiyle babasını düşünürken daima Engels'i de anımsardı. Bilge, sadık bir dostu, mutluluğun ikinci koşulu olarak kabul ederdi. Engels bu dostu Marx'ta bulmuştu, Marx da Engels'te. İnsanlık tarihinde buna

benzer örnekler var mıydı? Yunan mitolojisinin kahramanlarını geçiriyordu kafasından bir bir. Babasına ihanet ettiği için annesini öldüren bedbaht Orestes'in acılı döneminde sadık dostu Pylades. Ancak bu mükemmel dostluk Eleanor için babası ve Engels'in ilişkilerinin tam bir prototipi değildi. Fedakârlıkta eşitlik yoktu belki de. Bu eşitlik prens Orestes ile onun özverili uşağı Pylades arasında da yoktu.

Genç kadının hızla harekete geçen belleğinde başka isimler boy gösteriyordu. Daimon ve Finti! İşte eşitlerin dostluğuna benzersiz bir örnek. Zorbalığa katlanamayan, gururlu, soylu iki Pifagor'lu... Onun yaşamına kastedeceğinden korkan despot Dionysios Finti'yi yakalamış ve ölüm cezasına çarptırmıştı. Dostu Finti'nin ailesiyle vedalaşıp işlerini yoluna koyma arzusuyla yanıp tutuştuğunu bilen Daimon, onun yerine kendisi tutsak olmaya karar verir. Finti'yi belirli bir süre için evine gönderirler. Ama süre geçer ve o, belirtilen zamanda dönmez. Daimon'u meydana götürürler, cellat artık baltasını kaldırır, bu arada koşmaktan nefes nefese kalan gerçek mahkûm boynunu kütüğe uzatır. Meydanda toplanmış olan ve karşılıklı bu büyük özveriden dolayı şaşkına dönen halk, idam mahkûmunun affını ister ve II. Dionysios yalnızca onu bağışlamakla kalmaz, birbirlerine bu denli bağlı iki insanın kendi dostu da olmalarını rica eder. Ancak Finti ve Daimon bu teklifi reddederler. "Dostluk, Tanrının armağanıdır," der eskiler.

"Ve aşk da hayatta ender rastlanır bir armağandır," diye ekledi Tussy.

Tussy'nin tıpkı Lenchen'le olduğu gibi yüreğindeki her şeyi paylaştığı Engels, Aveling'i iyi karşıladı.

"Günden güne daha çok hoşuma gidiyor," diye itiraf ediyordu General, Eleanor'a.

Genç İrlandalı, Eleanor'un ikinci babası ve dostunun güvenini kazanmak için elinden gelen çabayı gösteriyordu. Aveling topluluk içinde çok dürüst ve içtendi. Güçlü belleği, geniş bilgisi, güzel konuşma ve iyi yönlerini gösterme becerisi, tıpkı Eleanor'u mutlu kılan çocuksu dış görünüşü gibi çekiciydi. Edward'ın hareketlerinde egoizmin, tembelliğin, değişkenliğin, hafifliğin belirtilerini fark eden Eleanor, Engels'in ve ruhsal yönden güçlü diğer insanların etkisiyle onun sağlam karakterli bir insan olacağına inandırmaya çabalıyordu kendini.

Gençliğinde ilgi duyduğu tıp da, doğa bilimleri de gerçek anlamda ilgilendirmiyordu artık Aveling'i. Kendini yetenekli bir dramaturg, hatta aktör olarak kabul etmesine karşın seyirciler onunla aynı görüşte değildi. Özellikle Eleanor ile tanıştıktan sonraki siyasal mücadele Aveling'i adeta yutmuştu. Eleanor'la birlikte Sosyal Demokrasi Federasyonu'ndaydı. Bu örgütün öncelikli olarak entelektüelleri bir araya getiren yönetimi, oportünist bir politika yürüten reformistlerin elinde bulunuyordu. Bunun tüm suçlusu, federasyon üyelerinin sendikalardaki çalışmalarına, onların gericiliğini gerekçe göstererek şiddetle karşı çıkan partinin lideri Hyndmann'dı. Hyndmann'ın başlıca hedefi parlamentoda sandalye kapmaktı. Kurnaz, ikiyüzlü, uşak ruhlu bir kariyerist olan Hyndmann, gerçekte proletaryanın mücadelesini sekteye uğratıyordu.

"Emekçiler oldukça zayıf. Onların ağır koşullarını ancak biz üsttekiler değiştirebiliriz," diyordu Hyndmann; ve gösterdiği becerilerden ötürü seçim kampanyası sırasında hatırı sayılır miktarda parayı esirgemeyen gericiler tarafından ödüllendiriliyordu.

Eleanor ve Aveling, Hyndmann'ın örgütüyle bağlarını kopardılar ve işçi hareketinde uluslararası birlik düşüncesini cesaretle ve inatla savunan Sosyalist Birlik'i kurdular.

Eleanor aynı zamanda işçi sendikalarından birini yönetiyordu. Varoşlarda ünü artmıştı. Güneşin ve mutluluğun uğramadığı kirli, sisli Whitechapel'da yaşayan çok sayıda Yahudi emekçi ve zanaatçıya seminerler verebilmek ve bu mahallede çalışabilmek için Marx'ın kızı İbranice de öğrendi. Tıpkı Engels ve tüm Marx ailesi gibi, Eleanor da çok dil bilen biriydi. Paylaştığı sevginin verdiği mutluluktan güzelleşmiş; genç, neşeli, iyilik saçan Eleanor, tüm yaşamı boyunca biriktirdiği her şeyi vermeye hazır, bilgisini bir hazine gibi saklayıp yorulmak bilmeden çalışarak fabrikaları, atölyeleri, barakaları ve evleri ziyaret ediyordu.

Çocuklar onu seviyordu. O da, tıpkı bir zamanlar Marx'ın yaptığı gibi, çocuklara akide şekeri dağıtıyor, eğlenceli masallar anlatıyordu. Kadınlar kendi kaygılarını, acılarını, gizlerini onunla paylaşırlar; erkekler onda çok deneyimli, savaşmaya hazır savaşçı bir yoldaşlarını bulurlardı. Fakat o kürsüde daha bir iyiydi. Onun büyük bir aktrisi dahi kıskandırabilecek nitelikteki derinden gelen ince sesi, düzgün diksiyonu, ruhsal cömertliği,

sağduyusu, dinleyenleri kendisine sonuna kadar inanmaya, onun ardından gitmeye ikna ediyordu.

Tıpkı kırk yıl önce genç Marx’ı emekçilerin ‘baba Marx’ diye adlandırmaları gibi, daha otuz yaşına basmamış bir kadını varoşlardaki insanların ‘annemiz’ diye adlandırmaları oldukça doğal görünüyordu.

***

Engels'in çalışma saatleri inceden inceye düşünülmüş, düzene oturtulmuş ve değişmeksizin belirlenmişti. Çalışma masasının başına geçmekte gecikmemek için hep aynı saatte kalkıyordu. Genelde sabah saatlerini ve gündüz saatlerinin bir bölümünü esas çalışmasına ayırırdı. Akşamları gazeteleri gözden geçirir ve dostlarının, dava arkadaşlarının mektuplarını yanıtlardı. Almanya'da, Amerika'da, Rusya'da ve Fransa'da, kısacası her yerdeki sosyalist hareketin gelişimini günü gününe, pür dikkat izliyordu. Komünist hareketin her ülkede farklı farklı gelişmesi gerektiğine inanıyordu ve bu nedenle, ülkelerin ve halkların özelliklerini göz önünde bulundurmadan basmakalıp öğütler vermekten kaçınıyordu.

1884 kışında, Marx'a ait kâğıtları karıştırırken kendisini heyecanlandıran defterlere rastladı. Asurlular ve Finikeliler'in taş yazıtlarını anımsatan gizemli ve dekoratif el yazısıyla Marx, ilerici bir bilim adamı olan Amerikalı Morgan'ın 'Eski Toplum' adlı kitabından alıntılar yaparak onlara kendi notları ve düşüncelerini eklemişti. Engels, arkadaşının defterlerinde bu konuya ilişkin pek çok düşünceyle karşılaştı.

Birkaç yıl önce, insanlığın tarihin ilk dönemlerindeki yaşamı hakkında çok geceler söyleşmişler, geçmişi gözlerinde canlandırmaya, yabanıllık ve barbarlık döneminde aile ilişkilerini, devletin kurulmasına yol açan etkenleri, onun özünde var olan gizi kavramaya çalışmışlardı. Daha Marx'ın sağlığında Engels, Yunan, Roma ve Antik İrlanda tarihine ilişkin araştırmalarını yayınlamıştı.

Ve şimdi yüzyılların derinliklerine, insanlığın kaynağına inmek ödeviyle karşı karşıyaydı. Yeryüzünde hiçbir izcinin olamayacağı kadar donanımlı, tarihsel materyalizmin bir anatomi bıçağı kadar keskin yöntemini kullanarak cesaretle yola düşebilirdi. Başka işlerle meşgul olmasına karşın, her zaman olduğu gibi Engels'in dehası ve çalışkanlığı galip çıktı; ailenin, özel mülkiyetin ve devletin doğuşuna ilişkin kitabını topu topu iki ayda yazdı. Bu, insanlara nefis senfoniler sunan Beethoven'i, David'i yaratırken Mikelanj'ı saran türden bir esinin sonucu olmuştu.

Engels yaptığı her şeyi, ebedi sonsuzluğa giden arkadaşını yücelterek yapıyordu. Yeni kitabının önsözünde, bu kitabı yazarken, notları onun

düşüncelerine temel oluşturan arkadaşının vasiyetini yerine getirdiğini belirtiyordu. Giz perdelerini birbiri ardına kaldırıp insan ilişkilerinin değişik devlet biçimleri kurulmasına yol açan derin gerçekliğine göz atarak insanlığın uzak geçmişine cesaretle dalmıştı.

Engels'in yapıtının sayfalarında dile getirilen her düşünce sayısız yorucu araştırmalar, karşılaştırmalar ve sıkı bir kontrol sonucu doğmuştu. Engels, yardımına başvurmadan ya da acımasızca reddedip gerçeklere engel oluşturduğu için bir kenara atmadan önce, yüzlerce değişik araştırma üzerinde titizlikle düşünmüş ve çalışmıştı.

Engels yeryüzünde hemen hemen hiçbir iz bırakmadan yitip giden bir örümcek ağını parçalamıştı adeta. Ve onun kalemiyle ölü canlanmıştı.

Bu yapıt, devletin ortaya çıkışının, gelişmesinin ve gelecekte yok olacağının öyküsüydü. İnsanın kendisini ve dünyayı kavrama girişimini adım adım izleyen Engels, toplumların nasıl sınıflara bölündüğüne, devletin farklı zamanlarda aşama aşama nasıl değişip güçlendiğine açıklık kazandırır. O, ezenler ve ezilenlerden oluşan bir dünyada, iktidarın daima zenginlerin ve güçlülerin elinde bulunduğunu tarihsel gerçeklerle kanıtlayarak, burjuva bilim adamlarının devletin sınıflar üstü özelliklerine ilişkin teorisini çürütür.

Antik devlette iktidar köle sahiplerinin elindeydi, ortaçağda ise feodallerin. Ayrıcalıklı zümrelerin çıkarlarını savunan devlet, 14. yüzyılda, emekçilere karşı kullanılan bir baskı aracı olma görevini üstlenmişti. Ve demokratik burjuva cumhuriyeti de bir istisna değildi.

Ancak tarih, devletin olmadığı zamanlara da sahne olduğundan, kanatlar takıp gözün görmediği yüksekliklere ulaşacak insanlığın bu devlete daha fazla gereksinim duymayacak olması kaçınılmazdı.

Engels yapıtında şunları öngörüyordu: "Sınıfların ortadan kalkmasıyla birlikte devletin de ortadan kalkması kaçınılmazdır. Özgür ve eşit üreticiler birliği temelinde üretimi yeniden örgütleyecek olan toplum, tüm devlet aygıtını gerçek yerine, yani çıkrık ve bronz balta ile birlikte antik çağ müzesine gönderecektir."

***

Engels'in dostları arasında, kendisinin toplum içindeki yerine özellikle değer verdiği bir insan vardı. Zamanında Marx da, çağdaş organik kimyanın kurucularından, neşeli bir Alman olan komünist Karl Schorlemmer'le görüşmekten mutluluk duyardı. Bilim adamının uzmanlık alanı petrolün içinde bulunan parafindi. Schorlemmer bilimsel çalışmalarının konusu olarak başlangıçta karbon ve hidrojenden oluşan en basit kimyasal cisimleri seçmiş; bu elementlerin bazı bölümlerini diğerleriyle değiştirerek çeşitli özelliklere sahip yeni bileşimler elde etmişti.

Yaptığı deneyler çok güç ve genellikle da tehlikeliydi. Kimyacı, Engels ve Marx'la Manchester'de tanıştığı 60'lı yıllarda otuz yaşını sürüyordu. Laboratuvardan çıkıp doğruca onlara geldiğinde, yüzünde yanıklar, ellerinde de kan izleri olurdu sık sık.

“Parafinin şakası olmaz,” diyordu Engels.

“Evet. Küçük bir patlama yine. Doğa, bir düşman kalesi gibi, teslim olmak istemiyor. Onun hazinesine ancak savaşarak ulaşabilirsiniz,” diye şaka yapıyordu Schorlemmer.

“Sevgili Karl iyi ki gözlüğün var, yoksa çoktan kör olmuştun. Yüzündeki yaralar da bunun bir kanıtı. Hatta, bu onurlu yaralarınla övünebilirsin de.”

Schorlemmer derin bilgi birikimi olan bir insandı, aynı zamanda teorik kimya ile de esaslı olarak uğraşmıştı. Doğa bilimlerine büyük bir tutkusu olan Engels, Schorlemmer'le sohbet etmekten ayrı bir zevk alıyordu. İkisi birlikteyken tartışmalı, kesinlik kazanmamış konuları ele alırlar ve kimyacı, Engels'te sık sık olağanüstü basiretli ve bilgili bir öğretmeni görürdü.

“Anımsar mısın Fred, nasıl da beni Hegelci düşüncenin batağına saplanmaya zorlardın?” diyerek sık sık takılırdı dostuna Schorlemmer.

“Bunun sonucunda sen şimdi cahiller ve dar kafalılar tarafından horlanan diyalektiği iyi bilen gerçek bir doğa bilimi deneycisisin.”

“Evet, bu yönteme büyük değer veriyorum.”

“Doğru! Doğadaki olayları değişmez, sonsuza dek oturmuş olgular olarak gördüğümüz sürece genel doğa bilimi alanında önemli hiçbir şey elde edemeyiz. Yazık ki araştırmacıların çoğunluğu olaylara böyle bakıyor.”

İnanmış bir komünist olan Schorlemmer doğa bilimlerinde elde ettiklerini Engels ve Marx ile paylaşırken, ekonomi, parti ve devrim mücadelesi alanlarında da onların bilgilerine başvuruyordu.

Yaşamı daha çok laboratuvarda geçiyor olmasına karşın Schorlemmer bir mücadeleci olduğunu yıldan yıla daha güçlü hissediyordu. Yıllar geçtikçe ünü de artmaktaydı. Schorlemmer 37 yaşında Londra Kraliyet Bilim Derneği’nin üyesi oldu. Yeni kurulan Organik Kimya Kürsüsü’nün başkanıydı aynı zamanda. Ama kendisine sunulan bu makam ve maddi rahatlık, kibirlilik ve kendini beğenmişlikle içtenlikle alay eden akıllı ve görgülü bilim adamını hiç değiştirmemişti. Schorlemmer dalkavuklardan uzak duran, haddini bilen, oldukça alçakgönüllü, yaşamdan, doğadan, insanlarla ilişkilerden zevk alan sade bir insandı.

Marx’ın ölümünden sonra, Schorlemmer’in dostluğu Engels için daha da değer kazanmıştı. Ünlü bilim adamı Londra’da yaşamıyordu ama başkente geldiğinde daima Regent’s Park’ta kalırdı.

Engels’in tüm yakın dostları genellikle Lenchen Demuth’un da dostlarıydı. Profesör Schorlemmer de istisna değildi. Bu kez Engels’e, Manchester’dan değil de, annesine gidip dinlendiği Almanya’dan geliyordu. Fakat geminin gelişini aksatan Manş’taki fırtına yüzünden gecikmişti. Lenchen gizlenemez bir endişeyle onu taş eşikte karşıladı ve sitemde bulundu.

“Sevgili Bayan Demuth, azgın boğazı geçtiğim tekne öyle savruluyordu ki sizi bir daha görebileceğimden umudumu kesmiştim. Ama yine de deniz felaketini henüz kontrolü altına alamadığı ya da, örneğin, Londra’dan Kıtaya kadar bir köprü kuramadığı için bilim adına sizden özür diliyorum. Elbette balonla uçabilirdim, ama o da ancak İzlanda’ya uçabiliyor. Daha güvenilir olan hava trenlerini bekleyeceğiz. Biraz sabredin. Bizzat Engels’ten bile dikkatli olacağım. Sahi, evde mi o?”

“Elbette, şimdi onun çalışma saatleri ya, bizim büyük optimist bile yolda başınıza bir iş geldi diye endişelenmeye başlıyordu neredeyse.”

Bu sırada holün eşiğinde Engels belirdi ve geniş geniş gülümseyerek dostunu selamladı.

“Schorlemmer dostum, emin olduğum gibi, yaşıyorsun ve sağlığın yerinde. Kadınlar, Kassandra’nın[7] bir zamanlar yaptığı gibi, hep kötü şeyleri haber vermeye eğilimliler. Eğer ejderhaların kutsal topraklarındaki Sosyalistlere Karşı Yasa seni kapsamamışsa, ateşe dayanıklısın demektir ve boğazın azgın sularında da boğulmazsın.”

“Peşin yargılara varma, Friedrich. Düşün ki az kalsın kaçakçılıktan yargılanıyordum. Carmen’deki kaçakçıların şarkısını anımsıyor musun? Olağanüstü bir müzik!”

Schorlemmer yağmurluğunu ve silindir şapkasını çıkarıp ıslak şemsiyesini toplarken, bir yandan da, bu neşeli melodiyi bolca falso yaparak söylüyordu. Bir orkestra şefinin coşkusuyla şarkıyı idare eden Engels de hafifçe mırıldanarak ona eşlik etti. Lenchen holde durup bir süre onları seyrettikten sonra ne anlama geldiği belirsiz bir şekilde elini sallayarak ev işlerinin başına döndü. Eleştiriyor muydu, yoksa onaylıyor muydu; belli değildi.

İki dost, el ele tutuşup şarkılarını söylemeyi sürdürerek çalışma odasına girdiler.

“Punç iç, Karl! Bak, ıslanmışsın. Bu halinle kolayca vereme yakalanabilirsin. Anlat lütfen, kızıl Motteler’in ekibine nasıl düştün?”

Schorlemmer İsviçre’den Darmstadt’a yolculuğunu komik bir üslupla anlatmaya başladı. İsviçre’de basılan yasak ‘Sosyal Demokrat’ gazetesinin bulunduğu onlarca kilo ağırlığındaki sandık Alman polisinin eline geçtiği sırada, o da sınırı geçiyormuş ve kuşkular Avrupa’da geziye çıkmış olan Alman profesörün üzerinde yoğunlaşmış.

“Ne bekliyordun ya!” diyerek onun sözünü kesti Engels. “Polislerin anlayışına göre bir kimyacı, elbette bilimsel eğitim almış bir kaçakçıdır. Senin temiz bir bilim adamı olarak dış görünüşün bile Bismarck’ın hafiyelerini kararından döndürmeye yetmez. Gerçekten de Karl, patlamaya hazır bu kadar kaçak malı bir profesörden başka kim götürebilir? İtiraf et, hadi!”

“Yakalanmadım, demek ki hırsız değilim. Ancak, büyük bir skandal koptu. Ortaya atılan suçlamadan haberim olmadığından, ben Höchst’e devam ederken, anneme ve kardeşime arama yapmaya gelmişler. Saygın bir ailedeki paniği sen tahmin et! Ben daha gelir gelmez, derler ya, bilgilendirildikten, yani tepeden tırnağa arandıktan sonra, hafiyelerin bende o güçlü aslan armalı İngiliz pasaportu buldukları andaki tatsız şaşkınlıklarını anlatabilmem mümkün değil. Senin de bildiğin gibi, Sosyalistlere Karşı Yasa adı verilen vahşet yürürlüğe girdikten sonra, İngiliz yurttaşı karşısında şaşkına düşen polisin görüntüsü bana zevk verdi. Sevgili anayurdumuzda güçlü devletlerle diplomatik sürtüşmeye girmekten kaçınıyorlar. Ben yerli despotların yapmacık dudak büzmeleri ve özür dilemeleriyle yetinmek istemedim ve gürültü çıkardım. Her şey bizim yoldaşlar için hiç beklenmedik şekilde iyi oldu. Ve seçim öncesine rastlayan bu olaylar sonucunda sosyalistler en azından beş yüz oy fazla aldılar. İyi değil mi, dostum?”

“Bir de soruyorsun!” diye onayladı Engels. “Sen, Karl, yalnızca ünlü bir kimyacı değil, büyük bir stratejistsin de, hatta kim bilir, bir kaçakçısındır aynı zamanda! Beş çayından sonra şehre gidip eğlenen insanlara katılalım. Tiyatroya ya da müzikhole gider, dönüşte de birer sert bira içeriz. Uyar mı?”

Karanlık basarken Engels ve Schorlemmer geniş yoldan tiyatroların bulunduğu Piccadilly meydanına doğru yürüyorlardı. Yağmur kesilmişti, fakat kent adeta kıvamlı bir hamura batırılmış gibiydi. Küçücük bir bahçede otlar yemyeşildi.

“Böyle çimleri hiçbir yerde görmedim,” dedi profesör. “Ders kitaplarından bir öykü anımsadım. Bahçıvan kendisine ‘bir yeşil halı gürlüğünü nasıl sağladınız?’ diyen yabancıya der ki ‘her gün biçmek gerekir’, ‘Ne kadar süreyle?’, ‘İki yüz yıl.’”

Engels hararetle yanıt verdi:

“Bunda yüklü bir anlam buluyorum. İngiliz burjuvazisinin tırpanı, yoksulları ve hele şimdilerde özellikle hedef seçtiği proleterleri işte böyle biçiyor. Kapitalizmin iki yüz yılı hem bir trajedi hem de halk için büyük bir okuldur. İngilizleri vaazlarla avutamazsın artık. Sömürgelerden devasa gelirler, görülmemiş azami kârlar getiriyorlar, işçi sınıfının üst kademesi

sadakalar ve yüksek maaşlarla satın alınmış. Adada emekçi kitleler sosyalist harekete henüz gerçek anlamda katılmadılar. Bölünmüş sosyalist gruplar tarikatları andırıyor...” Bir süre sustuktan sonra sözlerini şöyle sonlandırdı: “Toprak köleliğinden daha yeni kurtulmuş Rusya’da durum farklı. Ne büyük bir çelişkidir ki, 1889 yılının eşiğinde bu geri kalmış ülke, insanlığın yeni devrim çağını başlatma yazgısıyla yüz yüze... Çığın kopması için hafif bir vuruş yeterli olacaktır.”

Engels müziği severdi. Schubert ya da Schumann’ın romanslarını, Mozart’ın operalarından aryaları ezbere bilir ve sık sık tek başına ya da arkadaşlarıyla söylerdi. Müzikal piyesleri yalnızca metinlerden okumakla kalmaz, korolara şeflik de yapardı. Marx’ın ölümünden hemen sonra, uzun süren hastalık onu yatağa mahkûm etmiş, fakat o iyileşir iyileşmez boş zaman bulduğunda konserlere ve tiyatrolara gitmeye başlamıştı; ‘keyif çatmak’ olarak adlandırıyordu bunu. Irving ve Ellen Terry’nin içinde bulunduğu tiyatro grubu, temsiller vermek üzere birkaç yıllığına Amerika’ya gitmişti; Londralılar sahnelerin sıradan aktörlere kaldığı görüşündeydiler. Engels ve Schorlemmer yine de tiyatroya gittiler. Ancak piyes o kadar uyduruk ki seyirciler en trajik sahnelerde bile gürültülü kahkahalar atarak alay ediyorlardı. Sahnedeki bayağılığın farkına varan ve yapmacıklıktan nefret eden iki arkadaş da bir güzel eğlendiler. İngiliz sahneleri, müzmin bekârların, erkek peşinde koşan kızların, satılık arsız parlamenterlerin, aldatılmış iyi yürekli kralların, baba parası yiyen, bezgin, budala, aylak Amerikalı işgüzarların kahraman olduğu duygusal dramlarla doluydu. Dürüst orospuların ve orospuluk yapan sosyete kadınlarının, kurnazlıkla boşanmaya yeltenenlerin serüvenleri; eşitsiz evliliğe, eşkıyalığa ve cinayete yol açan aşk sıkıntıları en revaçta konulardı.

Küçük bir tavernada bira içerlerken Engels:

“Terry kız kardeşler, Irving ve daha birkaç büyük aktör dışında, İngiliz aktörlerinin oyunları genelde uyduruk ve sıradan; iyileri yok denecek kadar az, öyle değil mi, Karl! Shakespeare, Sheridan ve sayıca çok az iki-üç yıldız olmasaydı, Britanyalıların gurur duyacağı kimse de olmayacaktı. Şimdilik İngiliz tiyatrolarını bir tek Shakespeare yüceltiyor.”

Schorlemmer’in hatırına Engels akşam çalışmalarını erteledi. İki dost odalarına çekilmeden önce, Friedrich’in şöminesinin karşısına oturdular. Marx’ın torununa, küçük Longuet’lerden birine kazak ören Lenchen

örgüsünü eline alıp kanepeye kuruldu. Gözle görülür biçimde ihtiyarlamıştı, çocuklarını yitirmiş bir anne gibi sık sık derin düşüncelere dalıyordu.

“Neden ihtiyarlıkta vücudumuzu taşımakta bu denli zorlanırız ve bize giderek daha zor gelir?” diye soruyordu Lenchen kendi kendine. Eskiden ona çok kolay gelen işlerin artık gücünü aştığını hissediyordu. Lenchen’in karakteri de değişmişti; daha sert ve aynı zamanda daha sakin birisi olmuştu. Bazen parlamak, öfkelenmek istiyor, ama olmuyordu. Her şeyi, elini yorgunca sallayarak suskunlukla geçiştirir olmuştu. Dünyada ve evinde olup bitenler karşısında daima duyarlı olan Lenchen, bir ölçüde hemen her şeyden elini eteğini çekmişti. Yalnızlığa gömüldüğü anlarda, eski anılarına dalıyordu sık sık. Felaketler ve ölümler üstümüze çöker ve ruhumuzu, tıpkı fırtınanın mağara insanını korkuttuğu gibi korkutur. Bundan sakınmanın yolu var mıdır? Yoksulluk, eşitsizlik, adaletsiz yargılama, iftira ve infazlar gibi felaketlerin önüne geçmek zorundadır yeni toplum. O zaman ölüm geri adım atacak, insan da tıpkı yaşlı bir dağ selvisi gibi ömrünü sonuna dek sürdürüp ancak zamanın karşısında eğilecektir.

Derin düşüncelere dalmış olan Lenchen, Engels’in onunla konuşmakta olduğunu ilk anda fark edemedi bile.

“Yoruldun sen sevgili Helene. Bütün gün çok çalıştın. Doğrusu, akşamın kör karanlığına dek bir an dinlenmedin. Çalıştığını gördüğümde kendimi gaddar bir sömürgeci gibi hissediyorum. İşte bu gerçekten de lanetli bir emek! Tüm bu zahmetli ve nankör, koşuşturmalı, ağır ev işinin güçlü bir toplumsal üretim sektörüne dönüşeceği güne kadar yaşamak isterdim.”

“Friedrich öyle şeyler düşünüyor ki!” dedi Lenchen hoş bir gülümsemeyle. “Herhangi bir makinenin senin işine yarayıp çalışma masasını istediğin gibi temizleyeceğinden kuşkuluyum,” dedi Lenchen.

“Günlük yaşamdaki titizlik konusunda bizim Engels Kant’ı bile geçti,” diye şaka yaptı Schorlemmer.

“Alışkanlıklardan vazgeçmek için artık geç. Ama, eminim ki, eninde sonunda eğitilmiş uzmanlar çalıştıran, ev işleriyle ilgili tüm yükümlülükleri üstlenecek işletmeler kurulacaktır. Bunlar, başka herhangi bir işten daha önemsiz değil. İşte o zaman, karmaşık makinelerin yardımıyla hiç kimse çalışmaktan bitkin düşmeyecek!”

“İşte bu, kadınlar için yeryüzü cenneti dediğimiz şey!” diyerek söze girdi Lenchen.

“Cennet mi? İngiliz feministler başka bir hak peşinde. Sahi, geçtiğimiz günlerde, erkeklerin üstünlüğünü protesto etmek amacıyla kentteki ofislerin camlarını kırdılar.”

“Görünen o ki eşitlik elde ederek, tıpkı erkekler gibi sömürülmek istiyorlar. Ben proleter kadınlardan söz ediyorum elbette. Cam kırmak onların düşünebileceği en son şeydir.”

Engels’in çalışma odasındaki hararetli konuşma gece yarısına kadar sürdü. Birkaç gün sonra Schorlemmer gitti.

Regent’s Park’ta yaşam ağır bir çalışma içinde geçiyordu. Engels, bir yandan ‘Kapital’in ikinci ve üçüncü cildiyle makaleler üzerinde çalışıyor, bir yandan da, Marx’a ve kendisine ait yapıtların Fransızca, İtalyanca, Danimarkaca ve İngilizce çevirilerini redakte ediyordu ve yine eskisi gibi, dava arkadaşlarına, gereksinimi olanlara zamanında para göndermeyi de unutmayarak, ayrıntılı mektuplar yazıyordu. Her mektubu, ruhsal bir sıcaklığı da içeren canlı düşüncelerle, çoğu zaman da mizahla yüklüydü. Bu mektuplar, tükenmez bir enerjiye ve kıvrak bir mizah duygusuna sahip, zeki bir gencin kaleminden çıkmış gibiydi. Devrimin gün görmüş önderinin engin bilgisi ve deneyimi, dünyanın değişik ülkelerindeki komünist dava arkadaşlarına gönderilen olağanüstü mektupların yazarı bu kadar genç mi, diye düşünmeye zorluyordu insanları.

Yaratı daima bir gençlik belirtisidir. Yaşlılık, suskunluk dönemidir. Engels kendisini sonsuz evrenin güçlükle kavranabilen küçücük parçalarından biri olarak kabul ediyordu ve yüreği hiçbir zaman zaaf göstermiyordu.

***

Clothilda yaşamı bir yük gibi görüyordu ve bu yükün çok ağır olmamasını diliyordu.

“Felaketleri çok trajik olarak algılamayın ve en önemlisi de engellere ve insanlara daha az ciddi yaklaşın: Bu sizin uzun yıllar yaşamanızı sağlar ve kalbinizi, yanaklarınızı kırışıklıklardan korur,” diye konuşmayı severdi; topu topu yirmi beş yıllık yaşam deneyimi olmasına karşın çoktandır işinin ustası kabul edilmekle gururlanan uzun boylu, ince kadın.

“Ben bir asalak ve işsiz değilim. Büyükbabam, tıpkı Auguste Blanqui gibi, hemen hemen otuz yılını demir parmaklıkların arkasında geçirdi. O, bir gaziydi aynı zamanda; tiranlara karşı katılıp da yara almadığı hiçbir ayaklanma yoktur. Ben daha küçükken, Cavaignac ve Thiers’in askerlerinden aldığı yaraları göstermişti bana; onları çok değerli birer nişan gibi taşırdı. Sırtından hiç yara almamıştı. Böyle bir insandı işte! Öldürülmek bir insanın yazgısında yoksa, hiçbir şeyden, hatta Peré Lachaise mezarlığından bile korkmaz. Büyükbabam, Paris’e yürüyen lanetli ‘Versailles’lılar’ın saldırıları yüzünden çok kayıp vermiş bir müfrezeye komuta ettiği sırada bizzat Louise Michel’in yakasına taktığı bir kokartı ve kurumuş kırmızı karanfili hediye etmişti bana. O zamanlar kendisiyle olmayıp köyde büyükannemin yanında koyun otlattığım için şimdi üzülüyorum. Kurşunları yetmediğinde arayıp bulmakta diğer çocuklardan geri kalmazdım herhalde. Ama, yazgımda bu yokmuş demek.”

Clothilda’nın her ikisi de usta kuaför olan annesiyle babası Raspail bulvarında çalışıyorlardı. Başlangıçta mermer masaları temizlemek, leğen ve ibrikleri taşımak; tıpkı tavandaki bir gaz lambası gibi solgunlarından tutun da, akşamları Büyük Opera’nın merdivenleri önünde beliren şıklık düşkünlerinin başındaki silindir şapkalar gibi yağlı siyah kıllara varana kadar değişik renklerdeki saç kıllarını yerden süpürmek gibi ayak işleri yaparak onlara yardım ediyordu.

Clothilda babası gibi saç boyamayı, saç kıvırmayı, kabartmayı, onlara kurdeleler ve çiçekler takarak taramayı öğrenmek için can atıyordu; hem de annesinden geri kalmayacak şekilde... Hedefine ulaşması kolay olmadı. Ateş gibi kızarmış maşa parmaklarını yakıyordu; özellikle de oksijenli suyla

altın sarısına ya da o sıralar moda olan bronz renge boyanan kırılgan saçlarla başa çıkamıyordu. Makas ve ustura Clothilda'yı umutsuzluğa düşürüyordu ama onlar olmadan da, nazik enseler modanın dayattığı şekli alamıyordu. Gelişigüzel bırakılmış iki ya da üç saç buklesi kulak memesinin ardından mutlaka görünmeliydi. Clothilda bu buklelerin, yüzlere kadınsı bir güzellik ve duygusallık kattığını biliyordu.

"Mesleğini benim gibi sevmelisin," diyordu kuaför kadın. "Kendi işimi yaparken çok şaşırmışımdır! Pasaklının, çirkinin biri gelir, peri gibi gider! Saç modeli kadını değiştirir. Bu model, sıradan bir günü onlar için bayrama çevirir."

Müşterinin saçlarını çeşitli yönlerden bakıp inceleyen ve bir yandan da heyecanlanan Clothilda kararlı bir tonla:

"Sizin saçlarınız ne yan taraftan yukarı kaldırılarak ne de sepet şekli verilerek kabartılmaya elverişli. Profilden burnunuza bakınız: Sivri ve düz. Kâkülleri de alalım. Böyle bir alın... Size neyin yakışacağını biliyorum. Ensenize muhteşem bir demet yapacağım ve İngiltere tahtının varisinin metresinde olduğu gibi, kulaklarınızı kapatacağım. O yeryüzünün en güzel kadını olarak kabul ediliyor ama zavallının kulakları kocaman. Yazgı daima adildir. Tek bir insana her şeyi; hem güzelliği, hem zenginliği, hem ünlü bir sevgiliyi verirse diğerine bir şey kalmaz. Tam anlamıyla eşit bir şekilde olmasa da, her şey paylaştırılmıştır; ama önemli olan düş kırıklığına uğramamak ve üzülmemektir. Bunu bana birkaç yıl saçlarını yaptığım bir Markiz öğretti. Seksen yaşında olmasına karşın kırk yaşında görünüyordu ve gizini bana açıklamıştı. 'Acılar giysilerimizden daha derine inememeli' derdi." Clothilda alışılmadık bir hızla konuşuyor, bir yandan da aynı hızla saçları dağıtıyor, hünerli elleriyle tarıyordu. Daha sonra da bu dağınık saçların ucunu özenle kesiyordu.

"Saçlarınız kırıklarla dolu! Yumuşak ve parlak olabilmesi için papatya buharına tutun saçlarınızı. Bu iyi gelir!"

Clothilda çalışırken kendisini hoşnutsuz bir yüz ifadesiyle izleyen suskun müşterileri pek sevmezdi.

"Madam, eğer sık sık gülümsemezseniz," diyordu Clothilda belirgin bir acımayla, "çok yakında yaşlanırsınız. Ağzınız ile burnunuz arasında daha

şimdiden derin kırışıklıklar oluşmuş. Onlara keder kırışıklıkları derler, ama bunlar kötücüldür ve inanın, erkekler bundan hiç hoşlanmaz. Bağışlayın, şimdi dikkatimi işime vermek zorunda olduğumdan daha fazla konuşamam.”

Bu, karşılıklı söyleşi için bir çağrıydı. Müşterileri Clothilda için hiç gitmeyip yarı cahil kaldığı bir okulun yerini tutuyorlardı: Birer gazete gibi, değişik haberler, yeni bilgiler taşıyorlardı ona... Raspail bulvarı ve ona bitişik caddelerde varlıklı, çoğunlukla da eğitimli insanlar yaşıyordu; kuaför kısa sürede onların ince zevkiyle nezaketini ve bulunduğu semtin konuşma şeklini benimsemişti.

Hizmet verdiği kadınlar çoğunlukla konuşkandı; içlerini kolaylıkla açarlar, en gizli arzularını, kırıldıkları bir konuyu, en küçük gizlerini ona anlatırlardı. Clothilda kuaför koltuğunun başında durarak, Parisli kadınların ahlaklarına ve yaşamlarına ilişkin çok şey öğrenmişti. Kuaföre en çok, işi gereği çekici görünmek zorunda olan büyük mağazalardaki satıcı kadınlar geliyordu. Onlar da tıpkı Clothilda gibi, daima gülümsemeye çalışırlardı. Bu, işverenin talebiydi. Kızlar, tebessümlerini, sabahın erken saatlerinden akşamın geç saatlerine kadar, dansının ritmini içinden titizlikle sayan bir balerinin ifadesini andırırcasına, dürüstçe ama cansız bir maske gibi yüzlerinde taşırlardı. Onlar da, tıpkı kuaför kadınlar gibi, bir köşede bezgin bir ifadeyle oturamazlardı. Uzun süre ayakta durduktan sonra, süslü potinlerin içindeki ayak tabanları şişer ve ucuz pudra sürülmüş yüz derileri morarırdı. Tek tip kutuları karıştırmaktan, müşteriye çorap ya da eldiven yerine kravat vermekten korkarlardı. Eğer satıcı kızlar, taneyle satılan malların numaralarını ve ölçülerini, farklı kumaşların özelliklerini ve menşeini bilemezlerse, müşterilerin sorularına yanıt veremez, kuşkularını gideremezlerse tüccar ya da mağazanın amiri onları derhal işten atardı.

Ara sıra kuaföre armalı bir at arabası gelir ve arabadan zengin ya da soylu bir kadın inerdi.

Bir gün kule biçimi verilmiş saçlara yüzüncü örgüyü yaparken Clothilda, ilk kez General Georges Ernesto Boulanger’nin adını duymuştu. Çenesinin altına dek beyaz çarşafa sarılmış kadın, bu adı derin bir nefes alarak ve gözlerini anlamlı anlamlı kırpıştırarak telaffuz etmişti.

“Ah canım, siz bilemezsiniz, tanrıların bu sevgilisinde nasıl bir gizli güç, cesaret, siyasal beceri var! Şimdilik ondan belirli kişiler hayranlıkla söz ediyor, ama yakında onu tüm dünya tanıyacak. Fransa’nın güçlü bir şahsiyete öyle gereksinimi var ki! Halktan insanların bunu aklından çıkarmaması gerekir,” diyordu kadın.

Clothilda ağzından laf kaçırmamak için dilini tutuyordu. Komüncünün torunu tehlikeyi sezdiğinde hemen aklını başına toplardı.

“Böyle bir kahramanı görmek ilginç olsa gerek,” dedi Clothilda tatlı tatlı gülümseyerek. “Saçınızın topuzunu neyle süslememi isterdiniz? Çiçekle mi, tüyle mi yoksa fiyonkla mı?”

“Yo, hayır canım, eski moda bir taç takacağım, ama daha sonra. Sahi, siz işinizin ustasısınız gerçekten de. Saç modelimden çoktandır ilk defa memnun kalıyorum. Evimde saçımı yapabilir misiniz? Ücreti önemli değil. İnanır mısınız, sizin kuaför dükkanınız gibi berbat bir işyerine ilk defa geliyorum ama elimde değil bu. Benim daimi Figaro’m bu sabah ölmüş ama kimse bana zamanında haber vermedi. Bir saat sonra da General Boulanger’nin şerefine balo var. İşte bu nedenle buraya gelmek zorunda kaldım. Korkunç!” Kadın aşağılayıcı bir tavırla dudaklarını sıktı. “Benim konağım buraya çok yakın. İyi ki sizinle karşılaştım.”

“Nasıl emrederseniz, istediğiniz yerde memnuniyetle saçlarınızı yaparım.”

“Harika. Hizmetçim ya da uşağım sizi almaya gelir.”

Kibirli bayan at arabasına doğru yürüdü; Clothilda ise geniş salona ve kırmızı kadife perdelerle çevrelenmiş tek tek kabinlere bakıyordu. Bu kabinlerde ne kadar çok ayna, avize, pelürle kaplı, kenarları yaldızlı koltuk vardı! “Bir opera salonu gibi güzel ve zengin,” diye düşündü Clothilda beyaz peçetelere ve çarşaf yığınlarına, gümüş yaldızlı leğenlere, çini ibriklere ve kovalara bakarken. Ya ortam! İçerisi parfüm, pudra, krem kokuyordu. Kaç kadın buradan, mutluluktan kızararak, aynadaki görüntüsüne gülümseyerek, içtenlikle minnettar olarak ayrılmıştı!..

Clothilda evlenmemişti. Beş yıl önce, gaz fabrikasında çalışan nişanlısı bir patlama sırasında aldığı yanıklardan ölmüştü. İyi sayılabilecek maaşına ve bahşişlere karşın Clothilda çok mütevazı yaşıyordu ve parasının büyük

kısmını, köylerine dönen yaşlı ana-babasına gönderiyordu. Annesi felç olmuştu ve güçlükle de olsa ev işleriyle yalnızca babası ilgileniyordu.

“Yaşlandığımda memlekete döneceğim ve orada devekuşu, yalnızca yumurta veren değil saçların ve şapkaların süslenmesine yarayacak kuşlar yetiştireceğim,” diye şaka ediyor ve hiçbir zaman umudunu yitirmiyordu.

Clothilda’nın küçük bir oda kiraladığı daireye kısa sürede yakınlık kurduğu bir Rus sürgün aile yerleşmişti. Sürgünün karısının adı Clara’ydı. Soyadını Fransızca telaffuz etmek kolaydı: Zetkin.

19. yüzyılın seksenli yıllarında, geçmişte olduğu gibi, Paris yeniden siyasal sürgünlerin ve mültecilerin sığınağı olmuştu. Ülkesinden sürgün edilen Alman sosyal demokratlar, güvenlik güçleri tarafından kovuşturmaya uğrayan Rus devrimciler, isyancı Polonyalılar ve Romenler, sıklıkla da aileleriyle birlikte, yiyecek paralarını güçlükle temin ederek Fransa’nın başkentine yerleşiyorlardı. Bu kocaman kentte yazgısıyla baş başa kalan insanlar eriyip gidiyorlardı. Burada, özellikle mesleği eğitimcilik olanların durumu çok daha zordu. ‘Serbest öğretmen’ olarak nitelendirilen insanların durumu içler acısıydı. İşleri rastlantılara ve çocuklarını eğitmek zorunda olan tanımadıkları insanlara bağlıydı. Ders paralarını öderler mi yoksa aldatırlar mıydı, vaat ettikleri ödemede kesinti yaparlar mıydı, maaşlarını almak için onları eşik aşındırmak zorunda bırakırlar mıydı?

‘Kızıl posta müdürü’nün eski yardımcısı Clara Paris’e gelip Clothilda’nın yanıbaşındaki mobilyalı odalara yerleştikten sonra özel dersler vermeye başladı. Şansı yaver gitmişti. Cesur, eğitimli, kültürlü, güven uyandıran genç Alman kızı en kaprisli ebeveynlerin bile hoşuna gidiyordu; Clara’yı çocukları için seve seve öğretmen olarak aldılar. Gazetelerin yazıişleri ona çeviriler veriyordu. Tüm öğrencilerine yetişebilmek için kenti uçtan uca geçmek, yüzlerce merdiven çıkmak zorunda kalıyordu.

Sanki dağların doruklarına çıkmış ya da tıpkı bir süre önce yaptığı gibi, içinde yasak ‘Sosyal Demokrat’ olan onlarca kiloluk sandıkları sınırdan geçirmişcesine ayakları ağrılar içinde kalırdı akşama doğru.

Fransa-Prusya Savaşı’ndan bu yana Almanları sevmeyen Clothilda, Clara’ya başlangıçta düşmanca yaklaştı ama zamanla iradesinin dışına

çıkarak, ona gitgide saygılı bir şefkatle yaklaşmaya başladı. Bu yabancı kadın Clothilda gibilere içtenlikle ve iyi niyetle yaklaşıyordu.

“Bizim için tüm uluslar birdir,” dedi bir ara kuaföre. Her ikisi de çok çalışıyor ve akşama doğru yorgun düşüyorlardı. Eve geldiklerinde sıcak su dolu çini leğenleri yere koyarlar ve mahvolmuş ayaklarını içine sokarlardı.

“Soda, şişleri ve yorgunluğu kolaylıkla yok eder,” diyordu Clothilda kocaman bir şişeyi Clara’ya uzatırken. “Alınız, Clara. Kadın dediğin, tıpkı bir geyik gibi ayağına çabuk olmalıdır. Size neşenizi korumanız için hiç öğüt vermedim. Siz, akşam yemeğinde karnınızı doyurmak için şarkı söylemekten başka bir şeyiniz olmasa bile neşeli bir insansınız.”

Clara çok girişken ve bir o kadar da ölçülü bir insandı; bu sarı saçlı, al yanaklı, olağanüstü kadınla ilgili birçok şey ilgisini çekmiş olmakla birlikte, Clothilda sorularıyla onu rahatsız etme cesaretini bulamıyordu kendisinde.

Clara’yla Osip evlendiklerinde küçücük, mobilyalı bir oda kiralamışlardı. Karısı gibi Osip de çevirmenlik yapıyor ve özel dersler veriyordu. İki yıl sonra genç ailenin artık iki çocuğu vardı ve tek odada barınabilmeleri olanaksızdı.

Clothilda, sınırlı bir konfora sahip de olsa, Zetkin ailesinin iki odalı bir daire bulmasına yardımcı oldu. Clara oğluna meme veriyor, ev işlerini görüyor, ders veriyor, partinin verdiği görevleri yerine getiriyor, zaman zaman da ender rastlanır aşçılık yetenekleriyle dostlarını şaşırtıyordu. Taşkın yaşam enerjisini harekete geçiren bu kadının çalışma saatleri dakikası dakikasına belirlenmişti; programı çalışma masasının üzerinde duruyordu. Ancak gece yarısı, çocukları yattığında çeviriye başlıyor ve öğrencilerinin defterlerini kontrol ediyordu.

Clara ve Osip Zetkin’in çalışkanlıkları onlara zenginlik sağlamamıştı. Çocuklarının karınları doyuyordu yalnızca.

Osip çeviriden iyi para aldığında Clara dostlarına ziyafet veriyordu. Bir keresinde, konukları doyurmak için yüz civarında biftek kızartmak zorunda kalmıştı. Ancak böyle bir ücreti çok ender olarak elde ediyorlardı; eski komşularına içtenlikle bağlanmış olan Clothilda, onların sıkışık durumlarına defalarca tanık olmuştu. Bir keresinde Clothilda, kirayı ödeyemeyen Zetkinler’in dramatik bir sahnesine tanık oldu. Akşamın geç

saatleriydi. Clara polislere ısrarla tahliye için zaman tanımalarını rica ediyor, Clothilda da borç yerine kendi eşyalarından bir şeyleri rehin olarak öneriyordu. Polis daireye, iki çocuk banyodayken ve anneleri gecelikle onları yıkarken girmişti. Zetkin'ler yarı çıplak haldeki çocuklarıyla birlikte sokakta kalmışlardı. Uzun süren ağız dalaşından sonra nihayet Clara'ya bir pelerin verdiler; çocuklarınkiler dahil, diğer tüm giysilere dairenin kirasına karşılık el konuldu. Gece gelip çatmıştı, Zetkin'ler en yakın parktaki banklara oturmuşlardı. Böyle geç bir saatte hiç kimse bir aileyi evine almak istemezdi.

Durum içinden çıkılmaz görünüyordu; Clothilda parkta tek başına yürüyen bir müşterisini tanıdı birden. Bu, Sibirya sürgününden kaçan ve müstakil dairede yaşayan bir bayandı.

Osip'in hemşerisi hiç tereddütsüz kendi dairesini önerdi ve kendisi de Clothilda'da gecelemeye razı oldu.

Bolluk içinde büyüyen Clara büyük bir sıkıntı içinde olmanın ve yalnızca yoksulluk çeken emekçilerin başına gelen mahrumiyeti yaşamanın ne demek olduğunu öğrendi. Genç kadın ender rastlanır iradesini ve kararlılığını kullanarak ne kadar cesur olursa olsun, fiziksel gücü ona sık sık ihanet ediyordu; keyfi kaçmaya başlamıştı. Sağlığı bozulmuştu. Sürgünde, ailesiyle yaşarken hiçbir zaman göremeyeceği bir gerçekle yüz yüze kaldı. Yoksulluğa ilişkin acı gerçek: İşsizlik, geleceğe dair güvensizlik. Clara o yıllarda çok çekiciydi. Kumral perçemi kaşlarına kadar inerek alnını kapatıyordu. Gözleri, insanları inceler gibi bakardı. Clara gülerken alt kirpikleri seyirirdi.

Clothilda çok dindar bir insandı. Dini türlü dertlere karşı bir ilaç olarak görüyordu. Kuaför, daha çocukluğunda kutsal insanlara ilişkin üzücü öyküler dinlemişti.

Onların kendilerini feda etmek istemeleri anlaşılabilirdi; onlar, kendilerini cennete götürecek olan ölüm için can atıyorlardı. Zetkin gibi devrimciler ise ölümden sonra yaşama inanmıyorlardı ve yaşamın tüm nimetlerini tepmeleri karşılığında hiçbir şey beklemiyorlardı; Clothilda ise buna hiçbir açıklama bulamıyordu. En gerekli olanları, ebediyen yok olmak, karşılığında hiçbir şey almadan toprakta erimek uğruna sürekli reddetmek mümkün müydü?.. Katolik kiliseleri bile bu tür kutsal kişilere

rastlamamıştı. Kilise hep kötülüğe karşılık ceza ve iyiliğe karşılık ödül vaat ederdi. Clothilda kötülerin yeryüzünde cezalarını bulmadığını düşünüyordu. Ona göre, bunun örneği, kuaför dükkanının eski sahibi rahmetli Antoin'dı. Haziran günlerinde esir emekçilerin Cavaignac'ın askerleri tarafından dövülmesine katılmıştı. Genç sevgilisi uğruna karısını mezara yollamış, kendisine hizmet veren insanlarla alay etmiş, maaşlarını eksik vermiş, her adım başı yalan söylemiş, hırsızlık yapmış olmasına karşın Bay Antoin yükselmiş, elini neye attıysa başarılı olmuş, Onursal Legion nişanına layık görülmüştü. Azımsanamayacak kadar para biriktirmiş, hemşerileri tarafından çeşitli kurumlara seçilmiş, onlarca kuaför dükkanının sahibi olmuş, borsada hep kazanmış, hiçbir acı çekmeden inme sonucu ölmüş, bir kişiye olsun iyiliğinin dokunmamış olmasına karşın yaşadığı konağın bulunduğu semt sakinlerinin ardından gözyaşı döktüğü birisi olmuştu. Genç karısına büyük bir miras bırakmıştı.

Bay Antoin'ın yaşamı Clothilda'da gökyüzünün adil olmak için her zaman çaba göstermediği kanısını uyandırmıştı. Peki Clara ve kocası gibi insanlara ve onlar gibi birçoğuna bu imrenilecek gücü veren neydi öyleyse? Clothilda, 'katakomplar'[8] adını verdiği devrimciler kulübünün gizine ermeye karar verdi. Clara ile birlikte, Osip'in yalnızca genel eğitime değil, devrimci teori ve taktiğe ilişkin konferanslar verdiği Alman Sosyalistleri Paris Derneği'ne gitti.

Osip Zetkin, tüm sağlam Marx ve Engels taraftarları gibi, alçak gönüllü, her zaman bir şeyler öğrenen, sağlık sorunu olmasına karşın hiçbir özveriden kaçınmayan, Amerikalıların çok yaygın ifadesiyle 'kendi kendisini yiyen' bir insandı. Çağdaş devrimciler arasında bir istisna değildi o. Yoksul bir ailede doğmuş olan Osip doğal olarak annesiyle babasından yabancı diller öğrenmek ve temel eğitimini mürebbiyelerden almak gibi bir sermayeyle başlamamıştı yaşama; üstelik, miras olarak güçlü bir sağlık bile bırakılmamıştı ona. Çarlık hapisanesi ise yetersiz sağlığını tümüyle bozmuştu.

Ama, tüm engellere inat insanlara yararlı, eğitimli biri olmak istiyordu. Sahip olduğu bilgilerin çoğunu, en yetenekli öğrencilerinden biri olan kendisine veren kocasıyla gurur duyuyordu Clara. İllegal Alman gazetesi 'Sosyal Demokrat' Zetkin'i Paris muhabiri olarak görevlendirmişti. Zetkin, Berlin 'Halk Gazetesi'yle 'Eşitlik' adlı Viyana gazetesine de güncel yazılar

yazıyordu. Bu yazıların altında hep ‘Osip Zetkin’ imzası olsa da, yazıları bazen kocasının adına Clara yazıyordu. Nedeni ise çoğu gazetenin kadınlara daha az para ödemesiydi. Clara yavaş yavaş deneyimli bir gazeteci oluyordu. Sosyalist basın yoluyla verilen mücadelenin ön saflarında çarpışmak onun da hoşuna gidiyordu.

Osip ve karısı yalnızca Alman Sosyalistleri ile değil, iki eğilimin çarpıştığı Fransız İşçi Partisi ile de ilişkideydiler. Bu iki eğilimden biri sınıfsal çatışmalardan korkan ve burjuvazi ile işbirliği için çaba gösteren Possibilistler, öteki ise devrim mücadelesini savunan Marksistlerdi. Bir ara Clara Clothilda’ya toplantıya gitmeyi önermişti. Toplantıda Guesde ve Lafargue konuşacaklardı.

Clothilda sosyalistlerin yıkıntılar arasındaki varoşlarda bir yerde ya da en azından gizli yeraltı mekanlarında buluştuklarını düşünüyordu fakat toplantı salonu hiç de katakomplara benzemiyordu. Salon aydınlık ve genişti, buradaki insanlar hiç de çilekeşleri andırmıyordu. Lafargue çiftinin karizması ve güzelliği ise Clothilda’yı her şeyden çok şaşırtmıştı.

“İşte sosyete bir aile! Eminim, böylelerini yalnızca kralların davetlerinde görürsünüz!” diyerek yüksek sesle hayranlığını dile getiriyor ve bir yandan da Laura ve Paul’u tepeden tırnağa inceliyordu. “Clara, ne derseniz deyin, sosyalist olsun olmasın bu bayan gerçek bir aristokrat, ben böylelerini tanırım.”

“Onun babası çağımızın çok büyük insanlarından biridir, annesi ise gerçekten de soylu bir aileden gelir.”

“İşte, görüyorsunuz ya, onun bir prenses olduğunu düşünmekte haklıyım. Bu ne duruş, bu ne endam ve ne saç yapısı!” diye söyleniyordu gürültücü kuaför ustası. “Kocası, Bay Lafargue ise uzak adalardan, belki de, Martinik’ten bir erkânın temsilcisi. Gözleri alev alev; profili de Hintli bir mihraceye benziyor.”

Clothilda kürsüdeki konuşmacıları hemen hemen hiç dinlemiyordu, fakat çoktandır arkadaş olan Clara Zetkin ve Laura Lafargue’ın söyleşisindeki hiçbir sözü kaçırmadı. Her ikisi de kadınları toplumsal etkinliklere özendirme çabasındaydı. Bu bir ödev değildi, fabrikalarda çalışan işçi kadınlar, atölyelerdeki dikişçi, nakışçı, şapkacılar ve ev kadınları,

emekçilerin karıları, devrim için tehlikeli anlarda barikatlarda cesurca çarpışarak gerçek özgürlüğü savunmuş olmalarına karşın, partinin siyasal mücadelelerine fazla ilgi duymuyorlardı.

Üstelik Fransız Partisi'nde devrimin ilk öğretmeni sayılan bir gazete olmamıştı uzun yıllar. Nihayet 'Sosyalist' ortaya çıkınca, Laura Lafargue ve Clara Zetkin bu gazetenin yaygınlaşmasına yardımcı oldular. En yoksul işçi mahallelerine götürebilmek için gazeteyi satın almışlar, kendi ceplerinden epeyce harcamışlardı. Kadınlar yeterince bilgili olmadığı ve yazılanları okuyup anlayamadığı için, Laura ve Clara yalnızca gazeteyi önerip tanıtmakla kalmamış, okuyup yorumlamışlardı da aynı zamanda. Laura ve Clara varoşlarda mücadele sırasında ölmüş komüncülerin aileleriyle, komün mücadelesine katılmış adsız kadın kahramanlarla tanışmışlardı. Bu insanlarda sadık dostluğu bulmuşlar ve partiye yeni etkin üyeler kazandırmışlardı. Marx'ın kızı ile Alman sosyal demokratı bu konuyu konuşuyorlardı. Ama daha sözlerini tamamlayamadan bir anda sustular. Clothilda gözlerini kürsüye çevirdi. Kürsüde Lafargue'ın dostu, Fransız Marksistlerin yöneticilerinden birisi olan Jules Guesde vardı.

Bakunin'i yakından tanıyan eski anarşist, Marx ve Engels'in inançlı bir taraftarı, yeni partinin örgütçülerinden bir olmuştu.

Onu, Paris'te sosyal teorilerle ilgilenen, Fransa'nın ve dünyanın gelecekteki yazgısı konusunda tahminler yürüten gençliğe 'Sufle' adlı mütevazı kahvede söylev çektiği zamanlardan tanıyorlardı. O zamandan beri Lafargue ile birlikte çok sayıda emekçinin kalbini fethetmeyi ve iktidardaki burjuvaziyi rahatsız etmeyi başarmıştı. Marx'ın arkadaşına göre, güçlü bir teorisyen olan damadı, patlayan bir yeni teoriler ve düşünceler volkanı olsa da, Guesde kendine egemen oluşu ve pratiğe yatkınlığı ile arkadaşından üstündü. Bu iki insan ya ateşli bir sevginin ya da gaddarca bir nefretin hedefiydiler.

"Bu sosyalistler kendilerini 'Possibilistler' olarak nitelendiriyorlar," diyordu Guesde, Clothilda'nın kendisini dinlediği ilk akşam. "Her şeyi açıklıyor bu. 'Possible' olanaklı demektir; işte onların uğruna mücadele etmeye hazır olduğu şey. Ama devrimci olanaksız olanın peşindedir. Bir kapitaliste göre olanaksızın."

Jules Guesde büyük bir ajitatördü. Her sözcüğe ve düşünceye yüreğinin gücünü, fanatizme varan inancını koyardı ve kendisine yabancı olanların bile kayıtsızlığını yok ederdi. Bu büyük bir sanattı ve her gerçek sanat gibi, ancak büyük bir inançla yaratılıyordu. Clothilda, konuşmacının yalın ve adaletli sözlerinin etkisine girdiğini hissediyordu. Zetkin'ler gibi tutkulu ve tehlikeli inançlara sahip bu olağanüstü insana karşı koymak istiyordu Clothilda.

Guesde sözlerini şöyle sonlandırıyordu:

"Biz sekiz saatlik işgününü, emekçilerin hak ettiği ücreti talep ediyoruz; eşitlik, gerçek özgürlük, emekçilerin mutluluğu için mücadele ediyoruz. Biz olanaksızın olanaklı olmasından yanayız. Ve bu, daima böyle olacaktır!"

Clothilda yıllarca hapis yatmış isyancı büyükbabasını düşündü ve irkildi. Acı çekmek istemiyordu ve bu nedenle savaştan yana değildi. "Yaşam, herhangi bir bölümünü feda edemeyeceğimiz kadar kısa. Kötülük yapmamalı ama iyilik de iyiliğe zarar vermemeli. Onlar, sanki üç-dört yaşamları varmış ve yılları bakır paralar gibi çarçur etmek mümkünmüş gibi davranıyorlar. Ama ben sağduyumu o kadar kolay kaybetmem, söylevlerin etkisine kapılmam. Onlar biraz da akılsız," diyerek kendi kendini ikna ediyordu.

Clothilda öne eğilip gizlice burnunu pudralarken ensesinde soğuk bir erkek sesi duydu:

"Bir şey mi kaybettiniz yurttaş? Bulmanıza yardım edeyim."

"Hayır hayır, teşekkür ederim, her şey yolunda." Clothilda döndü ve arkasında oturan erkeğe baktı.

Orta yaşlı, sade giyimli adam dış görünüşüyle Clothilda'yı çekebilecek gibi değildi; siyah sakalı ve saçları yüzünün solgunluğunu ortaya çıkarıyordu. Yine de aydınlık gözlerinde öylesine akıllı, güven veren bir gülümseme belirdi ki Clothilda konuşmayı seve seve sürdürdü. Tanıştılar. Bu, Doktor Boris İvuşkin'di.

İvuşkin kendisini eve kadar götürdüğünde "lütfen uğrayın, mutlu olurum," dedi genç kız.

Pazar günü buluşmak için sözleştiler. Ertesi gün kontes Yuz’un hizmetçisi, Clothilda’yı almaya geldi.

“Partimizin meclis seçimlerinden zaferle çıkması şerefine büyük bir davet düzenliyoruz. Kocam radikaldir; ve tabii ki o da seçildi... Sahi, galiba siz politikadan hiçbir şey anlamıyorsunuz ama zaten sizin neyinize?” diyordu soylu müşteri, Clothilda onun saçlarını kıvırmadan önce ispirto ocağında birkaç çift maşayı kızdırırken.

“Ama rulet oyunundan sonra, kocam aracılığıyla da olsa, devlet işlerine etki etmekten daha heyecan verici bir duygu bilmiyorum ben. Umarım ılımlı cumhuriyetçiler ve radikaller gerçek bir salgın halini alan grevlere ve işçiler arasındaki hoşnutsuzluğa son noktayı koyarlar. Onlara ne kadar cömert davranırsan o kadar fazla talepte bulunuyorlar. Tıpkı böğüren bir hayvanı andırıyorlar. Bu hayvanın adını yüksek sesle söylemek istemiyorum. Uygun düşmez.”

Clothilda susuyordu.

“İki gün sonra yine gelin,” dedi Kontes kuaförü serbest bırakırken. “O zaman bizzat General Boulanger’yi uzaktan görmek gibi mutlu bir anınız olacak. Onu arkadaşlarınıza anlatırsınız. Büyük bir insandır o.”

Aşırı derecede şöhret düşkünü, sabırsızca iktidar hırsına kapılmış, kendisini çok seven ve kendisine çok güvenen; kadınlara, keyif alemlerine ve pohpohlanmaya düşkün General, Paris Komünü’nün gayretkeş cellatlarından biri olmak gibi karanlık bir üne sahipti. Şehvet düşkünleri hep gaddar olurlar. General de doğası gereği bir tirandı ve iğrenç içgüdülerini dizginleyemiyordu.

Georges Boulanger kadınlar üzerindeki etkisinin ve çekiciliğinin gücünü kullanmakta başarılıydı. Yapılı, şık General, karşısındaki kadının başkent topluluğuna ait olması ya da üst sınıftan olmayan çekici birisi olması durumunda, kapışmalardan hep galip çıkardı. Ama bu, eğlenceler sırasında küçücük avuntulardan ileri gitmeyen bir şeydi. İlk defasında, etkili bir radikal olan Clemenceau’nun önerisiyle Savaş Bakanı olarak atandığında, kendisinin gerçekten de büyük zaferler için doğmuş olduğunu hissediyordu. Böyle yüksek bir makama ulaşınca, halk arasındaki popüleritesini artırmaya

çabaladı, çünkü bu olmadan iktidarın tepesine giden yolu aşmak mümkün değildi.

Bir zamanlar Louis Bonaparte'ın yaptığı gibi, Boulanger de kariyerine, hiçbir zaman yerine getirmeye niyetli olmadığı vaatlerle başladı. Fransız halkının sempatisini kazanmaya ve en önemlisi de seçimlerde oylarını almaya çabalıyordu. Olası bir ayaklanmada onların desteği gerekecekti kendisine. Zorunlu askerliği beş yıldan üç yıla indireceğini vaat ederek ordudaki alt rütbelilerin sempatisini kazanmayı denedi. Ülkedeki en üst makamın talibi, darbe tekniği ve diktatörlüğü esaslı olarak inceleyerek, asıl gücün emekçi halk olduğunu anlamıştı; askerlerin grevlerin bastırılmasında rol almasına basın yoluyla karşı çıkmaya karar verdi.

Bazı insanlar felaketleri ve hakaretleri unutmak gibi talihsiz bir yatkınlığa sahiptir. İnsanlık tarihinde hiçbir zaman mutluluk getirmemiş olan her türlü otokrasiye karşı koyabilmek için geçmişin kurtarıcı deneyiminden ders almak herkese nasip olmaz. Boulanger yoksul memurların, orta halli esnafın, hatta emekçilerin bir kısmının sempatisini kazanmayı başarmıştı. Bu bir tehlikeye işaretti. Çünkü General'in gerçek planı başka bir şey üzerine kuruluydu. I. Napolyon adının henüz belleklerde olduğu 1837 yılında doğmuştu. Amcasına özgü bir işgüzarlıkla tahta çıkan Louis Bonaparte'a hayrandı. Aynada kendisini seyrederken, yeterince karizmatik ve imparatorluk tacına yaraşır olduğunu keşfetti. Cumhuriyetin temellerini sarsmaya yeltenen büyük bankerler ve monarşistler onu destekliyor ve cömertçe para yardımında bulunuyorlardı.

Fransız tahtının varisi, Bourbonlar'ın birinci dereceden torunu Kont Chambord'un ölümünden sonra, farklı monarşist gruplar birleşti. Onların adayı artık Louis-Philippe'in torununun oğlu olan Paris Kontu idi. Boulanger için parayı hangi keseden aldığının önemi yoktu. Gerçek ve inanmış bir serüvenci olarak vaat, senet, lütufkâr yükümlülükler konusunda cömert davranıyordu. Yeter ki iktidarı ele geçirebilsin, işte o zaman kendisine baş döndürücü kariyerine ulaşmasında yardımcı olan herkesi aldatmak mümkündü. Doğrusu General artık genç değildi, elli yaşına yaklaşıyordu. En az onun kadar şöhret düşkünü, fakat politikada ondan daha bilgili ve deneyimli düzenbaz Clemenceau'nun yerinde bir uyarısından sonra, I. Napolyon onun yaşlarındayken tahttan indirilmiş ve sürgüne gönderilmişti. Ancak, oyuna büyük yatırım yapmış her başarılı ve

müptela kumarcı gibi Boulanger de kendisini daha genç ve güçlü hissediyordu. Onu seven genç ve olgun kadınlar bunu hep söylüyorlardı. Dalkavuklar, yapışkan salyangozlar gibi yapışmışlardı ona. İktidar ve şöhreti başarıyla yakalamış bir insandan daha çekici ne olabilirdi ki? Ama, burjuva devletinde politika denizi, yeryüzündeki en aldatıcı ve dalgalı denizdir. General Boulanger'nin kayığı ansızın devriliverdi. Kendisinin askeri işlerden sorumlu olduğu kabine düştü. Uzun süren görüşmelerin ardından, ılımlı cumhuriyetçi parti üyelerinden oluşan bir hükümet kuruldu. Bu hükümet tüm cumhuriyetçi güçleri birleştirmekten vazgeçti ve kendi taleplerini ön plana çıkarmamayı vaat ederek sağcılarla uzlaşmaya gitti. Boulanger'yi destekleyen radikallerin ortaklaşa kuşatma altına alınması için ruhban sınıfı ve tutucularla barış anlaşması imzaladı. Bu, 'rahatlama politikası'ydı.

Kendisini devlet başkanı, daha sonra da bir diktatör olarak görmüş olan General, kolorduyu komuta etmek için ıssız Clermont'a gitmek zorunda kaldı. Taraftarları onun gideceği saatte garda gürültülü bir gösteri düzenlediler, hükümeti sertçe paylamaya başladılar. Düşmanları bu ateşli kariyeristi halkın gözünde karalamak için dostu olan Savaş Bakanlığı Kurmay Başkanı'nın üstüne giderek dolandırıcılıkla suçladılar. Kurmay başkanı, onursal Legion Nişanı'nın ticaretini yapmakla suçlanıp görevinden alındı. Bu, Boulanger'ye bir darbeydi. Ama, Boulanger taraftarları buna yanıt olarak, Devlet Başkanı Grevy'nin bol kazançlı kamu görevleri ve yararlılık madalyaları dağıtarak büyük miktarda rüşvet alan damadının dolandırıcılığını ortaya çıkardılar. Spekülasyon humması, ekonomik yolsuzluklar ve rüşvetin özellikle de Üçüncü Cumhuriyetin cumhuriyetçi partilerinin önde gelen temsilcileri arasında doruğa çıktığı Paris'te büyük bir skandal koptu.

Çamur yığınının üstüne çıkan Boulanger harekete geçmeye ve diktatörlüğe ulaşmaya hazır olarak yeniden Paris'e geldi. Başkan Grevy, akrabasının çevirdiği dolapların ortaya çıkmış olmasına aldırmadan istifa için acele etmiyordu. Önde gelen burjuva politikacılarının itibarı bugünlerde sabun köpüğü gibi erimişti. Pis koku Tuileries Sarayı'nın dışına taşmıştı; gazeteler iktidar çevrelerinde dönen tüm karanlık dolapları ayrıntılı olarak anlatmakta bonkör davranıyorlardı. Halk, yeni bir başkanlık seçimi yapılmasını talep etmek için parlamento önünde toplanmıştı. Gizlice başkente gelmiş olan Boulanger, cumhuriyetin en üst makamının istemediği

bir adayın eline geçmesinden korkarak radikallerle birlikte Grevy'ye destek vaadinde bulundu. 'Tarihsel' olarak nitelendirilen iki gece boyunca çeşitli gruplar arasında pazarlıklar yapıldı. Yalnızca meclis değil, senato da halkın yanında yer alarak itibarını yitiren başkanın görevden ayrılması talebiyle toplantıdaydı. Grevy geri adım atmak zorunda kaldı ve ayrıntılı bir mektup yazarak görevden uzaklaştırılmasını istedi.

Clothilda, Georges Boulanger'yi, Boulanger kendisinin taç giymeye yakın olduğunu düşündüğü günlerde gördü. Bir an önce diktatörlük isteyen Sezarcı grup onu adamakıllı çembere almıştı. Boulanger amacına en az bir yıl sonra ulaşacağını hesaplıyordu.

Kahraman her zaman olağanüstü bir varlık olarak görülür; oysa tarih, gerçek anlamda büyük insanların insancıllıkları ve yalınlıklarıyla diğerlerinden farklı olduğunu öğretir. Ve tıpkı her gözün işlenmiş bir sürü sahte taş arasında gerçek pırlantayı ilk bakışta ayırt edemeyeceği gibi, topluluk içinde bu insanları hemen tanımak kolay değildir.

Gerçekte gaddar ve kof bir insan olan Boulanger, sadece heybetli yürüyüşüyle bile akıllara durgunluk veren bir etki yaratacağından emindi; oysa gerçekte süslü püslü ve yağlanmaya başlamış bir soytarıya benziyordu. Yeni taçlı idolünü hazırlamak için bol miktarda para harcayan ve misyonuyla gurur duyan Kontes Yuz'un antreden General'i izlemesine izin verdiği Clothilda onda boş yere dikkate değer bir şeyler aradı.

"Neden göğsünü kabartıp yanaklarını şişiriyor bu adam?" diye düşünüyordu Clothilda, yanakları, burnu, saçları, çizmeleri, kemeri parıldayan semiz askere bakarken.

***

Boris İvuşkin ile birlikte Clothilda'nın yaşamına mutluluk da girdi. Dünyada her şey mümkündür. Genç kız evliliğin; uzun süreli arkadaşlığın, duyguların zamana karşı sınanmasının ardından geleceğini sanıyordu. Yazgılarını fazla tanımadıkları insanlarla birleştirmeye karar veren kız arkadaşlarını yargılamıştı.

"Ailenin ve günah çıkardığın rahibin düşüncelerine başvurmalısın. Evlilik, dolap satın almaya benzemez, telafisi olmayan bir şeydir."

Ama Boris'le her şey başka türlü olmuştu. Boris ona ilanı aşk edip birlikte yaşamayı teklif ettiğinde tanışalı daha bir ay olmamıştı.

"Ben sürgünde bir devrimciyim, her şeyi bilmelisin. Bu seni korkutmuyor mu?" diye sormuştu Boris. Laciverte çalan yeşil renkli ve daima aydınlık bakan gözlerinde; hüzün, zeka ve hafif bir alaycılık vardı.

"İyi ki Russun. Kız arkadaşlarım bana bu ülkede bizim kadınlarımızı seven çok zengin ve olağanüstü cömert insanların yaşadığını söylediler."

"Ama ben zengin değilim, hatta tamamen yoksulum," diye gülümsedi Boris.

"Bu da iyi. Çünkü benim çeyizim yok ve bu nedenle beni ayıplamazsın. O kadar az para kazanıyorum ki, uygun bir gelin adayı değilim, üstelik evde kalmış bir kızım. Artık 27 yaşındayım ve hiç servetim yok. Tüm paramı köydeki annemle babama gönderiyorum. Benim hayalim, yaşlandığımda kendi çiftliğimde yaşamak."

"Harika, Clo. Birbirimize uygunuz, mutlu olacağız demektir."

O akşam Boris evine gitmedi, ertesi gün ise Clothilda'ya hepten kapağı attı. Bir süre sonra belediyede nikah kıydılar. Boris kilisenin lafını bile duymak istemiyordu. Clothilda, evliliklerinin kilisenin tonozları altında değil, yedi kat gökyüzünde onandığı düşüncesiyle avunuyordu.

Raspail bulvarındaki lüks kuaför salonunun maharetli ustası, beklenmedik bir şekilde Marksist çevrelerde saygı duyulan devrimcilerden birinin karısı olmuştu.

Bu sırada Zetkin'ler acıya boğuldular. Osip ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Uzun yıllar süren yoksulluk ve ağır çalışma etkisini göstermiş; vücuduna hızla yayılan verem onu alt etmişti.

Hastalık evde iyice kök salınca, parasızlık da kendisini daha şiddetli hissettirir oldu. Clara yaşamında ilk kez çaresizliğin onu güçsüz düşüreceğinden korktu. Zaten kendisi de güçlükle ayakta duruyordu. İhtiyaç duyduğu yardım hiç beklenmedik bir şekilde geldi. Devrimci faaliyetlerinden dolayı Clara'yı yargılayan ebeveyni, kızlarının ailesindeki felaketi arkadaşlarından duyup ona para gönderdiler. Bu Osip'in iyi bir sağlık merkezinde tedavi olmasını, Clara'nın da çocuklarıyla birlikte dayanılmaz bir özlem duyduğu Almanya'ya ve çoktandır gitmek istediği Leipzig'e kavuşmasını sağladı. Clara orada, dinleyiciler tarafından anlaşılan ve değer verilen olağanüstü bir hitabet yeteneği olduğunu keşfetti.

Bir aktör, yıllara ve hemen her gün sahneye çıkmasına rağmen ilk oyununu nasıl unutmazsa, doğuştan hatip olan Clara da ilk konuşmasının heyecanını, korkusunu ve mutluluğunu belleğinde öyle taşıyordu. Polisin Sosyalistlere Karşı Yasa'ya dayanarak kovuşturma yapması nedeniyle, Clara'nın konuşma yapacağı büyük illegal toplantı bir giz perdesiyle örtülüydü. Binanın girişinde ve koridorlarında bir baskın olasılığına karşı işçiler nöbet tutuyorlardı. Başkan, salonu tıka basa doldurmuş yüzlerce temsilciyi sessizliğe davet etti. Bu, benzersiz bir andı. Bu kadar önemli bir insan kalabalığı önünde, şaşkına dönen ve düşünce düzenini yitiren Clara, yalnızca kalbinin çılgınca çarptığını hissederek duruyordu. Ürküntü ona gem vurmuştu. Ama irade denen güçlü etken her şeye galip geldi. Ve Parisli emekçilerin mücadelesi, Fransız sosyalistlerin yaşadığı güçlükler, kaygılar ve başarılara ilişkin akıcı, akıllı ve ilginç bir konuşma çıktı ortaya.

Clara o günden sonra, kızlarına ve torunlarına kavuşmuş olmaktan mutluluk duyan akrabalarından gizli, haftada birkaç gün Leipzig'li işçiler önünde rapor okudu. Sayısız insan tanıdı; yeni dostlar edindi. Oğullarıyla birlikte sık sık, iktidar tarafından Leipzig'den sürülmüş olan Wilhelm Liebknecht'in ailesiyle yaşadığı Borsdorf'a gidiyordu. Alman sosyal demokratların en eski önderi, kendisini sakınmadığı ve gizliliği ihlal ettiği için kolaylıkla tutuklanabileceğinden endişe ettiği Clara'yı bir baba gibi tersliyor, öğütler veriyordu. Liebknecht genç kadını bir an önce Paris'teki hasta kocasına dönmesi ve polis ejderhasının sabrını daha fazla taşırmaması

için ikna etti. Clara Leipzig'den törenle ayrıldı. Onu garda yüzlerce emekçi uğurladı. Yüksek sesle:

"Yaşasın uluslararası sosyal demokrasi!" sloganını attılar.

Clara'yı Paris'teki peronda Boris ve Clothilda kucakladılar; acılar içindeki Osip Zetkin yavaş yavaş ölüyordu. Vereme ek olarak iki ayağı da felç olmuştu. Ama beyni geriye kalan kısa zaman içinde her şeyi kavramak, düşünmek, yaratmak istiyor gibiydi.

"Off, bazen yaşamak ne kadar da katlanılmaz oluyor ama ölmek daha da güç," diye fısıldıyordu çatlamış, simsiyah bir renk almış dudaklarıyla. Onu pek çok doktor tedavi ediyordu, ama o yalnızca yurttaşı İvuşkin'e inanıyor, onu dinliyordu.

İvuşkin ve Zetkin, ikincisinin birkaç aylık ömrü kaldığında dost oldular. Doktor gecelerini sararıp solmuş arkadaşının yatağının başında geçiriyordu. Karısı da onunla geliyor, gazetenin istediği yazıları yazabilmesine olanak sağlamak için ev işlerinde Clara'ya yardım ediyordu.

Gündüzleri Clothilda kuaförde, Boris de Paris çevresinde küçük bir sağlık kurumunda çalışıyordu.

Zetkin, insanın karakteri ve iradesinin sınandığı bu korkunç günlerde cesaretini toplamıştı. Elinden geldiğince Clara'ya cesaret vermeye ve minik oğullarının huzurunu kaçırmamaya özen gösteriyordu. Çevresindeki insanların yaşamında istisnasız her şeye ilgi duyan Zetkin, İvuşkin'e geçmişini soruyordu. Boris, devrim yürüyüşüne Narodnik olarak başlamıştı, tıp fakültesini bitirmiş ve orta Rusya'da bir kasaba hastanesine çalışmaya gitmişti. Orada gördükleri belleğine kazınmıştı.

"Yerini aldığım sağlıkçı," diyordu Zetkin'e, "Alman'dı, Rusçayı iyi bilmiyordu ve hastalarına açık açık hakaret ediyordu. Çevre köylerdeki insanlar hastaneden korkuyorlardı ve hastanede tedavinin hastaları öldürene kadar sürdüğü saplantısı içindeydiler. Hasta ancak çok ağır durumda ise at arabasıyla bana getiriyorlardı. İlaç almak için para yoktu, yemekler kötüydü, ben de sık sık, daha çok hapishaneyi andıran soğuk ve karanlık binayı ısıtmak için kendi paramla odun alıyordum. Tüm bunları anımsamak bile üzüntü verici. Bir hasta ve doktor için koşullar rezilceydi! İyileşenleri bu hapishaneden, tutuklularla birlikte kafile halinde köye gönderirler, daha

sonra kasaba derneğinden tedavi parası almak için imza karşılığında kasabalarına teslim ederlerdi. Bizde akıl ve ruh hastalıkları bölümü oldukça iç karartıcıdır. Zavallıları çoğunlukla tıpkı hücredekiler gibi zincire vururlardı. Köyde doktor bulunması öyle ender rastlanan bir durumdu ki, köylüler onları yalnızca asker sevkiyatı, salgın hastalıklar ve meçhul ölüm vakalarının otopsisi sırasında görebilirlerdi. Halk genelde din adamları, üfürükçü ve eğer rast gelirse, tıp konusunda genelde bilgisi kıt iyi yürekli bir toprak sahibi karısına tedavi olmayı tercih ediyordu."

Boris sık sık Osip'e çeşitli tarih kitapları okuyordu; bir keresinde Kral Friedrich'in Voltaire'e mektubunda anlamlı bir tümceye rastladı: "İnsanları, görevi istisnai olarak meydanı doldurmaktan ibaret olan büyük bir toprak sahibinin bahçesindeki bir geyik sürüsü gibi görüyorum," diye yazıyordu Prusya kralı.

"Halka tepeden bakmak budur işte," dedi Zetkin boğukça, çünkü sesini hemen hemen yitirmişti.

"Haklısın. Bu planda taçlı filozof Friedrich'in rakibi, halkı bir topun namlusundaki yağ gibi gören I. Napolyon'du. Her iki monarşistin ortak pek çok yönü var."

"Gerçekten de, anlamı nedir bunun?" diye sordu biraz uzağa oturmuş ve kendisini el işine kaptırmış gibi görünen Clothilda.

"Söyle Bob, sen ne düşünüyorsun bu konuda," diyerek söze girdi Zetkin. Başını yastıktan hafifçe kaldırdı; sağa sola oynayan gırtlağıyla çocuk gibi zayıf boynu ve kocaman parlayan gözleri Clothilda'yı acılı bir çığlık atmaktan kurtarmak için koltuğa tutunmaya zorlamıştı. Clara'nın gür sesi onu sakinleştirdi. Clara, çalışma masasından kalkmadan kalemini bir yana bırakarak canlı bir ifadeyle:

"Bu düşünce birkaç bin yıldır insanların aklını meşgul ediyor. Filozoflar bu uğurda yaşamlarını feda ettiler," dedi.

Alnı sagu ağacının berrak çekirdeklerine benzeyen ter damlacıklarıyla kaplı Zetkin bitkinliğiyle güçlükle boğuşarak:

"Marx, mücadele uğruna yaşamaya değer, diyordu."

“Bu, olağanüstü bir düşünce,” dedi İvuşkin coşkuyla. “Mücadele biçimleri farklı farklıdır; önemli olan insanın kusursuz, öğrenme arzusuyla dolu ve çok yönlü olabilmesidir. Yüreğimiz ve beynimiz ne kadar geniş olursa, yaşamak, düşünmek, eyleme geçmek, hissetmek o denli ilginç olacaktır. Tıpkı hayvanlar gibi, yemek, yatmak ve kendi içgüdülerimizi tatmin etmek uğruna doğmanın anlamı yoktur.”

“Ruh nedir?” diye sordu Clothilda.

“Aklın ve yüreğin birliği, bütünlüğüdür,” diye hiç duraksamadan yanıt verdi İvuşkin.

Osip gözlerini kapatıp, başını yastığa yorgunca gömerek dinliyordu arkadaşını. Korkunç derecede sararmış teni beyaz yastıkta daha bir göze batıyordu.

“Yaşamak mutluluğuna eriştiğimiz için borçluyuz ve bunu bize sağlayan doğaya karşılığını fazlasıyla vermeliyiz. Biz verirken alıyoruz,” diye fısıldadı Zetkin güçlükle duyulur bir sesle. “Çok yakında ne düşüncemde gezegeni dolaşabileceğim, ne de evrenin ateşböcekleri olan yıldızları görebileceğim. Ben uykuya dalıyorum.”

Osip Zetkin’in yaşam mücadelesinde sevgi, dostluk; tüm bunlar çaresiz kalmıştı. İyi yürekli genç insan ölüyordu. Osip Rusya’da devrime inanmış ve bunu beklemişti; ama ailesini ve en yakın dostlarını bırakarak gurbette ölmüştü. Bu, derin düşüncelerden ve üzüntülerden, doludan ya da fırtınadan kaçar gibi kaçabilen Clothilda’yı bile ruhsal sarsıntılara iten bir acımasızlık ve saçmalıktı. Clara’yı düşünürken kendisi de dul kalmaktan korkuyordu.

“Sen yaşamalısın, Boris, uzun süre yaşamalısın!” diye yalvarıyordu kocasına, ölen dostlarının evine çökmüş acının bir bölümünü alıp Zetkin’lerden dönerlerken.

Bir ara Zetkin’lerin komşusu bir kadın, Osip’in Yahudi olduğunu söylemişti. Kuaför dükkanında da Yahudi olmanın kötü bir şey olduğunu duymuştu. Oysa Zetkin, Clothilda’ya göre, tüm yaşamı boyunca gördüğü en iyi insanlardan biriydi. Yahudi fobisine öfkelenen Clothilda Boris’e:

“İnsanları temizler ve kirliler diye ikiye ayırmak ne iğrenç şey. Her halkın iyisi de vardır kötüsü de. Ben sık sık insanlar arasında düşmanlığa ne gerek

olduğunu düşünürüm. Ömrümüz kısa ve yeryüzünde tüm uluslardan insanlar aynı şekilde çürüyor. Ve ayrıca, Bob, açıkla bana; kanımızı kim kontrol etti? Ya da neden kontrol edilsin ki? Herkes babamın Araplara benzediğini söyler, annem ise tipik bir Alman... Beynimizi boş şeylerle doldurmamıza gerek yok. Bu yüzden başımız ağrıyabilir.”

“Haklısın, Clo,” diyerek onu doğruladı Boris.

İnsan kaç yaşında olursa olsun, nasıl yaşamış olursa olsun, ölüm hep bir trajedidir. Ve bundan en çok zarar gören, sonsuzluğa gidendir. Ne kadar isterse istesin, hiç kimse bu acıyı hafifletecek güçte değildir.

Osip Zetkin yaşadığı dönemi bir kez daha gözlerinin önünden geçirdi, düşüncesinde anayurdu önünde eğildi ve artık sahip olamayacağı gelecek için içten içe ağladı. Can çekişme sona ermemiş, bilincini yitirmemişti. Her şeyi görerek ve anlayarak öldü; sadece, nadir de olsa, kopuk kopuk düşlere daldığında unutabiliyordu kendini. O zaman sanki kendisine acıyan bir el, bir an için ağır narkozlu bir maskeyle yüzünü kapatıyordu. Arzuladığı devrime dek yaşayamadı. Büyük bir emekçi alayı, mülteci ve partili dostları onun cenazesini mezara götürdüler.

***

Engels sık sık hastalanıyordu. Vücudunun adeta tutulduğunu ve bu nedenle hareket etmekte zorlandığını düşünüyordu. Neredeyse altı aydır ya yatakta ya da divanda uzanıyordu. Kolları ağrıyordu. Ancak özel cihazlar yardımıyla hareket edebiliyordu, az da olsa.

Lenchen'in tavsiyesi ile Engels tüm yaşamı boyunca kaçındığı şeyi yapmaya karar verdi: Deneyimli bir sekreter çağırarak düşüncelerini dikte etmeye başladı. Çalışma, beklentilerinin de ötesinde bir hızla ilerledi. Hiç de kolay olmamasına karşın, 'Kapital'in ikinci cildinin değerli el yazısı sayfa sayfa büyüdü. "Eğer kör olmak istemiyorsanız, yapay aydınlatma koşullarında Marx'ın el yazılarını uzun uzun okumaya kalkmayın," diye yazıyordu Zürih'teki 'Sosyal Demokrat' redaktörlerine.

Eski dostu hastalanınca Lenchen istisnasız tüm ev işlerini üzerine aldı, mektupları götürüp getirdi ve mali işleri üstlendi.

Marx'ın ölümünün üzerinden geçen zaman ilerledikçe, dahinin kalbinin durduğu 14 Mart 1883'ten bu yana, insanlığın, değeri ölçülemeyecek ne kadar çok şey kaybettiği gitgide daha da belirginleşiyordu. Zaman, buzdağının üzerinden çekilen bir su gibi, onun daha önce görünmeyen büyüklüğünü ve gücünü ortaya çıkardı. Engels'in özlemi de her geçen gün artıyordu. Değerli bir insan öldüğünde başlangıçta şoka giren yakınları kimi yitirdiklerinin farkına varamazlar. Yavaş yavaş, sanki soğudukça artık yitirilmiş olanın ağırlığı ve önemi çıkar ortaya.

Engels geçmişteki pek çok mücadelede kendisine ve Marx'a dava yoldaşı olan ve Cenevre'de yaşayan fırça yapım ustası Becker'e şunları yazıyordu:

> Bende lokal –doğrusu zaman zaman can sıkıcı– bir hastalık var, ancak bu hastalık genel sağlık durumumu etkilemiyor; hatta onu, kuşkusuz, tedavisi imkânsız olarak kabul edemeyiz; en kötü olasılıkla bu hastalık beni askerlik için çürüğe çıkarır, ama olasıdır, birkaç yıl sonra yeniden ata binebilirim. Dört aydır yazı yazamıyorum, ama dikte ediyorum ve 'Kapital'in ikinci cildini neredeyse bitirdim, ayrıca ilk kitabın İngilizce çevirisini redakte ettim... Kötü olan şu ki, yitirdiğimizden bu yana ben Marx'ın yerini

> doldurmak zorundayım... Teori konusunda Marx'ın yerini doldurmak ve baş kemancıyı oynamak zorunda olduğum şu anda, işler hatasız yürümeyecek ve kimse bunu benden daha fazla hissetmeyecektir. Ama, daha da fırtınalı dönemlere girdiğimizde biz Marx'ın şahsında gerçekte neyi yitirdiğimizi anlayacağız. İçimizden hiçbiri, hızla eyleme geçmemiz gerektiği anda, onun kadar doğru karar alma ve gerekirse anında darbeyi indirme yeteneğini içeren geniş dünya görüşüne sahip değil. Doğrusu, rahat dönemlerde olaylar onun değil, benim haklılığımı kanıtladı; oysa devrim dönemlerinde onun düşünceleri hemen hemen hatasız olmuştur.

1885 yılında 'Kapital'in ikinci cildi üzerindeki yoğun çalışma son buldu. Engels, Marx'ın en eski yayıncısı Otto Meissner ile kitabın yayımlanması konusunda anlaştı ve birkaç ay sonra Marx yanlılarının sabırsızlıkla beklediği kitap yayımlandı.

***

Londra Avrupa'nın hiçbir kentine benzemez. Sınırları içinde, her başkentte olduğu gibi, borsalar, parlamento, pazarlar, tiyatrolar, ibadethaneler, fabrikalar, şarap dükkanları, yoksulların oturduğu mahalleler bulunmasına karşın, benzersizliğini korur. Londra'nın özelliklerinden biri de, korkunç tekdüzeliğidir. Parkların, krallık sarayının, süslü mağazaların, tiyatroların bulunduğu lüks semt West-End, bir yandan kıta Avrupasındaki kentleri anımsatırken, bir yandan da başkentin küçük bir parçası olarak uçsuz bucaksız tekdüzeliğin içinde tümüyle kaybolmuştur.

Bir zamanlar feodaller ve Kral I. Charles için ortaya çıkan sıkıntılı dönem, torunlarına öngörülü ve dikkatli olmayı öğretmiştir. Onlar püriten öğretiden, bu öğretiyi vücudu gizleyen ipek bir gömleğin üstüne giyilen çift yönlü bir şerit gibi ustalıkla kullanarak en büyük yararı elde etmeyi başarmışlardır.

Londra'daki zenginlerin, kıtalı benzerlerinde olduğu gibi açlar arasında tok olmanın tehlikesini unutarak kendileri için yaptırdıkları ve ihtişamlı görüntüleriyle ben buradayım diyen türden yoksullarda öfke uyandıran villaları yoktur. İngiliz milyonerlerinin evlerinin dış görünüşüyle diğer mütevazı konutların görünüşü arasında hemeh hemen fark yok gibidir. Bu sandık evlerin sıradan dış görünüşüne bakarak onların içindeki gerçek hazinenin değerini kestirmek zordur. Ancak çoğu villanın sıradan duvarlarının arkasında, paha biçilmez değerde tablolar, heykeller, ortaçağ ve antikçağdan kalma eşyalar, doğu halıları, porselenler, eski elyazmaları ve kitaplardan oluşan eşsiz koleksiyonlar vardır. Mont Blanc'la yükselişe geçen gösteriş ve ayrıcalık merakıyla, zenginliğini ölçüsüzce sergileyen Avrupalı ve Amerikalı burjuvanın heykelleri, çeşmeleri, kameriyeleri, oyma metal duvarları, bir Londralı para babasının holünde yabancı gözlerden özenle gizlenen zenginliklerin yüzde biri bile değildir.

Bir yabancının bu kapalı gökyüzüne; adanın soğuk, asık suratlı sakinlerine alışması kolay değildir. Bulutsuz, mavi gökyüzüne, bol güneşe, neşeli insanlara alışık Renliler özellikle zorlanıyorlardı.

Yine de Engels Londra'ya alıştı; kendisinin de dediği gibi, kıtanın getirdiği yaşamsal enerjiye gem vurmak, yaşamsal mutluluk barometresini

indirmek zorunda kalsa da, Londra'yı sevmişti. Britanyalıların birçok halka göre daha samimi ve enerjik olduğuna, polislerin taciz etmediği bir yaşamın diğer günlük sıkıntıları telafi ettiğine inanmıştı. Londra'da entelektüel çalışmadan uzak kalmamak mümkündü. Bu da Engels için oldukça önemli bir öncelikti.

Boş zamanlarında tanıdıklarından biriyle uzun yürüyüşler yapardı. Sosyal demokrat yazar Minna Kautsky, Londra'daki oğluna konuk olarak geldiğinde, başkent varoşlarını birlikte dolaşırlarken, Engels onun şahsında ilginç bir sohbet arkadaşı ve sabırlı bir yoldaş bulmuştu. Minna Kautsky elli yaşındaydı. Kendisini, üne kavuştuğu tiyatro sahnesini erken bırakmaya zorlamış olan kronik hastalığına karşın, hem zarif vücut yapısını hem de canlı, gözlemci gözleriyle dudak uçlarını yukarıya kaldıran, yanaklarında ve çenesinde sevimli gamzeler oluşturan gülücüğün oturduğu genç yüzünü koruyordu. Minna'nın doğal bir özelliği, işçi sınıfının yaşamına nüfuz ederek sosyal ilişkilerdeki hastalıklı sorunları cesaretle çözmeye çalışmasıydı. Bu ender özellik, Marx ve Engels'in dikkatini bu Alman sosyalistinin yapıtlarına çekmiş ve bu yeteneği onlarda saygı uyandırmıştı. Onlar, Kautsky'nin kitaplarını birer yetenek ürünü olarak görmekle kalmamış, gelişmekte olan sosyal demokrat hareket için son derece yararlı bulmuşlardı.

Minna akıllı, kültürlü bir kadındı; bu nedenle kendisini dâhi zanneden, burnu havada, gösteriş budalası kadın yazarlardan çok farklıydı. İlişkilerinde alçakgönüllü ve yalın biri olarak yapmacık davranışlardan o kadar kaçınıyordu ki bu durum oldukça sıradan görünmesine neden oluyordu. Her türlü cilveden, kibirlilikten nefret eden ve bu tavırların kural olarak bayağılık, cahillik ve yeteneksizliği gizlediğini düşünen Engels, Kautsky'nin özelliklerini takdir ediyordu.

Yazın bir pazar sabahı Engels ve Kautsky Highgate tepelerinde dolaşmaya çıktılar. Bu tepeler Engels için çok değerliydi. Marx'la birlikte bu engebeli boz toprakları nasıl da arşınlamıştı!

Şehrin dışına giden yolda Engels ve Kautsky, Hyde Park'ta dolaşmak için Marble-Arch meydanında at arabasından indiler. Bahçenin girişinde 'kurtuluş ordusu' subayı üniformalı ihtiyar bir kadın ve onun 'yaveri' tombul bir mumu andıran şişman bir adam imrenilecek bir coşkuyla Davut'un Zebur'unu okuyan koroya şeflik yapıyorlardı. Onların

yakınındaki seyyar kürsüde ateşli bir hatip Filistin’in bağımsızlığını talep ediyor; hemen yanı başında bir Fabiancı çıktığı iskeleyi öfkeden titreterek propaganda yapıyordu. Dediğine bakılırsa, devletin kuracağı kamuya açık banyolar sosyalizm cennetinin habercisiydi. Karı koca Webb’lerin taraftarının tek dinleyicisi olan ve elinde bir kuşla yavrularını betimleyen bir maket tutan sağır kadın çantasında boş yere işitme aygıtı arıyordu.

Bahçenin girişindeki kaldırımda mitingler, sudaki köpükler gibi, bir beliriyor bir kayboluyordu. Yakındaki kavşakta törensel hareketlerle trafiği yönlendiren polis ise bunlara tamamen kayıtsızdı.

Kautsky ve Engels talihsiz hatiplerin önünden Hyde Park’taki gür çimenlikten geçerek salkım söğütlerle çevrili yapay göle kadar geldiler. Kentin uğultusu geride kalmıştı; yan taraftaki çimenlerde koyunlar otluyordu. Engels ve arkadaşı bir tabureye oturdular. Kautsky, dantelalı şemsiyesinin ucuyla kumları karıştırarak mesleğindeki zorlukları kaygıyla anlatıyordu Engels’e.

Bir kadının edebiyattaki yolu her zaman engebelidir. Bin yıllarca süren eşitsizliğin doğurduğu önyargıyı kırması gerekiyor, erkekte ise acımasız, güçlü bir rakibi görüyor. Daha 18. yüzyılın sonunda, Büyük Fransız Devrimi sırasında, bir bakan karısı olan anı yazarı Madame Roland meslek seçimi üzerinde düşünürken şu acı sonuca varmıştı: “Eğer bir kadının yapıtları kötüyse onu acımasızca alaya alıyorlar, eğer iyiyse, başkalarına mal ediyorlar.”

Madam de Stael kadının ünlü olmasının bağışlanmadığını anlamıştı. George Sand kendi adını kullanmaya cesaret edememiş ve kitaplarının yolunu açmak için takma erkek adının ardına gizlenmişti.

Minna Kautsky kendi romanlarında emekçiler ve köylüleri anlattı. Bununla, çok az sayıdaki Avusturyalı kadın yazar gibi, o ana kadar sıkıcı, tatsız ve yalnızca yufka yüreklilere özgü acıklı betimlemelerle ifade edilen yeni bir konuyu ele aldı. Üstelik Minna’nın kahramanları acıma değil, mücadele çağrısı yapan canlı, aktif insanlardı.

Başkentin varoşlarında gezerken yazar ile Engels arasındaki konuşmanın konusu bu oldu. Gün, insana huzur veren bir aydınlıktaydı ve gökyüzünü hafif bir sis kaplamıştı.

Engels ve Kautsky, Highgate tepesinden inerek Marx'ın yaşadığı ve orada öldüğü Maitland Park'taki eve geldiler ve gri duvarlar önünde sessizce durdular. Dönüşte tüm yol boyunca Minna usanmadan Engels'e dostunu sordu. Friedrich ise, Marx'tan her söz açıldığında olduğu gibi, seve seve ve yorulmak bilmeksizin onunla ortak geçmişini anlattı.

Bir süre sonra Karl Kautsky'nin annesi Viyana'ya döndü ve Engels'e Avusturyalı tuz ocakları işçilerinin mücadelesini anlatan 'Eskiler ve Yeniler' adlı yeni romanını gönderdi. Minna kitabında Viyana sosyetesi ve aktör çevresi üzerine bilgisiyle de dikkat çekiyordu.

Engels de yazara gönderdiği yanıt mektubunda şunları yazıyordu:

> Ben asla bu tür ideolojik şiirin karşısında olmadım. Trajedinin babası Ayshilos ve komedinin babası Aristophanes, tıpkı Dante ve Cervantes gibi iki parlak ideolojik şairdi; Schiller'in 'Hile ve Aşk'ının başlıca üstünlüğü onun ilk Alman siyasal ideolojik dramı olmasındadır. Muhteşem romanlar yazan çağdaş Rus ve Norveç yazarlarının hepsi ideolojiktir. Ancak ben, eğilimin, durum ve eylemin sonucunda, kendiliğinden doğması gerektiğini düşünüyorum; bu eğilimi özellikle vurgulamak gerekmez ve yazar kendisinin betimlediği toplumsal çatışmaların gelecekteki tarihsel çözümünü okura kendisi sunmak zorunda değildir... Siz kahramanlarınıza, yazarın yapıtı üzerinde egemenliğini kanıtlayan ince bir ironiyle yaklaşma yeteneğine sahipsiniz.

***

Anna gözlerini açtığında hapisteydi. Onunla birlikte Deiç'i hapishaneye bir rastlantı düşürmüştü. Yerleştikleri 'Freiburg Hanı' adlı otel, 'Sosyal Demokrat' gazetesini takibe alan polisin özel gözetimi altındaydı. Motteler'in de uyardığı gibi, 'tehlikeli yük' bir süre önce ortaya çıkarılmış ve İsviçre'den gelenlerin takibine hız verilmişti. Büyük sandıklarla gelen Rusları 'kızıl posta müdürü'nün yardımcıları sanıyorlardı. Yapılan ani arama sırasında Alman ajanları yasak gazeteyi bulacaklarını sanıyorlardı ama devrimci Rus literatürünü ele geçirdiler. Deiç çoktandır polis kayıtlarında yer aldığından Petersburg polisi onun teslim edilmesini talep etti. Alman hükümetiyle Çarlık hükümeti arasında bu konuda hararetli bir yazışma başladı.

Prens Bismarck’ın görevlendirdiği I. Sekreter, Deiç ve Anna’nın dosyalarını inceledikten sonra Başbakan’a şu raporu veriyordu:

“Şu hususu rahatlıkla belirtebilirim ki, bu durumda, Rus hükümetinin, tehlikeli devrimcilerin teslim edilmesine ilişkin haklı talebini yerine getirmemiz, Rusya ile siyasal ilişkilerimiz açısından yararlı olur.”

Ve Bismarck, Freiburg ve hapishanesini yetkileri dahilinde bulunduran Baden Bakanlığı’na şu mektubu yazıyordu:

> Rus imparatoru, bu tehlikeli ve çeşitli cinayetlere karışmış nihilistlerin Rusya’da sorgulanmasına büyük önem vermektedir. Bu nedenle, söz konusu talebin yerine getirilmesi ya da, tam tersine, reddedilmesi İmparator Aleksandr’ın Alman politikasına beslemekte olduğu ve bizim de kendi politikamızla yorulmaksızın ve başarıyla barış adına desteklediğimiz duygular üzerinde etkili olmaktan geri kalmayacaktır. Rus devlet hukukuna göre, kişisel kanılar ve imparatorun duyguları komşumuz olan bu büyük devletin politikasında belirleyici olacaktır. Bu nedenle, siyasal mülâhaza Rus hükümetinin isteklerinin yerine getirilmesini gerektirmektedir. Suçluların teslim edilmemesi durumunda, dışişleri bakanlığı ve diplomatlar, bu reddin Alman İmparatorluğu ve Rusya ilişkilerinde doğuracağı sorunların sorumluluğundan uzak durmak zorunda kalacaklardır.

İki Cenevre sürgününün teslimine ilişkin sorun böylece çözülmüş oldu. Deiç’i uzun süre hapishane hapishane dolaştırdıktan sonra otuz yıl kürek cezasına çaptırdılar; Anna Bah’ın yazgısı biraz daha farklı oldu, çünkü onun daha önce ne siyasal suçu vardı ne de firar etmişti. Anna Almanya-Rusya sınırında, belirgin, yavan bir nezaketle kendisiyle konuşan jandarmaları gördükten sonra, yeryüzünde en değerli varlığı olan özgürlükten artık yoksun kaldığını ve bu özgürlüğün ona bir daha hiç ait olmayacağını anlamıştı. Anna, dikkat çekici gri-mavi bir üniforma giymiş emniyet ajanlarının yüzlerine baktı ve artık tutsak olduğunu üzüntüyle hissetti.

Anna’yı devlete karşı önemli suçlar işlemiş birisi gibi götürüyorlardı. Önce Petersburg’da tek kişilik hücrede kaldı. Sessizliğin, belirsizliğin; tavana yakın, mat camlı, küçük pencerenin hemen hemen hiç aydınlatmadığı hücrenin karanlığının yarattığı işkenceye başlangıçta

sakince direndi. Ancak doğal olmayan bu sakinlik bir patlayışın habercisiydi.

Uzaktan kulelerdeki saatlerin sesi geliyordu; çanlar, 'Sion'da tanrımız öylesine şanlı madem' marşının ilk dizelerini çalıyordu. Leş gibi kokan, nemli, havasız hücrenin sessizliğini bu gürültü bozuyordu. Günler böylece geçti. Birden kendine gelen Anna, çevresindekileri, yalnızca gözleriyle değil, sezgileriyle de görmeye başladı ve bir köylü kadını gibi, ağlamaya, oflayıp puflamaya başladı. Birden birtakım gürültüler duyuldu. Can sıkıcı bir gürültüyle sürgüyü ittiler, ardından kocaman asma kilidin anahtarını çevirdiler. Beklendiği kadar korkunç olmayan, sakallı, hapishane duvarı gibi solgun yüzlü bir gardiyan içeri girdi.

"Bu yaptığınız nedir?" diye sordu şaşkın şaşkın. "Ne yaptığınızın farkındasınız herhalde. İp ne kadar dolanırsa dolansın yine ucundan yakalanır," diyerek eski atasözünü değiştirerek söylüyordu: "Bu koridorda onlarca değişik insan var ama hiçbiri sizin gibi disiplinsizlik yapmıyor."

Anna başını kaldırmaksızın ağlamasını sürdürdü; feryadında öyle bir hüzün vardı ki görmüş geçirmiş gardiyan bile her şeyi yönetime rapor etmeyi uygun buldu. Acaba mahkûm aklını mı kaçırmıştı? Bu ışık görmeyen binada, bu tür şeyler sık sık oluyordu.

Bir süre sonra hapishanenin iri yarı bir albay olan müdürü geldi. Fırlak gözlerini Anna'ya çevirdi; gür, özenle bakılmış bıyıklarını oynattı ve inandırıcılıktan uzak nezaketiyle:

"Bayan Bah, biz de sizin Jeanne d'Arc gibi birisi olduğunuzu düşünmüştük. Size sakin olmanızı öneririm. Sankt-Petersburg, tıpkı Moskova gibi, gözyaşlarınıza inanmaz. İsteri bizde moda değildir. Üstelik ben nihayetinde bir yöneticiyim ve bana suçluların davalarının yürütülmesi değil, gözetim görevi verildi. Dolayısıyla, gözyaşlarınız bir sonuç vermez. Kabalığımı bağışlayın ama sessizliği hıçkırıklarınızla bozmaya son vermezseniz, beni, sizi daha kapalı ve konforu düşük bir yere götürmeye zorlarsınız."

Ruhsal olarak çökmüş olan Anna kendisine güçlükle hakim oldu ve sustu.

Bulunduğu hücrede bir çelik karyola, portatif masa ve bir çöp kovasından başka bir şey yoktu. Tutukluyu kuşatmış olan sinirsel titreme şiddetli

soğukla daha da artıyordu. Yatağın üzerindeki kâğıt gibi ince battaniye ısıtmıyordu. Anna hücrede volta atmaya başladı.

Tutuklulara günde iki funt[9] siyah ekmek, ayrıca bir kase çorba ve lapa veriliyordu. Soğuğa bir de insanın içini kazıyan, onu aşağılayan açlık da ekleniyordu. Çizgili bir mont, kaba iç çamaşırı, çorap ve terliklerden oluşan mahkûm üniforması da Anna'nın canını sıkıyordu.

İlk zamanlar ona kitap verilmedi; 15 dakika süren yürüyüşler ise sadece özlemi artırıyordu. Anna, bir türlü başa çıkamadığı ruhsal zayıflığından dolayı kendisine şiddetle işkence ediyordu. Hücrenin loşluğunda hızlı hızlı volta atarak davanın iyi yönde sonuçlanacağına dair inanç ve umut aşılamaya çalışıyordu kendisine. Anna, Perovskaya ve Gelfman'ın kahraman gölgelerini yardıma çağırıyordu. Yalnızlıktan sıkılmamak için anılara daldı, bildiği kitapları beyninden geçirerek yeniden okudu, tanıdığı kentleri gezdi, bir zamanlar yaşadığı duyguları yeniden diriltti. Aşk itiraflarını yeniden dinledi ve kendi kadın yazgısının tüm hatalarını ve başarılarını düşündü. Özellikle çocuklarına ilişkin düşünceleriyle, onlarla bir daha ayrılmamak üzere bir araya gelme arzusu ona sıkıntı veriyordu.

"Benden devrimci mi olur, sulu gözlünün biriyim ben," diye geçiriyordu içinden kendisini suçlayarak. Ağır ağır sakinleşti; bundan da öte, kendi deyimiyle bu rahatlamayı, arınmayı, iyiliği hoş görmeye başladı. O gün Anna'ya verilen küflü ve ekşi ekmek, kocasının çayın yanına almayı sevdiği Tortoni'nin pastanesindeki pastalardan daha lezzetli gelmişti. Anna, onun gururlu, kendinden emin ve iri yarı halini hoş bir ironiyle anımsadı. Hapishane, onun üzerindeki yıkıcı etkisini bir anda yitirdi. "Ne olacaksa olsun. Zorbalıkla, yalnızca sözlerle savaşamazsın ya! Tok ve şaşaa içinde yaşamak daha ilginç ve daha mı doğru sanki?"

Bir gün volta alanına çıkarken özenle yıkanıp temizlenen koridorlarda olağanüstü bir koşuşturma fark etti Anna.

Önemli birinin beklendiğini tahmin etmek güç değildi. Gerçekten de bizzat Adalet Bakanı gelmişti. Maiyetindeki büyük kalabalıkla koğuşları gezmiş, Anna'nın bulunduğu bölüme de gelmişti. Adaletin en üst düzey yetkilisinin bakışlarında gizleyemediği bir merak okunuyordu. İleri doğru eğilip elini sağ kulağına götüren Bakan yanıbaşındaki delikanlıya:

“Bu o mu? Bah’ın karısı mı?” diye sordu.

Anna susuyordu, açık kahverengi gözlerini kısarak ve hiç soru sormadan sürpriz konuğa bakıyordu.

“Sevinebilirsiniz. Sizi mahkeme başlayıncaya dek tutukevine aktarmaya karar verdik. Kocanızla görüşmenize izin verildi. Üzüntüsü sınırsızdır. Zavallı baba ve eş! Bir şeyler söylemek istemez misiniz? Kaleme alınan ifadenizin açıklığı çok hoşuma gitti. Ama, inanın, bir anne kendi geleceğiyle oynamamalı ve çocuklarını öksüzlüğe mahkûm etmemelidir. Ama, siz! Sözüm ona devrimci kadınlar bana guguk kuşlarını anımsatıyorsunuz. Milyonlarca nüfusu olan bir devlette bir avuç hoşnutsuz olur hep. Ama neden kurallara ve ahlaki değerlere bağlı bir kadın bunların arasında olsun?” Bakan kollarını yana açarak göstermelik bir coşkuyla ekledi: “Eminim size pahalıya mal olsa da, sağduyunuzu kullanacak ve reddetmeye çalıştığınız seçkin topluma pişman olarak döneceksiniz.”

Getirdikleri tutukevinde yüzüğüne ve uzun altın zincirli saatine varıncaya kadar tüm eşyasını Anna’ya iade ettiler.

Hapishanede hüküm süren ölü sessizlikten sonra burası bir kuş pazarı gibi gürültülüydü. Her yerden, bir fabrika atelyesini anımsatan çeşitli sesler geliyordu. Başlarda bu sesler Anna’yı rahatsız ediyordu. Ama bu uzun sürmedi. Tam kırk beş dakika süren yürüyüşe çıktığında, kendisini tutukluların ‘hayvan avlusu’ dedikleri avluda buldu. Pencereleri at arabalarının geçtiği caddeye bakan koridordan zil sesleri, laternanın müziği, at arabacılarının çığlıkları, nal sesleri, kupa arabaları ve foytonların gürültüleri duyuluyordu.

Anna, duvarlara vurarak işaretleşmeyi hiç zorlanmadan öğrenmişti; komşularıyla seve seve konuşuyordu bu şekilde. Mahkûmlar tıpkı ağaçkakanlar gibi duvara yapışıyor, duvara vurup birbirlerine seslenerek zaman geçiriyorlardı.

Mahkemeyi beklediği günlerde Anna, ‘Halkın İradesi’nden arkadaşı olan İppolit Mışkin’in idam edildiğini öğrendi. Mışkin, yaşamın içinden gelmiş, halkını, kendisini unuturcasına sevmiş, adaletsizliğe tahammülü olmadığından öldürülmüş olanlardan biriydi. Asker bir babanın oğlu olarak, çocukluğundan beri bilgi hırsıyla yüklü ve bu bilgileri parça parça

biriktiren, askeri topograf, öğretmen, stenograf ve nihayet Moskova'da bir matbaanın sahibi Mışkin, bir hayalci, gerçeğin iz sürücüsü ve devrim şövalyesiydi. Fazla dikkat çeken bir yönü yoktu; bununla birlikte fiziksel açıdan oldukça dayanıklı olan Mışkin zorbalık ve haksızlıkla karşı karşıya kaldığında hep ateşli ve güç zaptedilir biri olurdu. Çernişevskiy'nin öğretisine bağlanınca, onu mahkûmiyetten kurtarmaya karar verdi ve Rusya'nın ücra köşesi Viluyusk'a gitti. Çernişevskiy'yi zindandan götürürlerken Kazak muhafızlara ateş açtı fakat tutsağı kurtaramadı, kendisi de yakalanıp kürek cezasına çarptırıldı. İşte onun cehennemi, köşe bucak gezişi o anda başladı. Zorba bir gardiyanın mahkûmlarla alay etmesine katlanamayarak onu yaka paça indirdi. Bunun karşılığında İrkutsk zindanına sürüldü. Ama korkusuz yüreği orada da pes etmedi. Hapishane kalesinde, yoldaşının mezarı başında tüm Rusya'da yankılanan bir konuşma yaptı. Mışkin çarlığa meydan okuyordu. Mahkûmun cezasına on beş yıl daha eklediler.

İki yıl sonra Mışkin'i Kara'ya getirdiler. Kürek mahkûmiyetinden firar etti fakat Vladisvostok'ta teşhis edildi ve yakalandı. Mışkin artık efsane olmuştu. Onu Şlisselburg'a sürerek diri diri gömmeye karar verdiler; ancak, yirmi yıla mahkûm edilmiş biri olarak zindanda bile kötülükle tek başına savaşmaktan vazgeçmeyen bu kural tanımazı kimse zapt edemiyordu.

Tutukluların hücrelerde uğradıkları keyfi muamelelere ve işkencelere katlanamayarak ayaklandı Mışkin ve bazı tutukluları akıllarını yitirecek ya da intihar edecek duruma getiren yerel jandarma komutanıyla hesaplaşmaya kalkıştı. Askeri mahkeme İppolit Mışkin'i kurşuna dizilmek yoluyla idam cezasına çarptırdı. İdam cezası Şlisselburg Kalesi'nin meydanında uygulandı. Naaşı da orada toprağa verildi.

Bu, Rusya'nın tarihinde güç bir dönemdi. Hapishaneleri 'politikacılar' doldurmuştu. İdamlar, III. Aleksandr'ın düzenini eleştiren cesur insanlar üzerinde korku uyandırmalıydı. Suikast korkusu, Çarı, komplo söylentileri yayan iktidar peşindeki korumaların ve jandarmaların esiri yapmıştı. Hükümet terörü, öğrenci gençlikten ülkenin insansever öncülerine dek uzanıyordu.

"Zavallı ülkem benim," diye düşünüyordu Anna, "ama yine de Rusya taa eskilerden beri yetenekli ve üstün insanlarla ne denli zengin!"

Susanin gibi korkusuz, Lomanosov gibi çok yönlü, Nekrasov ve Koltsov gibi şair ruhlu, Çernişevskiy ve Herzen gibi boyun eğmez ve bilge olan bu insanlar hümanizmleri ve yılmazlıklarıyla yüksek voltajlı özel bir enerjinin egemen olduğu birer düşünce-duygu jeneratörüydüler adeta. Ve Rusya'nın en iyi oğulları ve kızlarının işkence gördüğü ve öldüğü hapishaneler Anna'yı korkutmuyordu artık. Leş gibi kokan hücrede rahatça nefes alıyordu. Anna sayısız tutsak arasında Hermann Aleksandroviç Lopatin'in de olduğunu öğrendi. Dışarıdan 1884 yılında koparılmıştı Lopatin. Bu dönemde çeşitli kentlerde Lopatin davasıyla ilintili çok insanı tutuklamışlardı. Yurtdışından döner dönmez 'Halkın İradesi' partisinin dağılan örgütünü diriltmek gibi başarısızlığa mahkûm, umutsuz bir hedefe kilitlenmiş olan Hermann Lopatin, geniş bir çevre edinmişti. Başarısızlığı aklından dahi geçirmediğinden, kendisiyle aynı düşünceyi paylaşan, tesadüfen karşılaştığı insanların üstün körü özelliklerini ve adlarını hiç şifrelemeden bir listeye toplamıştı. Jandarmalar, Lopatin'i sokakta aniden üzerine gelip ellerini arkaya bağlamak suretiyle yakalamışlardı. Üzerinde bulunan isim listesini yutmak için ne kadar çabalamışsa da başarılı olamamıştı. Kendisine aşırı güvenmesi ve deneyimli bir illegale yakışmayan hatası, pek çok insana pahalıya mal olmuştu. Hatta onların bazıları daha kendi siyasal tercihlerini belirleyemeden tutuklanmıştı.

***

Adalet Bakanı, İosif Fyodoroviç Bah'ın karısıyla görüşmesine izin vermiş olduğu halde, tüccar bu izni kullanmakta acele etmiyordu. Doğrusu Anna'ya para, giysi ve yiyecek gönderiyordu ama listenin altına kısaca 'aileden' yazıyordu.

Bir ay sonra Anna'nın hücresine, mahkemede onu savunacak olan avukat Staniçevskiy geldi. Birkaç yıl öncesine kadar bu gözde, pahalı avukat onun yemek davetlerine katılırdı. Anna onun hemen hemen hiç olmayan çenesini kapatması ve sanki tam ortasından kırılmış gibi duran kocaman burnunu kısa göstererek profilini değiştirmesi gereken (doğrusu, kendisinden hoşlanan bayanlar Staniçevskiy'yi Cyrano de Bergerac'la kıyaslardı) a la Heinrich sakallı yüzünü iyi anımsıyordu. Ama ünlü avukatın kocaman ve pörsümüş yüzündeki hastalıklı kaşlarının kızarmış halkalarıyla çevrili, neredeyse kirpiksiz, küçük gözleri beklenmedik ve tatsız ifadelerle doluydu.

Avukat, gümüş saplı bastonunu masaya koyarak:

"Anna Pavlovna, kuzum, işte sizinle hiç yüz yüze gelmek istemediğim yer. Ama yaşam bir fare kapanıdır. Hapisten ve çantadan kurtuluş yok. Ama yine de bu son derece acıklı durumdan nasıl kurtulacaksınız? Şöyle hareket..."

"Bağışlayın," diyerek sözünü kesti Anna şık avukatın. "Böyle zor bir davayı niçin üstlendiğinizi bilmek isterim. Ben mahkemede kendimi savunabilirim."

"Kuzum, her düşünceye saygım var. Dekabristlerin ölümsüz karılarının, Rus kadınının neler yapabileceğini kanıtladıkları çağımızda, düşünen insanı artık hiçbir şey şaşırtmaz. Théroigne de Mericourt, Madame Roland ve şimdi siz büyük Rusya'nın yüce ruhlu temsilcilerisiniz. Siz, damarlarında gerçek soyluların kanını taşıyan bir insansınız. Sizin davanızı kazanmak zorundayım. Evet, ne kadar güç olsa da, kazanmalıyım. Ama, cesareti olmayan kazanamaz. Yazık! Durum ve tanıkların ifadeleri sizin davanızı güçleştiriyor. Jandarma şefi Drenteln'e suikast girişimiyle suçlanan Mirskiy Leon Filipoviç adlı bir tıp öğrencisi, bir terör örgütü içinde yer aldığınızı, Çar'a yapılacak suikasti bildiğinizi söylemiş. Gördüğünüz gibi, durumunuz

o denli tehlikeli ki ustaca bir savunma yapılmazsa sizi kürek mahkûmiyeti bekliyor. Perovskaya ve Gelfman ile tanışıyor olmanız...”

Uyandırdığı izlenimden memnun olan avukat Anna’ya olağanüstü profilini gösteriyordu.

“Demek, Mirskiy hain,” diye düşünüyordu Anna avukata yanıt vermeden ve onun yüzünü boşu boşuna anımsamaya çalışarak. “Ne kadar zamandır hapiste acaba? Birileri duvarıma vurarak onu yıllardır Alekseyev Tabyası’nda tuttuklarını ve asmaya hazırlandıklarını iletmişti.”

Diğer tutuklular gibi Anna da, Leon Mirskiy’in darağacından kurtulduktan sonra azılı bir provokatör olduğunu bilmiyordu. Duvara vurmak yoluyla komşularını açık konuşmaya çağırıyor, parti sırlarını alıyor ve derhal bunları hapishane yönetimine bildiriyordu. Önemli siyasal tutuklulardan birinin firarını böylelikle ele vermişti. Jandarmalar da bunun altında kalmıyorlar; özgürlüğüne kavuşamamış olsa da imtiyazlı yaşayan Mirskiy’i tıka basa doyuruyorlardı. ‘Yehova’nın otuz gümüşü’nün karşılığı meyveler ve tatlılarla ödeniyordu. Mirskiy’in bir hain olduğu yaşamının sonuna kadar devrimciler tarafından bir türlü ortaya çıkarılamadı.

Avukat, tutsağın konuşmamasına kendisine göre açıklama getiriyordu.

“Yazgınızı bana teslim etmek istemiyor musunuz yoksa? Boşuna. Ben liberal görüşlü bir insanım, ne taraftan gelirse gelsin zorbalığı sevmem. Sizin davanızı ayrıntılı olarak inceledim ve eminim ki biz bu davayı kaybetmeyiz. Açık mahkûmiyeti sağlamalıyız. Elimizde kozlarımız var: Bir aile kadını, saygıdeğer bir insanın eşi, bir anne. Şimdi her şey size; sizin, yakınlarınıza olan sevginize bağlı.”

Staniçevskiy, Anna’yı sosyetik tarzda selamlayıp bir suç ortağı kurnazlığıyla gülümseyerek uzaklaştı.

Bir gün sonra da Anna’yı kocasıyla görüşe çağırdılar.

Bu görüşmenin kendisine bu denli acı vereceğini hiçbir zaman tahmin etmemişti. İosif Fyodoroviç siyah bir redingot giymişti ve o kadar ciddi ve asık suratlıydı ki, sanki bir cenaze ayinine gelmişti. Hatta sık sık altın çerçeveli gözlüğünü sildiği mendili bile nedense siyah çizgiliydi. Derin bir nefes aldı ve karısına bir ölüye bakar gibi baktı.

“Gördün mü, burada görüşmek de varmış yazgımızda, Nüra,” dedi nedense yapmacık bir fısıltıyla ve İngilizce ‘Awful’; ardından da sanki hapishane görevlisine bu sözcüğü çeviriyormuşçasına “Rezalet, rezalet!” diye ekledi.

“Hiç de öyle değil. Doğrusu burası, örneğin sizin para döktüğünüz gecelik barınaklardan daha iyi. En azından çevremizdeki insanlar seçkin.”

“Evet, evet; ya zamanımız, ya ahlak kurallarımız,” diye diklendi şaşkın bir şekilde Bay Bah. “Çocuklar seni öyle özlediler ki! Sen ki kusursuz bir anneydin. Ya onların durumu ne olacak şimdi?” Sanki tüccarın yüzündeki hüzün maskesi düşmüş, kötücül, öfkeli bir hale bürünmüştü. “Hareketinizle beni utanç verici, gülünç duruma düşürdünüz. Nasıl da çift kişilikli çıktınız! Sizin ve aileniz için yaptığım iyiliklere karşılık kafamı karıştırdınız. Çeyizi dahi olmayan birini aldım, hiçbir şeye aldırmadan evlendim. Ancak kendisini kaybetmiş bir kadın kocasını bu denli rezil edebilir. Neyiniz eksikti? Ha? Pırlantalar, şatafatlı arabamız, kıyafet, eğlence için paramız, her şeyimiz vardı ama siz, kısa saçlı isterikler, terbiyesizler ve kirli çulsuzlar çevresini tercih ettiniz. Tüm nihilistler gibi siz de, başkalarına kötü örnek olmayasınız diye Nevskiy caddesine asmak istediğim gudubetlerden birisiniz. Size olan inancımı, sevecenliğimi yitirdim. Siz ahlaksız bir kadınsınız.”

Anna, kendisine sadık bir eş olduğu ve birlikte dört çocuk yaptıkları adamı kaşlarını çatarak dikkatle inceliyordu. Bu insan, onu bir zamanlar kendisine göre sevmişti. Ama doğrusu, sevgisi şu anki nefreti kadar güçlü değildi.

“Ben ayrılmaya razıyım,” diye önerdi Anna.

“Yoo, hayır, bu çok basit olur!” diye itiraz etti Bah.

“Anlıyorum. Kendinizi benim kurbanım olarak hissetmek, tanıdıklarımızın ve iktidar çevrelerinin acıma duygularının odağı olmak hoşunuza gidiyor. Ne hazin şey! En iyi duyguları sömürülmüş, zavallı bir koca. Düşünün, karısı devrimci çıktı. Böyle sahnelere sosyete romanlarında bile rastlanmaz.”

“Benimle alay mı ediyorsunuz? Ve tüm bunlar sizi prangadan, uçuruma yuvarlanmaktan kurtarmak için yaptıklarımın karşılığı, öyle mi? Fazla

oldunuz artık. Sizin aklınızdan ve hatalarınızın önüne geçilemeyeceğinden kuşkulanıyorum. Darağacında sonlanabilir bu. En azından taşıdığınız soyadını düşünmelisiniz.”

“Siz ne istiyorsunuz peki?”

“Yüce makama bir pişmanlık dilekçesi yazınız, geri kalanı benim işim. Çar bağışlayıcıdır. Benim taht huzurunda büyük yararlılıklarım var. Birkaç yıllığına benim malikaneme gidersiniz ve her şey unutulur. Ben de o zaman ailem uğruna sizi bağışlamaya hazır olurum.”

“Asla!” dedi yalın ve sakin bir ifadeyle Anna.

Gardiyan görüş süresinin bittiğini bildirdi. Kocasının son sözleri “öyleyse suçu kendinizde arayın” oldu. Anna duymadı. Kapanan kapının gürültüsü bu sözleri bastırdı.

***

İngiltere'nin en neşeli günleri olan Noel yaklaşıyordu. 'Christmas' (Noel) sözcüğü adada yaşayan herkes için kutsaldır. Bayramlar öncesinde yediden yetmişe herkesi saran bir koşuşturma, bir canlanma, bir alışveriş çılgınlığı başlar. Herkes birbirine hediyeler hazırlar. Rusya, Belçika, Fransa, İskandinav ve Güney Avrupa ülkeleri, İngiliz mağazalarına iki kat daha fazla tavuk, un, meyve ve yemiş, balık ve çiçek gönderirler. Tüm yıl boyunca alıcı bulamayan mallar kolayca satılır. Tezgahlarda yığın yığın gümüş ve porselen yemek ve çay takımları, vazolar, ağır lambalar, kemikten put heykelleri, Hindistan işi örmeler, Kutsal Helen ve Martinik Adalarından danteller, Güney Afrika'dan vahşi hayvan derileri ve değerli taşlar sergilenir.

En çok ziyaret edilen mağazalardan birinin vitrininde cinler ve cüceler dans ediyordu. Bu çok katlı eşya deposunun sahibi, milyoner Selfridges, tuttuğunu koparan, becerikli bir girişimciydi. Karanlık kriz ve iflaslar döneminde spekülasyonlar sayesinde yükünü tutmadan önce Amerika'da ayakkabı temizliyor, gazete satıyordu. Borsaya New York firmalarından birinin katibi olarak gelmiş ve gelir gelmez kazançlı hisse senedi alımları yapmıştı.

Hiç tükenmeyen hırsıyla, funt değer yitirdiğinde dolar karşılığında İngiliz değerli kâğıtlarını, yıkımı kararlaştırılmış evleri, talebi düşen malları neredeyse yok pahasına toptan satın aldı. Bir Amerikalı olarak kendisini sorumlu hissettiği hiçbir geleneksel değer olmadığından, Selfridges para biriktirdi; tüccar, bankacı, işadamı oldu. Mağazasını genişletmek için bitişik sokaklardaki tüm evleri satın aldı.

"Ticaret kurbanlar üzerine kurulur," diyordu kimsesizler yurtlarını, okulları ve kiliseleri yıkarken.

Geçmişin lümpen-proleteri, serveti bol sıfırlı rakamlara ulaşınca, kızını, içi boş bir unvandan başka hiçbir meziyeti olmayan bir konta vererek, aristokrasi ile akraba oldu.

Noel günlerinde İngiltere'deki tüm mağazalar; süslü kutularda iğne iplik takımları, köpek tasmaları, mutfak eşyaları, oyuncaklar ya da altı odalı bir

daire için mefruşat broşürleri ve fotoğrafları, kupa arabaları, iki tekerlekli yolcu arabaları ve yatlarla doluydu. Milyonlarca insandan oluşan orta sınıfa hitap eden bir tüccar olarak Selfridges, müşterilerin isteklerini ve olanaklarını kestirebiliyordu.

Görkemli konaklarda çalışan hizmetçiler, Selfridges'in büyük mağazanın bodrumunda, neredeyse kendi hanımlarında gördükleri moda elbiseleri buldular. Ama bunlar da, tüm ucuz eşya mağazalarından alınanlar gibi kötü bir kopyaydı sonuçta. Burada balık pulundan inci, karton topuklu ayakkabılar, 'deri' taklidi muşamba çantalar, garip metal alaşımından gümüş kaşıklar, kristal taklidi camdan mutfak eşyaları almak mümkündü. Burası, illüzyonları ve düşleri başarıyla süsleyen bir bozuk ve eski eşya çöplüğüydü. Restoranlardaki garsonlar, satıcılar, hizmetçiler burada keselerine uygun mallar buluyorlardı. Sahte boncuklar, lüks eşyaların beylere sağladığı mutluluğu aynı ölçüde veriyordu.

Mağazanın ilk katında, bodrumdakilere benzer, fakat kalite olarak onlardan daha iyi eşyalar satılıyordu. Katipler, küçük memurlar, taşralı dükkan sahipleri, orta sınıftan tüccarlar buradan giyiniyordu. Tüccarın, kalitesi konusunda garanti verebileceği malların fiyatı öylesine yüksekti ki müşteriler bu bölüme çok ender olarak, o da son modaya göre giyinmiş mankenlere bakmak için çıkarlardı.

Engels'in ölen eşi Lizzy'den dolayı akrabası olan Ellen ile Eleanor, hediyeler satın almışlardı. Yorulup Hyde Park'ın yanındaki Marble-Arch meydanında bir restorana yemek yemeye gittiler. Burası; deniz yıldızı, çağanoz ve kaba saba biçimde tasvir edilmiş yunus balıklarının resimleriyle süslü tavanı, alçıdan deniz yosunlarıyla kaplanmış kolonları, deniz kabuğu şeklindeki lambaları; kısacası sıradan insanların saf tasavvurundaki deniz krallığının karakteristiğiyle, ince zevkten yoksun insanlara yönelik bir salondu. Yeşil duvarlarda, daha çok özenli bir çamaşırhanenin tabelasına amblem olarak yaraşacak deniz kızları gülümsüyordu.

Tadı kaçıncaya kadar kaynatılmış Brüksel lahanasının garnitür olarak eklendiği kalkan balığını da yedikten sonra Eleanor, tombul yüzündeki sayısız gamzeye tıpatıp uyan Pumps lakaplı Ellen'e:

"Doğrusu buranın yemekleri, bende deniz hastalığı uyandıran resimleri kadar yapay."

“Benim ise gözlerim kamaşıyor ve insanlık adına bir fırça alıp tüm bu müsveddeyi beyaza boyamak istiyorum. İnsanları bu rezaletlerle doyuramazsınız,” dedi Ellen.

“Korkarım seni linç ederler. Çokları için buranın mükemmel olduğu kanısındayım. Güzellik anlayışının geliştirilmesinin kolay olmadığı açık. Yabanıllık ve barbarlık dönemlerini aşmak gerekir. Friedrich amca, insanlarda zevkin nasıl ve niçin oluştuğunu anlatabilir sana. Afrika’da, uzun boyunlu kadınlara çok değer veren kabileler var. Bir kız çocuğu doğduğunda, onun boynuna bir halka geçirirler ve her altı ayda yeni bir halka eklenir. Ergenlik yaşına girerken bir zürafa ya da devekuşuna benzer ve zavallı, eğer halkayı çıkarırsa ölür. Ya Malaya adalarında yaşayanların burun küpeleriyle siyah dişleri?”

“Oo, ne çok şey biliyorsun! Fred amca ve seninle söyleşmek Oxford Üniversitesinde ders almak gibi bir şey.”

“Yoksa bizimle söyleşmek sıkıcı ve zor mu?” diye sordu Tussy gülümseyerek.

“Sen benim ilk öğretmenimsin. Biz kocamla bilim insanı olarak biliniriz aslında. Bu, insanın gururunu öyle okşuyor ki.”

İki genç kadın da kahkaha attılar, puding ve dondurmalarını yedikten sonra dışarı çıktılar.

Akşam Engels’in düzenlediği yemekte, Aveling’ler, Kautsky ile eşi, kocasıyla birlikte Ellen ve Schorlemmer toplandılar. Marx ve Engels’in eski dostlarından komünist Borkheim’in ölümü nedeniyle masadakilerin morali bozuktu başlangıçta.

“Kurşunlar bizim ocağımıza yağıyor. Veteranlar, güçlü ağaçlar devriliyor,” dedi Engels alçak sesle, purosundan bir nefes çekerek. Önce durgunlaştı; ardından da omuzlarını kaldırarak, tüm dünyada gümbür gümbür kök salan genç kuşak sosyalistler adına kadeh kaldırmayı önerdi.

“Anımsıyor musunuz, Borkheim, her gece şafak sökene kadar, yalnızca ona özgü bir yöntemle kısa sürede Rusça öğrenmek için kendini nasıl da paralardı,” diye söze girdi Eleanor.

“Evet, hatta ağır hastayken bile yalnızca Rusça ile sınırlı kalmadı. Babanın bana yazdığına göre, Tanrı ve Şeytan’la da polemiğe girdi,” dedi Engels.

“Galiba, Paris Komünü’nden kısa bir süre önce Borkheim ölümün eşiğindeydi ve onun için çok endişeleniyorduk. Mağripli, hastalıktan sonra zayıf düşmüş olmasına karşın, onu ziyarete gitti. Tifo olduğundan kuşkulanıyorlardı,” diye ekledi Lenchen.

“Böyle bir yaşamı hiç kimse istemezdi. Zavallı son on iki yılını yatakta geçirdi. Verem yedi bitirdi onu. Hemen hemen tümüyle kötürümdü ama gerçek bir stoacı olarak, bu acılara cesurca, mizah duygusunu hiç yitirmeden göğüs gerdi.”

Bu arada Karl Kautsky söze girdi:

“Borkheim sosyal çatışmaları son nefesine kadar izlemekten yorulmadı; ‘Sosyal Demokrat’ı A’dan Z’ye okurdu. Bir zamanlar muhteşem bir gazeteciydi. Yazık! Ama ne yapalım... Schiller’i izleyelim:

‘Rahmetli, mezarında rahat uyu,

Sağ olan da değerini bilsin yaşamın’”

Akşam yemeği muhteşemdi. Tussy’nin de yardım ettiği Lenchen bunun için büyük çaba göstermişti. Açık yeşil sivri yapraklarla süslü, çekirdeksiz kuru üzümlü geleneksel puding de sofradaki yerini almıştı. Renkli mumlarla aydınlatılmış pamuktan oyuncaklarla, alacalı bulacalı balonlarla, altın rengine çalan cevizlerle ve seçme elmalarla süslenmiş küçük çam ağacı güzel görünüyordu. Engels çam ağacına bakarken, Barmen’deki kocaman, sevimsiz evlerini; kalabalık ailesine yılbaşı geceleri ilahi okur gibi İncil’den ve Kutsal Kitap’tan pasajlar okuyan siyah redingotlu babasını; neşeli, zeki annesini anımsadı...

Bu gece Engels’in çevresinde genç, mutlu, aşık insanlar vardı. Eleanor ve Edward’ın birlikteliğine gölge düşüren daha önceki sorunlar ortadan kalkmıştı. Devonshire’daki balayı gezisinden sonra, yenilenmiş, birbirlerine tutkuyla bağlanmışlardı. Ellen Pumps çoktandır evliydi ve çocuklarını büyütüyordu. Engels, onun, altı yıl önce, henüz bekârken, Karl Kautsky’ye nasıl kapıldığını anımsamıştı. Kautsky de bu aşka karşılık veriyordu fakat

duygularını o denli uzun uzun analiz ediyordu ki, genç kız onun itirafını beklemekten usanıp bir başkasını seçmişti. Şimdi Kautsky de evliydi. Karısı Louise çok girişken, aktif, biraz da duygusal bir kadındı. Lenchen onun için bir keresinde Tussy'ye, "Louise, Pumps değil. Kautsky, onun hoşuna gidip gitmediğini daha düşünemeden bir anda kendisini evliliğin eşiğinde buldu ve nişanlandı. Bu kız her erkeğin aklını başından alır. Son derece bağımsız," demişti.

"Schorlemmer, yalnızca sen, ben, bir de bizim Nim açıkta kaldık," diye şaka yaptı Engels.

Erkekler, yemekten sonra İngiliz adetlerine göre kadınları kısa süreliğine baş başa bırakıp sigara içip dinlenmek için çalışma odasına girdiklerinde Schorlemmer Kautsky'ye:

"Dinleyin, Karl, nasıl oldu da başlangıçta siz Marx'ı anlamadınız ve hatta ona karşı çıkmaya kalkıştınız?"

Kautsky'nin büyük alınlı, kemikli yüzünde hiçbir ifade okunmuyordu; çatık, yağlı kaşlarının ve metal çerçeveli gözlüğünün altındaki bakışları gergindi. Kendisine seslenildiğinde hep böyle olurdu. Adeta bir şeyler düşünüyor, her an uzun ve ateşli bir söylev vermeye hazırlanıyor gibiydi. Oysa durgun ve soğuk bir tonla yanıt verdi:

"Aslolan şu ki, Sosyalistlere Karşı Yasa çıkmadan önce 'Nüfus Artışının Toplumsal İlerleme Üzerindeki Etkileri' adında büyükçe bir yapıtı bitirmiştim. Özünde bu, Marx'a karşı duran bir yapıttı. Gördüğünüz gibi, herhangi bir otoritenin ya da ekolün etkisi altında kalmaktan ölümcül derecede korkuyordum ve kendimi bağımsız düşünen bir kişilik olarak görüyor, buna değer veriyordum. Marx'ın, ve General sizin yapıtlarınızı, düşmanca ve inançsız bir tavırla inceledim."

"Bu, son derece ilginç bir itiraf," dedi Engels canlı bir ses tonuyla.

"Düşüncenin özünü ne kadar az kavradıysam, Marx'ın ve Engels'in 'tek yanlılığını' –bunu tırnak içinde söylüyorum– alaya alarak ve onları eleştirip paramparça etmenin önlenemez gerekliliğini hissederek kendi düşüncemi yüceltiyordum."

"Çok eğlenceli!" diye atıldı Kautsky'yi pür dikkat dinleyen Schorlemmer.

“Marx ve Engels’i aşmayı düşlüyordum. İtiraf ediyorum, bu cahil cesaretiydi. Ancak bana büyük bir yarar sağladı. Bu hastalığı yaşadıktan sonra yalnızca tedavi olmakla kalmadım, çelikleştim de; sosyalizmin çömezlerinde, umutsuz cahillerde ve bir zamanlar benim olduğum gibi, kendilerini bilimsel açıdan olgunlaşmış, öncü gören ukalalarda bu hastalığın belirtilerini hemen fark ediyorum. Marx’ı ‘aşmak’ –bunu da tırnak içinde söylüyorum– onu anlamaktan kıyaslanmaz ölçüde basit ve ben de daha kolay olandan başladım.”

Bir süre sonra erkekler Tussy, Ellen, Louise ve Lenchen’in bulunduğu konuk odasına döndüler. Neşeli bir söyleşi başladı.

Karl Kautsky canlandı ve doğduğu Viyana’yı anlatmaya başladı:

“Babam Çek’ti, annem de Alman; belki de ben Slav kanı taşıyorum. Prag’da doğmuşum ama 11 yaşımda Viyana’ya geldim. Bir Çek olarak, babamın anayurdunu köleleştiren Avusturyalılardan nefret ediyordum. Benim çocukluk yıllarımda Çekler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun en parlak dönemlerinde en çok kovuşturmaya uğrayan ve baskı gören ulustu. Ben bir Çek Cumhuriyeti düşlüyor, Komüncülere acıyor, Fransız devrimini inceliyor ve Heine’yi, Borkheim’i, Alman Darwinciler Ernst Haeckel ile Ludwing Büchner’i okuyordum!”

Bir türlü aşkını itiraf edemeyen Kautsky’nin ne kadar utangaç ve içine kapalı olduğunu anımsayan Ellen:

“Siz kitapları insanlara tercih ettiniz hep,” dedi. Ellen başkalarıyla cilveleşerek onu kışkırtmaya çalışmış ancak bir sonuç alamamıştı. Çoğu kadın gibi, Ellen de, çoktandır başka birisini sevmiş ve bir aileye kavuşmuş olmasına karşın erkeğin bu hareketini ve bu çekingenliğini unutamıyor, bağışlayamıyordu.

Ama Kautsky şimdi de sakindi.

“Gerçekten de. Ben tek doğru bilim olan Marksizme deneyimsiz geldim.”

“Ben ise aşık bir şair olarak,” dedi Aveling geniş geniş açılmış gözleri parıldayarak ve ekledi: “Eğer doğa bana beste yeteneğinden çok müzik kulağı vermiş olsaydı ‘Kapital’i müziğe uyarlardım. Benim İrlandam

melodiler ülkesiyken bu eksikliğin doldurulmamış olmasına hayıflanıyorum.”

Konukların morali gözle görülür şekilde düzelmişti; Schorlemmer, Aveling’i, herhangi bir halk şarkısı söylemeye zorlayınca, herkes coşkuyla buna katıldı. Edward’ın yardımına koşan Engels oldu. Edward’la birlikte mizahi birkaç İrlanda ve İskoçya şarkısı söylediler. Ardından sıra kadınlara geldi. Eleanor ‘Venedik Taciri’nden Portia’nın monoloğunu okudu.

“Aman tanrım, tiyatro ne büyük bir aktris kaybetti! Ellen Tery’den hiç de geri kalmıyor,” dedi Louise Kautsky heyecanla.

Tussy’nin yüzü bir ara asıldı. Ama genç kadın, oldukça gür, kıvırcık, siyah saçlarını savurarak kendisini üzen düşünceleri kovdu ve göz akları adeta mavi bir çerçeveyle kaplı gözleri yeniden parladı. Marx’ın küçük kızı hiçbir zaman şu andakinden daha güzel olmamıştı. Müthiş kavrama yeteneği, iyi yürekliliği, bazen kendisini de şaşırtan iyimserliğin verdiği güç, cömertlik, sınır tanımayan, ona mutluluk veren şefkat ve sevgi; tüm bunlar gözleri kamaştıran bir ışık gibi dışa vurmuştu ve onu güzelleştiriyordu. Tussy’ye bir anne şefkatiyle bakan Lenchen gözlerini merakla Edward’a çevirdi. Edward girişken, akıllı bir insandı. Tavırları içten görünüyordu ama kimi zaman birdenbire ortaya çıkan, güçlükle fark edilir bir gösteriş göze çarpıyordu; gözlem gücüne sahip yaşlı kadın, onun aynaya bakışını ve bir gölge gibi bir anda ortaya çıkıp hemen kaybolan kendinden memnun gülümseyişini yakalıyordu.

Ellen ise bu sırada yeni modalardan, Tate-Gallery’deki fotoğraf sergisinden, İtalyan şarkıcıların düzenleyeceği konserlerden, kocasının işinin çok olduğundan ve eve hep yorgun döndüğünden bahsediyor, sonuçta da kendisinin bundan sıkıldığını anlatıyordu. Louise onu şımarık, sevimli, küçük bir çocuğu himaye edercesine dinledi. Kautsky’nin karısı politikaya ve sosyal mücadelelere adamıştı kendisini.

Louise, Ellen’i yalnız bırakarak, gizlenemez bir hayranlıkla baktığı Engels’in yanına oturdu.

Söyleşi, Almanya ve onun yakın geleceği üzerineydi. Altmış beş yaşına karşın Engels konuklardan daha yaşlı görünmüyordu. Kendisini yakından ilgilendiren konulardan söz ederken yüzü daha da gençleşiyordu. Saçlarında

bir tek beyaz yoktu ve biraz miyop, kül rengi gözleri gençliği anımsatır bir coşkuyla parlıyordu. Cildinin yumuşaklığına çocuğu yaşındakiler bile imrenebilirdi. Güçlü, kocaman, kıpır kıpır elleri de oldukça gençti. Hafiften kekelediği için kendisini usta bir hatip olarak kabul etmez, kürsüde uzun uzun konuşmaktan da hoşlanmazdı, ama masa başı söyleşilerini severdi ve sohbetine doyum olmazdı. Ondaki düşünce kıvraklığı, genç görünümü ve dinçliğiyle bütünleşen renkli sözcüklerindeki canlılık ve zenginlik, değişik kuşaklara ait insanlarla arasındaki kaçınılmaz engeli ortadan tümüyle kaldırıyordu. Gençler, adeta kendileriyle yaşıt bir insana yaklaştıkları gibi yaklaşıyordu Engels'e; o da bu duyguya müdahale etmek bir yana destekliyor, eğer kendisinde saygı uyandırmışlarsa gencecik insanlara 'sen' diye hitap edebiliyordu kolayca.

O gece Engels kendisine bağlı ve onu seven arkadaşları arasında farklı bir coşkuyla konuşuyordu:

"Ben her şeyin belirlediğimiz hedefe doğru ilerlediğine inanıyorum. Deneyim gösteriyor ki gerçek mücadele sanatını çatışmalarda, savaşta öğreneceğiz. Öyle görünüyor ki tarih, genç devrimcileri bu okuldan yoksun kılmayacaktır artık. Ama akıllıca bir manevra bazen çarpışmayı gerektiriyor. Savaşta taktik, çoğu zaman anlamsız kahramanlıktan daha da önemlidir. Doğrusu, kadife eldivenin içindeki demir pençeni hissettirebilirsin ama bu arada düşmanın, senin gücünü kavraması gerekir."

Kautsky kocaman yassı alnını kırıştırıp yağlı kaşlarını oynatarak esneklikten uzak, kuru, sıkıcı sesiyle konuşmaya başladı:

"Bizim Alman dava arkadaşlarımız çok ustaca manevralar yapıyor; Scilla ile Haribda[10] arasında Odysseus gibi yürüyorlar."

"Evet, onlar bazen ip cambazlarını anımsatıyor bana. Diyalektik yasalarında öngörüldüğü gibi, sosyalistlerin kovuşturulması partiye ağır bir zarar vermenin yanında yarar da sağladı," diye ekledi Schorlemmer.

"Doğrusu Karl," dedi Engels sevdiği kimyacıya Ren şarabı dolu kadehi uzatırken, "biz ancak akıllı ve inatçı direnişimiz sonucu bir güç olduk ve burjuvaları bize saygı duymaya zorladık. Burjuvalar, ödün verenleri her zaman aşağılar. Kaçınılmaz zaferimize içelim."

***

Genel kanıya göre Laura Lafargue Marx'ın kızları içinde en güzel olanıydı. Yaşı kırkı geçtiği halde yüzü ve endamıyla genç görünümünü koruyordu. Eleanor gibi o da şaşırtıcı yüz ve saç rengiyle dikkat çekiyordu. Fakat kabarık bukleleri kız kardeşinde olduğu gibi siyah değil, Rönesans çağı ressamları Tizian ve Guido Reni'ye esin kaynağı olabilecek derecede, bakır ve bronz karışımı, az rastlanır bir renkteydi. Laura annesi tarafından İskoçyalı atalarından miras aldığı, açık renkli gür ve uzun buklelerini İngiliz modasına göre tepesinde toplayıp topuz yapmış, kulaklarının üstünden de sıkı örülmüş üçer belik uzatmıştı.

Yuvarlak, yumuşak bir yüzde sanki pastelle sürülmüş gibi duran doğal pembelik, kentlerde büyüyen kadınlarda pek nadirdir. Yeşile çalan kestane rengi iri gözleri, üçü çocuğu olmak üzere çok sayıda ölümden kalan acının izleriyle birlikte içten, sevecen ifadesini her zaman koruyordu. Çıkık alnı, kavisli gür kaşlarının cesur duruşu, küçücük kadınsı yumuşak burnu ve ağzı muhteşemdi.

Yanından geçenler bu orta boyun biraz üstünde, hep güzel giyinen narin kadına bakarken "çok güzel" derlerdi. Paris güzelikten anlıyordu.

Gözlemi isabetli gazetecilerin sık sık 18. yüzyılın unvan sahibi saraylılarıyla kıyasladıkları Laura'nın kocası da yakışıklıydı. Fransa işçi hareketinin önderlerinden biri olan Paul Lafargue gerçekten de aristokrasinin bir temsilcisini andırıyordu. Atletik yapısı, uzun boynu üzerindeki büyük kafası, orantılı yüz hatları, her zaman traşlı çenesi, kudretli burnu ve asi dalgalı saçlarının kapattığı düzgün alnıyla her zaman derli toplu ama öfkeli bir görüntüsü vardı. Ondan daha aktif, daha zaptedilmez birini bulmak güçtü. Lafargue enerji ve tutkunun ta kendisiydi. Bir gün içinde birkaç şey birden yapabiliyordu. Ancak bu işlerden hiçbiri, Laura'sız, onun tavsiyesi, yardımı olmadan yapılmazdı.

Laura üstün bir yazınsal yeteneğe sahipti. Zaten aile içindeki lakaplarından birisi de 'şair'di. Kendisini öncelikle çok ciddi felsefi, ekonomik ve siyasal yapıtların çevirisine adadığından yıldan yıla daha az şiir yazıyordu. Konuşmaları zengin ve çarpıcı deyimlerle doluydu. Engels bile kendi çevirilerini Laura ve kocasına kontrole gönderiyordu.

Lafargue’ın ana dili olan Fransızcada bile, Laura tartışma kabul etmez bir hakem olmuştu.

Üslubu babasınınkine çok yakındı. Marx’ın Proudhon üzerine makalesinin Engels tarafından Fransızca çevirisini kontrol ederken, yazarın dilinin özgünlüğünü dirilterek metni mükemmel bir üsluba kavuşturmuştu. Engels elyazmalarını Paris’e gönderirken şunları yazıyordu: “Marx çalakalem çevirilebilecek insanlardan değildir. Laura’nın, metnin iyi ve net olarak verilmesini sağlayacağını umarım...”

Laura, İngilizceye de, Almanca ve Fransızcaya olduğu kadar hakimdi; Engels ondan ‘Kapital’in bölümlerinden birinin çevirisini üstlenmesini rica ediyordu.

Lafargue’lar Paris’e alışmışlar, bu özgün kente bağlanmışlardı. Bu kentin her caddesi, kafe’si, tiyatrosu, çarşısı, konutu bir parçaları olmuştu. Fransa’nın başkenti bu yönüyle sıcakkanlı, neşeli Viyana’yla akrabaydı; kuşkucu, sıkıcı Berlin’den, özellikle de aşırı bencil Londra’dan önemli ölçüde farklıydı. Dünyanın hiçbir yerinde bu denli yakın ilişkiler kurulamaz ve yalnızlıktan uzaklaşılamaz. Çevrenizdeki insanlar coşkuludur, ilk karşılaştığınız insana ilgi duymanız için bir kıvılcım yeterlidir. Her yer Ruslarla, Amerikalılarla, İngilizlerle, Polonyalılarla, İskandinavlarla doludur ve hepsi de Parislilere benzemek isterler.

Paris’in her semti, tıpkı sakinleri gibi birbirinden farklıydı. Monmartre’ı çoktandır esin perilerinin çocukları kiralamışlardı, Saint-Honore belli bir unvana sahip müflislerle akraba olan zenginler tarafından istila edilmişti. Poissonière semtinde sokakları, şatafatlı konutlarıyla dev burjuva tüccarlar, Chaussée d’Antin’i bankalar ve onların sahipleri, Saint-Germain varoşunu ise armalarıyla ve soyunun eskilere dayanmasıyla övünen, krallık düşü kuranlar kuşatmıştı. Bu göze görünmez tabyaların çevresinde hizmet sektöründeki ayak takımı, öğrenciler ve küçük rantiyeler yerleşmişti.

19. yüzyılın sonunda yaşayan bir devrimcinin biyografisi genellikle hapiste geçirilen zamanı da içerir. Guesde ve Lafargue de bu acı verici kuralın dışında değillerdi. Kürsülerdeki konuşmaları defalarca tutuklulukla sonlanmıştı. Polis, onların konuşmalarını zabıtlara geçirirken çarpıtıyor, sosyalist parti yöneticilerini cinayete teşvikle suçluyordu.

Paul Lafargue Paris'teki en eski hapishanelerden biri olan Sainte Pélagin hapishanesinde birkaç ay geçirmişti. Bu hapishanede Büyük Fransız Devrimi yıllarında tarihte belirgin izler bırakmış, barikatların her iki tarafında çarpışmış cumhuriyetçiler ve monarşistler yatmıştı. Lafargue düşüncelerinde geçmişi diriltip orada dolaşmayı severdi. Taşları binlerce insanın görünmez izlerini taşıyan küf kokulu hapishane koridorlarında Paul, Jakobenler'i ve Jirondenler'i, geçici burjuva hükümetinin keyfi yönetimine karşı direnmeye çalışan Babeuf'un 'Eşitler Komplosu'na katılanları, 1830, 1848 devrimcilerinin halkçı militanlarını ve komün kahramanlarını anımsadı. Hapishanede Lafargue ve Guesde çok yapıt okudular ve Fransa İşçi Partisi'nin programına yorumlar yazdılar.

Kocası herhangi bir propaganda gezisine çıktığında Laura, onu yaralanmış olarak karşılamaya da, polisi protesto etmeye ve hapishaneye paket götürmeye de hazırlardı kendisini. Tutuklandığını bildirmesi için Lafargue tarafından gönderilen birini dinlerken kendini kaybetmiyordu. Bir keresinde Paul'un tutuklandığı haberini, partideki dava arkadaşlarından biri getirmiş ve aynı zamanda o gün yemekte yenecek salata demetini uzatmıştı Laura'ya.

"Şeytan alasıca komiser eşeği, tam da kocama sevdiği salatayı hazırlayacağım günü buldu! Şimdi ben tek başıma yemek zorundayım!" diye şaka yapıyordu Laura. "Günümüzde bu ülkede ne zaman ne olacağını asla kestiremezsin."

Marx'ın torunları –vefat eden Jenny Longuet'nin oğulları ve kızı– onları sık sık ziyaret ediyorlardı. Her üç erkek çocuğu da uslanmaz birer afacandı; Laura, kurnaz yaramazların yaratıcılıklarıyla her zaman başa çıkamıyordu.

Lafargue ailesi, Paris karakolu yakınındaki Le Perret banliyösüne yerleştikten sonra, Edgar, Jean ve Marcel'in eve yürüşlerini görür görmez Lafargue'ın da şakayla söylediği gibi, küçük vandalların akını sıklaşmıştı. Laura, elinden geldiğince, çocuklara annelik yapıyor, onların sağlığıyla, gelişimiyle ilgileniyordu. Bilime en yatkın olan Edgar'dı. Küçüklükten beri İngilizce uyarlamasıyla Johnny olarak anılan, şımartılmış, yerinde duramayan Jean'ın dersleri zayıftı, Almanca grameri ve Latinceyi sökemiyordu. Oğullardan en küçüğü Marcel tembelliğini ve içe dönüklüğünü babasından miras almıştı, fakat yaramazlıkta kardeşlerinden hiç de geri kalmıyordu.

Sahile giderlerken bazen çocukları yanlarında götürüyorlardı. Sık sık kolayca suya düşebilecekleri yamaçlara ve kayalıklara çıkan çocuklar üzerinde Paul, boşu boşuna otorite kurmaya çalışıyordu. Ama kendine hakimiyetini hiç yitirmeyen Laura, öfkeli kocasını yatıştırıyor ve haylazları ikna ediyordu.

Şiir ve edebiyat Marx'ın kızı için sürekli bir teselli olarak kalıyordu. Folkloru seviyor, değişik dillerde ve lehçelerde söylenmiş halk şarkılarını kayıtlara alıyordu. İç karartıcı Baudelaire hoşuna gitmiş, 'Kötülük Çiçekleri'ni Almanca ve İngilizceye çevirmişti. Goethe'nin 'Faust'u felsefi derinliğiyle, Chamisso ise 'Salas ve Gomez'de, Engels'in de belirtiği gibi, Dante'nin dizeleri ile büyük benzerlik gösteren dilinin eşsizliği ve sertliğiyle Laura'yı etkilemişti. Laura ile Engels arasında o denli ruhsal yakınlık vardı ki genç kadın her çeviriyi, her olgunlaşmış düşünceyi, kuşkuyu alelacele ona bildiriyordu. Engels onun akıllı, yetenekli oluşuyla, derin ekonomi, politika, tarih, edebiyat bilgisiyle gurur duyuyordu.

Lafargue'ın karısı 'Enternasyonal' şiirinin yazarı, ağır hasta, felçli komüncü Eugene Pottier'yi sık sık ziyaret ediyordu. Şair 70 yaşını aşmıştı. Ağır ağır eriyen vücudu ne kadar zayıfsa, beyni de o denli güçlüydü. Hastalıktan bitkin düşmüş, fakat ruhen yıkılmamış insanlarda olduğu gibi, içinden gelen güç bakışlarına yansıyordu. Pottier'nin kırışmış, çirkin yüzündeki parıltılar gençti. Çok acı çekmiş ihtiyarın ölüme doğru yaklaştığını gören Laura, şiirler okuyarak onu neşelendirmeye çalışıyordu. Pottier'nin hemen her şiirini Laura ezbere biliyordu.

Şairin soğuk, hareketsiz eline dokunarak:

"Eugene, muhteşem soneleriniz ve şarkılarınızın birçok ülkede tanınması için her şeyi yapmaya söz veriyorum. Onları bildiğim tüm dillere çevireceğim ve binlerce insanın sizin şiirlerinizi tıpkı bizim sevdiğimiz gibi sevmesini sağlayacağım."

Eugene Pottier'nin ölümünden bir süre sonra, Lille Kenti İşçi Korosu, Komün'ün trajik yok oluş günlerinde yazılan marşı ilk kez söyledi. Tıpkı 'Enternasyonal'in sözleri gibi yalın ve dahice müziği, alaylı bir kompozitör olan emekçi Pierre Degeyter bestelemişti. 'Enternasyonal' tüm emekçilerin tören müziği olmuştu.

***

Anna Pavlovna kendisiyle amansız bir mücadeleye girişmişti. Duyarsızlık sık sık kuşatıyordu onu. Tutsak, hapishanenin taş sessizliğine bürünmüş, hissetmez ve düşünmez olmuştu. Aslında bu değildi en ağır işkence. Bunun ardından, yaşamın bir daha geri gelmemek üzere geçtiğini kavrıyor olmak tüylerini ürpertiyordu.

“Kaybettiğim zaman az mı?” diye düşünüyordu Anna. “Bu zamanı hiçbir şey elde edemeden, hiçbir şey üretemeden, yalnızca kendimi harcayıp yerimde sayarak anlamsızca geçirdim. Onlarca yılımı yatakta yuvarlanarak, yüzlerce saatimi boş sözler söyleyerek, koşuşturmalarla, aynada kendime bakarak, gereksiz şeyleri düşüncesizce aramakla geçirdim... Önceleri zamanı düşüncesizce harcarken, onu gereksiz şeyler için parça parça ederken, neden ben dakikaların bir biri ardına uçup gittiğini şimdi olduğu gibi güçlü hissetmedim? Her şeyden yoksun kaldıktan sonra, kendimi ilk defa olduğum gibi gördüğümden mi acaba?”

Anna artık dönüşü olmayan pişmanlıklardan, kendinden duyduğu hoşnutsuzluktan, eski gayretlerinin sığlığını kavramış olduğundan ve yüreğinin soğuk oluşundan dolayı ağlıyordu. Oysa herkes onu iyi yürekli ve akıllı kabul ediyordu. Bu, hiçbir şey ifade etmeyen bir saptamaydı. Tüm bu saptamalar şimdi onu öfkelendiriyordu. Tutsağın kendisine en fazla işkence ettiği konu, ancak ölen değerli bir insanın mezarı başında hissedilen hayıflanmayı andırır geç gelen bir pişmanlıktı. Vicdanı adeta boğazına sarılmıştı. Annesine ve başka insanlara verdiği tüm acıları anımsadı; bu acılar hiç de önemli olmamasına karşın, Anna kendisini en acımasız bir yargıçtan daha sert cezalandırmaya koyuldu. Çocukluğundan bu yana yardım etmediği ve hak etmedikleri halde acı verdiği herkes onu bağışlıyordu, aklıyordu ama Anna bu hoşgörüye karşı çıkıyordu.

“Gerçekten ne kadar da iyi şeyler yapabilirdim, oysa boşverdim, tembel davrandım, bencillik yaptım, acele ettim!” diye fısıldıyordu Anna. Ağlamaktan gözleri şişmişti. Kendisini halk yığınlarıyla kıyasladığında bir hiç olduğu sonucuna varıyordu. Yalnızlıktan ağzının payını tam anlamıyla almıştı; bu yalnızlıkla acı deneyimler sonucunda barışmak, kendisinin de düşleyemeyeceği şekilde daha güçlü ve bileği bükülmez kılmıştı onu.

Şık giyimli avukat birkaç kez geldi ama Anna onun sözlerini ağzına tıkadı kibarca.

Kısa bir sorgulamada kendisinin ne ile suçlandığını öğrendi. ‘Halkın Özgürlüğü’nün iki eski yandaşı, Anna’nın Çar suikastını bilmekle kalmayıp, bu suikasta yardımcı olduğu şeklinde ifade vermişlerdi. Ayrıca yurtdışından yasak yayın getirirken yakalanmıştı. Çarın merhametine sığınıp af dilemeyi bir kez daha kararlılıkla reddetti.

Askeri mahkeme günü gelip çatmıştı. Salon en seçkin insanlarla tıklım tıklım doluydu ve Anna Pavlovna eskiden onun konuksever salonunu ziyaret edenlerden çoğunu tanıyordu. İosif Fyodoroviç duruşmaya gelmemişti. Avukatın dediğine bakılırsa, bu talihsizliğe ve utanca katlanamayıp hastalanmıştı.

Savcı, devlete karşı suç işlemiş ve ülkenin kutsal makamına kastetmiş birisi olarak nitelendirdiği Anna’nın on beş yıl kürek cezasına çarptırılmasını talep etti. Saatinin altın zinciriyle oynayan avukat, ağzından bal damlarcasına mağdur olacak dört suçsuz çocuktan, onların çaresiz babasından, dünyadan uzak, soylu malikanelerinde büyümüş kadınlara özgü yanılgılardan ve saflıktan, nihilizm ve sosyalizmin yıkıcı etkilerinden söz ediyordu. Anna parlamamak, bu ölçülü biçili, düzgün konuşmayı bölmemek için kendini güçlükle tutuyordu, ama kayıtsızlık ona yeniden egemen olmuştu.

Mahkûmun son sözü kısaydı. Cürümde kendisini suçlu kabul etmeyen Anna:

“Çarlık zorbalığıyla mücadelede terörü belirleyici bir güç olarak görmeyen ben, kim olursa olsun bireylerin öldürülmesine karşıyım. Ben tüm bu toplumsal zorbalık, gaddarlık, adaletsizlik sisteminin yok edilmesini savunuyorum.”

Tutsağın tamamen renksiz, ince bir sigara kağıdıyla kaplı gibi görünen yüzü, birden pembe bir renge büründü. Siyah halkalarla çevrili gözleri yuvarlarından fırladı ve parıldayıverdi. Anna yeniden güzelleşti.

“Yaşasın dünya sosyal devrimi!” diye haykırdı.

Anna Pavlovna Bah, on dört yıl kürek mahkûmu olarak çalışma cezasına çarptırıldı.

Mahkeme binası önünde onu bir çift beyaz, bakla kırı ata koşulu, demir parmaklıklı, kapalı bir kağnı bekliyordu. Anna ile birlikte tabureye bir gardiyan oturdu. Kağnının kapısı sıkıca kapatıldı ve demir kapı koluna kocaman bir asma kilit takıldı. Kağnıyı bir grup silahlı asker kordona aldı ve bu grubun çevresini de atlı Kazaklar sardı. Bu iç karartıcı alayın önünde polis müdürü, arkasında da polis komiseri gidiyordu.

***

Kurumuş bir hamamböceğine benzeyen, bıyıklı, oldukça zayıf, ihtiyar gardiyan gözle görülür derecede hastaydı.

“Tabii ki herkesin bir derdi vardır. Örneğin, benim midemde zalim bir ülser var,” diye yakınıyordu gardiyan, dudaklarında hafif bir gülümseme belirmiş Anna’ya. Anna anlaşılmaz bir rahatlama, sevindirici bir huzur içindeydi.

“Geçer!” dedi Anna emin bir ifadeyle. “Yediklerinize dikkat edin ve içkiye yüz vermeyin.”

“Votkayı bıraktım,” dedi polis hüzünlü bir ifadeyle. Eritilmiş yağ içiyorum. Yaranın kapanması gerekiyor, daha çok yumuşatıcı şeyler yemem gerektiğini söylüyorlar. Bu ülserin tedavisini biliyorsunuz belki de!?”

Anna muhafıza dikkatle bakarak birden onu kanserin yiyip bitirdiğini, onun ise nerede ve nasıl olursa olsun ölmemek için yaşamak istediğini tahmin etmişti. Bu kürek mahkûmiyeti de olsa, hapis de olsa tek arzusu yaşamı uzatmaktı...

“Demek ki benden daha derin acıları olanlar var. Katlanacağım, katlanmalıyım. İnsanlar demir parmaklıklar ardında da yaşar. İşte yanı başımda özgür bir insan ama ölmeye mahkûm!”

Ve hastaya çok acımaya başladı, ona umut vermek istiyordu.

“Kendinize gelin, canlanın, efendim, o zaman hastalık da uzaklaşır. Ruhunuz güçlüyse, vücudunuz da rahatlar. Düzelirsiniz.”

Anna hücrede bir köşeden diğerine volta atarak şarkı söylüyordu.

“Mahkemede ben neler söyledim? Zasuliç’ten duyduklarımı yineledim. Yoksa Marksist mi oluyorum? Georgi ve ‘Emeğin Kurtuluşu’ grubundan arkadaşlar şaşırabilirdi!”

Anna nemli, taştan, ışıksız bu deliği yakında terk edeceğini umuyordu. Gürültüyü, insanların sohbetini özlemişti. Yalnızlık işitme duyusunu köreltmişti. Sesini ayarlamakta zorlandığını ve işitme zorluğu yaşadığını

fark ediyordu. Mahkemede Anna başkalarının sözlerini güçlükle anlıyor, sözcükler anlaşılmaz tek sese dönüşüyordu.

Genç kadın, cinayetten mahkûm biri olarak gözlerini Sahalin'de, Kara'da, hatta Şlisselburg Kalesinde açabileceğini bilmiyordu. Tam da yeni bir ruhsal güce kavuşup uzak kuzey yolculuğuna hazırlanırken, askeri mahkeme başkanı gelip özel bir emre kadar onu eskisi gibi tek kişilik hücrede tutacaklarını söyledi. Anna böyle bir kararı beklemediğinden bu darbe ona çok ağır geldi. Çocuklarıyla görüşmesini önerdiler. Mahkûm, hiç düşünmeden reddetti. "Demir parmaklıklar ardında bir anne!" diye düşünüyordu. "Çocuklar korkar ve benim bu korkunç, yabanıl imajım belleklerinde ebediyen kalır." Bu tür ayartmalara kapılmamak için tüm gücünü topladı: Çocukların rahatı onun için bir dakikalık görüşmenin vereceği mutluluktan daha değerliydi. "Onları bir an görüp yeniden kaybetmek katlanılmaz bir acı olur," diye kurmaya devam ediyordu Anna.

İosif Fyodoroviç'ten para almayı da kesin bir dille reddetti.

"Hiçbir şeyi olmayanlardan daha farklı değilim. Çoğunlukla birlikte olacağım. Yabancılardan hiçbir şey almayacağım."

Ve Anna bir mezar sessizliğine bürünmüştü. Umutları yok olmuştu. Kendisi gibi aforoz edilmiş insanlar topluluğunu ne kadar da düşlüyordu: Ne var ki şu andan itibaren birilerinin elinin altındaydı. Kendisine hiç sormadan bir yerden ötekine sürüyorlardı.

Uzun süre yalnız kalan bir tutuklu çılgınlık sınırına gelir. Artık gerçeklerle gördüğü rüyalar sinsice birbirine karışır olmuştu. Sinirsel algılaması, mistik önseziler ve uzaktan görme derecesinde keskinleşmişti. Yıllarca kendisiyle baş başa bırakılan bir tutsak, onu körü körüne eyleme iten içgüdülerine karşı müthiş bir mücadele verir. Gözleri, çevresindeki çirkinlikleri sürekli göre göre işkence çeker, kulakları ebedi sessizlik pamuğuyla tıkalıdır adeta, koku alma duyuları ona şiddetli acılar verir: Leş gibi amonyak ve nem kokar içerisi. Anna çayırlardaki kuru otların, arklardaki nilüfer çiçeklerinin ve bahçenin çimleri arasında büyüyen muhabbet çiçeklerinin kokusunu diriltebilmek için belleğini zorluyordu. Bazen, çocuklarının kavak pamukçukları kokan saçlarını okşadığını görüyordu düşünde ve elleri, ölmekte olan bir insanın elleri gibi, kendisinden olan canlı birini arıyordu dokunabilmek için.

Hiçbir şeyden iğrenmeksizin ağır hastalara hizmet etmek istiyordu. En aptalcası da olsa, her türlü yaşam belirtisi onu etkiliyordu. Uzaklarda bir yerlerde bir öksürük, ayak sesleri ve gürültü duyduğunda birden irkiliyor ve uzun süre kendine gelemiyordu. Tüm bunlar yaşam belirtileriydi. Ve zaman hiçbir değişikliğe yol açmaksızın hızla ilerliyordu.

Bir keresinde zindana kitaplar getirmişlerdi. Bunlardan biri de ‘Savaş ve Barış’tı. Kitabın sayfalarını aç gözlerle çevirerek esir düşen Piyer Bezuhov’u okuyordu. Ayakları buz kesmiş, yarı çıplak, yara bere içindeki Bezuhov, soğuk toprağın üzerinde oturuyor ve onun düşüncelerini tutsak etmelerinin, çürütmelerinin, çarpıtmalarının imkansızlığının bilincine vararak gülüyordu. Düşünceler hapishane duvarlarına rağmen hiçbir engel tanımadan kimsenin ulaşamayacağı şekilde dünyanın tepesindeki yerini almıştı. O andan itibaren Tolstoy, Anna’nın sürekli söyleştiği bir insan ve dostu olmuştu. Anna’nın kabul edemediği tek şey, onun mütevekkil oluşuydu. Zayıflıktan kaynaklanan bir sakinlik egemendi ruhuna. Uzun süreli miydi bu? O, hapishanede yüreğinin isyankâr, değişken olduğunu biliyordu. Görünürde insan sakinleşiyor, kendisine egemen oluyor ama birdenbire sanki bir rüzgâr esmiş gibi, büyük güçlükle elde edilen denge bozuluyordu. İşte o an ölüm bir iyilik olarak çıkıyordu karşınıza. Ruhsal fırtınayı andırır bu korkunç anlarda Anna annesinden yakınmaya başlardı: Neden onu dünyaya getirerek böylesi katlanılmaz acılara mahkûm etmişti? Ama ayıldığında utanıyor ve birden anne sevgisindeki özverinin bilincine varıyordu. Acaba Perovskaya’nın annesi, kızının darağacında çektiği acıdan daha mı az acı çekmişti?

“Çocuklarımızı neler bekliyor?” diye korkuyla sordu kendine Anna. Böylece insan ruhunun acılar karşısında ne denli sınırsız bir genişliğe sahip olduğunu keşfetti.

Hapishanedeki ranzasında gördüğü rüyalar gecelerine ayrı bir anlam katıyordu. Bu rüyalar bazen bir dinlenceye bazen de bir işkenceye dönüşüyordu. Bazen umutsuzluk Anna’yı dipsiz bir kuyuya sürüklüyordu. İntihar düşüncesi ise ona rahat bir nefes aldırıyordu. Bu leş kokulu mezardan şöyle ya da böyle bir çıkış yolu olduğunu düşünüyordu. İşte o zaman gözyaşlarına boğulan Anna yeniden, çocuklarını, doğumlarından ayrıldıkları güne kadar onlarla geçen yaşamını anımsıyordu. Belleğinde yalnızca onların gülüşleri, kaprisleri, hastalıkları, sağlıklarına kavuştukları

günler değil, oyuncak seçimi, kutsal çam sürprizleri gibi sıradan ayrıntılar da kalmıştı.

“Çocuklarımı bırakıp nasıl Cenevre’ye gittim?” diye yargılıyordu kendisini. “Ama barikatlarda can veren Komüncü kadınların çocukları yok muydu sanki? Ya Gesya Gelfman... Hayır, ben başka türlü hareket edemezdim. Şimdi ise canlı bir cesedim olsa olsa. Belki de Perovskaya gibi, darağacında sallanmak daha iyi olurdu... Ya da bir gösteriye giderken bir güvenlikçinin kurşununa hedef olmak... Nasıl bir şeydir ölüm? Cansız kalmak ve ebedi huzur.”

Ağır bir düşünce beynini zonklatıyordu. Bir kitapta gördüğü bir ilüstrasyon geldi aklına: Öfkeli fanatikler genç bir kadını bir atın kuyruğuna bağlamışlardı ve at taşlık bir arazide dörtnala koşarak kurbanını öldürüyordu. “Yazgı da beni böyle mi sürüklüyor?”

Sıkıntı nöbetini atlattıktan sonra ruhunun yaşadığı durumu anlamakta zorlanıyordu ve yeniden bir acıya bürünüyordu. Bazen, tıpkı çocukluğunda olduğu gibi, Tanrıya yalvarma isteği geçiyordu içinden. Ama duanın sözleri ona engel olmaktan başka bir işe yaramıyordu ve o da yazgısından şikayet etmeye, görünmez, fakat kendisine acıyan birileriyle yüksek sesle konuşmaya başlıyordu.

Aradan aylar geçti. Bir yıl dolmuştu. Anna dış görünüşünün nasıl olduğunu bile unutmaya başladı. Balolarda fotoğraf çektirdiği kıyafetler canlandı belleğinde. O zamanki ruh hali tamamen başkaydı. Su dolu kovada; yüz hatları kaymış, başı açık, hiç tanımadığı bir kadının suda titreyen yansısını görüyordu.

Tek kişilik hücreye alışmak mümkün değildir. Tahrip edicidir. Daha bir yara kapanmadan bir diğeri kanamaya başlar. Anna geçmişe ilişkin düşüncelerde yaşadı defalarca. Belleğini kocaman bir çuval gibi tersyüz edilip boşaltılmış gibi geliyordu ona. Ama düşünme yetisi onunla kalmıştı. Tutsağı çıldırmaktan bir tek bu kurtarıyordu. Düşünceler ve düşler kopmaz bir bütündü.

Bir gün Anna düşünceleriyle kale duvarlarının çok uzaklarına gittiğinde, onu çağırıp sanki başka birisi için dikilmiş gibi duran, biçimsiz ve kırışık elbiselerini eline tutuşturdular ve Sibirya’ya sürgün kararını okudular.

Bu bir bomba etkisi yapmıştı. Bu yenilik, bir şeyler yapma, birtakım girişimlerde bulunma gerekliliği karşısındaki dehşet, nihayet gerçekleşmiş olan arzusunun verdiği mutluluğu kat kat aşmıştı. Kendi kendine taş mezar adını verdiği hücreyi hüzünle terk etti. Dışarının gürültüsü ve aydınlığı ona sessizlik ve loşluktan daha da katlanılmaz geldi. Anna'nın başı dönüyor, midesi bulanıyordu. Ona sırtında 'karo ası' bulunan tutuklu gömleği giydirdiler. Ufukta kürek mahkûmluğu vardı. Kış olduğu için ve genelde, tutuklular kafilesi Sibirya'ya ancak ilkbaharda gönderildiğinden Anna'yı bir konvoyla Moskova'ya gönderdiler ve kafilenin oluşturulduğu Butırski Hapishanesine yerleştirdiler.

Büyük bir koridordaki aramadan sonra, kürek mahkûmunu avludan geçirip, idam edilmeden önce burada bulunmuş ünlü isyancı Pugaçov anısına Pugaçov Kulesi adı verilen kuleye yerleştirdiler. Dar, helezonik merdiven, katların üç alanını birbirine bağlıyordu. Asimetrik üçgen biçiminde hücre, sinir bozucu tonda sarı renge boyanmıştı. Pencere bir mangal gibi az ışık veriyordu fakat Anna'yı hapsettikleri taş mezardan sonra her şey ona muhteşem geliyordu. Daha aradan birkaç dakika geçmeden, Sibirya'ya gönderilmek için ilkbaharı bekleyen ve aynı yazgıyı paylaşan arkadaşlarıyla konuşmaya başladı. Kürek mahkûmu kadın sayısı yalnızca üçtü, diğerleri ise sürgünlerdi.

Anna'nın bir buçuk yıllık suskunluğu sona ermişti. Sonu gelmez gevezeliğinden ve sağlıksız coşkusundan çekindiği için karşılaştığı tutsaklarla doya doya konuşamıyordu. Hiç tanımadığı bu insanlara, kendisi, çocukları, ailesi hakkında her şeyi bir anda anlatıveriyordu. Onu, sözünü hiç kesmeden ve şefkatle, ağır bir hastayı dinler gibi dinliyorlardı. Bir iki hafta geçtikten sonra tutuklu kendisine gelmeye başladı. Hatta, zamanında eğitip ayakları üzerine diktiği, taşradan gelen kız kardeşleriyle görüşme izni aldı. Görüş üç kız kardeş için de zordu. Ama Anna ağlamadı ve hatta kendisine, annelerine bağlı olan iki genç kadını teselli etti. Görüş, yaptığı işten utanan, yumuşak huylu, yaşlı bir insan olan gardiyanın gözetiminde bir ofiste yapıldı.

"Neden burada ortalığı yasa boğdunuz?" dedi Anna zorlama bir soğuklukla. "Görüyor musunuz, diğerleri gülüyor, şakalaşıyor. İnsanlar her yerde yaşıyor. Burada da öyle. Önemli hiçbir şey olmadı ki. Sürgün, iyi insanlar olmadan çekilmez. Yüreğiniz temizse, nerede yaşadığınız önemli

değil doğrusu. Mutluluk, bir gölge gibi ardımızdan geliyor. Ama biz onu her zaman göremiyoruz."

"Aman tanrım, yoksa şişmanladın mı sen?" diye sordu kız kardeşlerden biri ve ağlamaya başladı. "Bu, yine de terörist olmaktan iyidir. Aneta, sen ki çocukluğunda tavuğun kesildiğini görünce tavuk eti yemezdin. Ailemizde senden daha iyi yüreklisi yoktu." Ve kız kardeşi yeniden gözyaşlarına boğuldu.

Akrabalarını rahatlatmak için onlardan sürekli yardım almaya razı oldu, hatta daha da ileri giderek çocuklarına göz kulak olmalarını istedi onlardan.

"Çevremizdeki erkekler, annelerini sevdikleri çocukları severler," dedi Anna hüzünle. "Kadın onlar için değerliyse, yabancı bir çocuğu bile kendi çocukları gibi severler. Artık İosif benden en azılı düşmanından daha fazla nefret ediyor, bu demektir ki, hiç farkında olmaksızın çocuklarımızdan usanabilir. Onları dadılarla, bakıcılarla kendisinden uzaklaştırabilir ve zavallılar sığıntı durumuna düşebilirler!"

"Ne diyorsun sen! Böyle düşünceleri aklına bile getirme. Aptallık bu! İosif Fyodoroviç çocuklarını sever: Ne de olsa onun çiftliğinin, firmasının mirasçıları," diyerek itiraz etti kız kardeşler, yine de yeğenlerine annelerini aratmayacaklarına yemin ettiler.

"Çocuklarımı derhal yanıma alırım, yeter ki açık mahkûmiyete geçeyim," dedi iç geçirerek.

Hücresine döndüğünde şiddetli bir kalp ağrısıyla yere yığıldı. Spazm bir yılan gibi kalbine sarılmış, oradan da boğazına sıçramış, Anna'yı boğmakla tehdit ediyordu. Özellikle de sabahları uyandığında ve hapiste olduğunun farkına vardığında başına geliyordu bu durum. Böyle anlarda Anna ölümü çağırıyordu. Ardından ağır bir uyku bilincini kapatıyordu.

Rüyasında tanımadığı insanların onu birilerinden sakladığını; gömleğinin yakası açık, göğsü kıllı, zift gibi simsiyah sakallı bir erkeğin kalabalığı yarıp havaya fırlayarak üzerine atladığını ve sivri bir bıçağı onun kalbine sapladığını gürüyordu.

"Neden bağırıyorsun, aklını mı kaçırdın yoksa?" diyerek ve omuzundan sarsarak bir gardiyan uyandırıyordu tutsağı.

“Beni öldürüyorlardı,” diye fısıldıyordu Anna utanarak.

“Korkma, bu duvarlar, Kurnetskiy köprüsündeki duvarlardan daha güvenli. Dört bir yanımız güvenlik görevlileriyle çevrili,” diyerek onu sakinleştirdi gardiyan.

Sürgünlerin gönderileceği zamana kadar Anna biraz düzeldi ama gözlerindeki endişe verici, sorularla dolu ifade hiç kaybolmadı. Fazla konuşma engelini aşmıştı, insanlarla aynı düzeyde olmaya ve acılı anlarında keşfettiklerini korumaya çalışıyordu.

Tutukluluk, insan ruhu için oldukça büyük bir sınamadır: Güçlüler daha da güçlenir, zayıflar yıkılır. Ama tek kişilik hücrenin demir kapısı yüzlerine kapananlar oradan girdikleri haliyle çıkamamışlardır.

Anna’nın yaşadığı dönemde Butırskaya hapishanesi, Rusya imparatorluğunun iki başkentinden birinde küçük bir aforoz edilmişler adasıydı. Devrimci Kızıl Haç ve akrabaları, düşünceleri adına kendilerini feda eden siyasal mahkûmların yaşam koşullarını kolaylaştırmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Kitaplar, yiyecekler ve ilaçlar titizlikle korunan nakil istasyonuna sürekli gönderiliyordu. İlkbahar yaklaştıkça tutukluların sayısı gitgide artıyordu. Birkaç istisna dışında, bunlar çoğunluğu gençlerden oluşan aydınlardı. Yaşlıların sayısı çok azdı. Anna üç işçiyle duvarlara vurma yöntemiyle konuşuyordu, onlardan ikisi kürek mahkûmu biri de sürgün olarak gidiyordu. İdari sürgünleri gıyaben yargılıyorlardı ve onlara yöneltilen suçlamalar genelde sağlam gerekçelere dayanmıyordu.

Zor bir dönemdi. ‘Çift başlı’ asık suratlı kartal tarafından korunan tahtta III. Aleksandr oturuyordu. Ülke darağacının gölgesinde inliyordu. Keyfi yönetimin ve katliamların sonu gelmiyordu; katledilenler arasında Çernişevskiy taraftarları, isyancılar ve öğrenciler vardı. Emekçilere ve öğrencilere karşı sürdürülen kovuşturmaların sayısı özellikle artıyordu. İnatçı bir geri kafalı, koyu bir gerici olan ve fırtınanın ancak işkence ve idamlarla durdurulabileceğine inanan Kont Dmitriy Tolstoy İçişleri Bakanı olmuştu.

Mücadele yine de durmuyordu; herhangi bir partiye uzak ancak Rusya’yı saran karşılıklı güvensizlik ve korkudan rahatsız olan insanlar bile,

Anayasa’nın ya Çar tarafından kabul edileceğini ya da onun elinden zorla alınacağını öngörüyorlardı. ‘Halkın İradesi’ son günlerini yaşıyordu. Örgütün en sağlam üyeleri idam edilmiş ya da yakalanıp Şlisselburg Kalesine kapatılmışlardı. Ama öldürülenlere karşı katlanılamaz bir acıma duyan ve öç alma arzusuyla yanıp tutuşan yeni kuşak isyancılar, keyfi yönetimle eşitsiz koşullarda bir mücadeleye tutuştular.

Anna darağacındaki acı sona soyunan genç kahramanların ardından gözyaşı döküyordu.

Hapishane yaşamının havası bambaşkaydı.

Butırskiy hapishanesindeki sosyalistlerden hiçbiri herhangi bir dine ait olmamalarına ve kökenleri itibariyle değişik inançlardan geliyor olmalarına karşın, ortaklaşa paskalya kutlamak için yaratılan ortamdan mutluluk duyuyorlardı. Kızılhaç üyeleri ve akrabaları o gün için tutuklulara yiyecek ve tatlı yağdırdılar. Kocaman kocaman paskalya çörekleri ve peynirli paskalya yiyecekleri iştah kabartıyordu. Vali, kürek mahkûmlarının ve idari sürgüne gönderileceklerin müfettiş yardımcısı gözetiminde ‘kutsal pazarı’ birlikte kutlamalarına izin verdi.

Anna daha önce herhangi bir topluluk içinde bundan daha içten ve daha hüzünlü olmamıştı. Sürgün mahkûmlarının duyguları daha da farklıydı. Görüşme mutluluğuna ayrılık acısı karışıveriyordu. İnsanlar birbirlerini hemen, belki de ebediyen kaybetmek üzere buluyorlar, nereden ortaya çıktığı belli olmayan armonika eşliğinde neşeli şarkılara, danslara karşın, kendilerinin tüm mutluluk hakları ellerinden alınmış birer köle oldukları düşüncesi onları terk etmiyordu. Erkeklerin ayaklarındaki zincirlerin sesi, kazınmış kafaları, siyah kollu ve sırtında siyah iskambil birlisi işareti taşıyan gri montları, hapishane kulesinin demir parmaklıkları arkasındaki eğlenceyi iç karartıcı ve uğursuz kılıyordu. Anna, Goya’nın, insanların acılarını ele alışıyla daima kendisini hayran bırakan tablolarını anımsamıştı. Mahkûmların ölgün yüzlerinde gölgeler arttıkça, onlara karşı şefkat dalgası da o denli büyüyordu onda.

Herkes kendinden söz etmek, tesadüfen doğmuş olan dostlukları pekiştirmek için acele acele konuşuyordu. ‘Lopatin Davası’ndan polis nezaretinde serbest sürgüne mahkûm olan genç bir öğrenci, birkaç gün önce vali yardımcısına başvurarak Marx’ın ‘Kapital’ini yanına alıp

alamayacağını sorduğunu anlatırken herkesin ilgi odağı oldu. “Başkasının kapitalini nasıl alabilirsiniz ki?” diye sormuştu şaşkın memur.

İçinde Anna’nın da bulunduğu kafile Mayıs’ta yola çıktı. Tutuklular hapishaneden gara yürüyerek götürüldüler. Yolda karşılarına çıkanlar durup onlara bakıyor ve acıyarak başlarını sallıyorlardı. İhtiyar kadınlar iç geçiriyor, hüzünlü mahkûmlar alayının ardından koşuyor, haç çıkarıyor ve muhafızlardan onlara sadaka verilmesine izin vermelerini rica ediyorlardı.

İstasyonlarda, kürek mahkûmlarını vagonlara yerleştirdiklerinde, sefil bir kadın, polis kordonunu yararak Anna ve arkadaşlarına birer kopek uzattı.

“Alın, zavallılar. Benim günahlarım için sadakamı alın,” diye ısrar ediyordu ve Anna mahcup mahcup metal parayı ‘uğur işareti olarak’ çizgili montunun cebine attı.

Tren hareket edince tutuklular bir disiplin içinde önce ‘Yermak’ı, ardından Ukraynaca ‘Oy orada, Tuna’nın ardında’ şarkılarını söylediler.

Anna’nın içine gitgide hüzün çöküyordu. Onu neler bekliyordu? Geleceğe nasıl katlanacaktı?

Sıcak, güneşin pırıl pırıl parladığı bir gün olmasına karşın, Anna soğuktan büzülüyordu. Kalbinin alt yanındaki spazm yeniden kendisini anımsatmıştı. Korkunçtu bu. Gece rüyasında kendisini çırılçıplak bir halde yüksek bir tepeden karın hiçbir zaman erimediği bir uçuruma düşerken görmüştü. Hareket etmezse donacaktı sanki, kayalıkların sivri doruklarına tırmanmaya başladı ama daha uçurumdan çıkamadan uyandı.

Nijniy Novgorod’da tüm kafileyi bir vapurun çekeceği mahkûmlar mavnasına bindirdiler. Perm’e kadar Volga ve Kama nehirlerinden geçeceklerdi. Yılın en iyi dönemiydi. İnci çiçekleri açmıştı. Doğanın sakinliği prangalıları boğuyordu. Anna’yı Perm’den demiryoluyla küçücük ama daha o zamanlar bile güçlü olan Ural kenti Yekaterinburg’a getirdiler. Mahkûmların geceyi geçirdikleri zindan rutubetli ve kirliydi. İlk Sibirya kenti olan Tümen’e kadar Anna tıklım tıklım insan dolu bir at arabasıyla gitti. At arabası engebeli yollarda uçuyordu adeta. Uralların ötesine bahar henüz gelmişti, ağaçlar yeni yeni yeşeriyordu, özellikle akşam üzeri hava açık ve temizdi.

Tümen’de aralarında üç kadının da bulunduğu birkaç kürek mahkûmu kafileden ayrıldı. Anna kendisini yeniden mavnada buldu. Kıyısında Tomsk kentinin bulunduğu Toma nehrine varmak için değişik nehirlerden üç bin verst aşarak ulaştı. İlkbaharda coşan Sibirya nehirlerinin her iki kıyısından da hüzünlü bir tablo çıkıyordu mahkûmların karşısına. Onlar Kuzey’e ilerledikçe karşılarına çıkan toprak daha soğuk ve çıplak oluyordu. Kürk tüccarları ve mubayacılar tarafından içirilip sarhoş edilen yerli halk, gür ormanda ara sıra karşılarına çıkıyordu. Römorklu vapur ve mavna yakıt almak için bazen kıyıya yanaşıyordu. Çok sayıda sürgünün bulunduğu Harım köyü, Anna üzerinde iç karartıcı bir etki yaratmıştı. Bir tarafa doğru eğilmiş, basık, ahşap izbelerde yaşayan insanların bitkin bir görünümü vardı.

Tomsk’ta Anna’yı, birkaç çürük barakadan oluşan nakil hapishanesine kapattılar. Kocaman kocaman fareler mahkûmlarla ekmek mücadelesi yapıyorlardı, tahtakuruları ranzaları sarmıştı. Burada binden fazla cinayet mahkûmu, siyasal mahkûmlarla yan yanaydı ve Anna kendisini ilk kez bataklığın içinde hissediyordu.

Alev alev yanan Çingene gözlü, kocaman yassı ağızlı, cinayetle yargılanan bir kız, yanındaki kanepeye oturmuş, kısık sesle:

“Kürek cezası çekeceksin hanım, on dört yıl, koskoca bir ömür. Para ver, senin yerine geçeyim. Benim tek bir yolum var: Uçurum. Sen ise, doğrusu, yaşamak istiyorsun. Ben uzun süre dışarıda kalamam, yeniden yakalarlar, oysa senin çocukların var.”

“Bana ne öneriyorsun?” diye sordu Anna heyecanla.

“Fazla bir şey istemem. Kırk ruble. Nasıl değişiklik yapıldığını biliyor musun?”

Anna, cinayet mahkûmlarının siyasal mahkûmların yerini alıp onların firarlarını kolaylaştırdıkları durumların olduğunu duymuştu. Ama hapishane yetkilileri sıkı önlemler alımışlardı, konvoy kimi getirdiğini ayrıntılı olarak biliyordu, dosyalarda tutukluların fotoğrafları vardı.

“Bu olanaksız,” diyerek reddetti Anna. “Bu, hem senin hem de benim için daha kötü olur.”

“Sen bir dene, hanımefendi. Her şey gizli kalacak. Burada sesi soluğu çıkmayan pisliğin biri var, onun için yaşamakla yaşamamak arasında bir fark yok. Boyu, saçları tıpkı sana benziyor. Boğazlarım o yılanı, senin elbiselerini giydiririm, tüm suratını öyle boyarım ki, öz annesi bile tanıyamaz. İşte şu kuyuya fırlatırım. Varsın çıkarsınlar. Sen ise çoktan uzaklaşmış olacaksın. Sağlam bir iş. Güya, bir cinayet mahkûmu, bir siyasal mahkûmu öldürmüş olur.”

Anna fenalaştığını hissediyordu. Genç hükümlünün bir sülük gibi hareket eden parmaklarından gözlerini alamıyordu.

“Git başımdan,” dedi Anna. “Çirkeflik senin ruhunda var. Böyle bir şeyi asla yapmam. Yerime kimseyi aramıyorum. Kürekse kürek.”

“Burayı kendi evin mi sandın. Her ne olursa olsun bana para ver. Sigara içeceğim, sıkılıyorum,” diyerek geri adım atmadı kız.

Anna yalnız kalabilmek için ona bir ruble verdi.

“Alış canım bunlara. Biz Kara’ya seninle gideceğiz. Kader ortağıyız artık. Ama üzülme. Sana yardım ederim. Beni burada tanımayan yok. Unutma, iyiliğin karşılığını on kez, kötülüğün karşılığını yüz kez veririm.”

Leş gibi kokan küçücük koğuşta, iki katlı ranzalarda ve altında, yerde kadınlar yatıyordu. Anna onların bitkin yüzlerine dehşetle bakıyordu. Böylesine mutsuz, fiziksel ve ruhsal olarak sakat insanlar topluluğu, büyük bir kentin barakalarında görülebilirdi ancak. Kocaman açtıkları ağızlarıyla havayı yutuyorlar, horluyorlar, koşuşturuyorlar, çığlık atıyorlar, kabusların etkisiyle işkence çekiyorlardı. Yalnızca çok sakin, mutlu, sağlıklı insanlar uykularında çekicidir. Uyuyan çocukların güzelliği bambaşkadır. Geçen yıllar, hastalıklar, acılar insanların yüzünde silinmez izler bırakır. Ve uyku, onlara canlılık vermek için gelen bir ilkbahar değildir.

Anna bir efsaneyi anımsadı. Efsaneye göre; Buda sıcak bir gecede, esirlerini uyurken görünce, onların acılı yüzlerinden öylesine etkilenmiş ki yıllarca insanlardan uzak durmuş.

Mahkûmlar kafilesi, belirlenen yere bir taygadan yürüyerek varmak zorunda kalınca işkence başladı. Bir avuç siyasal sürgün, katiller, hırsızlar,

serseri denen ama çok küçük kazançlar karşılığında suçun her türlüsünü düşünebilen adi mahkûmlar kalabalığı arasında kaybolup gidiyordu.

Anna, uzun süre kaldığı tek kişilik hücresinde yaptığı gibi, yaklaşan eziyetler önünde kendisini yeniden zayıf hissediyordu; ayakta kalmasına, yaşamasına yardımcı olacak gücü aramaya başladı.

***

Ne Marx ne de Engels hiçbir zaman yalnız kalmamıştı. Gerçek anlamda büyük insanlar, yüce duygular aşılayan insanlardır. Her ikisi de, düşmanlarda öfke uyandırırken, dava yoldaşlarında ve sempatizanlarda, başkalarını değerlendirmede bağımsız davranabilenlerde bağlılığı ve sevgiyi görmüşlerdi.

Karl ve Friedrich'in etrafında sağlam bir savaşçılar safı kurulmuştu. Daha kırklı yıllarda artık iyice yaşlanmış olan Metternich'in, kalemleri ateş saçan iki genç bilim adamına ilişkin verilen raporları endişeyle dinlenmiş olması bir rastlantı değildi. Basiretli Bismarck da bu iki devin gücünün farkına varmıştı. 1848 devriminde Marx tarafından yönetilen 'Yeni Ren Gazetesi', Bismarck'ın bir kahraman olduğunu iddia eden gerici 'Prusya Gazetesi' ile savaşıyordu. Prusyalı derebeylerinin önderi bu kapışmayı ve kendi yenilgisini unutmamıştı; Marx'ı her fırsatta işbirliğine çekmek istiyordu. Enternasyonal yılları, 'Kapital'in ortaya çıkması, Paris Komünü günleri, Marx ve Engels'in isimlerini tüm dünyaya duyurmuştu. Avrupa'da ve Amerika'da çoğunlukla saçma sapan şeyler yazıyorlar, onları takip ediyorlardı.

Engels, dostunun ölümünden sonra uluslararası sosyalist işçi hareketini tek başına yönetiyordu. Dostlarına ve davasına sıkı sıkıya bağlılık onun karakteristik tavrıydı. Böyle bir özellik ancak cesur ve temiz ruhlara özgüdür. Engels, güvendiği, yan yana mücadele ettiği hiç kimseyi asla unutmuyor ve zor durumda bırakmıyordu. Ona yakın insanlar arasında Bavyera Pfalz kökenli ve gençliğinden bu yana Almanya'daki politik mücadelenin içinde yer alan Johann Philipp Becker de vardı. Yüzyılın başında Becker, İsviçre kantonlarında demokrasi ve özgürlük savunucularının yanında mücadele etmişti. Daha sonraları Garibaldi müfrezelerine yardım götürmeye çabalamış, Marsilya'ya giderek gönüllüler toplamış ve Roma Cumhuriyetini kurtarmaya gitmek için gemi kiralamıştı. Fakat limandan çıkma riskine girmesi durumunda geminin batırılacağı konusunda Becker'i uyardılar. Bu sırada Almanya'da devrim başladı ve Kuzey'e döndü.

Becker, özellikle Baden-Pfalz askeri hareketinde oldukça ünlendi. İri yarı, pehlivan yapılı, uzun morumsu siyah sakallı, ateş gibi parlayan gözleriyle

güçlü atı üzerinde Becker bir masal şövalyesini andırıyordu.

Engels'e göre, Baden'de Becker, diğer komutanlarla kıyaslanamaz yararlılıkta işler başarmıştı. O, askerin kendisine yabancı olmayan ruhunu okuyordu ve silah arkadaşı bunu hissediyordu. Askerleri şakalarıyla nasıl cesaretlendireceğini, ikna edeceğini, esinlendireceğini biliyordu. Gelişigüzel toplanmış, eğitilmemiş halk ordusu onun için anlaşılır ve yakındı. Disiplinli, düzenli ordu okullarında eğitim gören subayların çaresizlikten şaşırdıkları, öfkelendikleri yerde Becker kendini gösteriyordu. Onun birliğindeki başeğmez gönüllüler geri adım atmak şöyle dursun, açık arazide cesaretle saldırıya geçerek iyi eğitimli Prusya birliklerine karşı başarıyla çarpışıyorlardı. Becker savaş sanatında gerçekten de yetenekliydi. Gücü yalnızca cesaretinden, yaratıcılığından ve zekasından değil, derin inancından da kaynaklanıyordu. Gerçek anlamda sağlam bir ruhun olağanüstü sakinliğiyle, çevresindekileri etkileyip korkusuzluk örneği sergileyerek, yeterli silahlarla donatılamamış eğitimsiz askerleri, erbaşları devrimin savunulması uğruna kahramanlık göstermeye esinlendirebiliyordu.

Bu askerler, kendilerinden sayısal olarak oldukça kalabalık ve tok krallık ordusuyla denk olmayan güçler mücadelesinde büyük yararlılıklar gösterdiler. Kırk sekiz saat içinde Becker'in askerleri, gerilla ordusunun geri birlikleri olarak seksen kilometre ilerlediler. Bu, ünlü bir komutana yaraşır şanlı bir yürüyüştü. Gece geç vakit Becker kendi birliğini düşman hatlarından başarıyla geçirdi. Sabahleyin askerleri saldırıya geçtiler ve böylelikle de geri çekilmiş birliklere yardım ettiler.

Devrim ordusunun geri çekilmesi ve İsviçre topraklarına geçmesi teoride pek de güçlü olmayan, mantığından çok yüreğiyle yaşayan isyancıyı pek çok konuda düşünmeye zorladı. Becker'i iyi tanıyan Engels onun hakkında: "Duygularıyla komünistti, bilinçli komünist oldu," diyordu. Becker, burjuvazinin her yerde gerici partilerin çekirdeği olduğunu anlamıştı.

Gerçekten devrimci olan yalnızca proletaryaydı.

1860 yılında İtalyan hükümeti Becker'e, albay rütbesi, büyük paralar, ufuktaki savaş için kurması gereken lejyonerler ordusunun komutanlığını önermişti; proleter komutan kendisini halk için değil, güçlenen monarşinin

çıkarları için kullanmak isteyenlerin önerisini reddetti. Becker krallarla hiçbir ortaklığa girmek istemiyordu.

Fiziken ve ruhen güçlü, her zaman dengeli ve yaşam sevgisiyle dolu Alman komünist, Uluslararası İşçiler Birliği'nin önde gelen yetkililerinden biri oldu. Alışılmış yılmazlığı ve ısrarcılığıyla artık anarşistlerle mücadele etmeye başlamış ve bu amaçla da Roman İsviçresinin Alman emekçilerini bir çatı altında toplamıştı. Lahey Kongresi'nde, Enternasyonal içinde haince çıban başı olup çıkan Bakunin'in maskesini düşürenlerle birlikte olmuştu.

Marx ve Engels eski savaşçıya saygı duyuyor ve onunla aralarındaki güçlü bağı sürekli canlı tutuyorlardı. Ama sürgün yaşamı kolay geçmemişti. Uzun süre fırça yapım ustası olarak çalışmış, Engels ona parasal yardımda bulunmuştu.

Johann Philipp Becker yetmiş yedi yaşında, fırtınalı gençliğinin geçtiği yerlere gitmeye karar verdi. İsviçre'den Pfalz ve Baden'e geldi, devrim savaşçılarının kanıyla sulanmış topraklara yüz sürdü ve yine öyle uzun boylu, sakallı ama artık Mikelenj'ın Musasını andırırcasına saçları tamamen ağarmış olarak Londra'da Engels'i ziyarete gitti. Bu, dostların doya doya söyleşebildikleri iki mutlu haftaydı. Onların sohbetine bazen Lessner, ayrıca Marx ailesinden gençler de katılıyordu. Becker üç kuşağı içine alan kurtuluş savaşının katılımcısı, 19. yüzyıldaki tüm devrimlerin canlı tarihiydi.

Napolyon'un yenilgiye uğradığı 1814 yılında Almanya'dan geçen Rus Kazaklarını anımsıyordu, ispiyoncu yazar Kotsebu'yu öldüren Land'ın idam edilişini görmüş ve yaşamı boyunca despotizmle mücadele etmişti.

"Evet ihtiyar dostum," diyordu ona Engels, "sen elimizde kalan tek devrimci Alman generalsin."

Geçkin yaşına karşın övüldüğünde hâlâ utanç belirtiler gösteren Becker bu yargıyı protesto etti ve yarı ciddi:

"Bizdeki tek general sensin, Friedrich. Bu, Marx ve tüm parti tarafından kabul edildi, ben ise askeri teoride hiçbir şey üretmeyen bir taktisyendim. Bir zamanlar taç düşkünü İtalyan hükümeti tarafından önerilen albaylık rütbesini reddettim. Bu unvanı ancak senin elinden kabul ederim."

Engels Becker'in yaşlılığına açık açık hayranlıkla bakıyor ve onu düşünürken sevecenlik hissediyordu: "Bu ender insan fiziksel ve ruhsal olarak o denli uyumlu ki, kendisini doğru yolda götüren doğal içgüdüleriyle hareket edebilirdi. Ve, seksen yaşına yaklaşırken, tıpkı gençliğinde olduğu gibi, hareketin ilk saflarında dimdik ayakları üstünde duruyordu. O, hiçbir zaman unutulmaz 1848 yılının pek çok 'ciddi' cumhuriyetçisi gibi karamsar ideoloji cahili olmadı. Neşeli Pfalz'ın yaşam sevinciyle dolu evladı, yapmacık tavırlar takınmaması, şarabı, kadınları ve şarkıları en az diğerleri kadar sevmesiyle benim için ne kadar da değerli."

Becker ölüme daha uzun süre karşı koyacakmış gibi görünüyordu. Ama İngiltere'den Cenevre'ye gitmesinin üzerinden iki ay geçmişti ki beyaz bir telgraf kağıdı Engels'e eski dostunun artık hayatta olmadığını bildirdi.

***

“Günümüzde yönetim sanatı putperestlik nutukları üzerine kurulu. Bir vahşi, taştan ve ağaçtan yapılan putlara tapardı; çağdaş insan ise etten-kemikten yapılmış idollere tapıyor. Tek tek ve topluca, yaratmaktan yorulmadığımız bir sürü idolle kuşatılıyoruz; daha sonra da onların nereden başımıza çıktıklarına şaşırıyoruz. Doğrusu, Moloch, özellikle bu türün en korkunç ürünüydü.”

Shaw bunu söyler söylemez basık koltuktan adeta fırladı ve Ellen Terry’nin küçük misafir odasında volta atmaya başladı. Hafif, ince, uzundu ve gözü hep yükseklerdeydi. Oldukça açık renkli ipeksi saçları şaşırtıcı kafasında kâh sarı, kâh pembe bir görünüm alıyordu. Kumral sakalı ve tarak değmemiş bıyıkları, kenarları yukarı kalkık ağzındaki gülüşü gizleyemiyordu. Çökmüş, duru, aydınlık gözleri kıvılcım saçıyordu.

“Duyarlı, iyi yürekli ve son derece yetenekli bir insan,” diye düşünüyordu Ellen Terry. “Kaba bir köylü yüzü var, burnu ise gelişigüzel yoğrulmuş bir hamur topağı. Bu yüzde öne çıkan, güzel çıkık alın. Olağanüstü bir insan. Onun yanında akıllı ve daha insancıl oluyor insan.”

Bernard Shaw ise İngiltere’nin büyük aktörü Henry Irving’ten, onun ‘Lyceum Tiyatrosu’nda Macbeth rolünü oynayışından söz ediyordu.

“Irving, benim bildiğim Macbeth’lerin en mükemmeli. Rolünü kuru bir akılla değil, sezgileriyle kavramış.”

“Evet, onun oyunu iyi ama benim için yine de Hamlet daha değerli,” diye itiraz etti Terry.

Shaw çevik bir hareketle ona döndü ancak bir şey söylemedi.

Hizmetçi kadın kapı örtüsünün arasından belirerek;

“Bay Henry Irving,” dedi ve hemen kayboldu.

Odaya kolalanmış yakalı bir gömlek ve açık renkli yeleğinin üzerine zarif bir şeritle süslenmiş kısa mont giymiş, orta yaşlarda, geniş omuzlu, heybetli bir adam girdi. Geniş atlas kravatına iğnelediği pırlantası parlıyordu. Dar pantolonu vücudunun ve uzun bacaklarının kusursuz hatlarını ortaya

çıkarıyordu. Ama bir binicinin ya da dansçının imrenebileceği figürü değildi tek dikkat çekici olan. Tiyatronun taçsız kralının gerçek bir sanat yapıtı gibi unutulmaz bir yüzü vardı: Aşağıya doğru sivrilen, herhangi bir fazlalığı olmayan, elastik, solgun-donuk derili, özenle çizilmiş bir ağız ve güzel bir burun. Düzgün kaşlar, yuvarları aşağıya doğru bakan gözler, taranmış beyaz saçlarla kaplı kısa ama dar bir alın bu sıra dışı görünümünde herhangi bir değişiklik yapamaz ya da yeni bir şey ekleyemezdi. Irving ‘Picwick Kulübü’nden Notlar’ın kahramanı Jingle’a, Shakespeare’in Shylock’una, Hamlet’ine ve diğer birçok tipe her zaman başarıyla ve kolaylıkla dönüşebiliyordu.

“Değerli Henry, Bay Shaw daha şimdi sizin Macbeth yorumunuzu övüyordu.”

“Pek çok gedikli eleştirmenin benden memnun olmadığı bir durumda o, yalnızca bir cesaret değil, gerçek anlamda bir anlayış örneği de sergilemiş. Ben Macbeth’te şanslı olduğuma inanıyorum. En iyi oynadığı rolü aktörden başka kim bilebilir ki?”

“Kadınlar ve sanatçılar kendi meziyetlerini ve eksik yönlerini her zaman kabul ederler,” dedi Terry, biraz büzülüp çiçeklerle süslenmiş şalını omzuna attı ve konuşmasını sürdürdü: “Irving’in düş gücü, onun en büyük düşmanı. Bu düş gücünün karşısında kendisini suçlayarak olanaksızı başarmaya çalışıyor, yaptıklarından hiçbir zaman memnun kalmıyor ve bu nedenle acı çekiyor.”

“Haklısın, Ellen. Düş gücü, bir çölde aldatıcı bir görüntünün cezbettiği bir yolcu gibi, düşmedikçe bizi kovalayan bir kamçıdır.”

“Ama son perdedeki Macbeth bir serap değil, Bay Irving, bir gerçeklik. Kısacası siz her jestiniz, her mimiğinizle seyirciyi hayretler içinde bırakıyorsunuz. Sizin monoloğunuzu duyan kişi, büyüsünden kurtulamaz.”

“Sen insanlar içinde yüz yüze gelmekten kaçtığım tek kişisin.”

“Çarpışma ve yenilgi sonrası tüm sahne bizi kaderciliğe sürüklüyor. Siz, yazgının ve yalnızca yazgının dünyayı ve insanları yöneteceğini söylemek istiyorsunuz. Güçlü Macbeth mahkûm. Sizin felsefeniz böyle. Buna katılmayabiliriz ama bu çok inandırıcı. Bay Irving, şüphe yok ki siz bir mistiksiniz.”

“Siz yalnızca zehir dilli değil, iyi bir gözlemcisiniz de,” dedi aktris şaşkınlıkla. “Henry gerçekten de gizemli, doğa üstü şeylere kaptırmış kendisini. Ben ise her türlü saçmalıktan kaçınırım. Lady Macbeth’i benim değil, onun oynaması gerekirdi. O kadar çok sihirbazlığın yapıldığı çılgınlık sahnesinde, mükemmel oynardı.”

“Sevgili Ellen bu role karakterinizin uygun olduğunu size defalarca belirttim,” dedi Irving hafifçe gülümseyerek ve ayağa kalkarak vedalaştı. Shakespeare piyesinin temsilindeki ayrıntıları bir kez daha gözden geçirmek için Edinburgh’a gideceğinden treni kaçırmamaya çalışıyordu.

O çıkınca Terry:

“Irving’in piyes üzerine çalışmaya yoğunlaştığında yorgunluğa yüz vermediğini bilir misiniz! Shakespeare’i ondan daha iyi bilen yoktur. Ben onunla Macbeth’in geçtiği yerleri gezdim. Biz o zaman İskoçya’yı karış karış dolaştık. ‘Yanmış bozkırı’ aradık. Anımsarsınız herhalde? Bozkırın yerine karşımızda ender güzellikte, çiçek açmış patates tarlası bulduk. Buranın yangından sonra nasıl görünebileceğini kendimiz tahmin etmek zorunda kaldık.”

Ellen Terry, Shaw’a dekorasyon ve kostüm çizimlerini gösterdi. İlk kez zaptedilmez, şöhret düşkünü Lady Macbeth rolünü oynayacaktı. Shaw parlak kızıl renkte bir peruk, yeşil böceklerle işlenmiş kostüm, Rafaelcilerin çok sevdiği kuru yosun ve soluk çimen rengi bir şal gördü.

“Sahne aydınlatması sanki çeşitli renkte vitraylar arasından yapılıyormuş gibi olacak, kostümlerin hatları uzun, renkler ise Rossetti’nin tablolarındaki gibi olacak,” diye açıklamalar yapıyordu Terry. Kendisini gitgide kaptırarak sürdürdü konuşmasını: “Oyundaki gizem muhteşem. Her şey, hatta bir mendilin elinden düşüşü, giyimin şiirsellik içermeli yoksa seyirci oyundan soğur, temsile katılamaz. Bir sanatçının en iyi oyunu, ilk buluşması gibi anımsadığı oyundur. Dram görsel ve işitsel olarak akıl ve yüreği tutsak almalı. İşte ancak o zaman Apollon’un takdirini kazanır.”

Ellen Terry yüreğe seslenen bu konuşmayı yaparken o kadar içtendi ki, bu konuşmalar, yapmacık tavırlara karşı son derece duyarlı olan Shaw’da bile hiçbir öfke uyandırmadı. Bu olağanüstü kadındaki her şey onda hayranlık ve saygı uyandırıyordu. Genç edebiyatçı büyük aktristen ayrılırken, dostça

kabulden cesaret alarak dram sanatıyla ilgilenip ilgilenmeme konusunda düşünmeye başlamıştı. Bu tarzdan ne kadar korkuyorsa bir o kadar da sürükleyici buluyor, sürükleyici bulduğu için de kendisini kaptırıyordu. Genelde diğer mesleki başarısızlıklara sakin, alaycı yaklaşan Shaw'a tiyatrodaki başarısızlık yıkıcı geliyordu.

Yergi ve güldürünün koruyucu maskesi altında onun çok duygulu ve yufka yüreği gizliydi. Mezbahayı gördüğü 25 yaşından sonra vejetaryen olmuştu. Kadınların gözyaşlarına ve çocukların ağlamalarına kesinlikle dayanamazdı. İşçi sınıfına duyduğu acıma hissi, onu sosyal başkaldırıya sürüklemişti ama özgürlük ve adalet adına da olsa, her türlü güç kullanımından korkuyordu.

Aynı görüşte olduğu insanların kurnaz ağırkanlılığına sık sık öfkelense de bir Fabiancı olarak kaldı. O yıllarda Britanya Müzesi'nin okuma salonunda 'Kapital'i okudu ve Karl Marx'ın dehasına hayran kaldı. Bu konuda bir makale yazdı ve bu denli sağlam görüşler sistemini oluşturan dev akıl karşısında duyduğu hayranlığı hep korudu. Ama bunu kavrayıp ekonomi üzerine teorik açıdan tek doğru bilim olarak kabul etmesine karşın, korkusu yüzünden Marksizmin felsefesi ve taktiğinden uzak durdu. Kendi tahminlerine göre, yıkımı da beraberinde getirebilecek bir fırtınadan korkuyordu.

Anlaşılması güç biri olan Shaw, Henry Irving'le benzerlikler taşıyordu. Gerçek bir sanatçı olarak renklerin nabzını tutabiliyor ve kendi düşünde yarattığı bir cennete özlem duyuyordu. Sınırsız bir düş gücüne sahipti ve bu düş gücü, onu her şeyi bilme, öğrenme isteğinin yaratacağı tehlikeden sık sık koruyor, bakir ve temiz kılıyordu.

"Can sıkıntısından herhangi bir kadının çevresinde dönmeye başlarsam neler olacağını tahmin etmek pek de güç değil," diye geçiriyordu içinden. Çeşitli tablolar beyninden bir şerit hızıyla geçiyordu. Düşüncesinde bu tabloları seslendiriyor ve eninde sonunda kahkahaya boğuluyordu. Shaw olası temanın gelişimini adım adım izliyordu ve her şey, uygulamaya kalktığında olabileceklerden kat kat daha ilginç ve eğlenceliydi. Aynı şekilde, seyahat etmek için can atıyordu. Onun kendine özgü, henüz dokunulmamış fantezileri vardı ve kendisini tüm dünyayı dolaşan, tüm engelleri aşan, serüvenlerden ve tanışıklıklardan haz duyan ama tüm bunları Londra sınırları dışına çıkmadan yapan birisi olarak düşlüyordu. Göz göre

göre düş kırıklığına uğramak istemiyordu; bilgisini büyük bir gayretle genişleterek, İngiltere’nin dev başkentinde değişik sınıflardan insanlarla karşılaşarak düşünce ve düşlerinin tadını çıkarıyordu. Bu çok yönlü mekanda sevgi ve özenle yazdığı ilk piyesi için kahramanlar da buldu.

Bernard Shaw, Aveling’lerle sık sık buluşuyordu. Kendisinde var olan iç yalınlığı ve açık yürekliliği hissettiği Eleanor’dan çok hoşlanıyordu ama Aveling’i tatsız buluyordu.

Dublinli iki İrlandalı birbirlerine yabancıydılar. Shaw mükemmel ruhsal ve fiziksel sağlığıyla ön plana çıkıyor, hiçbir zaman yalan konuşmuyor, düşüncelerde ve duygularda derinliği seviyordu. Aveling sinirli, dengesiz, sık sık kaçamak yanıtlarla yetinen, hatta kendisine bile yalan söyleyen, olaylara yüzeysel bakan bir insandı. Aslında basit, hesaplı bir insan olmasına karşın karmaşık, heyecanlı bir kişiliğe sahip biriymiş gibi görünmeye çalışıyor, Shaw’un bilgece zekasını bir şarlatanlık olarak nitelendirerek ona tepeden bakıyordu. Tussy ve Engels’in tumturaklı söz düşkünlüğünden nefret ettiklerini bildiğinden, bir çocuk kadar saf, içten bir insan olarak anılmaya yelteniyordu. Zayıf karakterli pek çok insan gibi, bazen kendisinin doğuştan böyle olduğuna inanıyordu. Ama bu rol onu çoğunlukla usandırıyor ve öfkelendiriyordu. O, her şöhret düşkününün kalbini okşayan pohpohlamaları seviyordu. Bohemler, ikinci sınıf aktrisler ve başarısız edebiyatçılar arasında kendisini, Tussy ve dostlarının ortamında olduğundan daha fazla tatmin olmuş buluyordu.

Shaw’un yazdıklarını ve yaptıklarını izleyen Engels, kuşku götürmez yeteneğinden ötürü yavaş yavaş ona sempati duymaya başladı. Shaw’un Fabianlar topluluğuna bağlılığı ve onun proletaryanın güç mücadelesi dönemindeki gözle görülür bocalaması, işte bu nedenle üzüntü vericiydi.

***

Evlilik yaşamı Tussy'ye mutluluk getirmemişti. Tüm egoistler gibi, Aveling de karısının onurunu kırıyordu: Gereksiz çekişmeleriyle ona baskı yapıyor, uzun süre eve gelmeyerek, düzenbazlık yaparak, yalan konuşarak onu üzüyordu. Sevgiye değer vermeyen biri tarafından sevgi dolu ve sadık bir insana verilen acıların sonu gelmiyordu.

Genç gazetecinin şikayetleri çok fazlaydı, çok az para kazanmaktan yakınıyordu. Eleanor, çevirileriyle, yazınsal çalışmalarıyla, vargücüyle daha fazla para kazanmaya çalışıyordu. Ancak bunda başarılı olamıyordu her zaman. Engels'e başvurmayı kesinlikle reddediyordu. Aveling ise tesadüfen tanıştığı insanlardan borç almaktan utanmıyor, güya onun piyeslerine hak ettiği değeri vermeyen eleştirmenlerle kapışıyor, skandallar çıkarıyordu. Kocasının serserice çıkışlarını yatıştırmak Eleanor'a düşüyordu. Aveling parasal sıkıntılardan dolayı bunalıma girdiğinde onu bir anne özeniyle yatıştırmaya, cesaretlendirmeye çalışıyordu.

"Ah Tussy, sen, Whitechapel ve East-End'de eğittiğin insanlar gibi yoksulluk içinde yaşamaya hazır mısın? Onlar gibi yiyebilir, giyinebilir, konfor ve eğlenceden mahrum kalmayı göze alabilir misin? Ben de sosyalizmin ilerlemesi için senden geri kalmıyorum ama özellikle de bu nedenle, senin gibi küçük şeylerle yetinemem. Yalnızca insanlar, yalnızca mücadele uğruna seçtiğin yaşam kadını güzelleştirmiyor. Bana gelince, ne yazık ki, güzellikten yanayım. Aynada kendine bak! Yaşlanıyorsun ve bozuluyorsun, kadınlığını yitiriyorsun," diyerek sitem ediyordu Aveling.

Topu topu otuzun biraz üzerinde olan Eleanor kendisini suçlu hissediyordu. O, kocasını yatıştırmaya çalıştıkça kocası daha da kaprisli oluyordu. Sanki şımarık bir çocuk, uysal ve sevecen bir anneye işkence ediyordu. Aveling'in vurdumduymazlığı, karısıyla baş başa kaldığında özleyen bakışı ve onun topluluk içindeki canlılığı genç kadının dengesini bozuyordu. Kocasının sevgisini kazanmak için her zaman nefret ettiği değişik tezgahlar yardımıyla mücadele etmeyecek kadar gururlu, toplumda yeri olan, dürüst bir insandı.

Bazen çok küçük görünen ve erkeğin kadını tam kalbinden yaraladığı kırgınlıklar vardır. Bu kırgınlıklar, zorlukla görülen çatlaklar gibidir ancak

zamanla bir taşı dahi parçalayabilecek güçtedirler. Aveling, başkalarının fark edemediği biçimde kaşla göz arasında Tussy'yi kırıyordu. Bu bazen iğrenç şekilde surat asma, bazen Tussy kıyafet değiştirip onu kapı eşiğinde karşılarken aşağılayıcı dikkatsizlik, bazen de adını çağırmaksızın ona seslenirken kullandığı kaba bir söz ya da hitaptı.

Bir akşam Edward özellikle hoşnutsuz ve kaprisliydi.

"Neden bana yine kravat aldın?" diyordu. "Sen bir erkeğe neyin gerekli olduğunu anlamıyorsun. Yine boşa harcanan para!"

Eleanor sipariş aldığı bir çeviri üzerinde çalışıyordu ve hiç yanıt vermedi.

"Bugün Özgür Tiyatro'dan aktris Bayan Percy'yi gördüm," diye sürdürdü konuşmasını, karısının kendisi için büyük bir özenle seçtiği öfke kaynağı kravatı bir tarafa fırlatarak. "Burnu ne hoş. Kleopatra gibi. Seninkiyle kıyaslanamaz bile! Zavallı, burnunun biçimi yüzünden çok rahatsız olmuşsundur."

Akşam yemeğinde Tussy'nin sakin ve her zaman olduğu gibi güleryüzlü olduğunu gören Edward öfkeyle:

"Sen yemeği amma biçimsiz yiyorsun. Bağışla ama benim iştahım kaçıyor."

Birkaç dakika sonra giyindi ve alelacele evden çıktı.

Tussy, sık sık olduğu gibi, bir yığın kitapla ve evde sessizce dolaşan çok sevdiği siyah kedileriyle baş başa kaldı. İçini karartan düşüncelerden uzaklaşmak için Marx ailesinin çok sevdiği şair Robert Browning'in bir kitabını çekti raftan.

Eleanor, Browning'in eşsiz şiiri 'Hamelin'in Kavalcısı'nı anımsadı.

Şömineyi yaktı ve gizemli cildi açtı. Browning büyük ve zor bir şairle, geniş yürekli ve güçlü iradeli insanı bir araya getirmişti. Bir yazar özellikle böyle olmalıdır. Yalnızca yapıtı değil, onun tüm yaşamı insanlara nasıl davranılması gerektiğini öğretir:

> ... Özel bir yeteneğim var benim:
> Büyüleyici gücüyle gizemli çekiciliğin

Yürüyen, yüzen, uçan ne varsa
Dağlarda ya da denizde yaşayan
Her canlı varlığı
Sürükleyebilirim ardımdan.
Ama sıklıkla da ben
Bizi felakete sürükleyen
Her türlü alçağı götürürüm ardımdan:
Yılanları, örümcekleri çağırırım bir ıslıkla,
Ve insanlar beni fareli köyün kavalcısı
Olarak adlandırırlar.

Hüzünlü bir gülümseme uzun süre durdu Tussy'nin yüzünde. Gelecekteki kırışıklıkların bir başlangıcı olarak burun kanatlarıyla üst dudağı arasındaki hafif çizgiler sevimli, genç yüzüne oturmuştu artık.

Robert Browning'in adı, 1846 yılında evlendiği Elizabeth Barrett'in adıyla iç içeydi hep. Güzel geçen on beş yılın sonunda karısını Venedik'te toprağa vermişti.

Onların aşkı birçok öyküye ve piyese konu olmuştu.

Elizabeth uzun yıllar tedavisi olanaksız bir hastalık yüzünden yatağa mahkûmdu. Zengin, sofu ve despot tüccar Barrett, kızını acımasız bir şekilde itaate zorlamıştı. Browning'le tanıştığında Elizabeth kırk yaşındaydı. Günlerini okuyarak geçiriyor ve şiir yazıyordu. Yaşamı yalnızca yüreğinin ve düşüncelerinin keskin sezgileri sayesinde tanıyarak fabrikalara satılan küçük köleler, ağır işler ve açlık yüzünden ölen çocuklar üzerine şiir yazan ilk insandı. Onun yapıtı 'Çocukların Ağlayışı' yine aynı yıllarda yazılan Beecher-Stowe'un 'Tom Amcanın Kulübesi' gibi tüm dünyayı sarsmıştı. Ve uzak Rusya'da, büyük Rus, demokrat şair N. A. Nekrassov 'Çağdaş' dergisinin sayfalarında bu şiirin çevirisini yayımladı.

Yaşamla mücadele ölen insanların
Beddualarını dinlerken kayıtsızca
Duyuyor musunuz kardeşler,
Onlar için sessizce ağlayışını

Ve şikayetlerini çocukların
‘Çocukluğun altın çağında
tüm canlılar mutlu yaşar
Coşkulu geçen çocukluktan
Eğlenceyle, mutlulukla payını alır
Çalışmadan.’
Bir tek onlara nasip olmuyordu
Doyasıya gezmek altın sarısı tarlalarda;
Bütün gün fabrikalarda tekerlekleri
Döndürüyor, döndürüyor, döndürüyorlar!
Yararı yok ağlamanın, yakarmanın;
Tekerlekler duymuyor, acımıyor;
Öl istersen, lanet olası dönüyor,
Öl istersen; gıcırdıyor, gıcırdıyor, gıcırdıyor!
Nerede biz yorgunluk tutsaklarına
Eğlenmek, hoplayıp zıplamak,
Şimdi salsalardı bizi tarlalara
Yığılır uyurduk otların üzerinde.

Robert Browning ve Elizabeth Barrett birbirlerini bulunca daha ilk buluşmalarında, ortak mutluluklarının nerede olduğunu anladılar. Ama yarı sakat kızın babasının, onun yoksul bir şairle evlenmesine razı olması söz konusu bile edilemezdi.

Kendisinden epeyce genç olan sevgilisine yük olacağını anlayan Elizabeth baba evinden kaçma kararını hemen verememişti. Ama aşkın mucizesi burada da gerçekleşti.

Ruhen ve fiziken sağlıklı Browning, beslediği yüce duygunun gücüyle kendisine inanmış olan Elizabeth’e sağlıklı olduğu inancını aşılamayı başardı. Önceden hiç ayak üstü duramamış olan kadın hiç beklenmeksizin yürümeye başladı. Babasının iç karartıcı, boğucu evini gizlice terk etti ve güneşe çıktı, insanların arasına karıştı, sanata kavuştu.

İki İngiliz şairin bu büyüleyici yaşam öyküsünü anımsayan Eleanor'un düşünceleri ölmüş annesine ve babasına, onların yine bu denli sadık ve güçlü aşklarına kaymıştı...

Aveling gece geç saatlerde döndü eve, yine tatlı, çocuksuydu. Tussy'yle dans edip onu döndürüyor, kendisini bekleyen yemeği ısıtıyor, 'Cadı' adını verdikleri kediyi kışkırtıyor ve geceyi birlikte geçirdiği insanların taklidini yapıyordu.

Ve küçük daire yeniden neşelendi, sıcak bir havaya büründü.

"Önemli olan inanmaktır," diye düşünüyordu Tussy. "Güven damla damla birikir ama bir çığ gibi yıkılır gider."

Kocasına karşı son derece haksız ve basit şeylerden dolayı alınan biri gibi davrandığına karar verdi. Edward ki yetenekli kocaman bir çocuk, cesur ve aktif bir devrimci, son derece kültürlü, ortak hedefleri için kendini feda etmeye hazır bir insandı. O gece Tussy yaşlılığının en son noktasına, ölünceye kadar mutlu olacağı düşüncesiyle uyudu. Edward'sız yaşam ona anlamsız geliyordu.

Aveling'ler sık sık Stratford-on-Avon'a gidiyorlardı. Bu tarihi köşede, ortaçağ mimari anıtlarını; daracık pencereleri demirli, gotik stilindeki kahverengi binaları restore ederek ya da zaman içinde yıkılmış olanları aynı tarzda yeniden yaparak saygıyla korumuşlardı. Oyma levhaları ve fenerleri rüzgârdan sallanan lokantaları yüzyıllar değiştirememişti. Basık salonlarda, isten simsiyah kesilmiş kocaman ocakların bacalarında testiler ve tabaklar duruyordu, sandıklar ve yüksek arkalıklı sandalyeler duvarlara dayanmıştı. Bu eşyalar bu evlerin artık çoktan yok olmuş ziyaretçileri hakkında çok şeyler anlatabilirlerdi.

Uzaktan görünen gri bir kilise şehrin üstünde yükseliyordu. Bu kilisede, zemin döşemesindeki sıradan bir kaplamanın altında, ülkesini Waterloo savaşından, adaların ve uzak ülkelerin korsan kuşatmalarından çok daha fazla üne kavuşturmuş bir insanın, Shakespeare'in mezarı vardı.

Shakespeare'in mezarıyla, yaşama gözlerini kapattığı ve göze çarpan hiçbir özelliği olmayan ev arasındaki mesafe çok yakındı. Çakılla kaplı küçücük bahçede, Shakespeare dönemindeki yeşilliğin yerini alan fundalıklar ve ağaçlar büyüyordu.

Efsanelere konu olan hanımelilerle çevrili ve demirden bahçe duvarının hemen yanındaki kuyu Tussy'nin hoşuna gidiyordu. Bu kuyu büyülü kabul ediliyordu. Efsaneye göre, kuyunun karanlık aynasına bakıp bir dileğinizi üç kez tekrarladığınızda o dilek gerçekleşiyordu. Efsaneleri seven Tussy eğilip içinde yosun kokan yeşilimsi suyun bulunduğu kuyunun dar dibine merakla baktı. Gökyüzünün açık olduğu gecelerde kuyunun dibinde yıldızların yansıması görünüyordu.

"Yaşam fantezilerle yönlendirilseydi daha kolay olurdu," diye düşünüyordu Tussy. Küçük kentin rahat, geniş tiyatrosunda Shakespeare günleri nedeniyle sonsuzluğa ait yapıtlar 'İlyada' ve 'Odysseus' sahneleniyordu. Aveling'ler kutlama temsillerini hiç kaçırmıyorlardı. Shakespeare'in kentine gelmek Tussy'yi mutlu etmişti. Büyük şairle buluşması kendisi için epeyce zaman önce başlamıştı, ki bunun ne zaman ve nasıl olduğunu anımsayamıyordu.

Shakespeare kendisinin bir parçası, mutlu ve hüzünlü anlarında dostu olmuştu. Tussy, Lady Macbeth'in, Portia'nın, Desdemona'nın, Ophelia'nın her sözünü ve nefes alışını ezbere biliyordu. Bu rolleri sahnelerde defalarca oynamıştı. Profesyonel aktris olmamasına karşın tiyatroda, yalnızca Shakespeare piyeslerinde değil, çağdaş piyeslerde de oynamıştı. Kocasıyla birlikte sık sık sahneye çıkmıştı.

Tussy Stratford'daki tüm çıkmaz sokakları ve ara sokakları seviyordu. Edward'la el ele tutuşup adeta birkaç yüzyılı dondurmuş olan kentte gezmek hoşuna gidiyordu. Bazı sokaklar onları açık alanlara çıkarıyordu. Akşamları eski bir tavernada İngiliz birası içiyorlardı. Londra'ya dönmeye, geçmişin büyüsünü bozmaya, Shakespeare'in isteği üzerine saf bir sonenin kazındığı ve değer verdikleri bu mezarı terk etmeye o kadar isteksizdiler ki.

Dahinin adını kuşatan giz perdesi Aveling gibi Tussy'ye de rahat vermiyordu. Tüm dünyaca tanınan ölümsüz yapıtların yazarı kimdi gerçekte?

Bir tiyatronun pek de zengin olmayan sahibi, İngiltere'de sık sık seyahate çıkan, melankolik Avon nehri üzerinde kurulmuş, küçücük, rahat, dört yanı rüzgârlara ve güneşe açık Stratford kentinde yaşayıp ölmüş aktör, yalnızca insan ruhunu şaşırtıcı bir biçimde işlemekle kalmayıp çok ender bilgileri de gerektiren yapıtları yazabilir miydi? Tüm dünya tarihini, coğrafyasını, tıbbı,

askerlik sanatını, destanları, ana dilinin değişik şivelerini nerede ve ne zaman bu denli derinden incelemişti?

Elizabeth Çağı'nda aktör olmak ve piyesler yazmak bir soylu için utanç vericiydi. Dinsel temalı dramdan uzak olan sosyete tiyatrosu, boşluğu aristokratların aklındaki palyaço gösterileriyle dolduruyordu. Engizisyon, antik temsillerin büyüklüğü ve ünü konusunda bellekleri köreltiyor, klerikal iktidar antik tiyatroyu lanetliyordu.

Shakespeare kendi adının yardımıyla herhangi bir arkadaşını, yetenekli bir bilim adamını, sohbeti hoş mükemmel bir insanı, gök cisimlerini ve yeryüzünü iyi bilen şair Lord Bacon'u ya da kalemini gösterişli sahnelere, onun rakipleri ve rakibelerine adamış olan unvan sahibi diğer bayları himayesine mi almıştı yoksa?

William Shakespeare'in ölümünden sonra, veda dakikalarında, onun tüm arkadaşları, zamanın birçok ünlü beyni kilisede toplanmıştı; tabutuna, kâğıtlara yazdıkları şiirleri ve diğer üzüntü ifadelerini bıraktılar. Pek çoklarını saran kuşkunun yanıtlarının kilisenin bodrumundaki taş mezarda olmadığını kim bilebilirdi? Ama İngiltere'de defnedilmiş naaş kutsaldır ve sarkofaga kimse dokunamaz.

Tussy mezardan ayrılırken insanları zenginleştirme cömertliğini gösteren bu insan önünde saygıyla eğildi.

"Sen kim olursan ol, Coriolanus'ı, Windsor'un Şen Kadınları'nı, Hamlet'i yaratan bir dahisin! Biz seni Shakespeare olarak biliyoruz. Bu isme saygı duyuyoruz," dedi Tussy.

Tussy, insanı yücelten, onu bilgi ve mutlulukla ödüllendiren büyük yapıtların içerdiği ölümsüzlük üzerine düşüncelere dalmıştı. Uygarlıklar, kentler yok oluyor, toplumsal düzenler değişiyor, oysa gözleri görmeyen Homeros, epik şiirlerin isimsiz yaratıcıları, düşünür ve şair Shakespeare, bir Phoenix gibi, o küller arasından daha da gençleşmiş olarak ayağa kalkıyorlar. Büyük iktidar düşkünlerinin, yıkıcıların, bencillerin ve fatihlerin ölümünden geriye ise yalnızca yıkıntılar, kaos ve yüzyıllarca süren acılar kalıyor. Bu kişilerin adları dahi despotizmi temsil ediyor. İnsanlar kötülüğün sıkıntısını çekiyor, iyiliği ise sonsuzlaştırıyor.

Eleanor ve Edward’ı edebiyattaki benzer zevklerinden, tiyatroya düşkünlüklerinden çok, siyasal mücadeledeki ortak düşünceleri ve savaşçı heyecan bir araya getirmişti. İyi eğitilmiş, ölçülü Tussy, aile içinde ve arkadaşları arasında sakinliğin simgesiydi ama kürsüde, grev komitesinde, polislerle sokak çatışmalarında galeyana geliyor, çılgınlık derecesinde cesur davranıyordu. Londra Polis Müdürü işsizlerin mitingini yasaklayınca, emekçiler, başkentin en büyük alanlarından biri olan Trafalgar bahçesinde kendilerine yol açmaya kalkıştılar. Bu kolay bir iş değildi. Varlıklı dükkan sahipleri ve memurların yaşadıkları caddeler Trafalgar bahçesine çok yakındı. Çok yakında da kışlalar vardı. Dar sokakları kontrol altına almak için bir takım asker yeterliydi.

Eleanor geri çekilmeyi kabul etmiyordu.

“İleri, arkadaşlar!” diye bağırıyordu. “Bu topu topu küçücük bir engelleme. Polis bizim korkmadığımızı bilsin.”

“İleri!” sesleri yükseldi dört bir yandan.

Polisler ağır coplarını sallayarak göstericilere karşı harekete geçtiler.

“Varsın iş isteyen, silahsız, sivil insanlarla dövüşenler utansın!” diyen tiz sesi duyuldu işsizlerin öncüsünün.

Ansızın Saint-James bahçesi tarafından silahlı askerler belirdi. Londra Polis Müdürü Warren askerleri yardıma çağırmıştı. Göstericilerin saflarında bir panik başladı. Güçler dengesi emekçilerden yana değildi. Edward Aveling grubunu ısrarla mücadele alanında kalmaya çağırıyordu.

“Neden canımızı tehlikeye atalım? Biz iş istiyoruz, kan değil,” diyordu çevresindekiler. Mitinge katılanların safları belirgin ölçüde eriyordu. Aveling geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak karşı tarafta, Nelson’un heykelinin bulunduğu sütunun hemen yakınında, Eleanor ve onun dok işçisi birkaç arkadaşı çatışmayı sürdürüyordu. Marx’ın kızı, tutuklanıncaya kadar inatla direndi.

Onu ancak akşama doğru serbest bıraktılar ve kavgacı bir ruh haliyle ama son derece perişan bir görüntü içinde endişeli yakınlarının kendisini beklediği Engels’in evine geldi. Demli bir çay içip kendine geldikten sonra Eleanor ‘The Pall Mall Gazette’e, İngiltere’nin Napolyon’a karşı zaferi

şerefine dikilen mağrur Nelson sütunu dibinde olan biteni öfkeyle dile getiren sert, zehir zemberek bir mektup yazdı.

Laura ve Paul Lafargue ile sürekli yazışan Engels, Eleanor'un başına gelenleri, onun cesurca tavrını da anlatarak bildirdi:

"Karar mahkemeye bırakıldı..." diye ekliyordu Engels. "Polisin kabalığı karşısında emekçiler o denli kin dolu ki önümüzdeki pazar günü bir çatışma daha olasıdır."

Engels dar kafalı küçük burjuvaları anlatıyordu; bu hakaret içeren kavrama yalnızca burjuvazinin temsilcilerini değil, bazı işçileri de dahil ediyordu. Keskin gözlemleriyle İngiliz emekçileri arasındaki bu yeni ve tehlikeli, ikiyüzlü tipi fark ediyordu. "Hem burjuvanın hem de emekçinin dar kafalısı, eylemlerini yasalar çerçevesinde sınırladığından, bir sonraki gösteride yapılması gereken ciddi hareketleri zayıflatır. Ve işte o zaman, daha şimdiden geri adım atan korkakların şerefini kurtarmak için iyi insanların kendisini feda etttiğini görmek üzücü olacaktır," diye noktalıyordu Engels Paris'e yazdığı mektubu.

Bir emekçi için işsizlikten daha büyük bir felaket olamaz. Açlık ve aşağılanma böyle başlar. Varoşların isten kararmış yoksul evleri, diyatezli uslu çocukları, yoksulluklarını yırtık başörtüleri altında gizleyen yaşı belirsiz kadınlar üzerinde umutsuzluk, yapış yapış bir sis gibi asılıydı. İşsizlik! Hayırseverlerin birkaç kuruş sadakası, iş arayan sağlıklı insanları çıkmazdan kurtaramıyordu.

Sabahtan akşamın alacakaranlığına kadar ayakkabıları yırtık, elbiseleri solmuş işçiler akın akın komitelere geliyordu. İnsanlar sık sık Hyde Park'ın girişinde ya da Trafalgar bahçesinde 'Açık Parlamento' denilen toplantılar yapıyorlardı. Hava koşullarına bakmaksızın, siste, yağmurda Eleanor ve Aveling burada konuşma yaparlardı.

Hyde Park'ta emekçilerle Engels ve Lessner de buluşuyordu. İki arkadaş yiğit savaşçılar gibi dinç bir edayla yürüyordu. Ama Engels bastonundan ayrılamıyordu. Son birkaç yıldır bacakları ağrıyordu ve kasları belirgin bir şekilde zayıflamıştı. Bunun nedenini ne doktorlar ne de tıbbı iyi bilen Engels anlayabilmişti.

Ekmek arayışı, limanda kötü havadan ve rüzgârdan yanmış kaslı tersane işçilerini sokağa dökmüştü. Baker Street'in ara sokaklarından birinde, enstrümanını kendisi çalıp boğuk, yanık sesiyle Mary'den parçalar okuyan koyu kızıl saçlı bir gençle karşılaştı Engels ve Lessner.

"İşte gerçek: Yoksulluk dans ediyor, yoksulluk yerinde duramıyor, yoksulluk şarkı söylüyor," dedi Lessner suratını asarak.

"Bu delikanlı söylediği şarkının sözlerini kimin yazdığını biliyor mu? Büyük Burns!"

Engels ve Lessner sokak şarkıcısıyla söyleşmeye başladılar. Şarkıcı, son birkaç aydır adanın kentlerinde ve köylerinde dolaşan işsiz bir maden işçisiydi. Maden ocakları ve orman ülkesi olan Kuzey İskoçya'yı ebediyen terk etmiş Londra yakınlarında yol yapımında çalışıyordu.

"Binlerce kömür işçisi ve dokumacı, terzi oldular artık," dedi ansızın.

"Terzi mi oldular?" dedi Lessner hararetli bir tavırla. "Nasıl olur? Kardeş, ben de aynı atölyedenim."

"Biz yolları yeniden kazıp yaptık. Asfaltın ek yerlerini sökerek yamaları düzelttik, tarlalara yeni bir şekil verdik, bezleri genişlettik, kenarlara yuvarlak şekiller verdik."

"Haa, demek ki bundan söz ediyordunuz," diyerek düş kırıklığıyla gülümsedi Lessner.

"Evet, dostum Lessner, o senin meslekdaşın değil."

"Neden olmasın ki?" diyerek geniş geniş güldü delikanlı.

"Pofurdayan ütü fazlalıkları, yamaları jilet gibi ütüledi ve şosede dikilen parçalar senin redingotunun kenarları gibi oldu. Başımızın altına taş koyup yatmak zorundaydık, yemek de pek bol sayılmazdı; yine de halimizden şikayetçi değildik. Ama yol yapımını bitirir bitirmez bize kapıyı gösterdiler. Ben uzun süre maden ocaklarında dolaştım. Hiçbir şey bulamadım. Bu arada dededen kalma enstrümanı ve rahmetli annemin söylediği şarkıları anımsadım."

Engels onu İşsizler Komitesi’ne, Eleanor’a göndermeye karar verdi ve eline bir miktar para tutuşturdu.

Vedalaşmadan önce İskoçyalı, yeni tanıdıklarına kendi yurttaşlarının cimriliğini anlatan eğlenceli bir şarkı söylemek istedi. Şarkının nakaratı şöyle bitiyordu:

Hoşça kal, mutluluğum, aşkım benim,
Hazırım ölmeye senin uğruna,
Ama, ne yazık ki hesap ettim de bir,
Tam iki Gine’ye[11] çıkıyor cenazem benim.

“Kaç çocuğun var?” diye sordu Lessner.

“Şimdilik dört,” dedi maden işçisi hüzünle. Bir karım, hasta ve ihtiyar bir babam ve de göçük altında kalan kardeşimin ailesi var.”

“Oldukça kalabalık! Yazgısı budur bir proleterin. Yiyecek bir lokma ekmeği yok, oysa ailesi paralı bir insanın ailesinden daha kalabalık. İskoçyalı zenginler pinti insanlardır. Ender rastlanır bir işadamı sezgisi, daha doğrusu bir satıcı sezgisi bulunur onlarda. Bu sezgiyi kurnazlıkla, doğuştan gelen alaycılığı riyakârlıkla ustaca birleştirirler,” diye ekledi Engels. “Yeri gelmişken belirteyim: İskoçya yüzyıllar boyunca İngiltere’ye krallar, kraliçeler, din adamları, bakanlar ve parlamento önderleri vermiştir. Düşünebiliyor musunuz, son yıllarda hemen hemen tüm başbakanlar İskoçyalıdır. Bir Gladstone’u düşünün...”

“Ne denir ki! Bal arısı. Gözleri hep gökyüzüne bakar, ayaklarını hep sağlam basar. Cimri, ikiyüzlü, yalancı sofuluğa soyunan bir gerici,” dedi Lessner öfkeyle.

“Doğru, ihtiyar. Varlıklı İskoçlar din kitaplarına ve paraya düşkünlükleriyle ünlüdür. Ünlü maliyeci banker John Law’u anımsasana. İşinde o denli hırslı, aşırı kâra o kadar düşkündü ki, 18. yüzyılda gizemli Rusya’ya gitmesi cesur bir girişimdi o zamanlarda. Evet... İskoçya’daki her otelin başucu masasında, günahkârları cehennem ve intikamla korkutan kalın bir İncil bulunur, ama yine de Ada’nın hiçbir yerinde, İskoçya köylerinin sokaklarındaki kadar gürültülü kahkahalarla gülmezler; ne

dansları oradakiler kadar neşeli, ne de şarkıları onlarınki kadar melodik ve dokunaklıdır.”

***

Sürgün kafilesi, zincire vurulmuş ve yaya olarak Sibirya taygasında Nerçinskiy Kürek Mahkûmları Hapishanesi'ne doğru yol alıyordu.

Ayrılığa katlanabilirim,
Baba ocağı özlemine,
Katlanabilirim işkenceye,
Yaşayabilirim sonsuz, anlamsız sessizlikte.
Ama canlı canlı donmak,
Bataklığa düşmüş bir odun gibi çürümek,
Aklım varken bir ot gibi büyümek,
Hayır, gücümü aşar bu benim.

Bu eski hapishane şarkısını genelde yolda giderken söylüyordu Anna. Yanında giden kürek mahkûmları da ona eşlik ediyordu. İç karartıcı tek düze motifler, zincir şangırtılarına karışıyordu. Çita'ya giden yol gür taygalardan geçiyordu. Dev sedir ve çam ağaçları, kızıl renkli çiçeklerle kaplı açık alanlar Anna'yı boğuyordu. Ona sanki yeniden küçük bir kız çocuğu olmuş da masal okurken korkuyormuş gibi geliyordu. Ormanın bu en sık yeri, gizemle dolu olduğu izlenimini veriyor, endişe ve şaşkınlık uyandırıyordu. Doğa, önünden geçen insana kayıtsızca bakıyordu.

Ve işte kafile bir tepenin küçük bir nehre inen eğimli yamacına varmıştı. Kaprisli, gür Şilka'nın bir kolu olan boz bulanık Kara yüksek tepeleri aşarak akıyordu. Kışın kar üstünde siyah görünen gür iğne yapraklı ağaçların ormanıyla kaplı tepeler, büyük kazıklardan oluşan duvara kasvetli bir şekilde ilişik zindanı çevreliyordu. Adeta ağır bir yağmur bulutu düşmüş ve parçalanarak yeryüzünü kaplamıştı.

Kara'nın tam girişinde siyasi kadın hapishanesi vardı; hapishane içinde küçücük bir dikiş atölyesi, kıyı boyunca birkaç verst yukarıda ise siyasi erkek kürek mahkûmların kaldığı binalar vardı. Komutanlık, ayrıca suç işleyen güvenlik güçleri için de bir askeri hapishane inşa ediyordu. Biraz ileride cinayet mahkûmları için büyük evler vardı.

Kara nehrinin uzunluğu en fazla yirmi beş verstti. Nehrin başladığı yerde ise maden işletmeleri bulunuyordu. Bölge Çar'a ait olan altın madenleriyle zengindi. Bu ocaklarda kürek mahkûmları çalışıyordu.

Kadınların bulunduğu iki hücrede, daha çok gençler, çoğunlukla 'Halkın İradesi'nden toplam on kürek mahkûmu kadın vardı. Bunlardan ikisi, artık dağıtılmış olan Neçayev'in ve Karakozov'un derneğine mensuptular. Hepsi de güçlü iradeli, azimli, enerjik devrimcilerdi. Kocaman ve pencereleri demirli, oldukça aydınlık, duvarlar boyunca ranzaların dizildiği, adeta kazınarak temizlenmiş, üzerinde yığın yığın kitaplar, kâğıtlar, kurşun kalemler ve dolma kalemlerin bulunduğu bir de upuzun masası olan odada, Anna kendisini evinde gibi hissediyordu. Basma bir perdeyle örtülmüş yüksek rafta, çeşitli kaplar, ekmek ve yiyecek vardı. İçinde yeni açan bir ıtır çiçeği olan kilden saksı, döşemenin, taburelerin, yatakların göz kamaştıran temizliği, daha yeni badanalanmış kocaman ocak, odaya farklı bir hava veriyordu.

Mahkûm kıyafetinin altına basma elbiseler giymiş birkaç kadın, onu, hiçbir yenilik yaşamadan kapalı bir yerde zaman geçiren insanların, yeni bir hükümlü geldiğinde hep yaptıkları gibi, coşkulu ve içten çığlıklarla karşıladı.

Soru yağmuruna tutulan Anna, yanıt yetiştirmekte zorlanıyordu. Deiç'in ve Anna'nın Freiburg'da yakalandıkları, Alman Hükümeti tarafından Rus jandarmasına teslim edildikleri haberi, onlar gelmeden Kara'ya ulaşmıştı.

"Siz de 'Emeğin Kurtuluşu' grubundan mıydınız? Marx ve Engels yanlısı mıydınız? Sizin yoldaşınız Lev Deiç de Kara'ya geldi. Bir süre önce bize mektup gönderdi ve sizi sordu."

"'Halkın İradesi' üyesi olarak hüküm giydim ben," diye kaçamak bir yanıt verdi Anna.

"Biz de," diyen birkaç ses duyuldu.

Kürek mahkûmlarından birisi, saçları kısa kesilmiş, yuvarlak, çocuk yüzlü bir kız Anna'ya bir kitap getirdi ve kurnazca göz kırparak,

"İşte bizim okuduğumuz kitap!" dedi.

Çiçerin'in 'Devlet Hukuku' kitabı Anna'nın ilgisini çekmedi.

“Kitabı açın!” dediler ona. Bu adı taşıyan kapağın altında kamufle edilmiş olarak Marx’ın ‘Kapital’inin Rusçaya çevrilmiş ilk cildi vardı. Anna odada Zürih’te yayımlanan ‘Sosyal Demokrat’ın bir sayısını da buldu. O andan itibaren çevresinde olanlara şaşırmamaya başladı.

Kara Siyasal Kürek Mahkûmları Hapishanesi’nin tutsakları kendi görüşlerini yalnızca özgürken değil, hapisteyken de savunmaya hazır, zaptedilemez savaşçılardı. Nerçinskaya Kürek Mahkûmları Hapishanesi ve onun şubesi Kara’nın bulunduğu Sibirya’nın bu ücra köşesinde, yazgıları, emrindeki memurlarla birlikte hükümlüler üzerinde sahip olduğu mutlak yetkiyi kullanan kişiye bağlıydı.

İnsanlar hapishanelerin, kalelerin gizli köşelerinde uğradıkları işkenceye başka hiçbir yerde uğramıyorlardı. Hapishane müdürü ya da sıradan bir gardiyan kendi iradesiyle bir mahkûmu kurtarabilir veya mezara gönderebilirdi. Bu görevlere çoğunlukla, bir zamanlar Herzen’in dediği gibi, duyguları körelmiş, ruhu kurumuş yaratıklar atanırdı. Ancak istisnalar da olmuyor değildi ve böyle bir göreve tamamen farklı yapıda insanlar da geliyordu. Kara Siyasal Kürek Mahkûmları Hapishanesi Müdürü Albay Kananoviç de böyle bir insandı. Ne ona kadar ne de ondan sonra, Rusya İmparatorluğunun çileli hapishanelerinden hiçbiri, bu denli adil, akıllı, sevecen ve candan bir müdür görmemişti.

“Hapishane saray değildir,” diyen bölge valisi Baron Korf’un emriyle hapishanenin tüm blokları uzun, sivri uçlu kazıklarla çevrildi. Ama kazıklarla çevrili bu duvarların içinde kilide vurulmuş yaşam Kananoviç sayesinde göreceli olarak ayrıcalıklıydı ve zaten yakınlarından ayrılmaktan dolayı üzgün, toplumdan dışlanmış insanları ruhsal olarak pek fazla yaralamıyordu.

Kananoviç’in Kara’daki hapishanelerin müdürü olduğu dönemde, büyük bir kütüphane yapıldı. Mahkûmlar ayrıca dergiler ve ders kitapları alabiliyor, dil öğrenebiliyor, bilimsel yayınlar okuyabiliyor, bazen birbirleriyle sohbet edebiliyor, akrabalarıyla yazışabiliyor, sık sık görüşebiliyorlardı.

Ust-Kara Hapishanesi’nin kapıları Anna’nın ardından kapandığında, koğuşlarda yaşam fışkırıyordu. Siyasal kürek mahkûmları dostluk ve eşitliğin egemen olduğu özerk bir artel oluşturmuşlardı. Bu, yasama erkinin

genel meclisin, yürütme erkinin ise hücrelerden oluşan her çekirdek grubun çoğunluğa dayalı oyuyla seçilen başkanın elinde bulunduğu minik bir cumhuriyetti.

Dışarıdan; akrabalardan ya da Kızıl Haç'tan gelen, ayrıca kürek mahkûmlarının bakımı için devlet tarafından ayrılan tüm paralar, güvenilir kişilerin kontrolündeki ortak kasada toplanıyordu. Bu paraların bir bölümü hasta yoldaşlar için önemli ölçüde iyileştirilmiş olan gıdaya, ayrıca kitap alımı ve diğer gereksinimlere ayrılıyordu. Kalan para da tüm mahkûmlar arasında eşit olarak paylaştırılıyordu. Genellikle mahkûmlardan herhangi biri için evden gönderilen eşyalar en çok gereksinim duyana veriliyor ya da çekiliş yapılıyordu, yiyecekler ise mutlaka herkese paylaştırılıyordu.

Ama bu gönüllü artelin tüm katılanları kütüphaneye özel önem veriyordu. Hapishane yönetimi kitaplara abone olunmasına karışmıyor ve hemen hemen hiç kontrol etmiyordu. En masum adlar taşıyan kitapların kapakları altında Marx ve Engels'in pek çok yapıtı saklanıyordu. Onların öğretisi, 'Halkın İradesi' yanlıları ile Marksistler arasında sık sık tartışmalara yol açıyordu. Yakınlarıyla sık sık görüşen Karalılar, zorlukla karşılaşmaksızın onlarla kitap alışverişi yapıyorlar, bu kitaplar aynı zamanda gizli yazışmayı da sağlıyordu.

Erkek ve kadın hapishanesinin birlikte hazırladığı el yazması 'Kara ve Nanik' adlı dergi ve daha sonra ona ek olarak çıkan mizah içerikli 'İlan Sayfası' Anna'nın çok hoşuna gidiyordu. Kürek mahkûmları 'Avrupa Belleteni' ve 'Neva' dergilerine aboneydiler.

Atelyelerde değişik çalışmalar, odun kırma gibi işler, güçleri ölçüsünde olduğu ve zorlamayla, hakaretle yaptırılmadığı için günlerine renk katıyordu. Ama Anna'yı en çok mutlu eden, koğuşundaki kadınları güçlü bağlarla bağlayan dostluk ve kardeşlikti. Devrim teorisi ve stratejisine ilişkin görüş ayrılıkları aralarında bölünmeye yol açmıyordu. Bu, yaşamlarını sosyalizmin zaferi ve devrim için hiç tereddüt etmeden vermeye hazır, temiz ve yürekli insanların ortak arayışları, yüksek sesle düşünmeleriydi. Tüm hapishanede tartışmalar düzenlenirdi ve hiç kimse, farkına varır varmaz, haksız olduğunu itiraf etmekten utanmazdı.

Anna'nın en yakın arkadaşı, uzun boylu, kestane rengindeki düz saçları kısa kesilmiş, ışıl ışıl gözleri baktığı her şeyi adeta yutan, sırtı biraz kambur

Maria Kalyujnaya idi. Anna bu duru, sorgulayan, ateşli gözlere o kadar kapılmıştı ki onun ne pörsümüş burnunu, ne tombul yanaklarını ne de yüzünü saran çilleri fark ediyordu.

Maria Kalyujnaya'nın yanı başındaki ranzaya, heyecanlı bir yapıya sahip olan kardeşinin karısı Nadyuşa Smirnitskaya yerleşmişti. Onun en güzel süsü uzun kumral saçları ve bakımlılığıydı.

Maria'nın kardeşi İvan Vasilyeviç Kalyujniy, küçük Smirnitskaya'nın kocasıydı. Kara'da ekmek doğramacısı olarak çalışan ve her gün 'tayın' dağıtan 'Güvercin' lakaplı pişkin bir cinayet mahkûmu aracılığıyla karısı ve kız kardeşine mektup gönderip onlardan yanıtlar alıyordu. Yine bu koğuşta sessiz, çok okuyan ve ders çalışan Maria Pavlovna Kovalevskaya ile veremden iyice zayıflamış ama son derece aktif ve hareketli, duyarlı, açık yürekli genç bir kadın olan Liza Kovalevskaya kalıyordu.

Kara mahkûmlarının yaşamı hapishane duvarıyla sınırlıydı; oysa onların ruhsal istemleri o denli yüceydi ve tavırlarıyla talepleri o denli katıydı ki, bu yaşam aşağılık çatışmalar, dedikodular ya da kavgalarla gölgelenmezdi. Uzun yıllar bir arada, yeni izlenimlerin hayat veren kaynağından yoksun olarak yaşayıp iç huzurunu korumak ve zor kullanılarak aynı zincire bağlanmış olanlara düşmanlık beslememeyi başarmak ağır bir sınamaydı.

Kara'daki kürek mahkûmlarının, bazen toplu koğuşlardan özel ricayla aktarıldığı küçük bir blok vardı. Orada mahkûmlar kendi kendilerini eğitirler ya da çalışmalarını kaleme alırlardı.

Bayramlarda birbirine yakın olan hapishanelerdeki tutsakların birlikte zaman geçirmelerine izin veriliyordu. Satranç turnuvaları, mevsim yaz ise değnekle direk devirme oyunları ya da neşeli çay sohbetleri düzenleniyordu. Uzak tepelerden hoş koro şarkılarının, hararetli uğultuların ve genç seslerin kahkahalarının yankıları gelirdi.

İlkbaharın gelmesiyle mahkûmlar geniş avlularda çalışırlardı. Kürek mahkûmu kadınlar akşamları koğuşlarına dönmeden önce çiçekler dikerlerdi. Sivri uçlu duvar boyundaki damlalığa Anna, petunya, bahçe papatyaları, karanfiller ve latin çiçekleri dikti. Ne var ki bunların ömrü uzun olmadı.

Kananoviç Kara’da toplam dört yıl çalıştı. Cesaret ve dürüstlük neredeyse albayın rütbesinin sökülmesine ve cezalandırılmasına yol açıyordu. İktidar çevreleri tarafından ele geçirilen bir Kara Hapishanesi mahkûmunun mektubunda, Kürek Mahkûmları Hapisanesi Müdürü’nün diğerleri gibi vahşi bir hayvan değil, insan olduğundan söz ediliyordu. Bu, valinin hoşnutsuzluğuna yol açmıştı. Çalışma arkadaşlarının ihbarları Kananoviç davasına son noktayı koymuştu. Albay zor duruma düşürülmüştü. İl Başkanının makamına çağrılan Kananoviç siyasal kürek mahkûmlarının koşullarının değiştirilmesi önerisini pretesto etmekten çekinmedi. Bu konuda rapor yazdı.

“Albayım, bu görüşlerinizle siz kürek mahkûmları hapishanesinin müdürü olamazsınız, hatta bundan sonra devlet görevinde kalacağınızdan da kuşkuluyum,” dedi yüksek rütbeli memur.

Ama müdürün polis çevrelerinde uyandırdığı öfke çok daha farklıydı. Nerçinsk Polis Müdürü, bizzat Kananoviç’in kürek mahkûmları hapishanesine yerleştirilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bir süre sonra Albay’ı görevinden aldılar ve muharip birliklerde görevlendirdiler.

Onun görevden alınmasından sonra hapishane yönetiminin mahkûmlara karşı tavrı tümüyle değişti. İllegal örgütlerin tehditlerinden korkan III. Aleksandr, yakalandıkları her yerde devrimcilere en şiddetli muamelelerin yapılması emrini verdi. Tek kişilik hücrelere kapatılmak ya da cinayet mahkûmlarıyla aynı koğuşlara yerleştirilmek, zincire vurulmak, akrabalarıyla yazışma ve dışarıdan gönderi, kitap alma haklarından yoksun bırakılmak istenen siyasal kürek mahkûmları öfkeliydi. Bu durumu pretesto etmek için açlık grevi ilan ettiler. Uzun sürecek, yorucu bir mücadele başladı. Bu durum karşısında İrkuntsk Valisi ödün verdi ve Kananoviç döneminde oluşturulan koşullar yeniden sağlandı ama bu da uzun sürmedi.

Bir, iki, üç... yaz geçmişti. Anna zaman kavramı üzerinde düşünmemeye çabalıyordu.

Hiçbir şeyle kıyaslanamayacak bu dışlanmışlar dünyasında sözlü posta vardı. Bazen, düşünce yoldaşlarının yazgılarıyla bağlantılı haberler, biraz gecikmeyle de olsa, en sıkı korunan ücra köşelere kadar sızardı. Tıpkı çıplak kayalıklar üzerinde otların çıkması, ağaçların büyümesi gibi. İnsan nefes aldığı ve düşündüğü sürece, çevresinde kendi gibiler de varsa, onun

etrafında doğal atmosfere benzer bir ortam oluşturur. Bu yoksa, ölüm çalar kapıyı.

70’li yıllarda İsviçre Hükümeti’nin III. Aleksandr’a yaranmak için iade ettiği ve onun da Petropavlovsk Kalesi’nin korkunç Alekseyev Tabyası’na ‘ebediyen’ kapattığı Sergey Neçayev’in öyküsü buna bir örnektir. Tutsağın elleri ve ayaklarına zincir vurulmuştu ve mezarı andıran rutubetli hücrenin penceresi altındaki nöbetçiler sürekli değişiyordu. Onun güvenliği için bu göreve özel seçilmiş dört erbaş ayrılmıştı ve bu erbaşlar kendilerini gözden kaçırmayan bir gardiyanı da gözetliyorlardı. Karmaşık ve aşamalı kontrol sistemi bu zindanda, bizzat Çar’ın nefret ettiği tehlikeli mahkûmla hiç kimsenin hiçbir şekilde bağlantı kuramaması amacıyla kurulmuştu. Her hafta jandarma şefine mahkûma ilişkin tüm bilgileri içeren bir rapor veriliyordu.

Kale müdürü şunları bildiriyordu:

“Devlet düşmanı son zamanlarda, daha önceleri hiç yapmamışken gözlerimize bakmaya, kesik kesik, kulak tırmalayan tonda, gözlerini yere indirerek ve başını öne eğerek yanıt vermeye başladı.”

Tüm bu bilgiler Çar’a, o nerede bulunursa bulunsun, iletiliyordu. Çok az kişinin canlı terk ettiği taş mezara dışarıdan hiçbir sesin ulaşmadığı sanılıyordu. Ancak, irade gücü ve inanç Rus hapishane tarihinde benzersiz bir olayı gerçekleştirdi. Mahkûmun emanet edildiği güvenlik görevlileri onun suç ortağına dönüştüler ve ‘Halkın İradesi’ partisiyle sağlam bir yazışma ağı kurmasına yardımcı oldular. Bu, birkaç ay sürdü. Güvenlik görevlilerinin biri, ikisi değil; onlarcası bu olağanüstü isyancının uğruna öldüğü düşünce etrafında birleşti. Birbirine hiç benzemeyen ve üstelik kendisiyle konuşmalarına ve kendisini dinlemelerine sıkı yasaklar getirilmiş bu insanların aklına ve kalbine giden yolu bulmuştu Neçayev.

Güvenlik görevlileri onun dava arkadaşı oldular. Neçayev onların sempatisini kazandı ve ona kendi paralarıyla aldıkları gazeteler, yiyecekler getirdiler.

Benzersiz bir ajitatör olan Neçayev, köyden gelmiş bu insanlara köylüler ve askerlerin içler acısı durumunu, toprak ağalarına ait toprakların çiftçiler arasında paylaştırılmasının gerekliliğini anlatıyor, fabrikalar ve küçük

işletmelerin yegâne yasal sahipleri olan emekçilere devredileceği haberini veriyordu.

Alekseyev Tabyası tutsağı ‘Halkın İradesi’ Yürütme Komitesi’ne gönderdiği mektubunda artık devrim düşüncesi etrafında birleşmiş olan askerleri anlatıyordu.

“Tanrıya inanmıyorlar, Çar’ı bir canavar ve tüm kötülüklerin nedeni kabul ediyorlar, tüm yöneticileri ve zenginleri yok edecek, halka toplumsal eşitlik mutluluğunu ve özgürlüğü sağlayacak bir isyanı bekliyorlar.”

Neçayev nöbetçiler yardımıyla komşu hücrelerle de bağlantı kurdu. Böylece, yalıtılması için alınan tüm olağanüstü önlemlere karşın, mahkûmiyetinden yedi yıl sonra, devrimci gerçeklerin reddedilmezliği sayesinde, kendisini kuşatan kale duvarlarını yıktı ve aşılmaz tüm engelleri aştı. Alekseyev Tabyası’ndaki yaşam yalnızca tutsak için değil, nöbetçiler için de değişmişti. Nöbet sırasında günlük politik sorunlar tartışılıyor, illegal ‘Halkın İradesi’ gazetesinin bildirileri ve son sayıları okunuyordu. Erbaşlardan birisi şifre çözmeyi öğrendi ve yavaş yavaş tutsağın firarını hazırladılar.

Jandarmalar ve nöbetçilerden hiçbiri hain durumuna düşmedi. ‘Hain’, Neçayev’in yazıştığı Mirskiy oldu.

Ölüm ağacı ‘ançar’a benzeyen insanlar vardır. Ona bir kez yaklaşmak tehlikelidir, felaket ise bunu bilmeyenlerin tepesinde dolanır. Sayısız insanı kurban ettiğinden hiç kimsenin hiçbir zaman kuşkulanmadığı Mirskiy, Alekseyev Tabyası’nın sırlarını açığa vurdu. Altmış sekiz jandarma erbaşı ve eri tutuklandı; Çarlık mahkemesinin huzuruna çıktılar. III. Aleksandr olanlara ilişkin raporunda, ‘askerler ve onların yöneticileri için bundan daha utanç verici bir olayın, bu zamana kadar olmadığını düşünüyorum,’ diye yazıyordu. Tabya gardiyanını sürgüne gönderdiler, onun yardımcısı ise Petropavlovsk Kalesi’nin tutuklusu oldu.

Neçayev, Çar’ın emriyle soğuk, açlık, temiz havadan, kitaptan mahrumiyet gibi öylesine ağır koşullara mahkûm edildi ki beş ay sonra öldü.

Kara’nın kıdemli mahkûmları, yeni gelen mahkûmlardan, ‘İkinci 1 Mart’ adı verilen davadan yargılanan beş öğrencinin idam edildiğini öğrendiler.

Mahkûmlar, onların adlarını uzun süre ürpererek andılar. Bunlar Aleksandr Ulyanov, Andreyuşkin, Generalov, Osipanov ve Şevıryov'du. Hepsi de yaşamını sosyalizme, halkın kurtuluşuna adamış beş namuslu insandı. Onlar Jelyabov, Kibalçiç, Perovskaya ve yoldaşlarının yaptıklarını yinelemeye hazırlanıyor, yani halkın eşitliği için çalışan yüzlerce savaşçıyı katleden; Rusya'yı dürüst düşünceye, cesur konuşmalara, cesarete, gerçeklere zindan eden III. Aleksandr'ı havaya uçurmak istiyorlardı.

Bir devlet için, sınırsız erke sahip bir korkağın tahtta olmasından daha büyük bir bela olamaz. III. Aleksandr babasının kanlı hatalarından ders almak bir yana, Gatçina'ya kapandı ve kurduğu mahkemelerde daha da despotça katliamlar yaptı; bu nedenle sürekli korkuyla yaşıyordu.

8 Mayıs 1877 şafağında, Rusya'da hüküm süren çılgınca, vahşice baskıların vurdumduymaz seyircileri olarak kalmak istemeyen beş genci Şlisselburg Kalesi'ndeki koğuşlarından çıkardılar. Geniş hapishane avlusunda darağacı kuruluydu. İdam mahkûmlarını darağacına getirdiler. Andreyuşkin, cellat daha ilmiği atıp ayaklarının altındaki sehpayı itmeden önce 'Yaşasın Halkın İradesi' sloganını atmayı başardı. Generalov 'Yaşasın...' deyip sustu. Vücudu boşlukta dönüyordu. Osipanov 'Yaşasın Yürütme Komitesi!' diye çığlık attı.

Ulyanov ve Şevıryov'a, asılan yoldaşlarının çırpınmaları dinip darağacından indirilinceye kadar yarım saatlik bekleme işkencesi çektirdiler. Onlar, ölüm sıralarını kahramanca bir sakinlik içinde beklediler.

Aleksandr Ulyanov yirmi bir yaşında öldü. O, sözcüğün tam anlamıyla bir hümanistti. Çoğunluğun mutluluğu için kendisini feda etti. Kısacık yaşamı boyunca Aleksandr birçok şeyi yeniden düşünüp yeniden hissetmeyi başardı. Genç Ulyanov Marx ve Engels'in yapıtlarını okuyup onların öğretisini evine, ailesine taşıdı. Emekçilere, haklarından yoksun bırakılanlara, öldürülenlere ve diri diri gömülen yoldaşlarına duyduğu acımayla yanıp tutuşan Aleksandr, kendisi için belirlediği hedefe en yakın görünen yolu seçti. O, kendisine acımadı.

"Bir toplumun gerçekten yararlı bir üyesi olmak için, insan sabırla çalışmaya öylesine alışmalı ki, ne güçlük ve engel karşısında, ne de ona kendi eksikliklerini ve zaaflarını yükleyenlerin karşısında yılmamalıdır;

bunun için kendi iradesine yön verebilmeli, sağlam ve sarsılmaz bir karakter geliştirmelidir," diyordu Aleksandr Ulyanov.

Beş kahramanın öldürülmesi üzerine Anna ve Kara'daki tüm tutuklular uzun süre yasa gömüldüler.

"Ya onların anneleri ne haldedir? Kız kardeşleri, erkek kardeşleri? O kadar gençtiler ki!" diyordu Liza Kovalevskaya acıyla.

"Kahramanca öldüler. Bu, günümüzde ölümlerin en onurlusu," diye itiraz etti Kalyujnaya. "Ben kendim için de böyle bir ölümü isterdim."

"Ey Rusya, benim vatanım," dedi Anna sessizce. "Senin özgürlük tapınağında o kadar kan döküldü ki! Uğruna öldüklerimiz ne zaman akıllanıp cellatların boyunduruğunu kıracaklar peki? Bundan sonra ne yapacağımızı, hangi patikaları aşacağımızı kim söyleyecek bize?"

"Bomba, kılıç, revolver; göze göz, dişe diş!" diye parladı Kalyujnaya.

"Ben bireysel terörü reddediyorum," dedi Anna. "Bu terör bizim partimizi de yok etti. Biz sapları koparıyoruz, kök yerinde kalıyor ve kötülük ağacı yeni bir güç kazanarak büyüyor. Kökü, yani tüm sistemi ortadan kaldırmak, daha kullanılabilir olanı getirmek gerek..."

"Marksistler seni bozmuş, Annuşka. Bu şeytan herkesin aklını çelmiş. Düşünmek değil, eyleme geçmek zamanı! Bizim köylümüzden daha mutsuzu var mı? Çalışan onlar değil mi?"

"Bunlar saçma, Maşa," diye kükredi Anna. "Onlar hep bir aile. Dünün köylüsü bugün proleter. Bizim Donkişotluğumuz ise trajediye dönüştü."

Ateşli tartışma geç saatlere kadar sürdü. Anna, ne Maria'yı ne de inatçı ufaklık Smirnitskaya'yı ikna edebildi. Kovalevskaya ise susmayı tercih etti ve çalıştığı dersten veya dikişten başını kaldırmadı.

Hapishanede insan tamamen savunmasızdır ve bu nedenle hiçbir zaman başına ne geleceğini bilemez. Bir başka hapishaneye nakil ya da ek soruşturma tehlikesi, provokasyon ve sınırsız yetkiye sahip müdürün kaprisi, hakareti ve iftirası; tüm bunlar her kürek mahkûmunu tehdit ediyordu. Anna'ya sık sık yüreği buzla kaplıymış gibi geliyordu. Ama bu

ince ve kırılgan tabaka, sıçrayıp Anna'yı ateşlemeye hazır şiddetli kıvılcım karşısında güçlükle duruyordu.

Uzun yıllar süren sürekli bastırılmışlık, tutsakların sinirlerini yıpratmıştı. Çoğu ateşlenmeye hazır bir dinamiti andırıyordu. Cesaretten daha güçlü olan mutsuzluğun her şeyi altüst edecek infilakını sağlamak için onu ateşlemek yeterli olacaktı. Ama Kara Kürek Mahkûmları Hapishanesi tutsaklarının büyük acılarına ve bazılarının ölümüne, ardından da hapisanenin kapatılmasına yol açacak korkunç drama ilişkin hiçbir belirti yoktu.

1888 Ağustosuydu. Bir bulut izi dahi olmayan gökyüzü belli belirsiz bir tozla kaplıydı, güneş de tümsek ve sarıydı. Ust-Kara Hapishanesi'nin avlusunda çiçekler açmıştı. Kürek mahkûmu kadınlar, bakımlı kabakların büyüdüğü, kapuska ve patateslerin semizleştiği bahçelerden dönüşlerinde bu çiçekleri suluyorlardı. Atelyede ve bahçedeki çalışmalardan sonra iki kadın koğuşunun mahkûmları mektuplar okuyup yazıyor, günlük olayları tartışıyor ve elişine başladıklarında yüksek sesle özgürlük düşleri kuruyorlardı. Avluda çekirgelerin ötüşleri duyuluyor, uzaktan nöbetçilerin sesleri geliyordu. Amur Valisinin sabah yoklamasında Kara'ya geleceği öğrenilmişti.

"İdarenin memnun kalması için maskeli balo başlayacak yine," diyordu Kalyujnaya öfkeyle.

Gerçekten de, kızıl, aptal suratlı, küçük gözlü, kırışık kaşları arasında adeta iki parça antrasit yerleştirilmiş, şişman Komutan Masyukov ile genç, hep sinirine dokunulmuş gibi bir yüz ifadesi olan çığırtkan, adeta sarhoş görünen müdür Bobrovskiy panikten kaynaklanan bir telaşla hapishane içinde koşuşturuyorlardı. Daha alt rütbeli memurlar, gardiyanlar ve güvenlik görevlileri de büyük bir gayretle arkalarından geliyordu.

Tutsaklara tuvaletleri, duvarları, döşemeleri, ranzaları, masaları yeniden yıkamalarını, avluyu sulamalarını ve mahkûm kıyafetlerini giymelerini emrettiler. İl üst düzey yetkilileri gelinceye dek hapishane temizlendi. Mutfaktan lezzetli borşç[12] ve lapa kokusu geliyordu.

Bir asker gibi dimdik duran, kindar bakışlı Baron Korf, hapishaneye girerken beyaz eldivenlerini takarak bu tür yerlerden tiksindiğini

vurgulamış oldu; soluk yüzü kül rengindeydi.

“Bu çiçekler de neyin nesi? Tuuh!” diyerek suratını kırıştırdı Baron Korf. “Burada devlete karşı suç işlemiş olanların yattığını unutmamak gerekir. Onlara öyle bir ortam yaratılmalı ki bu suçu sürekli hissetsinler. Bu karga sürüsünün içindeki iyiler, varsın tövbe etsinler; kötüleri ise prangada tutmak ve dışlamak gerek. Onlar imparatorumuzun kutsal şahsiyetine karşı başkaldırmış olan vatan hainleridir ve bu nedenle de azınlıkta kalmaları Rusya’nın yararına olacaktır.”

Kürek Mahkûmları Hapishanesi’nin Komutanı ona hak verir bir tavırla başını sallıyordu.

Baron Korf çenesine doğru sarkık, kurumuş dudaklarını açarak kadın koğuşlarından birine girdi ve sinsi bakışlarını duvarın önünde ayakta duran kadınların üzerinde gezdirdi. Daha sonra dışarı çıktı ve avluda maiyetindekilerin yanında, taburede oturan bir kadın mahkûm gördü. Kovalevskaya iktidara itaatsizliğiyle arkadaşlarını güç duruma düşürmek istemediği için, fark edilmeyeceğini düşünerek hapishane binasından dışarı çıkmıştı. Ama tam tersi oldu.

Hapishane Komutanı,

“Ayağa kalk!” diye bağırdı.

Ama mahkûm kımıldamadı bile. Başını geriye atarak doğrudan valiye baktı. Gözleri birer bıçak gibi tek bir noktaya saplanmıştı. Zehirli bakışının özelliğini bilen Baron Korf, bu zayıf genç kadının cesareti karşısında şaşırarak donakaldı.

“Ayağa kalk!” diye bağırdı birkaç erkek sesi. “Karşınızda bizzat vali duruyor. Ayağa kalkmak zorundasınız!”

Hükümlü yerinden kımıldamadı ve her sözcüğün üzerine basa basa:

“Ben buraya sizin hükümetinizi tanımadığım için gönderildim ve onun temsilcileri önünde ayağa kalkmam.”

Baron eldivenli elini yukarı kaldırdı ancak güçlükle kendine hakim olarak parmaklarını oynata oynata indirdi.

“Onu kasaturayla kaldırın!” diye haykırdı.

“Bunun... bunun adı ne?” diye sordu von Korf. Öfkeden burnundan soluyordu.

“Kovalevskaya,” dedi Masyukov ve Bobrovskiy dalkavukça.

“Çita Hapishanesi’ne sürün,” dedi Primorye ilinin efendisi. “Orada aklını derhal başına getirirler. Emrimin yerine getirildiğine dair raporu bana şahsen getirin.”

Böylece Kara üzerinde bir kasırga koptu ve artık hiçbir şey onun esişini durduramazdı.

Aynı günün gecesi hapishane komutanı ve jandarmalar Kovalevskaya’nın bulunduğu koğuşa girerek onu yataktan kaldırdılar, battaniyeye sardılar ve ağzını bir elbise parçasıyla kapatarak diğer mahkûmların gürültülü protestolarına aldırmaksızın koğuştan çıkardılar. Kovalevskaya’yı bir nöbetçi kulübesine götürdüler ve Ust-Kara Hapishanesi Müdürü ve iki kadın gardiyan onu soyup sırtında ‘karo papazı’ resmi olan kürek mahkûmu elbiselerini giydirdiler. Yeniden bağlayıp sıkı güvenlik önlemleri altında Verhnoudinsk Kalesine götürdüler. Baron Korf ‘3 No’lu’ özel tutuklunun gözaltında nasıl tutulacağına ilişkin gizli bir emir gönderdi. Genç devrimci kadın artık bu numarayla anılacaktı. Hapishane müdürü dahi onun adını bilmiyordu. Primorye İli Valisi, müdüre şu emri veriyordu: “Bizim dışımızda kimseye, hatta güvenlik görevlilerine bile onunla ilişki kurma izni vermeyeceksiniz; onunla hiçbir zaman konuşulmayacak, İncil dışında ona hiçbir kitap verilmeyecek, ona komşu koğuşlara hiç kimse, özellikle de devlete karşı gelmiş suçlular yerleştirilmeyecek.”

Kovalevskaya ile yalnızca askeri valinin, il savcısının ya da bizzat Baron Korf’un görevlendirdiği kişilerin görüşmesine izin verilmişti. İl valisinin intikamı böyleydi. Ama insan sağ olduğu sürece, yazgısında her şey değişebilir.

Kovalevskaya’nın götürülüşü, hapishanedeki devrimcilerin kutsal bir değer olarak korudukları insanlık onurunun çiğnenmesiydi; bu keyfi muamele fitili ateşleyen bir kıvılcım oldu.

Direnmek, işkence çekmek uğruna yapay olarak yaratılan her şey bir anda altüst oldu, anlamını yitirdi. Gerçeklik tüm çıplaklığıyla tutsakların gözleri önüne serildi. Onlar, kürek mahkûmları hapishanesinin çirkinliğine, sanki mezar başlarında açmış gibi duran çiçeklere, demir parmaklıklara ve direklerin uçlarına, kaba nöbetçilere, onlar için yıllarca yeryüzünün yerini tutan dar, sıkıcı avluya ve adeta devlerin uçsuz bucaksız mezarlığı olan uzak tepelere yeni bir gözle bakıyorlardı artık. Siyasal kürek mahkûmları, birbirlerinden güç alarak, hoşnutsuzluklarını dile getirip direnerek başkaldırdılar. Kadınlar, Kovalevskaya'nın zora başvurularak nakledilmesi emrini veren, onunla alay eden Komutan Masyukov'un görevden alınmasını talep ettiler. Olaya ilişkin soruşturma yapılması talebiyle açlık grevine başladılar. Doktorun, açlık grevindekilerin durumlarının ağır olduğuna ilişkin mesajını alan vali:

"Onların yemek yemeleri ya da yememeleri yönetim açısından fark etmez. Önemli olan, onlara her gün yemek götürülmesidir," yanıtını verdi.

Jandarma amirleri Kara mahkûmlarının tüm taleplerini reddettiler. Masyukov görevinin başında kaldı. Kürek mahkûmu birkaç kadın cinayet mahkûmları hapishanesine nakledildi ve böylece yakınlarıyla yazışma şansından ve önceden elde ettikleri bazı ayrıcalıklardan yoksun kaldılar.

Sayımdan sonraki geç saatlerde çelik sürgü şangırdadı ve Anna, Kalyujnaya, Smirnitskaya ve Kovalevskaya'nın bulunduğu koğuşun kapısı açıldı. Görünüşte çok genç bir tutsak girdi içeri. Omuzlarına gelişigüzel atılmış gri mahkûm kıyafeti onun incecik figürünü bozmamıştı. "Liseli olmalı," diye düşündü Anna; kıdemli bir mahkûm olarak, yeni gelen için yer seçmeye, demliği ısıtmaya koyuldu.

"Hayır, rica ederim, hiçbir şey istemem," dedi tutsak, hiç kimseyle göz göze gelmeyecek şekilde önüne bakarak. Geniş geniş açılmış koyu kestane rengi gözleri, kâh yaşlarla doluyor, kâh birdenbire kuruyordu. Hapishane yazı işlerinden kocasının Sahalin Kürek Mahkûmları Hapishanesi'ne nakledilirken yolda öldüğüne ilişkin ihbarnameyi sıkıyordu elinde.

"Nesi var? Bu iyiye işaret değil." Anna genç kadının yanına oturarak bir anne şefkatiyle onun siyah saçlarını okşadı. İçten gelen bir ilgi, insanın yüreğine hapishanede olduğu kadar hiçbir yerde dokunamaz.

“Adınız nedir?” diye sordu Anna alçak sesle.

“Nadejda Malaksiono-Sigida,” sesi duyuldu yanıt olarak.

“Siz evli misiniz yoksa?”

“Dul kaldım... Onun artık yaşamadığını daha yeni öğrendim...”

Nadya’nın büyük acısını koğuşta böylece öğrenmiş oldular. Bir kaybın acısını, başkasının derdini anlayabilen ve acı ekmeğin son dilimini diğerleriyle paylaşanlar; çok çaresiz olup bundan dolayı kin duymayanlardır ancak. Her şeyini yitirmiş olanlar hiçbir şeyden korkmaz. Mutlu olanlar ise, kendilerinin ya da başkalarının başına gelebilecek tatsızlıklardan köşe bucak kaçar.

Nadejda Konstantinovna kendisi hakkında hemen hemen hiçbir şey anlatmıyordu; kimse de onun hangi nedenle kürek cezasına çarptırıldığını bilmiyordu. Ancak o denli içten, yalın, alçakgönüllü, alımlı ve yardımseverdi ki Maria Pavlovna Kovalevskaya gibi kuşkucu ve araya mesafe koyan bir kadının bile sempatisini kazandı.

Koğuşta bulunanların en yaşlısı olan Anna, Sigida’ya kız kardeşine bağlanır gibi bağlanmıştı, ne kadar coşkulu ve dengesiz olduğunu tahmin ettiğinden onu ısıtmaya, sakinleştirmeye çalışıyordu. Sigida üç yıldan fazla hapis yatmıştı ama hapiste yatarken üzüntüsü kendisi için değil, geçimlerini tek başına sağladığı yaşlı annesiyle babası ve erkek kardeşleri içindi; ilkokulda öğretmen olarak çalışıp özel dersler veriyordu.

Baba tarafından Yunanlı olan Nadya, derisinin zeytuni rengini ve mükemmel sert yüz hatlarını ondan almıştı. Seksenli yıllarda çok sayıda siyasal sürgünün yaşadığı Taganrog’da doğup büyüdü. Genç öğretmen, onlarla yakınlık kurup o ana kadar bilmediği düşünceler ve kitaplarla tanıştı. Deneyimli ve cesur devrimci Akim Sigida ile buluşması Nadejda Konstantinovna’nın çarlık rejiminin yıkılması için mücadele kararını pekiştirdi.

1884’de, Hermann Lopatin ve pek çok savaşçının tutuklanmasından sonra, Taganrog’da faaliyet yürüten Halkın İradesi yanlıları, diğer örgütlerle olan tüm bağlarını yitirdiler ve yeni bir Güney Rusya Grubu’na katılmaya karar verdiler. Acilen gizli bir matbaa kurulması gerekiyordu. Ücra, göze

pek batmayan Taganrog bu amaç için en uygun yerdi. Akim Sigida bir zamanlar dizgici olarak çalışmıştı. Matbaayı kurma görevi de ona verildi.

Akim ile evlenen Nadejda Konstantinovna’ya, Halkın İradesi imzalı broşürlerin, bildirilerin ve diğer metinlerin basılacağı illegal dairenin ev sahibesi rolünü oynama görevi verildi. Çalışma dostluk havası içinde yürüyordu. Nadejda Konstantinovna çocuklara okuma-yazma öğretmeye devam ediyor, Taganrog’un dış mahallesi Kasperovka’daki işçi derneklerinde propaganda çalışmaları yürütüyordu. Hiçbir olumsuzluk belirtisi yoktu sanki. Ne var ki matbaayı ihbar eden bir provokatör çıktı. Karı-koca Sigida kürek cezasına mahkûm edildiler.

Nadejda Konstantinovna, Sibirya yolundaki kafilelerden birinde, nakli yapılan mahkûmlardan, uzun soruşturmalardan sonra Lopatin’in dava arkadaşlarından oluşan büyük bir grupla birlikte bölge askeri mahkemesinin huzuruna çıkarılacağını öğrendi. Lopatin savunmasında, Çar’ın despot temsilcilerinin kendi eylemlerini yargılama yetkisini reddetti.

“Zaman içerisinde, kendi adil ve dürüst yargısını verecek olan yüksek bir mahkeme vardır. Bu mahkeme tarihtir,” dedi Lopatin.

Hermann Lopatin on üç arkadaşıyla birlikte idam cezasına çarptırıldı. Yaklaşık üç hafta darağacını bekledi. İdam cezasının yerine getirilmesini beklemek ölümün kendisinden daha korkunçtur. Manevi işkencedeki gaddarlık başka bir işkence türünde yoktur. Lopatin, idam cezasını beklerken yaşadığı acıyı dışarıya belli etmiyordu hiç.

Onlar idam kararını nasıl sakin karşıladılarsa, bu kararın, kürek mahkûmiyeti ve kalede yavaş ölüme çevrildiği haberini de aynı sakinlikle karşıladılar. Yaşama arzusu ve varoluşun verdiği mutluluk ağır ağır sardı onları.

Hermann Lopatin Şlisselburg kalesinde ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Artık onun kendi adı yoktu. O günden sonra, devlete karşı suç işlemiş birisi olarak, tek kişilik hücresinin numarası olan ‘27’ ile anılacaktı.

Nadejda Sigida, Kovalevskaya’nın başına gelenleri öğrenince tanımadığı bir kadının onuruna dokunulmasının öcünü almaya karar verdi. Anna heyecanlı ve ateşli arkadaşını, hiddet ve öfkesine hakim olması için ikna etmeye çabalıyordu boş yere.

“Kendimi tutamam ve tutmak da istemiyorum,” diye yanıt verdi ona Nadejda. “Bu baskı altında yaşanır mı hiç? Kötülüğe boyun eğemiyorum ben ve sağ yanağa tokatı yedikten sonra sol yanağı uzatmanın ne demek olduğunu anlamıyorum.”

“Ama bizi hapishanede isyana itmelerinin altında bir kurnazlık yatıyor olmasın? Biz burada güçsüzüz. Korf da Kara’yla hesaplaşmak istiyor.”

“Varsın öyle olsun! Ya ben intihara bile bile gidiyorsam? Ne olacak ki? Yalnızca yakınlarıma acıyorum, kendime zerre kadar acımıyorum. Kaybedecek neyimiz var? Bu kardeş mezarlığını mı yitiririz? Binlerce porsiyon çorbayı ve lapayı mı? Nerede olursak olalım, savaşım vermeliyiz. Düşüncelerimiz için, öldürülen yoldaşlarımız için mücadele etmeliyiz. Onlar darağaçlarından bizi öç almaya çağırıyorlar. Benim sloganım toprağın hem üstünde hem de altında kavga vermek, şerefimizi ve insanlık onurumuzu sonuna dek korumaktır.”

Anna ağır ağır Sigida’nın gerekçelerine teslim oluyordu.

“Galiba, haklısın! Uğruna bu kadar kurban verilen sosyalizm bir ideal değil yalnızca. Bundan da öte, darağaçlarında ve zindanlarda yitirdiklerimizin işkenceli ölümüyle kutsallaşmış inancımız.”

“Evet, evet!” diye haykırdı Nadejda, onun yeryüzünün sıradan nimetlerinden tümüyle arınmış yüz ifadesi Anna’yı şaşırttı. “Geri adım atamayız, savaşçıların kanlarıyla sulanmış bayrağa ihanet edemeyiz, hiçbir şeyi bağışlayamayız. Anlıyor musun, hiçbir şeyi! Geri adım atmak, ihanet etmek küçük tavizlerle başlar. Ben günahımın bedelini ödemek zorundayım.”

“Hangi günah?” diyerek irkildi Anna.

“Zayıf iradeli oluşumun günahını. Korkaklık, zayıflık gösterdim ve mahkemeden sonra af dilekçesi yazdım. Bu benim ebedi utancım ve işlediğim bir suçtur. Ben bunu yoldaşlardan gizleyemem.”

“Kendini cezalandırma, Nadya! Hepimiz bunu biliyoruz ve seni kınamıyoruz.”

“Siz bana acıyorsunuz, ben kendi kendimi cezalandıracağım. Kovalevskaya için ve hepimiz için cellatlarla hesaplaşmak benim borcum.

Varsın korkusuzluğun adı çılgınlık olsun; sağduyu da sık sık bizi zayıf düşürür.”

“Kalbinin dediği gibi hareket et. Doğrusu ne diyeceğimi bilemiyorum. Ama, Masyukovlar ve Korflar için ölmeye değer mi? Yaşamını daha değerli şeylere ada, çünkü o bizde bir tane.”

“Mantıklısın, Anna!”

Nadejda Konstantinovna geceyarısına kadar yakınlarına mektup yazdı. Tüm sevgisini, özlemini ve merhametini bir kağıda sığdırıp uzaktan Taganrog’a göndermek istiyordu.

> Değerli, iyi yürekli canlarım benim! Değerli anneciğim, güvercinim benim... Tıpkı özgürken olduğum gibi aceleciyim yine: Her zaman yaptığım gibi zamanla yarış ediyorum, Fransızca ve Almanca derslerinde daha çok şey öğremek için acele ediyorum, tüm ders kitaplarını ezberledim, şimdi serbestçe okuyor ve çalışıyorum. Özgürlük günlerinden farklı olarak, size ancak dakikalarımı ayırabiliyorum...
>
> Canım! Güvercinim, beni bağışladığınızı, ama hepinizin bağışladığını bir kez daha söyleyin. Ağlamayın, ben sağlam ve dinç döneceğim.

Sigida, Masyukov’u vurup böylece onun komutanlık görevinden alınması sürecini hızlandırmak istiyordu. Böyle bir hareketin isabetli olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğundan uzun uzun düşündü. Kendisine aşağılık, aptal, yönetimin her emrini bilinçsizce uygulayan karaktersiz bir insan gibi gelen Masyukov’a karşı hiçbir kişisel düşmanlık beslemiyordu.

Masyukov herhangi bir iyilik ya da kötülük yapmaya yetenekli değildi; mahkûmlara karşı tümüyle kayıtsızdı. Ama Sigida, Masyukov’u, başkaları için bir şekilde hesaplaşmak istediği iktidarın bir simgesi olarak görüyordu. Sigida, koğuş arkadaşlarını bu işe karıştırıp sorumlu kılmamak için, Komutanın onu ‘özel görüşmek’ için bürosuna çağırmasını rica etti ve orada hapishane yönetimine meydan okudu. Masyukov’a vuramadı, eli komutana kalktığında nöbetçi onu durdurdu ama yine de tokat sembolik olarak şakladı. Nadejda Konstantinovna komutanın odasından son derece heyecanlı bir halde kaçarak uzaklaştı ve bir yandan da yüksek sesle olanlar

hakkında valinin derhal bilgilendirilmesini talep ediyordu. Başlangıçta, kapıda bu kürek mahkûmuyla bir kez daha karşılaşmamak için şaşkınlığından pencereden atlayan korkmuş Masyukov dışında hapishane yönetiminden hiç kimse bu kapışmayı pek ciddiye almadı. Masyukov, Sigida için bir nöbetçi koyulan kulübede uzun süre bekledi.

Sigida'nın eylemini duyan kadın hapishanesi istim üstündeydi. Tutsaklardan hiçbirisi, bundan yalnızca Nadejda Konstantinovna'nın sorumlu olmasını istemiyordu, çünkü Masyukov'un görevden alınması mücadelesi Sigida buraya hapsedilmeden çok önce başlamıştı.

Ust-Kara'da iç karartıcı bir atmosfer vardı. Bir süre sonra, bir ölüm cezasından daha korkunç bir olay oldu. Baron Korf devlete karşı suç işlemiş olan kürek mahkûmu Sigida'yı, yüz sopa darbesiyle cezalandırma emri verdi. Bu fiziksel cezayı hapishanede bizzat uygulamakla müdür Bobrovskiy'yi görevlendirdi. Kararı genel sabah sayımında tüm siyasi mahkûmlara ilan ettiler. Kargaşa ve protestoların önünü almak için hapishane avlusunu askerlerle kordon altına aldılar. Komutan ve yardımcıları, Korf'un, en küçük bir itaatsizlik durumunda, istisnasız tüm siyasi mahkûmların sopayla dövülerek cezalandırılması ve gerektiğinde yol açacağı sonuçlardan korkmaksızın silahlı kuvvetlere başvurulması emrini verdiği metni okudular. Bu açıkça isyana teşvikti.

7 Kasım'da Bobrovskiy, doktor ve nöbetçi gözetiminde emri uyguladı. İşkenceden sonra kanlar içinde kalan perişan haldeki Sigida'yı, Anna, Kovalevskaya, Kalyujnaya ve Smirnitskaya'nın bulunduğu koğuşa getirdiler sürükleyerek.

Anna ve Maşa Kalyujnaya, dövülmüş Nadejda Konstantinovna'nın yattığı en uçtaki ranza önünde diz çöktüler. Kovalevskaya, demir parmaklıklı pencereden, yağmurdan kararmış sivri uçlu demirlerle çevrili avlu duvarına bakıyordu. Smirnitskaya, yastığa kapanmış uzun uzun hıçkırıyordu. Pencerenin kanadı açıktı; soğuk rüzgâra rağmen koğuşun havası bunaltıcı gibiydi. O gün kimse sobayı yakmadı. Sigida gözlerini kırpmadan önüne bakıyordu. Yüz hatları keskinleşmişti.

Yaşamın kendisinden daha da önemli olan ve insanı insan yapan bir olgu vardır; bu da kendi onurunun farkında olmaktır.

“Biz, sahibinin kırbaçladığı kölelere benzer miyiz?” diye düşünüyordu Anna, Sigida’nın soğuk, ipince, çocuksu elini dudaklarına bastırırken. “Nadya haklı, ölüm belki de kurtuluş olabilir. Onunla avunamasaydık ne yapardık!”

İntihar düşüncesi tutsakların hepsinde aynı anda belirmişti. Kadınların hepsi, Sigida’nın acısını, sanki cellatlar onları çırılçıplak soyup herkesin içinde haklarından gelmiş gibi paylaşıyorlardı. Nadejda Konstantinovna o kadar zayıftı ve sırtındaki yaralar ona öylesine katlanılmaz acılar veriyordu ki ancak morfinle kendisine geldi ve biraz rahatladı.

“Hoşça kalın, yoldaşlar! Artık ben özgürüm,” dedi zor duyulur bir sesle.

Kovalevskaya, kaç gündür susuzluk çeken ve sonunda suya kavuşan bir insan gibi zehir dolu bardağı dudaklarına götürdü. Zehirlenen üçüncü kişi Anna oldu; onu Kalyujnaya ve Smirnitskaya izledi.

Sigida çabucak öldü: Harap olmuş organizma fazla direnemedi. Geriye kalanlar ağır fiziksel işkenceler altında hapishane hastanesine yetiştirildiler. Uzun süre can çekiştiler. Maria Pavlovna Kovalevskaya bilincini yitirdiği ve sayıklayarak öldüğü için daha az acı çekti. Yüksek dozda morfin alan Anna, tehlike sınırının dışında olan tek kişiydi. Ölmeyip iyileşmekte olduğunun farkına varınca, hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bir an önce ölmeyi o kadar çok istiyordu ki... Yaşam, işkenceden daha da korkunç olmuştu. Kalyujnaya ve Smirnitskaya’nın düşünceleri berraklığını koruyordu ve zehir onları ateş gibi yakmasına karşın, panzehir ve su içmeyi reddediyorlardı. Kalyujnaya’nın sabrı sona erip inlemeye başlayınca, Smirnitskaya hastabakıcının yardımıyla sürünerek akrabasına yaklaştı ve o ebedi huzura kavuşuncaya dek, onu oyalamaya koyuldu. En son ölen 25 yaşındaki Smirnitskaya oldu.

Yine aynı günlerde yarı serbest mahkûmlardan bir öğrenci kendisini vurdu ve Erkek Siyasi Kürek Mahkûmları Hapishanesi’nde, kitlesel intihar teşebbüsleri başladı. Koğuşlardan birinde, şarkı söylemek olarak önceden belirlenen bir sinyal üzerine, akşam yoklamasından sonra çok sayıda tutsak zehir içti. Ölenlerden biri de Kalyujniy idi. Karısının ve kız kardeşinin ölümlerine katlanamamıştı.

Mahkûmların maruz kaldığı çok sayıda ağır muamele vardı: Zincire vurulma, el arabasına bağlanma, açlıktan, ışıksızlık ve havasızlıktan ağır ağır ölüm. Ama hiçbir şey, insan onurunu ayaklar altına alan fiziksel cezalarla kıyaslanamazdı. Kara mahkûmları dayakla dövülmektense intihar etmeyi yeğliyordu. İnsan her şeyini kaybedebilir ama özsaygısını asla.

Anna tüm bu yaşadıklarından sonra uzun süren tehlikeli bir hastalığa yakalandı. Zindanda hep olduğu gibi, tutsağı, hiç beklemediği bir şekilde jandarma nezaretinde çağırdılar ve kürek mahkûmları hapishanesinden götürdüler.

Anna nakil hapishanesindeki Kovalevskaya'nın başına gelenleri, oradaki cinayet mahkûmlarından öğrendi. Başarısızlıkla sonuçlanan firar girişimi nedeniyle onu, Verhneudinsk Hapishanesi'nden Nerçinsk Kürek Mahkûmları Hapishanesi'nin zindanlarından birisi olan ücra bir köşedeki Gornıy Zerentuy'a sürmüşlerdi. Bu korkunç hapishanenin müdürü, Nadejda Konstantinovna Sigida'ya yüz çubuk darbesi vuran Bobrovskiy'nin ta kendisiydi. Kovalevskaya bunu öğrenir öğrenmez eline bir kama geçirdi ve o koğuşa gelince 'cellat' diye bağırarak üzerine yürüdü. Ancak onu etkisiz hale getirdiler. Bobrovskiy'nin ısrarı üzerine, bu olay hakkında tutanak tutulmadı. Sigida'nın ölümünden sonra müdür, uzun süren melankoli nöbetleri yaşamıştı. Kovalevskaya'ya karşı dava açmaktan vazgeçtiği gibi herkesin içinde kendi kendisini suçluyordu. "O haklı. Ben alçağın tekiyim, beni yok etmeliler," diyordu Bobrovskiy.

Karakterine ters gelen bir suç işlemeye zorlanan bu insan bir süre sonra veremden öldü. Son nefesine kadar, işkence ettiği Sigida'yı anımsayıp onu sayıkladı.

Kara'daki olaylar, hükümeti mahkûmlara fiziksel işkenceyi kaldırmaya zorladı. Kitlesel intiharların yaşandığı Özel Siyasal Kürek Mahkûmları Hapishanesi kapatıldı. Sürgüne gönderilmeyen tutsakları Akatuy'a naklettiler.

Anna Bah'ı, akrabalarının başvurusu üzerine, Krasnoyansk ilindeki köylerden birine serbest sürgüne gönderdiler.

Sabahın erken saatlerinde mahkûmlar kafilesi Çita'ya hareket etti; Anna, yanı başında yürüyenlerin sözlerini ezberlediği o hüzünlü hapishane

şarkısını yeniden söylemeye başladı:

...
Ama sağlam bir yüreğin
Çamura düşen bir odun gibi çürümesi,
Aklı varken bir ot gibi büyümesi
Hayır aşar gücümü bu benim.

***

İngiltere ile Kuzey Amerika arasında çalışan en iyi gemiler ‘Cuinard Line’ şirketine aitti. Şiddetli bir fırtına yoksa, bu hattı bir haftada alıyorlardı.

1888 yazında, Freidrich Engels ‘City of Berlin’ adlı büyük gemiyle, yaşamında ilk kez New York’a gitti. Karl Schorlemmer ve propaganda çalışmaları için bir süre önce Yenidünya’ya gelen Aveling’ler de onunla birlikteydi.

Gençliğinde denizlerde uzun süre yolculuk yapmış olan Engels, denizcilikle ilgili pek çok kitap okumuş, bu işe iyice merak sarmış, gemi günlüğü tutmuş ve denizciliği enine boyuna incelemişti. İşi kavramış birisi olarak, Büyük Armada’nın yenilgisinin nedenlerini, büyük deniz teknelerinin ve fırkateynlerin özelliklerini anlatıyordu. Yelken açmayı öğrenmiş ve en yeni buharlı motorların özelliklerini kavramıştı.

Deniz Friedrich’i güçlendirmişti. Güverteye çıktığında mutluluğunu gizleyemiyordu; kısacık ve hafifçe yukarı kalkık burnunun deliklerini şişirerek, serinleten esintinin tanıdık kokusunu içine çekiyordu. Limandan hoş bir katran, su yosunu ve ıslak halat kokusu geliyordu. İngiltere’nin düz, çorak kıyıları ağır ağır gözden kayboluyor, bir sırığa benzeyen ahşap Danjens deniz fenerinin çirkin gözetleme deliği okyanusa göz kırpmaya devam ediyordu. Engels, sisin içinde gözden giderek kaybolan karayı dürbünle izledi; kara gözden kaybolunca da gözlerini koruma gözlükleriyle kapattı. Son yıllarda gözleri oldukça kötüleşmişti; göz kapakları ağrıyor ve bu felaket onun yazma ve okuma olanağını sınırlıyordu.

Doğada hiçbir şey bir okyanusun ezici gücüyle kıyaslanamaz. Dev bir gemi okyanusun dalgaları arasında hiçbir şeydir. Engels gezegenin ve tüm evrenin boyutlarını hissediyordu inceden inceye.

“Yeryüzünde o denli çok yer kaplayan ve henüz zaptedilmemiş enerji budur işte. İnsan beyni, dev dalgalarla kıyaslandığında bir kum taneciği kadar olmasına karşın, bu enerjiyi kendi egemenliği altına alıyor.”

Uzun boylu, yapılı, asker duruşundan henüz bir şey yitirmemiş, omuzları bir gencinki gibi dimdik Engels, borda boyunca rahat rahat yürüyordu.

Adeta elektrik kıvılcımlarına çarpılmış rüzgâr, gür ve kumral saçlarını savuruyordu.

“Bak!” diyordu Eleanor, Aveling’e “bizim General savaş tanrısının oğlu olmakla kalmayıp Neptün’le de akraba. Eminim, Friedrich tehditkâr fırtınanın tadına varmak isterdi...”

Bu sırada Engels, Tussy’ye yaklaştı ve sanki onun söylediklerini tahmin etmiş gibi:

“Okyanustaki fırtına muhteşem bir manzara,” dedi.

“Bir buçuk yıl önce, burada okyanus bizi öyle hırpaladı ki. Doğrusu, fırtınanın gemiyi paramparça edeceğini sandım.”

“Ama, hayır!” diye itiraz etti Engels. “Çağdaş gemi yapım sanayii, rüzgârın her türlü gücünü hesaba kattı, on şiddetinde bir rüzgâr bizim ‘City Of Berlin’ için tehlikeli değil. Sahi, ne rastlantı! Biz, Alman asıllılar ‘Berlin’ adlı gemide Cod Burnuna doğru yol aldık. Bunda bir ispiyonculuk kokusu yok mu?”

“Bu gemi ‘City of Chicago’dan iyi sayılır. Biz New York’tan yine bu ‘City of Berlin’le döndük. Kaptan tam bir deniz kurduydu, hoş sohbet biriydi,” dedi Tussy.

“Dostlar, burada en önemlisi, büfede Amerikan malt birası olması,” diye söze girdi Schorlemmer, yüzüne neşeli bir ifade vererek. “Birinci sınıf. Sek şaraplara gelince, onlar hakkında iyi şeyler söyleyemem, eski kıtaya erişemezler. Lezzeti fena değil ama hiçbir kokusu yok.”

“Bu durumda, her şey yolunda. Zamanında yola çıktık. Friedrich saptanan planlara uyulmamasından nefret eder,” dedi Aveling.

“Aveling dışında hepimiz kıta doğumluyuz, umarım bizi deniz tutmaz. Ben kendimden eminim. Bu arada, birkaç ilginç kitap aldım yanıma, Saltıkov-Şçedrin’in masallarını örneğin. Çevirebilirim. Romence yazılmış bir de roman var. Galiba bu orijinal Romenceyi şimdi daha da iyi anlamaya başladım.”

“Ben de ‘Kentli Kız’ı götürüyorum yanımda,” diye karşılık verdi Eleanor. “Bu romana ilişkin öylesine olumlu şeyler söyledin ki, Eddy ile onu

okumaya karar verdik. Eksiklerimizi okyanus dışında nerede kapatabiliriz ki!”

“Kuşkusuz, Margaret Harkness’in kitabı sizi uyutmaz,” dedi Engels hararetle. “Ben genelde edebiyatta kadınların becerisine karşı önyargılıyım; dahilik taslayan kadınlardan korkarım. Xanthippe’den daha patavatsızlar; erkeklerin her türlü eleştirisini ayrıcalıklı cinsiyetin zorbalığının bir belirtisi olarak ilan ediyorlar. Ama ‘Kentli Kız’ küçücük bir başyapıt. Bu yapıt, gerçek bir sanatçı cesaretine sahip olan yazarını yüceltiyor: Çünkü cesaret olmadan sanat da olmaz.”

“Konusu yeni değil galiba?” diye sordu Eleanor.

“Evet, proleter bir kız, varlıklı biri tarafından ayartılıyor. Ama oldukça bayat bu konu, yetenekli bir kalem sayesinde canlanıyor ve yeni bir kimlik kazanıyor; Harkness ayrıntıların gerçekçiliği dışında, tipik koşullarda tipik karakterler çizmeyi de başarmıştı. Ona benim anladığım realizmin, yazarın görüşlerinden bağımsız olarak ortaya çıkmakta olduğunu yazdım. Realizmin en büyük ustası kabul ettiğim Balzac, aristokrasiye olan sempatisine karşın, salt ekonomik ayrıntıları gözler önüne sererken Fransız toplumu üzerine yazan tarihçilerden, istatistikçilerden daha inandırıcıydı.”

“Mağripliyle siz Balzac’a hayrandınız,” dedi Eleanor.

“Bu da laf mı! O, büyük bir sanatçı. Onun ‘İnsanlık Komedisi’ sosyetenin kokuşmuşluğuna adanmış bir ‘eleji’dir. O ‘mavi kan’ın temsilcilerini ne kadar seviyor olsa da, kendisi için değerli olan bu insanları eyleme geçmeye zorladığından, ironisi daha acı, yergisi daha öldürücü oluyor. Balzac’ın kendi sınıfsal sempatilerine ve siyasal önyargılarına karşı çıkışını, realizmin çok büyük bir zaferi ve onun çok değerli bir kazanımı olduğunu sana defalarca söyledim ve bu konuda Harkness’e de yazdım. O, unvanlara bürünmüş soylu sınıfın yıkılışının kaçınılmazlığını gördü ve onlara sahip çıkmadı ve yine o, geleceğin gerçek insanlarını, bulunacakları yegâne çevreyi göstererek tahmin etti.”

Engels yolculuk sırasında, gemide sayıları oldukça çok olan Amerikalıları dikkatle inceledi. Beyaz bluzlar ve çan biçimi etekler giymiş, enerjik yüz ifadeli, uzun boylu kadınlar, ona dış görünümleriyle İsveçli ve Alman kadınları anımsatıyordu.

“Bak Tussy!” dedi Engels onunla güvertede gezerken. “Okyanus ötesinden hanımlar, dünyanın en yeni toplumu önünde kıyafetlerini ne kadar sergilemeye çalışsalar da, bu safça görünüyor. Onlarda da, tıpkı bizim Alman köylü güzelleri gibi sıçrarcasına yürüyorlar ve rüzgârda etekleri savrulurken genç kız kokusu yayıyorlar. Erkeklerin elini tutarak gezmektense reverans yaparak eğilmek daha çok yakışırdı onlara. Zavallılar, bizim Alman ırkının kalıtsal özelliği olan fiziksel ve ruhsal hantallıklarını bir türlü gizleyemiyorlar. Öğle yemeğinde onlarla söyleştim ve düş kırıklığına uğradım. İlk izlenimlerime göre, Amerikalıların her iki cinsiyeti de biz Avrupalılara göre hiçbir üstünlüğe sahip değil. Onlarda yeni, genç ulusal bir karakteri belirleyen hiçbir şey yok. Tam tersine; benim düşünceme göre, Avrupa’da modası çoktan geçmiş küçük burjuva alışkanlıkları sergiliyorlar ve bana Paris sokaklarındaki taşralıları anımsatıyorlar.”

“Daha başka sürprizler de bekliyor seni,” diye uyardı onu Tussy.

“Yankiler dış kültürü edineceklerdir kuşkusuz, ama ruhsal kültür konusunda zorlanacaklar.”

Okyanus, Engels’e ve deniz tutmasından korkmayan arkadaşlarına sözlerle ifade edilemeyecek bir keyif veriyordu.

Yolculuk hiçbir olumsuzluk yaşanmadan tamamlanmıştı; sekizinci günde ‘City of Berlin’ geniş Cod Burnunu geçmiş, sayısız vapur, gemi, yat ve gemi tezgahını geçerek Özgürlük Heykeli’ne yaklaşmıştı.

Küçücük bir bot, yolcuları, gümrük görevlilerinin bagajları kontrol ettiği uzun, ahşap bir hana taşıdı. Ve işte yolcuların karşısında, ilgi çekici bir yönü olmayan upuzun New York vardı. Limandan merkeze tramvay gidiyordu. Kahverengi taştan yapılmış basık evler tekdüzeydi, buna karşılık, zenginlerin yaşadığı 5. Caddedeki konaklar mimari yönden çok farklıydı. Luara kıyılarından zarif bir Fransız şatosunun taklidinin hemen yanıbaşında, Virginia’daki ilk İrlandalı kolonicilerin barındığı inşaatları anımsatan biçimsiz ahşap duvarlar yükseliyordu; yine aynı yerde, büyük bir servet edinmiş Polonya uyruklu bir sanayici, Katolik kilisesini andırır karbeyazı bir ev yaptırmış, komşusu ise, kendisini büyüleyen Venedik usulü saray tipi bir evi taklit ederek kentlileri şaşırtmaya karar vermişti. Tüm mimari stiller, çiçeği burnunda burjuvazi arasında kendi yerini bulmuştu.

“Bu düzensiz mimari gösterişten ibaret; yükselen sermayenin kibrini sergilemekle kalmıyor, cüzdanlarının ne kadar kalın olduğunu da haykırıyor. Sosyal yıkımlar sayesinde servet yapan tipik zenginler! Hangi kıtaya giderseniz gidin değişmiyorlar,” dedi Schorlemmer milyonerler sokağından geçerken; bindikleri araç kaliteli raylar üzerinde hareket ediyor olsa da enikonu biçimsizdi.

New York sahilinde, tüm dünyanın en yüksek binası olan on dört katlı bir yapı göze çarpıyordu. Bir meraklı kalabalığı, halk arasındaki ifadesiyle, taa gökyüzüne tırmanan inşaat iskelelerinin çevresinde dolanıyordu.

Engels arkadaşlarıyla birlikte, taş işçilerinin çalışmalarını görmek için bu devin yolunu tutmuştu. Bu binalarda İtalyanların çalıştığını öğrenir öğrenmez onlarla ana dillerinde konuşmaya başladı.

İşsizlik ve yoksulluk Venediklileri okyanus ötesine sürüklemişti; burada işlerinin ehli olarak kabul görmüşlerdi.

Schorlemmer dev kitleleri birleştiren kireç karışımıyla ilgilendi ve karışımı denemek için eline bir mala aldı. Bu arada da iki bin yıldan daha fazla bir süre önce, Romalıların insanlık tarihinde ilk kez, yontulmuş kocaman taş bloklardan kuru kalıp yerine özel bir eriyikle tutturulan küçük taşlar kullandıklarını anlattı.

“Elde ettikleri eriyiği başlarda şekillendirilmiş taştan duvarlarda kullandılar, sonra da tuğla yapılarda,” diye anlatıyordu kimya bilimcisi çevresindeki inşaatçılara. “O zamanlar, yontulmuş taş ve tuğla yaygın bir kullanıma sahipti; kaplama için de mermerden yararlanılıyordu. Eriyiğin bulunması inşaat teknolojisinde devrime yol açtı. Eski Mısır, Yunan ve Roma’nın becerikli taş ustalarının yerini acemi işçiler, çoğunlukla da köleler aldı. Bugüne dek gelmiş olan dev binalar ve Antik Roma kemerleri onların hünerlerinin ürünüdür.”

“Taş ustalarının elleriyle dikilen binalardan, dünya uygarlığının gelişme aşamaları kolayca görülebilir. İnsan eliyle inşa edilen yapıların en görkemlisi Mısır’daki beş bin yıllık Piramitlerdir. Taşların ocaklardan çıkarılması, yontulması, inşaatın yapılacağı yere getirilmesi, krallık döneminin, örneğin II. Ramses döneminin teknik koşullarında örülmesi, çok sayıda insanın ortak çabasını gerektiriyordu,” dedi Engels.

“Siz mimar olmalıydınız,” diye görüş bildirdi taş ustalarından biri.

Engels ve Schorlemmer’le işçiler arasındaki hararetli konuşmayı dinlemeyen Tussy, başını arkaya atıp önünde yükselen çok katlı kütleye bakıyordu. Böylesini daha önce hiç görmemişti. Bu, gelecek yüzyılın inşaatıydı. Genç kadın, yaşamını sürdürdüğü Londra’nın küçücük evlerini anımsadı. Bu küçük binalar Marx ailesinin anılarının ve sevinçlerinin mekanıydı.

Westminster Kilisesi, Tower, Paris Meryem Ana Kilisesi geçmişe ait yapılardı. Tussy evlerin, içinde yaşayan insanları, savaşları ve devrimleri tartışmasız bir kesinlikte anlattığını düşünüyordu. İnsanlık tarihine damgasını vurmuş bu evler birer kutsal anıt olarak korunuyordu.

On dört katlı yapının inşaat sahasında dinmek bilmeyen bir uğultu vardı. Üretim anındaki kargaşa, tuğla ve kiriş yığınları, harç dolu kovalar, örümcek ağına benzeyen mekanizmalar Engels ve Tussy’nin hoşuna gidiyordu. Buradaki yaşamın hızı farkında olmaksızın insanları kendi girdabına çekmişti. Amerika inşa ediliyor ve taşra görüntüsünü değiştiriyordu.

Engels, Schorlemmer ve Aveling’lerin çok kısa bir süre için yaşadıkları evin karşısında, Amerika’nın en büyük yeni mağazasının yeni binası yükseliyordu hızla. Engels uyanır uyanmaz, taş ustalarının bir gece içinde binanın cephe duvarını ne kadar yükselttiklerini görmek için pencereye gidiyordu. Sabahları sık sık taş işçilerini iş başında buluyor, akşam geç saatlerde eve dönerken kararan gökyüzünün loşluğunda, onların henüz örülmüş duvarın üstündeki omuzlarını ve başlarını görüyordu.

Pencerenin ardındaki manzara, otelde demodeliği ile onu hayrete düşüren manzaradan çok daha fazla zevk veriyordu Friedrich’e. Yatak odasındaki Nuh Nebi’den kalma hantal mobilyaların hepsi de o denli ağır, kullanışsız ve zevksizdi ki, Avrupa onları daha yüzyılın başında kullanımdan çıkarmıştı. Bakir, verimli topraklar üzerinde doğmuş bu gencecik devlette çoktan yok olmuş kuşakların mirasına sıkı sıkıya bağlı insanlar yaşıyordu. New York sokaklarındaki gülünç arabalar da şaşırtmıştı Engels’i; bunları eski kıtanın en yoksul bir köyünde arasanız bulamazdınız.”

“Olasıdır, bu arabaları ilk göçmenler kullanmış ve bunlar hâlâ torunlarının hoşuna gidiyor,” diyordu Engels gülerek. Burada, bu çirkin arabalardan başka, Londra sokaklarından kırk yıl önce kaldırılan bir başka taşımacılık dinozoru, kiralık kupa arabaları da kullanımdaydı. Yolcular bu kupalara, birbirlerini arkadan ite kaka biniyorlardı. Arabaların içi öylesine doluyordu ki insanlar kafa kafaya çarpışıyor, birbirlerinin burunlarını dirsekliyordu: Pantolonların, eteklerin, ayakkabıların başına geleni anlatmak mümkün değildi.

Kentin kozmopolit ve alacalı bulacalı giyinmiş kalabalığı, Avrupalılar üzerinde alışılmadık bir izlenim uyandırıyordu. Varlıklı kadınların palto yerine giydikleri kocaman kaşmir şallara, işlemeli geniş pelerinlere, sayısız tüyler ve çiçeklerle süslenmiş şapkalara ve değişik mücevherlere düşkünlüğü özellikle göze çarpıyordu.

New York’un gerçekte ne olduğunu öğrenebilmek için Engels Bauery semtine gitti. Uzaklardan gelen gemilerin ambarlarından çıkarılıp Gözyaşı Adası’nda karantinaya alınan yüzlerce göçmen buraya hücum ediyordu. Amerikalılar onları yabanıl kabul ediyor, yurttaşlık hakkı vermeden önce çile çektiriyordu. Ama bir kumarı andıran umut, göçmenleri birbirine kenetliyordu. Başarısızlığa uğrayanları unutarak, New York’a meteliksiz gelip sonuçta milyoner olan az sayıda kişi arasına girmeyi düşlüyorlardı.

Marx ve Engels’in arkadaşı, ‘inatçı bir adalet düşkünü’, Alman sürgün Friedrich Adolf Sorge de bu acıyı ilk yudumlayanlardandı. 1852 yılında bir rastlantı sonucu kendisini Amerika’da bulmuştu: Hasta haliyle gemileri karıştırmış ve yerleşmeye niyetlendiği Avusturalya’ya değil de New York’a gitmekte olduğunu ancak okyanusta öğrenmişti. Yazgısı böyle belirlenmişti.

Yenidünya ona karşı konuksever değildi. Aş ve barınaktan yoksun kalıyordu sık sık. Parklardaki banklarda geçiyordu geceleri. Sanki her şey, hatta yıldızlar ve şafak vakti soğuk, soluk güneş ona karşı savaş açmıştı. Ama, tıpkı savaşta ve hapiste olduğu gibi, insanları daha iyi tanıyordu.

Bir din adamının oğlu olan Baden-Pfalz gerilla ordusu militanı Sorge, gıyabında kurşuna dizilme cezasına çarptırıldığı için geri çekilen devrim ordusuyla birlikte Almanya’yı terk etti. İsviçre’deki köylerde ırgatlık yaptı; atıcılık yarışmalarında ve poligonlarda silah temizleyici olarak çalıştı. Kazandığı paralarla ancak bir fincan kahve ve bir parça ekmek alabiliyor,

yarı aç yarı tok yaşıyordu. Buna karşılık Cenevre'de Wilhelm Liebknecht'le tanıştı ve Alman emekçilerinin Yerel Kültür Derneği'ne üye oldu. Tüm yaşamı boyunca Johann Becker ve diğer komünistlerle, Marx ve Engels'in dava arkadaşlarıyla dostluk etti; bu insanlar onu komünizm bilimiyle tanıştırdılar. 'Komünist Manifesto'yu onlardan öğrendi. Sorge, Emekçiler Derneği'nin gayretli çalışanı oldu.

Yaşamda, varolma kaosunun ağırlığı altında ezilen insanın düşüncenin dev ışığıyla birden aydınlanıp kendine gelmesi ve kendisi için gerekli yegâne yola yönelmesinden daha önemli bir an var mıdır?!

1851 yılı sonunda iktidar makamları, Sorge'yi İsviçre'yi terk etmeye zorladılar. Bunun nedeni, dernekteki çalışmalarıydı.

Ülke ülke dolaşma dönemi başlamıştı. Özel bir okulda polis kontrolünde Almanca dersi verdiği Belçika'dan, İsviçre'den gelen bir ihbar üzerine sınır dışı edildi. Dış görünüşündeki kabalık ve sertliğin altında ruhsal yumuşaklık ve duyarlılık gizleyen, inandığı işe ısrarla ve kendinden geçercesine sadık olan Sorge, bir kesimin gözünde ayı ve terbiyesiz, bir diğer kesimin gözünde ise en güvenilir ve en temiz yürekli insandı.

Her yerde izlenen, kovulan Sorge, Dean Street'te son derece sıkıntı verici koşullarda Marx ailesiyle yaşadığı İngiltere'ye gitti. Bu buluşma, yalnızlık içindeki devrimci gezginde derin izler bıraktı. Sorge'nin görüşlerini ebediyen belirleyen yapıtların yazarı, tam da görmek istediği bir insan olarak çıktı karşısına. Öğretmenine saygı ve güven duygusu öğrencide daha da artmıştı.

İngiltere'nin rutubetli başkentinde bir türlü kendisine uygun bir iş bulamayan Sorge, Avusturalya'da bir sığınak aramak için yola çıktı ama kendisini New York'ta buldu.

Yoksulluk ve parasal sıkıntılar, tıpkı İsviçre'de olduğu gibi, gerçek dostlar bulmasına engel değildi. Tanıştığı genç bir Alman kadını sevdi ve karşılık gördü. Katharina onun değişmez arkadaşı ve yoldaşı oldu. Düğünden sonra yalnızca bir masa, bir sandalye ve divana sahip olmaları genç kızı rahatsız etmedi.

Sorge çocukluğundan itibaren değişik müzik aletleri çalıyor ve şarkı söylüyordu. Çok yönlü eğitim almış annesiyle babası müziğe ilgi duyan

insanlardı. Sorge'nin büyükbabası, babası ve sonra da kendisi, kilise orgunun başında heyecanlı, tekdüze sesler çıkarmak için çok zaman harcamışlardı. Sorge ayrıca halk melodilerini iyi biliyor ve Engels'in de okumayı sevdiği romansları ustaca okuyordu.

Sorge ile Engels'in ilişkisi, aralıksız yazışmalar sayesinde sürüyordu.

Enternasyonal'in var olduğu yıllardaki gibi, Friedrich Sorge, Birleşik Devletler'de gelişmekte olan harekete önderlik ediyordu.

Öğretmen ve öğrenci kucaklaşarak heyecanla ve şefkatle birbirlerine bakıyorlardı. Sorge, Engels'ten sekiz yaş küçüktü ama çok daha yaşlı görünüyordu. Ülkelerinden beş parasız gelen ve Amerikan vatandaşlığına geçen insanların çoğu gibi, yaşam onu bir hayli yıpratmıştı. Mücadelelerle sınanmış bir emektar, Uluslararası İşçi Birliği'nin yöneticilerinden biri ve bir Marksist olarak, bu genç devletin ilahı olan sermayeye kılıç çekmişti. Bu krallığın papazlarıyla kesintisiz bir savaş başlamıştı.

Yoğun duygulara kapıldığı zamanlarda olduğu gibi, Engels hafiften kekeleyerek, ilk konuşan taraf oldu:

"Seni sağlıklı ve savaşmaya hazır görmekten mutluyum, çok mutluyum. Baden-Pfalz seferine katılan topu topu iki, üç kişiyiz. Lessner, sen ve ben... Biliyor musun, zaman amansız bir cellattır. İyi ki hesabım görülmeden buraya ulaştım."

"General, sen bana daha Lahey Kongresi sırasında Yenidünya'ya geleceğine söz vermiştin. Seni kaç yıldır bekliyordum!"

"Gerçekten de Marx ve ben okyanus ötesine gitmek için hazırlandık. Böyle bir ziyaretin düşlerini kuruyorduk sık sık."

İki dava arkadaşı, her ayrılıktan sonra olduğu gibi, hiçbir kural tanımadan, birbirlerinin sözlerini keserek geçmişi yadettiler.

Uzun süre konuşmaya doyamadılar. Ortak anılar bağlıyordu onları birbirine; konuştuklarının çoğunu yeryüzünde başka hiç kimse bilmiyordu, hatta bu anılar her şeyi içeren tarih için bile yok olmuştu, çünkü elle tutulur bir iz bırakmadan şimdi yalnızca iki üç insanın belleğinde yaşıyordu.

Tussy eski dostların yanına yaklaşınca, Sorge onun elini tuttu ve içten bir ifadeyle:

“Bizim Mağripli’nin kızını yeniden görmek çok hoş. Ha Engels, bir buçuk yıl önce onun Birleşik Devletler’deki konferanslarının ne denli başarılı geçtiğini düşünemezsin bile. Aferin! Eleanor, sizin kocanız da yetenekli bir hatip. Üstelik ikinizin, yalnızca Almanlara değil, İngiliz dinleyicilere de hitap etmeniz özellikle önemliydi. Amerikanca telaffuzunuz o kadar iyi ki.”

“Ooo, bunu demeyin! Londralılar için Yankilerin dili bir engel,” dedi Eleanor heyecanla, “İngilizler sesli harfleri uzatıyor, Yenidünya’da ise bu harfleri hepten yutuyorlar.”

“Üstelik, güneyliler burada İngilizce sözcükleri öyle telaffuz ediyorlar ki kuzeyliler onları anlamakta güçlük çekiyor. R’yi telaffuz edemeyişleri bana Yorkshire’lileri anımsattı. Londralılarla Yorkshire’liler gibi burdaki Kuzeyliler ile Güneyliler de hiçbir zaman aynı dilden konuşamazlar,” diyerek söze karıştı Engels.

“Bayan Marx-Aveling sosyalizmin özünü o kadar yalın ve kapsamlı açıkladı ki partimize pek çok yeni üye kazandırdı. Sözün özü, karı-koca Aveling’ler ile Liebkhnecht sosyalist Avrupa’nın gerçek elçileriydi!”

“Misyonlarını gerektiği şekilde yerine getireceklerinden kuşkum yoktu benim. Tussy daha sekiz yaşındayken politikayla ilgileniyordu. Bizzat Başkan Abraham Lincoln’e mektuplar yazdı ve Mağripli bu mektupları okyanus ötesine postalayacağına söz verdi,” dedi General genç kadına göz kırparak.

“Düşünebiliyor musunuz, o kadar saftım ki babamın benim karalamalarımı Beyaz Saray’a gönderdiğine inanıyordum.”

Sorge’nin konuksever ihtiyar karısı, erkek torununu göstermek için Tussy’yi çağırdı.

Engels, Sorge’den, Amerika’ya geldiğini kimseye söylememesini rica etti.

“İklim değişikliğini tavsiye eden doktorların ısrarı üzerine buradayım ve bir turist, özel bir şahıs olarak seni kucaklamak için kısa bir süreliğine uğradım. İtiraf edeyim, ayrıca atalarımın yanına gitmeden önce Colomb’un

ülkesini kendi gözlerimle görmek, senin mektuplarından, makalelerden ve çeşitli kitaplardan öğrendiklerime kendi gözlemlerimi eklemek istedim."

Konuşma uzun sürdü.

Birleşik Devletler burjuvazisi güçlenip iktidarı ele geçirir geçirmez Kızılderilileri öteden beri onlara ait olan topraklardan kovmaya girişmişti. Pulluk görmemiş uçsuz bucaksız tarlaları kendi mülkiyetlerine geçiren kapitalistler ve çiftlik sahipleri, zencilerin ve evsiz göçmenlerin emeklerini çok düşük ücret karşılığında sömürüyorlardı. Her tarafta hummalı bir çalışma sürüyordu. Tarım ve endüstri gelişmişti. Köhnemiş Avrupa devletlerinin gelişmişlik düzeyini yakalayan yeni devlette hızlı bir ekonomik büyüme başlamıştı. İnanılmayacak büyüklükte gelir elde etme olanağı, İngiliz, Fransız ve Alman para babalarının iştahını kabartmıştı; tahvilleri ve mevduatlarıyla Birleşik Devletler'in ekonomisini seve seve güçlendiriyorlardı. Çok zengin doğal kaynaklar, feodal kalıntıların ağır yükünden bağımsız burjuva demokratik düzen, göçmenlerle aralıksız olarak beslenen işgücü rezervi, birkaç on yıl içinde, bir tarım ülkesinin güçlü bir sanayi-tarım ülkesine dönüşmesini sağladı. Üstelik genç cumhuriyet için okyanus güvenli bir kale duvarı, aşılmaz bir bariyer olmuştu; ülke hazinesini pahalı ordular beslemek için çarçur etmeye gerek yoktu.

Demiryolları şaşırtıcı bir hızla uzuyor, endüstri gelişiyor, kapitalistler aşırı paralar kazanıyor, emekçiler ise giderek daha kötü yaşıyorlardı. Sürekli yoksulluktan, işsizlikten, geleceğe güvensizlikten bitkin düşmüş ve düşkırıklığına uğramış emekçiler, çeşitli sosyal tarikatların, grupların, derneklerin propagandacıları tarafından başkaldırıya yatkın hale getiriliyorlardı.

İrlandalılar, Almanlar, Polonyalılar, Yahudiler, İskandinavlar, İtalyanlar, Çekler, Fransızlar, Çinliler yalnızca ana dillerini bildiklerinden, ortak dil bulmakta zorlanıyorlardı; buna rağmen alışkanlıkları, karakterleri, anlayışları benzemiyor olmasına karşın işbirliği için çaba gösteriyorlardı. Ancak bir araya geldiklerinde güçlü olacaklarını biliyorlardı. İşçi dernekleri nasıl adlandırılırsa adlandırılsın –ister emek şövalyeleri örgütü, ister dernek, isterse rastgele bir birlik–, hepsi sekiz saatlik işgünü ve katlanılabilir bir ücret için mücadele ediyordu.

Chicago'daki korkunç olayın üzerinden iki yıl geçmiş olmasına karşın bu yalnızca sosyalistlerin değil, tüm adil insanların aklını karıştırıyordu. Sorge trajedinin kahramanlarını tanıyordu ve onlardan acıyla söz ediyordu.

“Sen de mahkemede bulundun mu?” diye sordu Engels.

“Evet! Yargılayıcılar adeta yasalarla dalga geçtiler. Mahkeme baştan sona sınıfsal içgüdüler ve cezalar uğruna gerçeğe bir çağrıya dönüştü,” diye anlatıyordu Sorge büyük bir öfkeyle. “Tüm dünya, zafer kazanan burjuvazinin, kendi mülkiyetini ve iktidarını tehdit edenlere karşı acımasız, yırtıcı bir hayvan olduğunu bir kez daha gördü. Birleşik Devletler Cumhuriyeti'nden daha korkunç bir yer yoktur. Mahkeme başkanı, suçsuzları yargılamaktan, her ne pahasına olursa olsun onları öldürmekten çıkarı olduğunu yadsımaya dahi kalkışmadı. Chicago'lu dört emekçi önderi asıldı.”

“Cellatların onları öldürmeyeceklerini o kadar ummuştum ki!” dedi Tussy üzüntüyle.

“Yazık ki dürüst insanlardan oluşan kamuoyu güçsüz kaldı ve Parsons, Spies, Engel ve Fischer kahramanca öldüler.”

“Bir kapitalist kendi sermayesi için korkuya kapıldığında, hiçbir şey onda oluşan hayvani kinden daha güçlü olamaz,” dedi Engels.

“Michigan gölündeki lanetli kentin kendine sadık burjuvazisi, canavarlar mahkemesine rüşvet ödemekle kalmayıp Haymarket Alanı'na eli coplu bir polis heykelini kendi parasıyla dikti. Görülmemiş bir olay!”

“Sorge, tüm bunların nasıl olduğunu anlatsanıza,” diye rica etti Schorlemmer.

“İzninizle, Chicago'lu emekçileri yöneten Spies ve Fischer'in özelliklerini anlatmakla başlayacağım söze. Görüşleri bizim Marksistlerle her zaman uyuşmasa da, düşmanlarının bile ne kadar çabalasalar da karalayamadıkları, saygıdeğer, cesur insanlardı. Cesur, hatta sıklıkla sivri bir üslupla kaleme aldıkları işçi gazetelerini –ki onların mahvına yol açan da buydu– birlikte redakte ediyorlardı ve Amerikalılar için alışılmamış derecede kültürlüydüler. Evet, bu gençler sosyalist hareketin bir hazinesi, gururuydu. Savcı iftira atıp onların idamını sağlarken ne yaptığını biliyordu.

Oysa işin aslı şuydu: Hepinizin de bildiği gibi, 71 yılındaki yangından sonra, Chicago, yeniden yapılmaktan da öte, Birleşik Devletler'in en büyük ve en güzel kenti haline geldi. Bu kentte neler yok ki! Ünlü mezbahalarda canlı bir domuz, on beş dakika içinde sosise, jambona, saç güçlendirme kremine ve İncil kapağı cildine dönüşebiliyordu. Fabrikalar ve milyonerlerle doluydu. Burası, uçsuz bucaksız çöller ortasında öylesine çok yönlü bir kentti."

"Daha da neler, Chicago!" dedi Aveling ilgiyle.

"Onlarca demiryolu kenti, Amerika ve Kanada'nın en ücra köşeleriyle birleşiyor," diye devam etti Sorge. "Sayısız vapur iç göllerde mekik dokuyor. İlginçtir, Almanlar kozmopolit nüfusun üçte birini oluşturuyor, İrlandalılar da öyle. Ardından Fransızlar, İtalyanlar, Slavlar geliyor. Tam bir Babil, diller ve halklar karışımı. Uğursuz 1886 yılı çok fırtınalıydı. Demiryolu işçileri grevi, memurlarla Emek Şövalyesi Örgütü üyeleri ve ayrıca onları destekleyen Amerikan İşçiler Federasyonu arasındaki çatışmalar. Ve bu noktada, ittifaka gideceklerini ilan eden bira fabrikası ve fırınlardaki kargaşadan sonra, Mc Cormick işyerinde grev başladı. Çim biçme makineleri üreten bu İskoçyalı, ender rastlanır bir kan emici olmasıyla ünlüdür. Ne idüğü belirsiz biridir! Daha düne kadar Glasgow'da açlık çekiyormuş, Amerika'ya gemi ambarında geldi yoksul birisi olarak ve artık her şeyi unuttu. Ücretleri arttırmayı ve mesai saatlerini azaltmayı istemiyordu. Ve bu alçak, greve giden emekçileri işten atıp grev kırıcılarını, yani buradaki adıyla 'scab'leri işe almaya başladı. Öfkelenen emekçiler haklarını aramak için sokağa döküldüler. Mc Cormick'in casusları da zaten bunu bekliyordu. Birkaç provokatör kalabalığı kışkırttı. İşten atılanların yerine 'scab'lerin geçtiği atölyedeki pencere camlarını kırdılar. Ve bir kavgadır başladı. Atölyeye polis ekibi geldi. Girilen söz düellosunda fazla değil, ancak birkaç güvenlik görevlisi safdışı edilebildi. İşte o sırada silahsız emekçilerin üzerine yaylım ateşi açıldı. Pek çoğu ölü ya da yaralı olarak yere yığıldı. Gördükleri karşısında şoke olan Spies, gazetesinin yazıişlerine koştu, Almanca ve İngilizce bir broşür basıp kentte dağıttı."

Sorge, dosyasından matbu yazılı incecik bir kâğıt çıkarıp Tussy'ye uzattı. Tussy metni sesli olarak okudu. Bu belge yazarının yaşamına malolmuştu.

"İntikam! İntikam! Emekçiler, silaha sarılın! Emekçiler, bugün öğleden sonra sizi sömürenlerin zincirli köpekleri, Mc Cormick'in işyerinde sizin

altı kardeşinizi öldürdü. Onları niçin öldürdüler? Sömürücülerin kendilerine layık gördüğü yazgıdan hoşnut olmama cesaretini gösterdikleri için. Ekmek istediler, kurşun yediler; çünkü ölülerin susması garantidir.”

“Daha sonra ne oldu? Bomba nereden çıktı?” diye sabırsızlıkla sordu Schorlemmer.

“Chicago boyun eğmiyordu. Ancak suçlu olan yerel yöneticilerdi. Ajanları aracılığıyla halkı kışkırttılar. Provokasyonun farkına varan Spies ve yoldaşları halkı sakin olmaya çağıran gazeteler çıkarttılar. Pankartlar ‘Sakin olalım’ çağrısı yapıyordu. Ertesi gün Haymarket Meydanı’nda kendiliğinden bir miting yapıldı. Hatiplerin barışçıl konuşmalarına karşın, iki yüz polis toplananları sıkı bir kordonla çevirmişti. Hatiplerden sonuncusu olan İngiliz Philden, bir araba üzerine kurulmuş uyduruk kürsüden ‘Arkadaşlar, dağılın, biz barışçıl niyetler taşıyoruz’ sözlerini haykırarak indi. Özellikle bu anda polislerin saf tuttuğu yerde bomba patladı. Bombayı atan kimdi, neden atmıştı? İdam edilenlerden hemen hemen hiçbiri yoktu bu meydanda.”

“Chicago’dan bana, kapitalistlerin yamyam şöleni düzenleyip mutluluktan dans ettiklerini yazmışlardı,” dedi Engels. “Anayasayla garanti altına alınan tüm kişisel özgürlükler ayaklar altına alınmış. Chicago emekçisi üzerinde dipçik despotizmi uygulanmış. Bunu sendikaların, toplantıların yasaklanması izlemiş. Polis canının istediğini tutuklamış, evlere girerek aramalar yapmış. Kentte tam anlamıyla bir kuşatma durumu varmış.”

“Evet General, böyle oldu. Spies’in yönettiği Alman gazetesinin tüm yazıişleri kadrosu, dizgicilerine varıncaya kadar hapse düştü. Bu sırada Chicago Belediye Başkanı, basının temsilcileri önünde burjuvazinin gücünü vurgulayarak övünüyordu: ‘Eğer böyle günlerde İngiltere Kraliçesi bizim gibi davransaydı, hem tacını hem de ülkesini yitirirdi.’ Spies ve dava yoldaşlarının mahkemesinde yargıçların küstahlığı ve arsızlığı sınır tanımıyordu. Mahkeme başkanı yüksek sesle bombanın bu sanıklar tarafından atıldığını hiç de iddia etmediğini itiraf ediyordu. Onların kanıtları çürütülemezdi,” diyerek bağladı sözlerini Sorge ve bir süre sustuktan sonra ekledi: “Ama onları yine de astılar.”

Fransa’da eski savaş bakanı General Boulanger çevresinde birleşen monarşistlerin güçlenmesi, Engels’i ve Sorge’yi kaygılandırıyordu.

“İmparatorsuz imparatorluk, Bonaparte’sız Bonapartizm olmaz. Bir sistem bir insana göre oluşturulur, ona dayanırsa, onunla birlikte çöker. Bebel’e bunu açıkladım ve benimle aynı görüşü paylaştığın için mutluyum, eski dostum. Bonaparte gibi bir idol, eski deniz boyu Slavları’ndaki ‘üç baş’ örneğinde olduğu gibi, belki üç baştan da oluşabilir. Bu değil aslolan; aslolan onun olmamasıdır. Şimdi Fransız monarşistleri Boulanger’nin taç giymesi için birleştiler. Bu yeni görgüsüzün aptal mı akıllı mı, iyi mi kötü mü olduğunun hiç önemi yok. Ne kadar silikse kendisini yüceltenler için o kadar yararlıdır. Boulanger olmadan Boulangerizm olmaz. Ne pahasına olursa olsun, olmamalıdır. Lafargue’lar ve Guesde, Fransa’yı bekleyen tehlikenin farkında değiller. Onlar yeni ilahın seçimlerdeki başarısını, halkın çıkarlarıyla dayanışma içinde olmasıyla açıkladılar. Bu, bağışlanamaz yüzeysel bir bakıştır!”

Engels yumruğuyla masaya vurdu ve öfkeden kekelemeye başladı:

“Politikada saflık cinayetle eşdeğerdir. Monarşistler ve burjuvazinin lastik bir top gibi şişirdiği maceracılarla sol partilerin yapacağı mücadelede, düşüncesizliğin ve ağırdan almanın nasıl sonlanacağı, Louis Bonaparte düzenbazının kanlı eylemlerinin tanığı olan bizler için açıktır.”

İki kolunu masaya dayamış olan Sorge, öfkeli Engels’e, gizlenemez bir sevgiyle bakıyor ve sözünü kesmiyordu. Engels’in Amerikalı dostu kısa boylu, geniş omuzlu, hafifçe kamburu çıkmış, asık ve kaba yüz hatlı, ifadesi kâh sert ve soğuk, kâh komik ve dalgın, keskin bakışları iyilikle dolu bir insandı. Sorge de, yaşamında çok şeyler görmüş tüm güçlü insanlar gibi, farklı ortamlara uyum sağlayabiliyordu. Tek değişmez özelliği, oldukça gelişmiş doğruluk ve adalet duygusuydu. Bu denli ‘konuşkan’ ve keskin gözler çok az insanda vardı.

Berrak gökyüzü ve güneşli havasıyla Engels’in hoşuna gitmişti New York. Londra’nın kapalı havasından sonra, bu kent, ona neşeli ve hatta çok renkli geliyordu. Yüksek sesle konuşup tartışan kent sakinlerini de sevmişti. Denizden gelen gürültüler ve vapur sirenlerinin çağrıları bir nehrin taşıdığı kum gibi uzayan kentin senfonisine dökülüyordu. Bir teknik ve sanat harikası olan, gemilerin rahatça altından geçebildiği çelik gövdeli muhteşem Brooklyn Köprüsü uzaktan bir ışık huzmesi gibi görünüyordu.

Engels ve yol arkadaşları trenle New York'tan Boston'a geçtiler. Sessizliğin egemen olduğu İngilizlerin karşısındaki vagonda gürültü hakimdi. Her yer izmarit ve kâğıt parçalarıyla doluydu. Tıpkı otellerdeki gibi vagonların koridorlarında da tükürük hokkaları vardı, fakat onların nasıl kullanılacağına ilişkin hoş sözlerden oluşan uyarılara kulak asan yoktu. Amerikalılar tükürme alışkanlığını pek çok mazeretle açıklıyorlardı: Bu alışkanlık; sert purolar içmekten, soğuk havadan, buharla ısıtılan mekanların etkisinden, çoğu durumda ise insanların, istediklerini yapma haklarını herkese gösterme arzusundan kaynaklanıyor olabilirdi.

Boston basık evleri, tuğlayla döşenmiş kaldırımlarındaki bodur ağaçlarıyla büyük bir alana yayılmış sakin bir kentti.

Bir önceki dört aylık Birleşik Devletler gezisi sırasında Tussy çelişkilerle dolu olağandışı iki yüz yıldan daha az bir geçmişe sahip bu ülkede pek çok şeyi kavramıştı artık. Kocasıyla birlikte konferanslar verirken büyük küçük tüm şehirleri dolaşıyor, değişik sınıfların temsilcileri arasında yeni dostlar ve tanıdıklar ediniyordu.

Marx'ın kızı varlıklı kadınların, dolar elde etmek için sürekli hareket halinde olan erkeklere göre daha gelişmiş, bilgili ve içten olduklarını fark etti. Çoğu zaman karıları ve kızları bu erkeklerden utanıyordu. Durumu biraz daha iyi olan hanımlar müzikle, tiyatroyla ilgileniyor, sanat yapıtları koleksiyonu yapıyor, gezilere çıkıyor, bilim ve sanat yapıtlarını koruyor, sıkıldıklarından mı, kaprislerinden mi, yoksa şöhret düşkünlüğünden mi bilinmez, çevrelerinde özgürlük yanlısı isyancılar ve sanatçılar bulunduruyorlardı.

Fakat, insanlar da tıpkı terk ettiği ülkeler gibi farklıydı. Sözgelimi New York'ta fırtınanın terörü hakimken Florida'da portakalların olgunlaşması ölçüsünde farklı iklimleri aynı zamanda yaşayan Amerika'yı anlamak için ona alışmak gerekiyordu.

Tussy, erken bir yargıya varmak istemiyordu. Yenidünya nedense korkutuyordu onu. Tıpkı köksüz bir ağaç gibi, yüzyılların derinliklerine uzanan bir tarihe sahip olmamasına karşın, bu kıta 63 milyon nüfusuyla esrarengiz sürprizlere gebeydi. Onlarca mezhep, önyargı birbirleriyle iç içeydi ve geçmişe dönük belirsiz düşünceler burada gürül gürül akan,

bulanık, fırtınalı bir nehri andırıyordu. Bu nehrin yönü ne olacaktı, nehir insanlık okyanusuna neler taşıyacaktı?

Engels ve beraberindekiler, Boston'dan Niagara Şelalesine oradan da Kanada'ya geçti. Friedrich eskisi gibi, gezginler arasında en dayanıklı, en diri olanıydı. Spor pantolon, spor ayakkabı ve her tarafı ceplerle dolu rahat bir ceket giymiş olan Engels değneğini sallayarak hep yoldaşlarından önde gidiyor, onları cesaretlendiriyor, sürekli geride kalan Schorlemmer'e takılıyordu.

Büyük şelale, apak dalgaları tüm tablolarda betimlendiği için herkese tanıdık gelmişti. Fakat, kulakları sağır eden uğultusu, yabanıl melodileriyle herkesi sarsmıştı.

Tussy şelaleyi seyrederken anlatılmaz duygulara kapılmıştı: Kendisini aşağıya, şelalenin girdabına atmak, bilmediği yerlere sürüklenmek geliyordu içinden. Köpüklerin arasına sızmış olan güneş onların gök mavisi tonunu süslüyordu. Güneş çekildiğinde şelalenin kıyılarındaki hatlar sertleşiyor, kararıyordu. Schorlemmer, akan suyun değişen rengini seyre öylesine dalmıştı ki, neredeyse kayalıklardan düşüyordu.

"Aşağıya, doğanın bu yüce vergisine bakarken," diyordu Schorlemmer ıslanmış yağmurluğunu silkelerken, "sanki bir heykel sütununu andıran ak saçlı, dev gibi bir kadın sere serpe suya uzanıp saçlarını aşağıya sarkıtmış gibi geliyor insana."

"Bravo büyülü kimyacı. Niagara esin vermiş sana, bilim adamı şair olmuş. Ama dostum, kolumdan tut, korkarım leylaklar seni aldatır, boğulursun. Şu güçlü sesi duyuyor musun? Sakin Ren'den gelen bizim Lorelei'in sesi onunla kıyaslandığında ne kadar da zayıf kalıyor. Burada, bitmek bilmeyen fırtına o uğultuyu bastırır. Yeryüzünde her şey görecelidir."

"Ama her şey ne kadar da güzel! Küçük Morel de güzel, Niagara da. Baksanıza ne de hoş parıldıyor," dedi Tussy yüksek sesle.

Engels ellerini, her iki tarafında duran Tussy ve Edward'ın omuzlarına koydu. Gezginlerin bilmedikleri ülkelerin yollarından genelde cömertçe sunulan izlenimler onu bir çocuk gibi sevindirmişti. Onun için Amerika yalnızca bir yeni izlenim kaynağı değildi. Amerika topraklarında, bir süre

önce yazdığı ‘Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni’ kitabında sözünü ettiği kabileler yaşıyordu bir zamanlar.

“Küçük Ontario gölünden Kutsal Lavrentiy nehrine girdiği zamanlarda bu kıyılarda ilkel insanlar yaşıyordu. Onların bizden pek fazla farkı yoktu, ancak tamamen yabanıldılar. Ateşi keşfedince Tanrıyı kavradılar. Olasıdır ki, onların saçları topuklarına dek uzanan kadınları güzel, erkekleri ise cesurdu. O zamanlar korkaklar erken ölüyordu,” diyordu Engels.

Engels hep birkaç ölçüyü baz alarak yaşamıştı. Düşünceleri tüm gezegeni tüm evreni de içine alarak hep yükseklere tırmanmıştı. Bu düşünceler tüm gezegeni içine alıyor, bu arada ilklerin ilkine ulaşarak zamana hükmetme yeteneğine sahip oluyordu. Yaşamın nabzı onun için on kat daha hızlı çarpıyordu ve onun sözlüğünde ‘sıkılma’ ve ‘tasa’ yoktu. İnsanlığa tarihsel çocukluğundan başlayarak ilgi duyan büyük hümanist, varoluşu bir tür savunmasız ve çok değerli bir kavram olarak değerlendiriyordu. Yaşlılık ve sonun kaçınılmazlığı, yaşamın armağanlarını küçümsemek bir yana onları daha da değerli kılıyordu. “Hiç yeryüzüne gelmemek, yok oluş korkusundan dolayı yaşamamak ne korkakça bir aptallık,” diye düşünüyordu Engels. Tüm aktif kişiler gibi, o da bir konuya yoğunlaşarak yalnız kalmayı seviyordu. Tussy General’in ne zaman düşüncelere daldığını kolayca tahmin ediyor, onun uzaklaşan bakışlarını yakalayabiliyordu.

Engels’in düşüncelere daldığını gören Tussy;

“Gidelim,” dedi kocasına ve Schorlemmer’e. “Ona engel olmamalıyız. Kendisiyle baş başa kalsın.”

“Harika,” dedi kimyacı. “Fakat, sanmam ki o yalnız olsun. O belki de içinden birilerini, diyelim ki Liebknecht’i veya başka birini azarlıyordur.”

“Hayır, hayır,” dedi Tussy gülümseyerek. “Liebknecht’e kızmaya gerek yok. Engels’ten sonra bana en yakın insan odur.”

“Umarım, o sana, benimle tanışana dek yakın olmuştur,” dedi Aveling gizleyemediği bir öfkeleyle ve tehditkâr bir yargıç pozuna girerek, coşkulu bir ses tonuyla tamamladı konuşmasını. “Geceleri Ser Derdeman’a dua ettin mi?”

Tussy hemen rolünün gereğini yaparak ve sözcükleri uzatıp Eleanor Dure gibi nefes alarak;

“Oy, Othello’m benim, sana olan aşkım hiçbir şeyle kıyaslanamaz... Tüm bunlar dünyasal duygulardı. Ama sen bana gökyüzünden geldin,” dedi.

“Shakespeare’de böyle değil, ama bu durumda metne itaat şart değil,” diye gülerek sahneyi tamamladı Schorlemmer, ve kısa kalın parmaklarıyla onları alkışlamaya koyuldu.

Amerika’da en fazla bir ay geçirmeye karar veren Engels, daha önceden belirlenmiş gezi planına sıkı sıkıya uyuyordu. Güzel ormanları ve nehirleriyle az nüfuslu Kanada’yı gördükten sonra Adirondacks’ın yolunu tuttu. Dağlar, eğitimli yaşlı dağcıyı çekiyordu hep. Yükseklere çıktıkça kendisini daha da dinç hissediyordu Engels. Ormanları ve çalılıkları geride bıraktıktan sonra gezginler kendilerini sisin içinde buldular ve nihayet doruklardaki kayalıkları ve güneşi gördüler. Aveling’ler ve Schorlemmer Engels’in ardından güçlükle yetişiyorlardı.

Gümbür gümbür bas bir sesi olan kimyacı şarkı söylüyor ve hiç zorlanmadan üst notalara geçerek sesini değiştiriyor ya da alt oktavla Tussy’yi şaşırtabiliyordu. Seçici bir kulağa sahip Engels de Schorlemmer’in sesini takdir ediyordu.

“Saygıdeğer bilim adamımızı dinlerken kulağınızı onun yeleğinin alt düğmesine dayamanızı öneririm. Alt sol sesi o aradan çıkıyor.”

General bunları söylerken Aveling’lere alaycı alaycı göz ediyordu. Schorlemmer ise öfkeyle:

“Gerçek çarpıtılıyor. Friedrich’in size söyledikleri kıskançlıktan kaynaklanıyor. Bu zavallının sesi bariton-tenor, özelliği ise bas-profundo. Ne acıklı bir çelişki,” diyordu.

Herkes kahkahalarla gülerek yoluna devam ediyordu. Engels, yerli kağnılarla kıyaslandığında Kral Goroh dönemi yolcu taşıtlarının lüks arabalar olduğunu söylüyordu. Yolcular sehpalarda, ikinci kattaki dar koltuklarda yerlerini almışlardı. Kum-kil karışımı iki teker izinden oluşan yollar taşımacılığa son derece uygundu.

“İşte biz bu durumda Otuz Yıl Savaşları dönemine ait tüm kültürel kazanımların tadına varabilirdik,” diyerek sözü bağladı General özgün mizahi üslubuyla.

Gezginler sık sık zencilerle karşılaşıyordu. Beyaz Amerikalılar onları çoklukla George diye çağırıyor, onlar da seve seve yanıt veriyorlardı. Başkan Washington anısına çoğu gerçekten de bu adı taşıyordu.

Taşrada siyah derili022 gerçekten de birer köle olarak kalıyordu. Gemilerden birinde, güneyli bir toprak sahibi olduğu her halinden anlaşılan özene bezene süslenmiş bir bayan volta atıyordu, yanında da suyu çekilmiş bir kamışı andıran iki büklüm bir zenci vardı. Zencinin alabroz traşlı gür saçları vardı ve beyaz tenli sahibeye firkete gerektiğinde, alışılmış bir hareketle onu ipek yastığı andıran başından çekip çıkarıyordu; değişik şekillerdeki firketeler kısa siyah saçların ucunda parlıyordu.

Genç zenci kadınlar düzgün vücutlarıyla dikkat çekiyordu. Ciltlerinin parlaklığına önem verdiklerinden yüzlerine gliserin sürüyorlardı. Tussy, Aveling’in güzel zenci kadınlara baktığını fark ediyor, fakat yakışıksız ve aşağılayıcı saydığı kıskançlık hislerine kapılmamaya çalışıyordu.

Engels yolda hep dinlenirdi. Şimdi ise Alman göçmenlerle ve sırnaşık gazete muhabirleriyle kesinlikle karşılaşmak istemiyordu. Ama, gemiyle İngiltere’ye geçmek için arkadaşlarıyla yeniden geldiği New York’ta bir gazeteciye yakalanmaktan kurtulamadı ve basın için kısa bir söyleşi yapmayı kabul etti. Bu, onu adım adım izleyen, Engels’in uzun yıllardan beri tanıdığı, Enternasyonal’de Bakunin’e karşı büyük bir savaş veren bir Alman gazetesinin temsilcisi, ufak tefek Theodor Cuno idi. Cuno birkaç yıl önce Londra’ya gelmişti.

Nerede olursa olsun, Engels’le karşılaştıklarında hep Lahey Kongresi’nin mutlu günlerinden söz ederlerdi. Acı deneyimler atlatılmış ve insan ruhunda yaralar açmışsa, farklı bir özellik taşırlar. Bu deneyimlere ilişkin anılar insanlar için neşe kaynağı olur ve iradelerini güçlendirir. Tıpkı, silah arkadaşlarının zaferle sonuçlanan bir savaştaki çarpışmaları ve güçlükleri gururla anımsamaları gibi. Lahey Kongresi, Marx ve Engels yanlılarıyla Erternasyonal’i yok etmek için iftiraya başvuran anarşistler arasında açık bir kapışmaya sahne olmuştu.

“Evet, bu ölüm kalım mücadelesiydi. İşçi sınıfı tarihinde bir ilkle, bir komployla herhangi bir sömürücünün değil de birliğimizin imha edilmesi için şeytan Bakunin’in ‘bizzat’ kendisi tarafından yönetilen bir ölüm makinesiyle karşı karşıya kalmıştık,” diyordu Engels, sanki aradan 16 yıl geçmemiş gibi büyük bir heyecanla her şeyi anımsayarak.

Cuno o zamanlar kongre izleme komisyonu başkanı idi. Silahını çekip ‘senin gibi bir insan kurşunu hak etti’ diyerek onun üzerine doğru yürüyen anarşistlerden biri tarafından neredeyse öldürülecek olmasından özellikle gurur duyuyordu.

“İdeolojik düşmanın elinden ölmek bir şereftir,” diye düşünüyordu Cuno. “Düşmanın nefret duyuyor olması zaman zaman hoş olur. İnsan yalnızca dostlarının sevgisine gerek duyar. Düşmanı olmayanlar düşkünlerdir ancak.”

Engels, Schorlemmer ve Aveling’ler dönüş hazırlıklarına başladılar.

Ayrılırken Tussy’yi hüzün basmıştı. Aveling tiyatro için piyesler yazmaya ve birkaç kez de kendisi oynamaya başlayalı dört yıl olmuştu. Amerika’da Aveling’in yazdığı üç piyes sahnelenmişti, bir piyesini de başkasıyla ortaklaşa yazmıştı. Yenidünya’ya ilk gezisinde olduğu gibi, bu kez de ısrarla birkaç kez daha gelme isteğini belirtmesinin asıl nedeni buydu. Edward’a günden güne daha da büyüyen bir sevgiyle bağlanan Tussy, onun yapıtlarına son derece duyarlı yaklaşıyor, duyguları keskin eleştiri yeteneğine engel oluyordu.

Aşk basiretini bağlamış, onu daha da tutkulu kılmıştı. Aveling’de yetenekli, fakat seyircinin henüz yeterince alışmadığı bir dramaturg buluyordu. Edward’ın piyesleri Amerikan sahnelerinde ün düşkünü İrlandalı’nın beklediği gürültüyü koparamamıştı. Tussy yine de ruhunun derinliklerinde kocasının, bilgili ve cesur her gazeteci gibi, sıradan yazınsal yapıtlar karalamaktan ileri gidemeyeceğini itiraf ediyordu. Fakat yazar olunmaz, yazar doğulurdu; bir sanatçının beyni ve yüreği, tıpkı bir şarkıcının gırtlağı ve ses telleri gibi, oldukça karmaşık ve farklı öğelerdi.

Edward’la yaşadığı beş yıl, Tussy için kolay geçmemişti. Yalnızca günlük yaşamda ona özen göstermek, bakmakla kalmamış –ki tüm bunlar annelik duygusu tatmin edilmemiş genç kadın için bir sorun değildi–, kendini

beğenmiş, hep bir parça da rol yapan Edward’ın anlaşılmaz kaprislerini, keyifsizliklerini çekmek zorunda kalmıştı. Edward bütçelerine uygun olmayan bir rahatlık ve lüks talep ediyordu. Yaramaz, hırçın bir çocuk gibi, hep sağlığından, sıkıntılarından yakınıyor ve istediği gibi eğlenme hakkını koparıyordu: Kâğıt oynamak, basit olduğu bilinen insanları, kolay elde edilebilir kadınları, çoğunlukla da güya onun piyeslerindeki rolleri iyi oynamaları için aktisleri ziyaret etmek gibi. Bayağı tutkular ve eğlencelerden Aveling’i ancak Engels’e duyduğu saygıyla karışık korku alıkoyuyordu ve bunu tahmin eden Tussy kendisini gelecekte ne büyük mutsuzlukların beklediğini kestirebiliyordu.

Eleanor’un ruhunda olup bitenleri ne General ne de Schorlemmer biliyordu. Kocasının tam tersine, başkalarını düş kırıklığına uğratmamak için çok çaba gösteriyor ve endişelerini gizliyordu.

Engels geziden son derece memnun kalmıştı. Kendisini birkaç yaş gençleşmiş hissediyordu. Birçok rahatsızlığı geçmiş, hatta hasta gözleri bile bir ölçüde düzelmişti. Güneşin tıpkı Lombardiya’daki gibi oldukça hoş göründüğü Niagara Şelalesi’ni, restoranlarda bulmakta güçlük çekmedikleri Ren şarabını mutlulukla anımsıyordu.

Çok sağlam, yepyeni bir gemi olan ‘City of New York’ bir eylül sabahında Amerika’dan Avrupa’ya dördüncü seferine çıkıyordu ve başlangıçta yolculukta herhangi bir güçlükle karşılaşacağı beklenmiyordu. Ansızın şiddetli bir fırtına başladı. Güverteler boşaldı, birçok yolcu sallantıdan düştü. Motorlardan birisi bozulmuştu, diğeri ise bozulmaktan kurtulmuş, ancak güçlükle çalışıyordu. Engels ve Tussy kapalı üst güverteye çıkmışlardı.

“İşte tam da Kutsal Kitap’taki gibi bir tufan, gökyüzünün damarları gerçekten de çatladı,” diyordu genç kadın gülerek.

Limanda sarsılmaz bir dev gibi görünen ‘City of New York’ bir dalgaların uçurumuna kayıyor, bir kara bulutlarla kaplı gökyüzüne fırlıyordu. Kara bulutlar ve kabaran dalgalar sağır edici bir gürültüyle çarpışıyordu. Bu, insan beyni ve emeğinin minnacık, fakat güçlü yaratısıyla doğal afetin olağanüstü kapışmasıydı. Fırtına gemiye körü körüne saldırıyordu. Gemi ise kâh girdaba dalıp saplanarak, kâh yeniden okyanus dalgalarının doruklarına tırmanarak kurtulmuştu sonunda. Coşkun suların bu saldırısı öncesi sanki

bir vahşinin belleğindeki korku açığa çıkmıştı. Onu sağduyu ve bilinçli bir iradeyle yenilgiye uğratmak mutluluk vericiydi. Tussy bağırarak rüzgârın sesini bastırmak istiyordu, fakat sesi hiç duyulmuyordu. Tıpkı çocukluğunda şimşekleri yakalamak için fırtınaya doğru koşarken yaptığı gibi, kaygısızca gülüyordu.

Gemi İngiltere kıyılarına iki günlük gecikmeyle, fakat hasar görmeden vardı.

***

Helene Demuth, artık güçsüzleşmiş bacaklarının şiş olduğunu fark etmişti. Eskiden kalma alışkanlıkla merdivenden mutfağa koşarken ya da giriş kapısını açmaya giderken nefes nefese kalıyordu.

“Ne oluyor bana?” diye soruyordu kendi kendine şaşkınlıkla.

Bazen sağlıklı olduğunu sanıyor, böyle durumlarda odaları temizlemeye başlıyordu. Ve şiddetli bir sancı hemen kendisini anımsatıyordu.

“Kalbimiz sağlamken onu unutuyoruz. Her şeyi taşıyacaksın, madem sağlamsın, deriz,” diye düşünüyordu Lenchen. Hasta olduğunu kimseye açmıyordu. Jenny ve Karl’ı yitirdikten sonra ölüm korkusundan arınmıştı. Tümüyle yok olma korkusu, açgözlülükten, kıskançlıktan ve nankörlükten kaynaklanıyormuş gibi geliyordu ona. Ama Helene Demuth yeryüzünde her şeyin canlılara ait olduğunu çoktan kavramıştı. Ve en önemlisi de, kendisine görme, düşünme ve hissetme mutluluğu vermiş olan bir andan ibaret kabul ettiği yaşam önünde büyük bir minnettarlık duyuyordu.

Lenchen, kendi gizinin dostlarına söylenmesini istemediğinden doktorların yardımlarını kesinlikle reddediyordu. Sağlığına ilişkin tüm sorulara, yeryüzünde doğruluk ve eşitlik hak ettiği yeri almadan ölmek niyetinde olmadığı ve kendisini mükemmel hissettiği şeklinde yanıt veriyordu. Sayısız sorunla uğraşan Engels’i rahatsız etmek istemiyordu.

Marx’ın dört torunu Paris’ten Londra’ya konuk olarak gelmişlerdi. Hep ağırbaşlılığı ve sessizliğiyle bilinen Regents Park’taki ev, bir kümes gibi şenlenmişti. Küçük Parislilere ek olarak Ellen Pumps’un afacanlıkta onlardan geri kalmayan çocukları da her gün geliyordu. Lenchen’in omuzlarına yeni işler ve yükümlülükler binmişti.

Rahmetli Jenny Longuet ve Johnny’nin en büyük oğlu, yine eskisi gibi, onun en sevdiği çocuktu. Epeyce büyümüştü ama tüm eğlence ve afacanlıkların yorulmaz öncüsüydü.

İkinci kata çıkıp daha sonra merdiven korkuluğundan aşağı kayarken:

“Nim, bize çarşaf ver, elbise yapacağız. Biz Zuavlarız, Bedevi kabileleriyle savaşıyoruz,” diyordu ve oyun başlıyordu.

Savaşan taraflar Engels’in çalışma odasını kuşatmaya kalkıştıklarında, Lenchen onları barıştırmak için akla karayı seçiyordu.

Akşamları Johnny ve ona bağlı diğer küçük çocuklar emredercesine masal anlatılmasını talep ediyorlardı. Tussy onları şöminenin etrafına oturtuyor, büyük bir zevkle Şehrazat rolüne bürünerek fanteziler kurmaya başlıyordu. Bir koltukta oturup sürekli örgüyle uğraşan Lenchen, bitmek bilmeyen masalların tadını çıkarıyordu.

Tussy muhteşem bir masal anlatıcısıydı. Zaman zaman onun yerini Pumps alıyordu, fakat düş gücünden yoksun olan Pumps herhangi bir kitabı yüksek sesle okumayı tercih ediyordu.

Çocuklar ‘Alis Harikalar Diyarında’ masalını istiyordu.

Daha yirmi yıl önce tüm Modena-Villas sakinleri Oxford Matematik Profesörü Lewis Carroll’ın ‘Alis Harikalar Diyarında’ adlı fantastik öyküsünü ilk kez okumuşlardı. Bilim adamı yapıtını çok zekice ve cesur düşüncelerle süslemişti, bu nedenle de kitabı yalnızca çocukların değil, büyüklerin de hoşuna gidiyordu. Kitap, bir özlü söz dağarcığı olarak tüm dünyayı dolaşmıştı. Lewis Carroll ise gezmeyi pek sevmezdi ve anayurdu İngiltere’yi, çelişkileri ve gizemliliğiyle kendisini çeken bir ülke olan Rusya’yı gezmek için yalnızca bir kez terk etmişti.

Lenchen, Alis’in kedisi ile konuşmasını bir kez daha dinleyip eğlenmek için örgüsünü bir kenara bırakmıştı.

Helene Demuth küçük Longuet’lerle, ünlü İngiliz pandomimlerini izlemek için birkaç kez tiyatroya gitmişti.

Bu muhteşem temsillerden birisi de çocukların oynadıkları ve onlara hayvanların da katıldığı ‘Kayıkçı Hans’ adlı gösteriydi.

Küçük konuklar eğlenip afacanlık yapar, Lenchen ve Pumps eşliğinde kenti gezerken, Engels çalışma odasına kapanmış Paris Kongresi için hazırlık yapıyordu.

Schorlemmer ansızın Engels’e gelmişti. Evdekiler Kautsky’nin boşandığı haberi üzerine son derece telaşlanmışlardı.

Kautsky’nin evindeki huzursuzluk Lenchen, Tussy, Schorlemmer ve Engels’i üzmüştü. Hiçbiri de cansıkıntısı ve şaşkınlığını gizlemiyordu. Louise’in, Kautsky’nin arkadaşı Eduard Bernstein’e yazdığı mektubu defalarca okumuşlardı. Mektup, terk edilen bir kadın tarafından akıllıca, onurluca, ne pahasına olursa olsun, kendisini terk eden kocasını aklama arzusuyla kaleme alınmıştı. Louise Karl’ı delicesine seviyor, onunla gurur duyuyordu. Karl onu acımasızca üzerken bile, Louise onu haklı gösteriyor ve savunuyordu.

“Hayret edilecek bir kadın,” diyordu Lenchen öfkeyle. “Karl’ını o denli sıradışı bir kişi olarak görüyor ki, onun huzuru ve başka bir kadınla mutlu olması uğruna kendisini feda etmeye hazır. Bu çelişkiler hodbin, yeni sevgilisinin kendisine hayranlık duymaya hiç de niyetli olmadığını anlamıyor.”

“Haklısın, Nim,” dedi Tussy. “Karl’ın yeni gözdesi artık ondan soğudu ve Kautsky kardeşlerin en küçüğü Hans ile nişanlandı.”

“Bu, bir ceza. Fakat, o Louise’e döner mi?”

“Sanmam. Hem neden dönsün ki, kırılan bir kalp dayanıksızdır,” dedi Tussy hüzünle, kısa süren bir sessizlikten sonra. “Larofushko ‘varolan aşkı hiçbir yapmacık tavırla gizleyemezsiniz, olmayan aşkı da varmış gibi gösteremezsiniz’ diye yazar. Açık ki, Kautsky zayıf karakterli.” Tussy kocasını düşünerek “o da zayıf karakterli,” diyecekti az kalsın ama kendini tuttu. “İnsan iradesiz olduğu ölçüde bağlandıklarına ihanet ediyor. Zavallı Louise.”

O gün Engels’in evinde aşk ve evlilikten çok söz edildi.

“Karl bir sabah uykusundan uyanacak ve ne büyük bir aptallık yaptığını anlayacaktır,” dedi Friedrich.

Akşam çalışma odasında yalnız kalır kalmaz, daha yakından tanıdıkça çok daha fazla saygı duyduğu ve değer verdiği Louise Kautsky’ye mektup yazmaya koyuldu:

> ... Ede'nin Nimmi'ye duyurduğu haber hepimizi bulutsuz gökte çakan şimşek gibi şaşkına çevirdi. Fakat, mektubunuzu okuduğumda kafam daha da karıştı. Ancak, kahramanca ve ender rastlanır yücelikle donatılmış mektubunuzun bende uyandırdığı hayranlık yanında bunun hiç önemi yok; bu, yalnızca benim değil, mektubu okuyan herkesin izlenimidir. Bir kadının alabileceği en ağır darbeyi aldığınız an dahi, darbesine maruz kaldığınız erkeği haklı gösterecek kadar kendinize egemen olabiliyorsunuz. Beş yıllık birliktelikten sonra böyle yüce bir kadından vazgeçmeyi anlayamıyorum.
>
> Siz Karl'ın suçundan söz edilemeyeceğini yazıyorsunuz. Diyelim, bunda siz yüksek mahkemesiniz. Fakat, bu bize, size karşı haksızlık yapma hakkını vermez... Sizin karakterinizde birisi için, tek doğru çözümün boşanmak olduğunu yazıyorsunuz. Ama sizin gibi bir insanla birlikte yaşamak gerçekten olanaksız olsaydı, bunu biz de fark etmeli ve boşanmayı doğal ve kaçınılmaz bir sonuç olarak çoktan beklemeliydik.
>
> Karl hakkında, aşk ve tutku olmadan onun kişiliğinin yok olacağını yazıyorsunuz. Eğer böyle bir kişilik, her iki yılda yeni bir aşk arzulamakla kendisini buluyorsa, günümüz koşullarında ya böyle bir kişiliğe gem vurulması gerektiğini ya da bu kişiliğin kendisini ve başkalarını sonsuz trajik çatışmalarla yanıltacağını kabul etmelidir o.
>
> Genelde öyle bir toplumsal ilişkiler içindeyiz ki, erkeklerin kadınlara oranla çok büyük adaletsizlik yapmaları daha kolay. Kendisini benzer suçlamaların dışında tutan erkeklerin sayısı çok mudur acaba? 'Sen kadınlara layık değilsin' diyordu bunu kendi deneyimiyle herkesten iyi bilen yüce insanlardan biri. Ve sizin mektubunuzu okuyunca bu sözleri yinelemek gereği duydum.
>
> Fakat, her ne olursa olsun bir şeyden çok eminim: Bu cesaretinizle tüm güçlükleri aşacak, her mücadeleden galip çıkacaksınız. Bizim –benim ve Nim'in– samimi arzularımız size eşlik edecektir. Sizin için elimizden gelen her şeyi seve seve yaparız. Kayıtsız koşulsuz emrinizdeyiz. Yazgı bir gün sizi buralara sürüklerse, her ne koşulda olursa olsun, evimizi kendi eviniz kabul ediniz.

Amerika gezisinden sonra Engels daha iyi görmeye başladı, gözleri de daha az ağrıyordu. Fakat, masa başında iki saatten fazla çalışamıyordu.

‘Kapital’in 3. cildi üzerindeki çalışmayı tamamlama zorunluluğu düşüncesi onu sürekli rahatsız ediyordu ve bu uğurda arkadaşlarıyla mektuplaşmaktan alıkoyuyordu. Ancak, Kautsky’lerin boşanması onu o denli sarsmıştı ki Louise’e yazdığı mektuptan birkaç gün sonra karısından kopmasını önleyebilmek arzusuyla Karl’a çağrı yaptı.

> Akrabaların, senin evliliğinden memnun değillerdi, *–diye yazıyordu Engels–* Ailelerin kendi iradelerine karşın aralarına giren bir damada ya da geline karşı adil olmalarının ne denli zor, hatta bazen olanaksız olduğunu ailemle olan deneyimimden biliyorum. Her şeye rağmen aileler kendi iyi niyetlerinden emindirler, fakat, bu iyi niyet çoğunlukla ancak ailenin yeni üyesi, dolayısıyla kendi oğulları ya da kızları için bir cehennemin oluşmasından ileri gitmez. Her koca karısında ya da her kadın kocasında birtakım eksiklikler bulabilir; bu çok doğaldır. Ama, üçüncü kişilerin iyi niyetli müdahaleleri sonucunda bu kritik ilişki antipati duygularını ve uzun sürecek geçimsizliği artırır. Eğer sizin ilişkinizde tüm bunlar varsa, ikiniz de haklısınız. Louise, aranızda geçimsizlik için gerekçe olmadığından dolayı, sen de ilişkiler fiilen bozulduğu için haklısın.

Engels kalemini bıraktı, koltuğuna gömüldü ve düşüncelere daldı. Annesi, kız ve erkek kardeşlerinin bir türlü benimsemediği ölmüş karısını anımsadı.

“Küçük burjuvalar, sahte sofudur,” diye düşünüyordu Engels ailesini anımsayarak. “Hiçbiri öylesine seven ve dürüst bir kalple karşılaşmamıştır.”

Engels Kautsky’ye mektubunu sürdürdü:

> Hangi nedenle olursa olsun, sana ciddi olarak boşanma kararı aldıracak kadar önemli bir geçimsizlik varsa, bence günümüz koşullarında öncelikle kadının ve erkeğin konumlarındaki farklılığı iyice değerlendirmen gerekirdi. Boşanmak, toplumun anlayışına göre, kocaya kesinlikle hiçbir zarar vermez, erkek kendi konumunu olduğu gibi korur, yalnızca yeniden bekar kalır. Kadın ise toplum içindeki konumunu tümüyle yitirir, her şeye, üstelik daha da güç koşullarda, yeniden başlamak zorunda kalır.
>
> Dolayısıyla bir kadın ayrılmaktan söz ettiğinde, kocası küçük düşmeksizin onu vazgeçirmek için her yola başvurabilir; rica eder, hatta yalvarır bile. Ama tersi olduğunda, yani erkek boşanmayı ima

bile etse, özsaygısı olan her kadın, erkeğin bu isteğini derhal yerine getirmek zorundadır. Buradan çıkan sonuç şu: Erkek, en kötü olasılıkla, ya sağlıklı bir şekilde düşündükten ya da boşanmanın gerekliliğini kavradıktan sonra, bu zorunlu adımı atma hakkına sahiptir, üstelik de nazik davranmalıdır bunu yaparken.

Tüm bunlara rağmen, ilk adımı atmaya karar verdiysen Louise, bu durumda kocan, içinde bulunduğun ve yakında yok olmaya mahkûm bir çılgınlıkla değil, kendinle enine boyuna hesaplaştıktan sonra karar vermeni istemeye hak kazanıyor doğrusunu istersen.

Mutlaka Viyana'da kalman gerektiğini söylüyorsun... Ben senin yerinde olsam, bu olayın tüm kahramanlarından uzakta, kendimle baş başa kalmaya; olup bitenlerin gerçek anlamını ve sonuçlarını kavramaya ihtiyaç duyardım.

Kautsky, bir zamanlar Louise'i sevmiş miydi yoksa onların evliliği yalnızca Louise'in duygularına dayanıyordu da, bu yüzden daha baştan başarısız olmaya mı mahkûmdu? Bunun önemi yoktu artık. Kautsky'lerin resmen boşandıklarını öğrendikten sonra babasının şu sözlerini anımsadı: Boşanma, ilişkilerin gerçekten öldüğünün teyididir.

***

İngiltere'de grevler giderek yaygınlaşıyordu. İşçiler iş bırakarak, çok düşük olan ücretlerine zam almayı başarıyorlardı. Yazın, Eleanor'un da yıllarca yaşadığı ve horlananların bölgesi olarak bilinen East-End semtindeki kibrit fabrikası işçileri greve gitmişti. İşçi temsilcisi ve greve öncülük eden sosyalistlerin fabrika sahibiyle görüşmelere devam ettiği süre boyunca, Marx'ın kızı, bir kale gibi kuşatılmış olan bu küçük fabrikayı hiç terk etmedi. Bir süre sonra fabrika sahibi taviz vermek zorunda kaldı ve işçilerinin tamamı kadın olan fabrikada ücretler, bir parça artırıldı. Bu başarı başka fabrikalardaki işçileri de yüreklendirdi.

Dev binaların küçücük tuğlalardan yapıldığını kavramış olan Tussy, sıradan, göze görünmeyen bir iş olan günlük örgütlenme çalışmalarını asla ihmal etmiyordu. Bu muhteşem propagandacı ve gazeteci, tüm insanlığı ilgilendiren sorunları ve insanların günlük bireysel kaygılarını kolayca kavrıyor, en basit sorunlarla en genel olanlarını ustalıkla birleştirebiliyordu.

Emekçilerin yaşamını ilgilendiren hiçbir konu onun için sıkıcı değildi. Babasından ve Engels'ten Tussy'ye miras kalan bu özellik, halkın ona olan ihtiyacını artırıyor; onu halkın sevgilisi yapıyordu.

İnsanların dertlerine kayıtsız kalamayan Tussy, her mağdurun yardımına koşuyordu. Bu nedenle East-End, Whitechapel ve doklara, Bon-Street, Grosvenor meydanı ya da Kensington gibi varlıklı insanların yaşadığı bölgelerden daha yakın hissederdi kendini.

Koşulları en ağır olanlar, İngiliz liman işçileriydi. Hiçbir zaman düzenli bir işleri olmazdı ve çok ucuza da çalışsalar, boşalttıkları gemilerin bir an önce geleceğini umarak, gözlerini sisli ufuklardan ayırmazlardı.

Engels'e göre en dışlanmış olanlar da yine liman işçileriydi.

West-End dokları... Camsız pencerelerin paçavralarla, en iyi durumda muşambalarla kapatıldığı ahşap kulübelerde, açlık ve sefaletle boğuşan zavallı, yarı çıplak insanların mekanı.

İngilizler, uzun boylu, yapılı insanlar olarak tanınır. Bu sadece Charing-Cross'un şık giyimli sakinleri için geçerliydi; dok işçilerinin görünümü

bambaşkaydı. Dayanıklı olmalarına karşın dar omuzlu, cılız liman işçilerinin ömrü, ne yazık ki yaşlanacak kadar uzun sürmezdi. Eleanor, çocukların çoğunun, boşuna İngiliz hastalığı denmemiş olan raşitizmden öldüğü, trahoma ve vereme yakalandığı, kadınların ise ya çaresizlikten dilendiği ya da kendini içkiye verdiği bu aileleri sık sık ziyaret ediyordu.

Yük taşıma işleri bittiğinde bir türlü ücretlerini alamayan liman işçilerinin sabrı taşmış ve greve gitmişlerdi. Birkaç gün sonra bu greve, West-End limanındaki diğer hamallar da katıldı. On bin emekçi iş bıraktı. Dünyanın bu dev limanı boşalmış, adeta Thames'in sesi soluğu kesilmişti.

Greve birkaç öncü liman işçisiyle birlikte Aveling ve Eleanor önderlik ediyordu. Tussy, grev komitesi sekreteri olmuştu.

O andan itibaren, ne gece ne gündüz, görev yerini terk etmedi. Yardım fonunu ona emanet ediyorlar, o da bu paraları işsizler arasında paylaştırıyor, grevcilerin çalışma karnelerini numaralandırıyor ve kontrol ediyordu. Bulunduğu odanın kapısı hiç kapanmıyor, her yaştan insan, bazen yardım istemek bazen de danışmak için ona başvuruyordu. Liman işçileri bu kadını sevmişti.

Gergin geçen haftaların ardından grev, işçilerin zaferiyle sona erdi.

Eleanor, birkaç yıl daha aynı şekilde, ancak bu kez sömürülen ve sefalet içindeki gaz işletmelerinin proleterleri arasında çalıştı.

Tussy, emekçilerin sabrının taştığı o gün, fabrikaya erkenden gitmişti. Henüz güneş doğmamıştı başkent Londra'da. Bulutlu ve yağmurlu sabahlarıyla ünlüdür İngiltere başkenti; hani korkunç bir salgının yeryüzünü kapladığını öğrense insan, tüm benliğini saracak o korkunç umutsuzluk vardır ya, işte yaşama sevinciyle çarpan bir yüreği tam da böyle bir umutsuzlukla doldurur o gri sabahlar. Siste, şemsiyelerinin altında iki büklüm olmuş, yağmurluklarına sarılmış insan siluetleri, bir cenaze törenini anımsatıyordu. Tramvay ve kupa arabalarından yükselen boğuk gürültüler ve yoldakilere çarpmamak için çaldıkları tekdüze ve hüzünlü gong sesleri, insana iç sıkıntısı veriyordu.

Tussy'nin gittiği gaz fabrikası bir düzlükte kuruluydu. Fabrikanın penceresiz binası, dev hapishane bloklarını andırıyordu. Kok kömürü ve

cüruf yığınlarıyla dolu avlu, uçsuz bucaksız bir çöplüğe benziyordu. Havaya karışan zehirli ter ve is, ortalığı leş gibi kokutuyordu.

Kok kömüründen tüten duman genzini yakıyordu ve bu çirkin fabrika avlusuna bakınca, Dante'nin cehennemini anımsadı Tussy. Bu kez, fabrika avlusundan içeri girer girmez onlarca işçi etrafını kuşatmıştı.

"Paramızı yine eksik verdiler. Bütün ay boyunca iki gün tatil yaptık. Yapılır mı bu? Biz de insanız!"

Her şey önceden planlanmış olsa bile bazen bir tek grev dahi, dev bir dalgaya ya da korkunç bir fırtınaya dönüşebilir. Fırtınayı haber veren gök gürültüsü gibi... Eğer fırtına yaklaşmışsa, bir tek kıvılcım bile koca bir ormanı tutuşturabilir. İşte fırtınadan önce duyulan gök gürültüsü gibi, burjuvaziyi fena korkutmuştu bu ilk grevler.

Eleanor avlunun ortasında, sandıklardan yapılmış bir kürsü gördü. Protestoya katılacak diğer fabrikaların işçileri de gelmişti. Bacaların, bugün duman çıkmayan ağızları anlamlı anlamlı ve meydan okurcasına bakıyordu.

"İngiltere'de sokaklarda bekleşen sizin gibi binlerce insan var!" diye bağırdı boğuk bir sesle gaz şirketinin yöneticilerinden biri. "Bugün işsizlerin sayısı okyanuslardaki deniz analarından daha fazla. Siz vasıfsızsınız. Yalnızca amelesiniz siz. Biz acıdığımız için sizi hemen işten atmıyoruz. Bize yalvaracaksınız ama çok geç olacak. Tanrı şahidim olsun ki, direnişle hiçbir şey elde edemeyeceksiniz. İyisi mi, güzellikle işinizin başına dönün."

Gürültü artıyordu. Paniğe kapılmış zavallı yaşlı bir işçi, bir anda kürsüye fırladı:

"Kardeşler! Şu anda hiç olmazsa ağza atacak bir lokma ekmeğimiz, içecek bir tas sıcak çorbamız, başımızın üstünde de bir dam var. Bakmam gereken karım, altı tane küçük çocuğum, yaşlı bir annem, hasta ve dul bir kız kardeşim var. Yani dokuz aç boğaz."

Onlarca el, Eleanor'u dikkatle kürsüye çıkardı. Aşağıya baktığında, onlara doğru yaklaşan Aveling ve birkaç arkadaşını gördü. Her hatip, her militan gibi heyecanlıydı biraz. Fabrikanın dış kapıları ardına kadar açıktı, avluyu

ve hemen arkasındaki boşluğu insanlar doldurmuştu. Onların heyecanı ve endişesi, dalga dalga ulaşıyordu kürsüde duran kadına.

Tussy konuşmasına başlar başlamaz herkes sustu.

“Arkadaşlar, kardeşler! Siz günde 14 saat çalışıyor ve ayda topu topu iki gün dinleniyorsunuz. Bunun karşılığında aldığınız ücretlerle ailenizi ne doyurabiliyor ne de giydirebiliyorsunuz. Oysa tüm başkentin lambalarını yakan sizin elleriniz, sizin ellerinizle evler ısınıyor, binlerce araç sizin ürettiğiniz gazla hareket ediyor. Bu makinelerin başındakiler, insanlık için gerekli olan her şeyi üretiyor. Yüzlerce kan emici, burjuvazi, fabrika sahipleri, gaz şirketi ve diğer şirketlerin ortakları zenginleşiyor. Bir yığın sömürücünün el koyduğu zenginliklerin gerçek sahipleri sizlersiniz. Fakat, henüz birlik olamadınız. En önemli güç birliktir.” Eleanor ellerini havaya kaldırdı: “Her birimiz tek başımızayken bir örümcek kadar güçsüzüz, fakat binlerce proleter bir araya geldiğinde, karşımızda hiçbir güç duramaz. Rüzgâra ve kasırgaya direnen yelkenlilerin kanatları bile ipten yapılır.”

Bir hatip, hitap ettiği kitlenin nabzını her zaman elinde tutmalıdır. Hatiple bu kitle arasında güçlü ve uyumlu bir bağ kurulmalıdır; tıpkı insan vücudundaki gibi bir uyum. Eğer bu uyum yoksa, planlar suya düşer. Eleanor sık sık kürsüye çıkar ve dinleyicilerle diyalog kurmaktan zevk alırdı. İnsanlar için duyduğu kaygının ve sürekli çalışmasının karşılığını böyle anlarda alıyordu. Ve Edward belki de, sosyalizmi büyük bir coşkuyla savunduğu için değerliydi onun gözünde.

Grev başladıktan sonra Eleanor’un da dahil olduğu Gaz İşçileri Komitesi, fabrikalardan birinin girişindeki köpek kulübesine benzer, basık bir binaya yerleşti. Daha önceleri, eskiyen madeni demirbaşların konduğu bir depoydu bu. Tüm grev süresince, ne gece ne de gündüz, eve gitmedi Eleanor. Kâh grev kırıcılarını ikna etmek ya da onlarla kavga etmek zorunda kalıyor; kâh grevcilerin ailelerini, kocalarının, babalarının ya da evlatlarının cesaretini kırmamaları için ziyaret etmesi gerekiyor, bazen de yardım parası dağıtıyordu. Sık sık da cesareti kırılanlarla konuşuyor, cesurlara ise tavsiyelerde bulunuyordu. Hiç tereddüt etmeden tüm parasını grevcilerin kasasına yatırmıştı.

Eleanor, özellikle zor anlarda yorulmak nedir bilmezdi; çocukken de böyleydi. Mücadeleye olan bağlılığını, engelleri aşma arzusunu ve

cesaretini babasından almış; Engels’le olan dostluğu bu özelliklerini geliştirmişti.

Gaz işletmesi işçilerinin patronlarla kapıştığı günlerde Eleanor, İngiltere’de ilk vasıfsız işçiler sendikasını kurmayı başardı ve sendikanın merkez komite üyesi oldu.

Komitedeki işlerine bir tek Engels’le görüşmek için ara veriyordu, çünkü Engels gaz işletmelerindeki gelişmeleri dikkatle izliyor ve bu konuda Paris’teki Lafargue’lara ve diğer tüm ülkelerdeki dava arkadaşlarına bilgi veriyordu. Eleanor, kadınların yalnızca barikatlardaki önemli çatışmalarda değil, kapitalistlere karşı verilen günlük mücadelelerde de çok şeyler yapabileceğinin farkındaydı. Sendikada kadın seksiyonları kurdu.

Bir yıl içinde sendika, İngiltere ve Kuzey İrlanda’da yüz bin civarında emekçiyi bir araya getirdi. Bu birleşmeden önce gaz şirketleri ödünler vermek zorunda kaldı. Günlük çalışma süresini sekiz saate düşürdüler ve her vardiya için ücretleri altı pens artırdılar.

Emekçilerin tarihte örneği olmayan bu başarısı, Marx’ın küçük kızının gerçek bir zaferiydi.

***

Yaşamını yitiren Zetkin'in dostu, sürgündeki Rus doktor İvuşkin ve karısı, bu sıralar çok endişeliydi. Clothilda anne olacaktı ve çalışmayı bırakmıştı. Ne kadar becerikli ve gayretli olursa olsun, hamile bir kadın ne bir mağazada tezgahtar olabilir, ne de ünlü bir kuaför salonunda iş bulabilirdi. Mağazadaki tezgahtarlar ve kuaför salonundaki kadın kuaförler, daima zarif ve sevimli olmalıydılar ki müşterilerin hoşuna gidebilsinler. Patronlar, evli kadınları işe almıyor, çocuklu kadınların ise lafı bile edilmiyordu. Kıran kırana bir rekabetti yaşanan.

Durumu gizlemeye çalışan ve işini kaybetmek istemeyen Clothilda, insana mengeneden daha beter işkence eden bir korse giyiyor, ince topuklu ayakkabılarının bağcıklarını iyice sıkıyordu. Ama, ayakta durmak her gün daha da güçleşiyordu. Yanaklarında belirginleşen morlukları, sürdüğü allık da gizleyemiyor, yüzündeki gülümseme sık sık yerini acıyla buruşmuş bir ifadeye bırakıyordu. Ancak Clothilda pes etmiyor, gür sesi her seferinde daha güçlü çıkıyordu:

"Madam, bir kadının saçları eğer iyi taranmışsa boş kafası bile, erkeklere mükemmel düşüncelerle doluymuş gibi gelir. Saçları bakımsız bir pasaklı ise, Voltaire kadar akıllı bile olsa erkeklere aptal görünür."

Kuaför salonunun müşterileri günden güne artıyordu. Bu arada uluslararası fuar günleri de yaklaşmıştı. Parisliler bu fuara, altın yumurtlayan tavuk gözüyle bakıyordu. Herkes kısa yoldan inanılmaz paralar kazanma düşleri kuruyordu. Başkente, dünyanın dört bir yanından binlerce yabancı mirasyedinin gelmesi bekleniyordu. Oteller, oyun salonları, mağazalar, restoranlar ve genelevler genişletilmiş, onarılmıştı. Clothilda işten çıkarılıncaya kadar biraz para biriktirmek istiyordu. İki günde bir kontesin hizmetçisi onu almaya geliyordu.

"Aaa! Benim Figaro'm etek giymiş!" diyerek iltifat etti, Clothilda'yı özel bölmesinde karşılayan bu soylu kadın. "Türnürler ve fiyonklar eteğimi sıktı. Saç şeklimi değiştirmek istiyorum. Perçemlerimi kaşlarımın biraz üstünde ve şakaklarıma düşecek şekilde kesin, saçlarımı ensemde topuz yapın ve buklelerim topuzumdan aşağı doğru dökülsün. Bu, daha kadınsı oluyor. Biliyor musunuz canım, General Boulanger yeniden Paris'te. Biraz kilo

aldı, fakat bu onu daha da azametli gösteriyor. Onun yalnızca yerel seçimlerde değil, 5 Mayıs'taki seçimlerde de başkentteki oyların çoğunluğunu alacağından eminim. İmparatorluk kartalı onun omuzlarına konacaktır sonunda! Siz Fransa'nın tarihini bilmiyorsunuz elbette. Zavallı III. Napolyon şans ona gülünceye kadar defalarca yenildi, ama sonunda amcasının imparatorluk asâsını ele geçirmeyi başardı. Yenilgi olsa olsa bir ertelemedir. Kocam radikallerle bağlarını kopardı ve seçmenlerine ihanet ettikleri için onlardan ayrıldı. Bizi her yerde 'hoşnutsuzlar sendikası' olarak anıyorlar, bu gerçekten de böyle. Canım, biz de durumdan memnun değiliz ve cumhuriyet adı verilen bu kaosta daha fazla yaşamak istemiyoruz. 1871'de olduğu gibi, kızıl vahşilerin varoşlardan sokağa dökülmesini beklemek de mümkün değil. Vahşi ve yamyam onlar."

"Benim dedem komüncüydü," diye parladı Clothilda. "Oldukça iyi, dürüst bir insandı."

"Güzelim benim, öç almayı mı düşlüyorsun yoksa? Boş bunlar. General Boulanger sıradan insanlara yakınlık duyar ve onlara öyle güzel şeyler vaat etti ki, seve seve oy verecek hepsi. Sıradan insanların istediği de güçlü ve adil bir iktidar değil mi? Krallar arasında büyük insanlar yok muydu? Krallar da her zaman yoksullara ve kimsesizlere yardım ederdi. O zamanlar güzel kızlar, onlardan farklı bir ihsan bekleyebiliyordu. Madam Pompadour'a, Kontes Dubarry'ye ilişkin kitapları okuyun. Şanslıydılar, çünkü mutlu yaşadılar! Fransa'yı yönetiyorlardı. Bir masal çağıydı bu! Ya şimdi... Umarım dini inancınız vardır ve sosyalistlere acımıyorsunuzdur. Diyorlar ki; onlar ortak mülkiyet, kadınların ortaklaşa kullanımı ve çeşitli iğrençlikler için çağrı yapıyorlarmış. İnanın bana onların hepsi katil ve hırsız."

"Yalan!" diye öfkeyle bağırdı Clothilda ve kazayla kızgın maşayı Kontes'in kulak memesine değdirdi.

Birden öfkeli bir çığlık duyuldu:

"Defol burdan! Seni şirret, seni azgın seni! Senin yerin hapishane, lanetli sosyalist!"

Uşak ve hizmetçi Clothilda'yı dışarı attılar, arkasından da şapkasını fırlattılar.

Olanlar genç kadını şaşkına çevirmişti. Bunlar, hayatta ‘burnunu hiçbir zaman politikaya sokmamayı, en önemlisi de başkalarının sözlerine ve yaptıklarına üzülmemeyi’ ilke edinen birine hiç de uygun düşmüyordu. Fakat kendini tutamadığı için duyduğu üzüntü yavaş yavaş geçti. Kuaför salonuna dönmek istemeyen Clothilda, Monmartre’a gitmeye karar verdi.

Monmartre Tepesi’nin üzerinde, Sacre-Coeur yani Kutsal Kalp adlı beyaz bir kilise vardı. Başkaldıran ulusal muhafızlar hain Thiers’in askerleriyle burada çatışmaya girdikleri ve yardımlarına gelen işçilerle birlikte kente yürüdükleri zaman böyle bir kilise yoktu burada. O zamanlar bu tepe, ilk proletarya devrimini gerçekleştiren komüncüler için kutsal bir yerdi. Komün’ün ilk günlerinde bu yeşil tepelerde sık sık kahramanlık şarkıları söylenirdi. 1871 Mayıs’ında Montmartre, kahramanların kanlarıyla sulanmıştı. Buradaki her karış toprak, dövüşe dövüşe düşmana bırakılmıştı.

Thiers’in temsilcisi Mac-Mahon, bu tepeye bir kilise yapılmasını dini nedenlerden çok siyasal amaçlarla önermişti parlamentoya. Burjuvazi ve kilise yanlıları, Sacre-Coeur Kilisesi’ni, işçilere karşı kazandıkları zaferin bir sembolü olarak inşa ettiler.

“Halk, günahlarından arınmak zorundadır, bunlardan en korkunç olanı da Komün’dür,” diyordu Mac-Mahon.

Roman stilinin bozuk bir kopyası olarak inşa edilen Kutsal Kalp Kilisesi, tarihsel açıdan bu tepeye layık bir eser değildi.

Clothilda tüm düşüncelerinden arınmış, kilisenin kapısına yakın bir yerde otların üzerine oturmuştu. Hiç acelesi yoktu. Kocası akşama kadar hastanedeydi, bu yüzden canı eve de gitmek istemiyordu. Hava karardığında, varlığını tekmeleriyle kendisine hatırlatan çocuğunu düşünerek, kaldırımda yürüyordu.

Küçük bahçeli basık ev, yaban otları ve çimen, genç kadına doğup büyüdüğü köyü anımsatıyordu. Bir an kaygılarından sıyrılır gibi oldu. Köşede tabelası özensizce boyanmış bir taverna gördü. Tabelada Frigya kalpağı giymiş bir hırpani, koyu kırmızı bir sıvıyla dolu cam bir maşrapa uzatıyordu. Clothilda bir şeyler içmek istiyordu ve tavernaya girdi. Örtüsüz, uzun, ahşap bir masanın etrafında on kadar erkek, hararetli bir şekilde

tartışıyordu. Kuaför tanıdı, bu Guesde idi. Guesde'in geriye taralı siyah düz saçları, solgun alnını ortaya çıkarmıştı.

"Veba ile kolera arasında seçim yapamazsınız. Boulanger ve mevcut başbakan Ferry böyle insanlardır. Onların ikisini de utanç direğine çivileyeceksiniz!" diyordu Guesde ince dudaklarını öfkeyle şişirerek. "Biz her iki hedefe de ateş etmeliyiz. Zamanı gelince savaşarak, ilerleyeceğiz."

"Belki de sen haklısın! Boulanger ya da Ferry! İkisi de aynı, ama Boulanger'cilik şimdilik yalnızca bir tehdit. Belki de, erkenden ateşe başlamaya değmez," diye itiraz ediyordu Guesde'in yanında oturan işçilerden biri.

"Kaç yaşındasın sen?"

"Yirmi."

"Yanlış konuşuyorsun. Senin gibiler Tolain'e benzer. Tanıyor musun böyle birini? Sahtekâr Tolain. Komün zamanında Versailles'lıların kucağına attı kendini. Emekçilere ihanet etti, şimdi ise senatör. Kendi arabası var," dedi asık suratlı bir ihtiyar.

"Neden delikanlıya yükleniyorsun? Henüz çok genç o; Cavainac ve Napolyon'un zulmünden nasiplenmedi henüz. Thiers zamanında ise belli ki, kısa pantolonla dolaşıyordu."

Bunları söyledikten sonra Guesde ayağa kalktı ve tavernanın içinde bir tur attı. Bedenine göre dikilmediği belli olan elbisesi, ona oldukça büyük geliyordu. Baston yutmuş gibi dimdik ayakta duruyordu ve ayaklarını öyle açmıştı ki, her an harekete geçmeye hazır gibiydi. Ağaçkakan gagasına benzeyen uzun burnu, darmadağınık bıyıklarına değiyordu. Ama bu çirkin görünümüne rağmen, belki de zekasının gücü ve ödün vermez kararlı haliydi onu çekici kılan. Yüreğinde ateş taşımıyorsa eğer, en güzel yüz bile itici olur.

"Lafargue ve ben seçim manifestosuna hazırlanıyoruz. Seçimler yaklaşıyor. Bu manifestoda Boulanger'ciliğin ne olduğunu anlatacağız. İşçi partisi saflarında yer alan sizler, Paris'in en büyük fabrikalarının önderleri, bizim neler düşündüğümüzü bilmelisiniz. Yoksulluktan kıvranan ve baskı altında yaşayan, düşkırıklığı ve umutsuzluk içinde çırpınan halk, bugün

yaşananlara duyduğu nefret yüzünden geçmişi yeniden yaratmaya can atıyor. Bu durumda yapılması gereken, kararlılıkla harekete geçmektir.

“Bir beyefendinin yerine başka bir beyefendiyi getirmek çözüm değildir. Saltanat düşkünü sahte kahramanların canı cehenneme! Onların hepsini defetmek, ortadan kaldırmak lazım. Düzenbaz Boulanger’nin komitesinin kurulduğu Sed caddesi de, sözümona cumhuriyetçilerin koalisyon karargahının yer aldığı Kad caddesi de beni iğrendiriyor. Varsın burjuva partileri, iktidar için boğuşup dursunlar, eğer biz buna müdahale edeceksek, onların hepsini birden tepelemek için müdahale edeceğiz. Şimdi kavgaya radikaller, din simsarları, oportünisler ve Boulanger’ciler de katıldı. Emekçileri kimin ve nasıl daha ustaca soyacağını tartışıyorlar. Zenginler emekçileri soyuyorlar, emekçiler üzerinden milyonluk servetlerin sahibi oluyorlar. Bu zenginleşmenin de ötesinde bir durum.”

Guesde, masaya doğru eğilerek gözlüğünü çıkardı. Alev alev parlayan koyu renkli miyop gözlerini, önündeki boşluğa dikerek konuşuyordu:

“Bugün birbirine düşman olanlar, Boulanger’nin taraftarlarının da yaptığı gibi, Komün’ü yok ederken beraberdiler ve bizim hepsine karşı ayaklanacağımız o büyük günde yeniden tek vücut olacaklar. Biz Boulanger’ye şimdilik karşı çıkmayacağız. Bu yeni yetme, bizim için henüz tehlikeli değil.”

“Yanlışın var, Jules Guesde,” diye müdahale etti Clothilda. Guesde’in sözlerinin, sesinin ve jestlerinin büyüleyici etkisi konuşmaya itmişti Clothilda’yı: “Boulanger’nin inindeki kurtlar, gözlerimizi oymak için tırnaklarını biliyor. Elimiz kolumuz bağlı oturmamız çok tehlikeli. O generali gördüm ben. Kindar domuzun biri! Çok geç olmadan bir daha düşünün. O, kendi yavrularını bile yiyebilecek bir hayvan.”

“Kim bu kadın?” diye ilgiyle sordu Guesde, gözlüğünü takarak. “Gözüm sizi bir yerlerden ısırıyor. Bir kez gördüğüm birini, bir daha unutmam. Siz Clara Zetkin ya da Laura Lafargue ile birlikte değil miydiniz? Nereden hatırlamış olursam olayım, sizi alkışlıyorum. Kısa konuşmanız, kadın kahramanlarımız Michel’in, Kapiten’in konuşmalarına benziyor. Yazık ki kırmızı karanfilleriniz yok. Komün’ün bu sembolü hep göğsünüzü süslemeli.”

Clothilda, kendisini üzen her şeyi anlatmak istiyordu. Kontes'in konağında olanları, Boulanger taraftarlarının planlarını, büyük bir öfkeyle ve acele acele anlattı. Generalin tutkulu bir hayranı olan bu sosyetik kadının ses tonunu taklit ederek, tiradını noktaladı!

"Kızıllar varoşlardan sokaklara dökülecekler! Thiers de yok artık! Uygarlığı vahşi sosyalistlerin saldırısından kurtarmaya kim yardım edecek? General Boulanger ve onun destekçileri olan bizden başka hiç kimse."

Guesde sessizce oturuyordu. Oldukça yorgun görünüyordu.

Jules Guesde doğduğunda, nüfus kayıtlarına babasının adıyla geçmiş ve Mathieu Jules Basile ismiyle yazılmıştı. Fakat ilk gençlik yıllarında annesinin soyadını aldı ve iki isminden ilkini kullanmayı bıraktı. Kısa, tiz ses anlamına gelen Jules Guesde adı, Paul Lafargue ile birlikte Fransa'nın ilk proletarya partisinin başkanlığını yapan bu enerjik, yorulmaz militana çok yakışıyordu. Komünizmin bu tutkulu ve zeki propagandacısı; mücadeleci bir devrimci ve ateşli bir hayalci olarak savaşın zor günlerinde doğmuş bu adam, savunmaya ve saldırıya her zaman hazırdı. Düşmanları ondan hem nefret eder hem de korkardı. "Kolektivizmin engizisyon yargıcı" diye yazıyorlardı onun hakkında.

Lafargue'a göre daha az okumuş, onun kadar geniş düşünemeyen ve de tutarlı olamayan Guesde, bu yıllarda Marx ve Engels'in düşüncelerine tereddütsüz bağlıydı. Onun güzel ve kendine özgü, iğneli konuşma üslubu, işçi partisine o yıllarda büyük katkı sağladı ve Paul Lafargue partinin aklı ve vicdanıyken, o propagandacısı ve kararlılığın simgesi oldu. Bu insanları birbirine bağlayan da sağlam dostluklarıydı.

Clothilda, sanki gizlenmek istenen bir zayıflığı bulmaya çalışarak, kuşkuyla Guesde'i seyrediyordu.

Birden Guesde dostça bir bardak limonata uzattı ona:

"Yorulmuşsunuz, alın için. Sizinle tanıştığıma sevindim, yurttaş. Kendinizi koruyun. Benim de çocuklarım var. Sizin çocuğunuzun cesur bir annesi olacak. Gelecek kuşaklar için, onlara sosyalist devrim uğruna savaşmayı öğretecek bir insandan daha değerli ve önemli bir şey yoktur. Çocuklarımız işçi partisine ve onun düşüncelerine bağlı olsunlar ve yalnızca

hapisten değil, gerektiğinde, kahramanlarımızın önünde kurşuna dizildiği duvarlardan da asla korkmasınlar.”

Lafargue’ların geniş arkadaş çevresinde, değişik milletlerden çok çeşitli insanlar vardı. Laura için tanıdığı Almanlar arasında, çok akıllı, bilgili ve büyük bir örgütçü olduğuna inandığı Clara Zetkin’in ayrı bir yeri vardı. Zetkin, yalnızca tek bir kişiye aşık olmayı başaran ender insanlardan biriydi. Bir kadın olarak tüm şefkatini ve bilgisini iki oğlu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Yoğun çalışmaları, bu dul kadını hüzün veren düşüncelerinden uzak tutuyordu. Clara hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyor, gecesini gündüzüne katarak yazılar yazıyor, raporlar hazırlıyor, üstelik bu arada para kazanmak için ders vermeye devam ediyor ve çocuklarını büyütüyordu.

Bu aylarda Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi’nin hazırlıkları başlamıştı. Clara ve Laura’nın bu konuda yapması gereken o kadar çok şey vardı ki. Birçok dili mükemmel derecede biliyor olmalarının devrimci harekete sağladığı yarar, tartışılmazdı. Bir yandan değişik ülkelerin işçi partileriyle yazışırken, bir yandan da bu belgeleri çevirmeleri gerekiyordu. Üstelik Clara Zetkin’in Kongrede bir de konuşma yapması gerekiyordu.

Acıya boyun eğmemek, önlenemez bir felaketten sonra ayakta kalmak ve yürekteki ateşi yitirmemek; manevi açıdan oldukça güçlü olmak demektir. Clara’nın gücü, sakinliği ve içtenliği Laura’yı şaşırtıyordu. Her iki kadın da kişisel olarak acıyı tatmış, kendileri için değerli insanları toprağa vermişti; hem insanları sevmiş hem de onların geleceği için mücadele etmişlerdi.

Sosyalistler kongrelerini heyecanla bekliyordu. Aynı dönemlerde Paris’te, Morsov Meydanı’ndaki fuar binalarının ve pavyonların inşaatı da heyecanla ve büyük bir gayretle tamamlanıyordu. Gazetelerin ‘mucizelerin yaratıcısı’ diye yazdığı mühendis Eyfel’in metal örgülü cesur kulesi de giderek yükseliyordu. Oteller binlerce konuğu ağırlamaya, pazarlar onları doyurmaya hazırlanıyordu. Başkentin caddelerini ve meydanlarını adeta bir bayram coşkusu sarmıştı.

Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi’nin başlamasına kısa bir süre kala Laura’ya, delegelerin konaklama işlerini ayarlama görevi verildi. Laura, değişik çevrelerden gelen, eğitim düzeyleri, yaşları ve sınıfları farklı insanlarla ortak bir dil bulmada eşsiz bir yeteneğe sahipti. İnsanların kalbini

öyle bir fethederdi ki, daha ilk tanışmada ona güvenirler, en gizli düşüncelerini, sırlarını ona açarlardı. Üstelik partinin ona verdiği her görevi, yaptığı bütün işlerde olduğu gibi, özenle, eksiksiz ve hiçbir ayrıntıyı atlamadan yerine getirirdi. Ondaki bu görev duygusu ve verdiği söze sadakat, babası ve annesinden miras kalmıştı.

Clothilda'ya başına öldürücü bir dolu yağıyormuş gibi geliyordu. Clothilda'nın ilk acısı, kocasının ölümüyle başladı. Boris İvuşkin, bir grup Rus göçmenin verdiği görevle illegal Polonya partisi 'Proletarya' için Paris'te hazırlanmış devrimci yayınları Varşova'ya götürmüştü. Bölgedeki kaçakçıların yardımıyla sınırı sorunsuz bir şekilde geçen Boris, karısına keyifli bir mektup yazmıştı. Fakat daha sonra Boris'ten haber alınamadı, üstelik hiçbir iz de yoktu. Tüm bunlar, İvuşkin'lerin Kolya adını verdikleri ilk çocuklarının doğumundan sonra yaşandı. Üç ay daha geçti ve Polonya'dan hiçbir haber gelmedi. Clara Zetkin, Laura Lafargue ve İvuşkin'lerin diğer dostları Clothilda'nın, kocasını aramak için Rusya'ya gitme arzusuna olumlu baktılar. Kolya'yı köye, büyükanne ve büyükbabasının yanına bırakması gerekti. Göçmenler Dayanışma Derneği kasasını kullanmak istemeyen Clothilda, yol parası için uluslararası fuardaki kadınlar kuaföründe işe girdi. Bu salonun çok fazla müşterisi vardı ve kuaförler çok iyi bahşiş alıyordu.

Kuaför salonu geniş Kahire caddesine yakındı. Kontraplak ve alacalı basmalardan oluşan zevksiz bir fuar barakasını andırıyordu. Kuaför salonunun adı 'Algambra'ydı. Salonun yanı başında Cezayir'den getirilmiş meyveli şekerler satan küçük bir dükkan ve hemen onun yanındaki barakada ise gözleri hariç her tarafını örttüğü beyaz şalın içinde adeta bir ipek kozasını andıran, yerinden hiç kımıldamaksızın tef ve flüt eşliğinde kalçalarını sallayan, giderek artırdığı temposu ve kaslarının olağanüstü kıvraklığıyla izleyenleri hayretler içinde bırakan bir dansöz vardı. 'Göbek dansına' rağbet büyüktü ve kasanın önünde her zaman uzun bir kuyruk oluşuyordu. Biraz daha ileride bir ağacın altına oturmuş neredeyse bir deri bir kemik kalmış bir ihtiyar, el yapımı düdüğünü çalarak iki kobrayı dans ettirmeye çalışıyordu.

Sokakta eşekler ağır ağır yürüyordu. Sırtlarında, uzun bacaklarını eşeğin karnına dolamış sakin sakin giden İngilizler ve Almanlar, kareli kostümler

ve geniş pelerinler giymiş İskandinavlar, şatafatlı giysileri içinde gevezelik yapan kadın ve erkek Rus tüccarlar vardı.

Clothilda ortama çabuk ayak uydurdu.

İspirto ocağıyla ısıtılan 'salonda' akşama kadar ayakta duran Clothilda, fuarı düzenleyenlerden ve paralarını sağa sola savuran, eğlence düşkünü ve her fırsatta zenginliklerini sergileyen müşterilerden iğreniyordu. Küçük bir azınlığın aşırı kâr elde ederek zenginleşmesi, geri kalanların ise yoksul ve perişan yaşamı, ticaret ve sanayideki gelişmeyi sergileyen bir fuarla gizlenemezdi. Gözün gördüğü her şey satılığa çıkmıştı.

Seine nehrinin yakınında Kuzey Afrikalı kabilelerin köyü kurulmuştu. Basık, kil duvarların ardında küçücük ahşap evler yer alıyordu.

Cüppeye benzer eski püskü, kirli elbiseleri içinde, başlarında solmuş türbanlarıyla yanık yüzlü, siyah sakallı erkekler, sundurmaların altına çömelmiş türlü türlü nazarlıklar, şaraplık incirler, bademler satıyorlardı. Bozuk aksanlarıyla konuştukları Fransızcayı birdenbire keserek gırtlaktan gelen Arapçaya geçiyorlar, gelip geçenleri sergilerine bakmaya çağırıyorlardı. Nargile içiyor, birbirleriyle konuşuyor, olağanüstü beyaz dişlerini göstererek neşeli kahkahalar atıyorlardı. Fransız sömürgesinin bu yoksul giyimli insanlarına Parisliler tepeden bakar, onlara vahşi derlerdi.

Şişkin karınlı, raşitizmden bacakları eğrilmiş çocuklar dilencilik yapıyor ve ziyaretçileri, ailelerinin nasıl yaşadığını görmeye çağırıyordu.

"On santim!" diyordu ergenlik çağında gösteren bir çocuk. "On santim istiyorum." İstediği parayı alan küçük Cezayirli, kulübenin kapısını açıyordu. Başında kirlenmiş beyaz bir örtü, hasırın üzerine oturmuş çıplak ayaklı genç bir kadın aç çocuğuna meme veriyordu. Bir köşede, yırtık pırtık bir kadın paltosuna sarılmış olan erkek horluyordu. İçerdeki çocuk bezinden ve acı yağdan yükselen leş gibi koku, insanın başını döndürüyor, midesini bulandırıyordu.

Fas caddesinde bembeyaz evler yerini kahvehanelere, restoranlara ve düz çatılı basık evlere bırakmıştı.

Clothilda yanına biraz peynir ve bir parça ekmek aldı. Gün boyunca birkaç koyu Türk kahvesi içti. Kahveyi büfelerden birinde satıyorlardı.

Akşam Clara Zetkin’e gitti.

Daha kapıdan girmeden “Ne var ne yok?” diye sordu, bir yandan arkadaşının sevgili çocuklarına akide şekerlerini uzatırken.

“Possibilistler ayrı bir toplantıya hazırlanıyor. Hiç taviz vermiyorlar. Bölücü bunlar!” dedi Clara keyifsizce. “Düşünsene, kapitalistler karşısında bir tavşan kadar korkak ve ne denirse yapmaya hazırlar. Kendi insanlarının karşısında ise aslan kesiliyorlar. Onlardan birine bugün, ‘Siz sadece mümkün olanın peşindesiniz. Siz nasıl devrimcisiniz, militansınız? Canınız cehenneme!’ dedim. O da bana ukala ukala, ‘Ancak mümkün olanı elde edebilirsin. Ne istediğimiz önemli mi? Gerçeği fanteziden ayırmak gerek,’ diye yanıt verdi. Bu Possibilistler iki yüzlü!”

“Ve de hainler!” diye ekledi Clothilda, Boris’in onlara böyle dediğini anımsayarak. Şişmiş ayaklarındaki terlikleri güçlükle çıkararak birazcık dinlenmek için sedire oturdu.

Possibilistlerle sürtüşmeler özellikle bu dönemde artmıştı. 1889 Şubatında, birkaç ülkeden işçi örgütlerinin delegeleri, bir konferans için sakin Lahey kentine gelmişti. Bu konferans, Engels’in önerisiyle ve Paris’te yapılacak Uluslararası İşçi Kongresi’nin toplanma koşulları üzerinde çalışmak için Alman Parlamentosu Sosyal Demokrat Grubunun temsilcileri tarafından örgütlenmişti. Her işçi birliği bu kongreye birer delege gönderiyordu. Önceden belirlenen gündemde üç sorun ele alınıyordu: Uluslararası iş yasası, proletaryanın durumunun gözden geçirilmesi, yasaları uygulatmanın yolları ve araçları. Engels, Lahey Toplantısı’nın sonuç kararını onayladı.

“Lahey’de kaydettiğimiz ilerlemeyi bir çıkış noktası, düşmana attırılmış bir geri adım ve gelecekteki kazanımların temeli olarak değerlendirin... Mücadeleyi yarı yarıya kazanmış sayılırsınız,” diyordu Engels Lafargue’a.

Halka yabancı, kurnaz Hyndmann ve onun reformist grubundan destek gören Fransız Possibilistler, sosyalistlerin kararını kesinlikle reddettiler. Güç koşullarda zaman zaman ne yapacağını bilemeyen Wilhelm Liebknecht, kongreyi bir yıl ertelemeyi önerdi. Engels’in bu öneriye tepkisi sert oldu. Bu kongre uğruna, şu anda birincil ödevi kabul ettiği ‘Kapital’in üçüncü cildi üzerindeki çalışmalarını bile ertelemişti. Davaya ihanet

edenlerin sosyalistlere yaptığı baskıları, şiddetle karşı çıkılması gereken bir tehlike olarak görüyordu.

“Bu Kongre size gerekli!” diye açıklıyordu Engels Lafargue’a. “Yoksa uluslararası arenada yıllarca esamemiz bile okunmayacak.”

Ona göre, Possibilistlerin zaferi tüm işçi partilerini yok olmaya kadar götürebilirdi. Bazen kopan tek bir halka, tüm bir zincirin dağılması demekti. Deneyimli bir taktisyen olarak zamanın önemini de hesaba katıyordu. Daha fazla ağırdan alınamazdı. Başarı ancak seri davranmakla mümkündü.

Engels, Almanya’daki Liebknecht’e şunları yazıyordu:

> Değerli Liebknecht, ... gördüğüm kadarıyla, ne zaman bir iş yapmaya kalkışsak ciddi görüş ayrılıkları yaşıyoruz. ... Senin, Fransızlara, Brousse’cılarla olası herhangi bir uzlaşmaya varma, yani özel olarak yanlarına gidip tekme yemek üzere kıçını dönme öğüdün, doğal olarak onları öfkelendirdi. Bu öğüt ve senin, bizim Possibilistleri –ki broşür benim girişimimle hazırlanmış ve hemen hemen tümüyle benim tarafımdan redakte edilmiştir– oldukları gibi, yani oportünistlerin asalaklar fonu olan parababalarının kaynaklarını kullanan insanlar olarak göstermemize ve İngilizlerin büyük bir bölümünün gözlerinin önüne, kasıtlı olarak onlardan gizledikleri şeyleri sermemize öfkelenmen, ancak –Possibilistlerden yediğiniz tekmeden sonra bile– Alman partisini tehlikeye ve riske atma pahasına da olsa birtakım küçük işler çevirmek için ardında bir çıkış yolu bırakmak istemen durumunda anlaşılır olabilir.
>
> Eğer tüm bunlar gerçekse, tekerine çomak soktuğum için hiç de üzgün değilim.

Engels dava arkadaşlarına, tüm ülkelerden işçi sınıfı temsilcilerini buluşturacak bu Kongre’nin, oportünizmi, işçilerin birliğini içten içe kemiren bu çürümeyi, ya teslimiyete ya da dağılmaya zorlayacağını göstermişti. Davaya ihanet edenlerin sosyalist çevreye yaptığı baskı Engels’e, göğüslenmesi ve şiddetle püskürtülmesi gereken bir tehlike olarak görünüyordu. Politikada en büyük tehlike gizli olandır. Düşman açık çatışmaya zorlanmalıdır.

Bastille’e yapılan hücumun yüzüncü yıldönümü olan 14 Temmuz, Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi’nin açılış günü olarak ilan edildi.

Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Engels, Fransa’da Lafargue’ların, Almanya’da Bebel ve Liebknecht’in, İngiltere’de de Eleanor ve Edward’ın çalışmalarını yönlendirdi ve yalnızca yaklaşan kongrenin hazırlıkları üzerinde yoğunlaştı.

Tüm temel belgeleri redakte ediyor, nerede ne kadar makale yayımlanması, nereye davetiye gönderilmesi gerektiğini belirliyordu. Lahey Kongresi’nin kararları, onun ısrarı üzerine yayımlandı. Engels’in redaktörlüğünde Alman sosyal demokrat Eduard Bernstein; Possibilistler ve Hyndmann’ın iftiralarını açığa çıkaran ve alaya alan bir yazı kaleme aldı. Kongre’ye az bir süre kala Engels, Eleanor ve Eduard Bernstein aracılığıyla, Possibilistleri son bir kez eylem birliğine çağırdı. Fakat, oportünistler reddetti.

Engels dava yoldaşlarına, “Bir gün bile kaybetmeyin!” diye öğüt veriyordu.

Uzun süre düşünen ve tereddüt eden Liebknecht ve Bebel, nihayet açık mücadelede karar kıldılar.

Uluslararası kongrede tartışılması gereken sorunlar arasına bir yenisi daha eklendi: Sürekli ordu ve halkın silahlanması.

Organizasyon Komitesi’nin çağrısını, Fransız İşçi Partisi, sendika temsilcileri ve Blankistlerin Merkezi Devrim Karargâhı imzaladı.

Mücadele, henüz bilinmeyen enerji kaynaklarını ortaya çıkarır. Bazen insan, başarılarının pek çoğunu düşmanlarına borçludur.

Possibilistlerin işçi hareketine yönelik tehditi, tüm devrimcilerin tek vücut olmasını sağladı. Mücadele kampanyasına Engels öncülük ediyordu. Onun azimli çalışması sayesinde, tüm Avrupa ülkeleri ve Birleşik Devletler’in sosyalistleri kongreye yoğun ilgi gösterdiler. Uluslararası Sosyalistler Kongresi’nin çağrı metnini, on iki ülke işçi hareketinin 67 yöneticisi imzaladı. Metin bildiri şeklinde dağıtıldı ve ülkeden ülkeye yayıldı. Buna karşılık Possibilistler, kendi kongrelerini düzenlemek için Paris Belediyesi’nden para yardımı istemişlerdi. Marksistleri gölgelemeye, geri

plana itmeye çalışıyorlardı. Fransız burjuva gazeteleri, reformistlerin kongresini gerçek bir ulusal kongre olarak nitelendiriyor, para vererek ve reklamlarını yaparak destekliyordu. Bu arada Marx ve Engels'in taraftarlarının karşısına anarşistler de çıkmıştı.

Eleanor ve arkadaşları, Londra ve taşrada kalarak mitingler düzenlediler. Sosyalist Birlik, İskoçya İşçi Partisi ve tek tek sendikalar, Paris Kongresi için delegelerini belirlediler. Almanya Parlamentosu'nun Sosyal Demokrat Gurubu kongreye, Bebel ve Liebknecht'i gönderdi.

Rusya'dan da temsilcilerin kongreye katılacağından şüphelenen Rus jandarması telaşa düşmüştü. Polise, Marksistlerin Rusya işçi hareketi üzerindeki etkilerine ilişkin çok gizli bilgiler ulaştı.

Laura, Paul ve diğer dava arkadaşlarının, Engels'i ısrarla Paris'e davet etmelerine karşın, o kendi eseri olan kongrenin çalışmalarına bizzat katılmayı reddetti. 'Kapital'in üçüncü cildini baskıya hazırlamak için Londra'da kaldı.

Bunu Engels'in dışında başka hiç kimse yapamazdı.

Son derece değer verdiği el yazmaları içinde adeta boğulan Engels, hep yaptığı gibi, bir yandan da kongrenin her işiyle ilgileniyor, yazışmalar yapıyor, organizasyona ilişkin en küçük ayrıntıyı bile tartışıyordu. Kapalı oturumlara karşı çıkan Bebel'i destekliyordu. Engels'e göre, kongrede olan her şey propaganda açısından önemliydi ve geniş kitlelere aktarılmalıydı.

Marx'ın küçük kızını çevirmen olarak kongreye çağırdılar. Aydınlık, sıcak bir temmuz sabahı Kale kentinde bottan indi Eleanor. Birkaç saat sonra kız kardeşi ve eniştesiyle, kitaplar ve gazetelerle dolu daracık dairelerinde hep beraber öğle yemeği yiyorlardı.

Tussy, Paris'i daha önce hiç bu kadar kalabalık ve canlı görmemişti. Uluslararası fuara katılmak için binlerce gereksiz yabancı başkente hücum etmişti. Boş boş gezen insanlar, kafe ve restoranlardaki kuyruklar, Temmuz güneşiyle kavrulan sokaklardaki tıka basa dolu at arabalarının gürültüsü ve bir yangın yerinden çıkan duman kadar yoğun toz, alışıldık bir görüntü değildi. Şehrin tamamı sanki yabancılara kiralanmıştı. Onlarca değişik dil, Fransızca konuşmaları bastırıyordu.

Tussy ve Laura, daha sabahın ilk saatlerinde yolcu arabaları ve yoğun kalabalığın akınına uğrayan Morsov meydanına gitmeye karar verdiler.

Trocadéro'da fuarın giriş kapısında karaborsacılar, harıl harıl gişelerde tükenmiş giriş biletlerini satıyorlardı. Şişman bir adam kalın sesiyle ziyaretçileri dikkatli olmaya çağırıyordu:

"Beyler, cüzdanlarınıza, ceplerinize dikkat edin!"

Çığırtkan çocuklar, iğreti bir şekilde kurulmuş pavyonların, büfe ve çeşmelerin görüntüleriyle dolu kartpostalları ziyaretçilere satmaya çabalıyordu. Zengin İngilizler alışılmadık renkteki elbiseleri ve asık suratlarıyla, Rus soyluları ve tüccarları savurganlıkları ve lüks giyime düşkünlükleriyle dikkat çekiyordu. Almanlar ise resmi kıyafetleri içinde öfkeli ve kavgaya hazır gibi duruyorlardı. Kalabalık, kapıların hemen yakınında, biçimsiz mankenlerin bulunduğu antropoloji müzesine doğru ilerliyordu.

Laura ve Tussy köprüden Seine'in karşı kıyısına geçtiler: Fuar ziyaretçilerini bir mıknatıs gibi kendine çeken Eyfel Kulesi buradaydı. Kulenin dibindeki sandalyeler birkaç su karşılığında kiraya veriliyordu. Çok sayıda insan da aylak aylak oturmuş, başını gökyüzüne dikmiş, bu mimarlık harikasını seyrediyordu hayretle.

Hiç durmadan yukarı hareket eden vagonları, insanların gezdiği etrafı çevrili yuvarlak bölümleriyle adeta dev çubuklardan oluşmuş üç gövdeli bu benzersiz metal yapı, Marx'ın kızlarına göre, yaklaşan 20. yüzyıl mimarisinin habercisiydi. Laura ve Tussy bir tarafa eğilmiş ve neredeyse düşecekmiş gibi duran Pizza Kulesi'ni anımsadılar: Bu kule uzak geçmişe aitti. Eyfel ise geleceğin habercisi...

Bilet alıp ahşap vagonun içine girdiler, düdük çalar çalmaz kapılar sıkı sıkı kapandı. Bloklar gıcırdadı, rayların üzerinde kayan tekerleklerden tiz sesler gelmeye başladı ve vagon yukarı doğru harekete geçti. İtalyan olduğu her halinden anlaşılan bir kadın kendinden geçercesine tespih çekiyor ve dua ediyordu, diğer biri ise çığlık atıyordu. Asık suratlı ihtiyar bir kadın simsiyah sert kaşlarını oynatarak Tussy'nin koluna yapıştı. Nihayet havasız vagon durdu. Kondüktör kapıyı açtı. Tussy ve Laura, havada asılı gibi duran

balkona çıktılar. Ufukta beliren sisin içinde yitip giden kocaman ve güzel Paris, ayaklarının altındaydı.

Alandaki Elisa birahanesini görebiliyorlardı buradan. Tüm masalar doluydu. Çizgili çorap, ipek siyah etek, kabarık bluz, göğsünde siyah bağcıkları olan kadife korsaj ve ayrıca boynuzu andıran kurdelalı şapkalar giymiş kadın garsonlar, kilden bardaklarda bira ve sosis servisi yapıyor, mürekkep hokkaları ve kalem götürüyorlardı masalara. Kuleyi ziyaret edenler zevkle yemeklerini yiyor, bir yüzünde Eyfel Kulesi bulunan kutlama kartları yazıyorlardı memleketlerine. Özellikle İsveçliler ve İngilizler durmaksızın yazıyorlardı. Önlerinde kocaman, henüz zarflanmamış mektup yığınları vardı. Akrabaları ve tanıdıklarının listesinin yer aldığı not defterlerine bakarak özene bezene ve kendilerini yaptıkları işe vererek, arka yüzünde mutlaka kulenin yer aldığı kartlara bir şeyler yazıyorlardı.

“Yağlı yemeklerden ve yaşamdaki başarılarından hoşnut şu burjuvaya bak!” dedi Laura kız kardeşini dürterek ve kıpkırmızı enseli bir şişkoyu gösterdi: “Kalıbımı basarım ki o şimdi mektubunda şunları yazıyordur memleketine: ‘Kartların dahi uçamadığı yükseklikten, yani Babil Kulesi’nin doruğundan tüm dünyayı görüyorum ve başkanı olduğum eften-püften firmasını selamlıyorum.’”

Kız kardeşler aşağı inip, Duval’ın restoranlarından birinde alelacele bir şeyler atıştırdılar ve kum patikadan yürüyüp gittiler. Yanlarından geçen kalın pamuklu bluzlar ve kırmızı biyeli lacivert kepler giymiş fuar işçileri, hanımefendi ve beylerin oturduğu tekerlekli sandalyeleri itiyorlardı.

“Bu Fransız hamallar da kim böyle?” diye sordu şaşkınlıkla Tussy.

Fuar, uçsuz bucaksız bir eşya deposuna benziyordu. Planlamasında hiçbir düzen yoktu. En çok parayı veren, Maslov meydanında en iyi yeri kapmıştı ve mallarını daha görünür şekilde sergiliyordu.

Balonların sergilendiği birkaç pavyonda, bugüne kadar dünyadaki hakim enerji olan buharı arka plana iten ve yaklaşan yeni yüzyılın taşımacılığını haber veren gizemli makineler ve elektrikli motorlar yer alıyordu.

Girişte, direğe asılı bir kuş yuvasının dibine kurulu bir Rus kulübesi, ziyaretçilerin büyük beğenisini topluyordu. Sarafan giymiş, Rusça bilmeyen

Fransız kadınlar, oyma ahşap oyuncaklar, haçlar, süslemeli kutular satıyordu. Tezgahların arkasındaki raflarda Tula malı semaverler ve Novgorod işi sepetler vardı. Bir köşede gümüş haçlı siyah bir ikona asılıydı.

Fitili titrek titrek yanan yeşil lambanın camı ısınmıştı.

Konusuna hakim bir eğitimci olan Rus bölümünün şefi Andrey, işçiler için bir ilkokul açmıştı.

Yekaterina Grigoryevna Bartenyeva da onun çağrısı üzerine, bir Rus esnafı olarak Paris'teki fuara gelmişti. Fakat fuar Bartenyeva için yalnızca bir bahaneydi. O, birleşik sosyalistlerin kongresine Harkovlu işçilerin mesajını ulaştırmak istiyordu. Clothilda, Bartenyeva ile bir kafede tanıştı.

"Fransızcanız benden kötü değil," dedi Clothilda. "Bana göre Ruslar, olağanüstü insanlar. Bildikleri konulara gerçekten hakimler. Bu arada ben de sizin hemşeriniz sayılırım, benim kocam da Rustu."

Yekaterina Grigoryevna, bu kadına ilgi duymuştu. Kısaca kendinden söz etti. Bartenyeva'nın yaşamında her şey o kadar alışılmışın dışındaydı ki. Ama Clothilda öğrendiklerine pek de şaşırmadı. Rusları ilginç yazgıları olan farklı insanlar olarak görmüştü her zaman.

Yekaterina Grigoryevna, Komün savaşına katılmıştı. Yelizaveta Dmitriyeva ve Anna Korvin-Krukovskaya ile birlikte 1871 Mayısının o kanlı haftasında, Paris sokaklarında yaralılıları tedavi etmiş, çocuklara ve yaşlılara yardım etmiş, başkenti Thiers ve Bismarck'ın askerlerinden korumakla görevli kadınlar birliğinde pek çok sorumluluk üstlenmişti. İşçilere hitap etmiş, onlara Marx'ı anlatmıştı. Clothilda gözlerini Bartenyeva'nın soylu ve nazik yüzünden ayırmadan:

"Dedemle tanışmadınız mı?" diye sordu. "Luise Michel'in barikatında çarpışırken o kanlı mayıs haftasında dedem de yaralanmış. Biliyor musunuz, kel kafalı, her zaman neşeli bir ihtiyardı. O zamanlar Frigya kalpağı takardı."

Nasıl hatırlayabilirdi... Bartenyeva, o günlerde kanlı yaralardan ve acı içindeki insanlardan başka bir şey görmemişti.

"O kadar çok insan vardı ki; keller, neşeliler, Frigya kalpağı giymişler, yaralılar ve ölüler!" dedi Bartenyeva, Clothilda'nın dedesini anımsamadığı

için hayıflanarak.

“Bağışlayın, aptalca bir soruydu doğrusu,” dedi Clothilda kızararak. “Dedem bana Komünü ve Versailles’lıların saldırılarını sık sık anlatırdı. Orada tanışıp konuşmaya zaman yokmuş.”

Bir soylu olan Bartenyeva’nın ender rastlanır alçakgönüllülüğü ve tokgözlülüğü Clothilda’yı şaşırtmıştı en çok. Kendi deyişiyle “hiçbir neden olmadan” ailesinden miras kalan bu soyluluktan utanıyordu adeta. 1863’te babası ölünce mirası almış ve serflerin durumunu iyileştirmek için kocasıyla birlikte köye yerleşmiş. 1866 yılında Bartenyevler topraklarının büyük bir kısmını karşılıksız olarak köylülere dağıtmaya ve Petersburg’a dönmeye karar vermişler. Yekaterina Grigoryevna, okuma-yazma bilmeyen işçilerle ilgilenen ilk kadınlardan biriymiş. Mükemmel bir stenograf ve birkaç dil bilen Bartenyeva, iyi eğitim almış, dürüst ve cesur biri olarak devrim hareketi için gerçekten gerekliydi. Kongreyi örgütleyenler onun gelişine çok sevindiler ve kongre sekreterlerinden biri olmasını önerdiler.

Yekaterina Grigoryevna, Clothilda’ya şunları söylüyordu:

“Doğrusu, yararlı olacağım ve çalışmalarımla insanlara yardımcı olacağım için mutluyum. Bu iş, bana gelişmeleri yakından takip etme ve oturumlarda tamamı okunamayacak belgelerle haşır neşir olma imkanı verecek. Bunlardan bazılarının istatistiki belgeler olacağını tahmin ediyorum. Yani, tüm dünyayı göreceğim. Rakamlar, masal kuşları gibidir; en gizli noktalara ulaşmaya ve her şeyi kavramaya yardımcı olurlar.”

“Şair gibi konuşuyorsunuz. Oysa rakamlar benim düşmanımdır. Ben onlardan hiçbir şey anlamam,” diyerek gülümsedi usta kuaför Clothilda.

“Kongre yalnızca bir toplantı değil,” diye sürdürdü sözlerini Bartenyeva. Konuya iyice kaptırmıştı kendini. “Yani, konuşmaktan öte; Avrupa ve hatta Amerika’daki emekçilerin durumu çok kapsamlı biçimde incelenecek. Bu; bir gazeteci, bilim adamı, hatta bir devlet adamı için ne demek biliyor musun Clothilda? Değerli bir hazine.”

“Ben de kongrenin askeri bir manevra, denetleme ve yoklama anlamına geldiğini düşünüyordum.”

“Bak bu konuda haklısın, Clothilda.”

“Bence ikimiz de haklıyız.”

Her 14 Temmuz’da Paris genellikle erken uyanırdı. Daha sabahın erken saatlerinde her köşe başında çiçekler satılmaya başlanırdı; açık sarıdan koyu kırmızı olanlarına, gülden karanfile kadar pek çok çeşit şakayık çiçeği... Paris’te yazın bunlardan o kadar çok olurdu ki; alanlar ve caddeler akşama doğru bir balo salonuna dönerdi. Halkın öfkesi sonucu tümüyle yıkılan hapishanenin olduğu yerde öğleden sonra danslar başlardı. Bir zamanlar işkence görenlerin inlemeleri ve canlı canlı gömülenlerin haykırmalarından başka hiçbir şey duymamış bu toprak, mutluluk ve neşeyi çoktan hak etmişti. Perdelerle gölgelenmiş Pétrelle Salonu’nda Uluslararası Birleşik Sosyalistler Kongresi açıldığı sırada, Paris de Bastille’in yıkılışının yıldönümünü kutluyordu.

Yirmi değişik ülkeden dört yüze yakın delege ve çok sayıda konuk gelmişti.

Tıklım tıklım dolu olan salon, kızıl bayraklar ve yeşil çelenklerle görkemli bir şekilde süslenmişti. Komün militanları, karşı devrimcilerden büyük bir gizlilik içinde yıllarca sakladıkları, kurşunlarla delik deşik olmuş kutsal bayrakları getirmişlerdi. Delegelerin göğsünü Komüncülerin amblemi olan karanfiller süslüyordu. Uzun masa kızıl bir örtüyle kaplıydı. Devrimcilerin çok sevdiği bu renk, kongre ortamına da egemendi. Dünyanın dört bir yanından gelmiş insanlar yirmiden fazla dilde konuşuyordu.

Kongrenin açılışını Paul Lafargue yaptı.

“Bugün,” diyordu Lafargue, “Fransa’da önemli bir yıldönümü kutlanıyor. Tam yüzyıl önce burjuva devrimi, Louis Kapet’nin en güçlü silahlarından biri olan karanlık işkence yuvası Bastille’i zaptetmişti.”

Paul Lafargue heyecanına hakim olamıyordu. Konuşması ilerledikçe gözleri daha çok parlıyor, sesi daha gür çıkıyordu:

“Fakat şimdi biz neler görüyoruz? Boubanların yenilgisinden yüzyıl sonra Fransa, işçiler için ne duruma geldi? Burjuvazi tüm ülkeyi proletarya için Bastille’e çevirdi. Buna daha fazla katlanılamaz.”

Lafargue’ın konuşması alkışlarla kesildi. Bir dakikalık aradan sonra Lafargue, Kongre’nin hedeflerini ve önemini anlattı.

“Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!”

En büyük sınav anlarında olduğu gibi, Marx ve Engels’in bu etkili sözleri bir kez daha çınladı.

Fransız ve Alman emekçilerinin kardeşliğini simgelercesine Liebknecht ayağa kalktı ve Komün’cülerden Marie-Edouard Vailland’ın kendisine uzattığı eli hararetle sıktı.

Kürsüye çıkan konuşmacılar, barışın ne denli gerekli olduğunu, bir avuç sömürücünün zenginleşmesi için ölüme gönderilen halkların savaşlar sonucu nasıl perişan olduğunu anlattılar. Burjuva hükümetlerin sömürgeci politikalarının yerini, halkın silahlı ve örgütlü demokratik savunma politikasının alması için çağrı yaptılar.

Fransız Vailland şunları söylüyordu:

“Kongre yeni bir devri, ezilenlerin hakları için bilinçli ve sistemli olarak mücadele ettiği; enternasyonal proletarya ve sosyalist hareketin eyleminin planlı ve uyumlu olduğu bir dönemi, mükemmel bir şekilde başlatmaktadır.”

Vailland’dan sonra kürsüye Liebknecht çıktı.

Liebknecht’in yaşadığı altmış üç zor yıl, onun sağlığını gözle görülür biçimde etkilemişti. Kamburlaşmış ve hareketleri ağırlaşmış; geniş elmacık kemikli kocaman yüzü çirkinleşmiş ve yanakları çökmüştü. Gözlerinin feri sönmüş, göz kapakları pörsümüştü.

Sosyalistlere Karşı Yasa döneminde Liebknecht birkaç kez hapse girmiş, daha sonra uzun yıllar sürgünde yaşamak zorunda kalmış ve çok yoksulluk çekmişti. İradesi yeterince güçlü olmadığından, emekçilerin yaklaşan zaferine olan inancını son yıllarda yitirmiş ve birtakım tavizler verme eğilimine girmişti. Engels ve sağlığında da Marx, bu nedenle onu sertçe eleştirmişler; kendisini toparlaması ve bu mücadeleyi tavizsiz sürdürmesi için onu ikna etmişlerdi.

Ancak bu tartışmalar, dava arkadaşlarını hiçbir zaman tam bir kopuşa götürmemiş ve Liebknecht sağlam durmuştu. Dürüstlüğü ve işçi hareketine bağlılığı, katettiği zorluklarla dolu yol, birçok devrim mücadelesine katılmış olması, Marx ve Engels'e yakınlığı, Liebknecht'i sosyalistlerin gözünde yüceltiyordu. Onun kürsüye çıkışı müthiş bir coşku yarattı. Emektar devrimci, yürekten bir alkış tufanı altında konuşmasına başladı. Paris Komünü'nün işkence görmüş kahramanlarının anısına salonu saygı duruşuna davet etti.

Saygı duruşunun ardından, “Bu Kongre,” diye sürdürdü sözlerini Liebknecht: “Dünya proletaryasının enternasyonal birliğinin çıkış noktasıdır. Bizim görevimiz Uluslararası İşçi Birliği'nin programını tümüyle hayata geçirmek, ulusal örgütleri daha da güçlendirmek ve enternasyonal birliği iyice pekiştirmektir.”

Liebknecht, uluslararası işçi hareketinin, bir tek örgütün sınırları içine hapsedilemeyecek kadar geniş olduğunu düşünüyordu.

Kongre daha ilk gün, tüm sorunların yalnızca oylama ile çözülmesi kararını aldı.

Kongre'de Artenyeva olarak bilinen Yekaterina Grigoryevna Bartenyeva, Rus emekçilerden getirdiği kutlama mektubunu, okuması için Paul Lafargue'a verdi. Mektubun altında imza yerine elli üç çarpı işareti konulmuştu. Delegeler, devrimci hareketi şiddetle bastırmaya çalışan ve faaliyetlerin illegal sürdürülmesi gereken bu ülkedeki sınıf kardeşlerinin iyi dileklerini saygıyla dinlediler. Kongre, Rus emekçilerin kutlama mektubuna cevap yolladı.

Akşam oturumunun ardından delegeler dışarı çıktığında, kentin ışıkları çoktan yanmıştı. Her yerden müzik sesleri geliyordu. Alanlarda şarkı söylüyorlar, dans ediyorlardı. Parisliler atalarının despotlara karşı kazandığı zaferi kutluyordu. Yaşlılar, evlerinden dışarı çıkardıkları sandalyelerde gururla oturuyordu. Anneler çocuklarının ellerinden tutup sokaklara dökülmüştü. Fuarda havai fişekler atılıyordu. Altın renkli ateş topu cızırdayıp parçalanarak gökyüzünde bir belirip bir kayboluyordu.

Clara, Laura ve Eleanor el ele tutuşarak kalabalık bulvarda geç saatlere kadar gezdiler. Bulvardakilerin dikkatini, açık renkli kıyafetlerinin

zarifliğinden ziyade, aydınlık yüzlerindeki farklı ifade ve gözlerindeki parıltıyla çekiyorlardı. Güzellik, duygu ve düşüncenin dışavurumu; yürekte ve akılda kopan fırtınalardır. Tüm bunlar, bu üç genç kadında mevcuttu.

Temmuz günleri nedeniyle ayrı bir önem taşıyan Kongre için, değişik ülkelerden kadınlar Paris'te toplanmıştı. Rusya'yı ünlü matematikçi Sofya Kovalyovskaya, kadın hakları savunucusu Kapteryeva ve opera sanatçısı Svyatoslavskaya temsil ediyordu. Bu kadın militanlardan bir diğeri de, ülkesindeki feminist hareket konusunda rapor hazırlamış olan Bartenyeva idi.

Bartenyeva, tüm aydınlık insanlara özgü yorulmazlığı ve enerjisiyle diğerlerinden ayrılıyordu. Yürekteki ateş, genellikle zaferle sona eren devrim yılları boyunca parıldar ama, ancak ruhunda fırtınalar kopan özverili kişiler bu ateşi, ağır işkence ve yenilgi yıllarında da korumayı başarabilir.

Soylu bir çevrede yetişmiş olan Bartenyeva, açgözlü ve yüreksiz insanların çoğu zaman uğrunda kendini kaybettikleri her şeyi tanımıştı. Bartenyeva geçici hevesleri ve önyargıları daha gençken bir yana bırakmış; yaşamın anlamının adalet, mutluluk ve eşitlik için mücadele etmekte ve soylu ideallerde olduğunu anlamıştı. Elli yaşına yaklaşırken eski tutkularından hiçbir şey yitirmemişti. Paris'te hem Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin Sekreteryası'nda hem de Kadınlar Kongresi'nde çalıştı. Fransa Eğitim Kongresi'ne de katıldı ve 'Haberler' adlı Rus gazetesine uluslararası fuar konusunda, yabancı sosyalist gazetelere de ülkesindeki devrimci hareketle ilgili pek çok makale yazdı. Bu arada arkadaşlarıyla da buluştu.

Clothilda, Kongre'nin açılışında yoktu. Davetiye istemekten çekinmişti. Kongre öncesinde hazırlıklara dalan arkadaşları da onu unutmuşlardı. Üstelik salon, katılmak isteyen sosyalistlerin hepsini alabilecek kadar büyük değildi. Sonraki toplantılar için derhal daha geniş bir salon kiralamak gerekti.

Kendisine uğradığında, hem gereksiz hem de bir militana yakışmayacak bu sıkılgan tavrından dolayı ona çıkışan Clara, boncukla süslü kadife çantasından kendi giriş kartını çıkarıp ona uzattı ve:

“Biz kadınların politikada söz sahibi olma zamanı çoktan geldi. Kadınların bütün devrimlerde akan kanları, bize bu hakkı veriyor,” dedi.

“O la la, ben politikadan, barut fıçısından korkar gibi korkarım. Üstüne oturmaya gör, bir de bakmışsın havaya uçmuşsun,” diye şaka yaptı Clothilda.

“Eh, bu korkular, bir emekçi toplantısında kürsüdeki ilk ciddi denemeden sonra geçer,” diyerek gülümsedi Clara Zetkin.

Clothilda sabah erkenden Kongre’ye gitti. Possibilistlerin Kongresi’nin başlayıp başlamadığını görmek için Lancré caddesinde arabadan indi. Possibilistler, genelde tüccarların kullandığı bir salonu kiralamışlardı. Burjuvaziye taviz vermeyi savunan ve onunla birlikte komplo kurmaya çalışanların, oturumlarına bugün başladıklarını öğrenmişti. Diğer ülkelerden gelen delegelerin toplam sayısının, Fransızlardan bile daha az olduğunu, üstelik diğer ülkelerin delegelerinin çoğunun işçi örgütlerini değil, işveren kuruluşlarını ve kulüplerini –Possibilistler aslında tam da onları temsil ediyordu– temsil ettiğini öğrenince memnuniyetini gizleyemedi.

Clothilda, halktan kopuk, korkak Possibilistlere karşı çoktan savaş açmıştı. Daha önceden tanıdığı Fransa Emekçiler Federasyonu liderlerinden biri olan Lavy’yi görür görmez durdu ve:

“Kardeşin Avel nerede, Lavy?” diye sordu.

Kadınsı görünümlü, sinirli Lavy yanıt vermek yerine; dünya işçi hareketini böldüğünü iddia ettiği Alman ve Fransız Marksistleri Lafargue, Guesde, Liebknecht ve Bebel’e küfrederek, üst perdeden uzun bir söylev vermeye kalkıştı.

Clothilda, Sosyalistler Kongresi’nin sabah oturumuna geç kalmamak için bir araba kiraladı. Kızıl kaşlarını çatarak Lavy’yi düşünüyordu bir yandan da.

“Yeryüzündeki tüm günahlardan Marksistleri sorumlu tutuyor ve gerçeği bir tek kendisinin bildiğini iddia ediyor. Bu ne demek? Possibilistler ağırkanlılığın, temkinliliğin ve kendilerinin de söylediği gibi ‘mümkün olanın’ propagandacıları. Ancak kullandıkları sözler, Guesde ve Zetkin’in sözleri. Peki hangisi gerçekten dürüst, hangisi haklı? Belki hepsi de dürüst!

Yanılgı hep kötülükten kaynaklanmıyor ki. Ah, sözcüklerden oluşan bir nehirde yüzerken gerçekleri anlamak ne kadar da zor! Aşkta, günlük yaşamda, politikada, her yerde hep benzer sözler.”

Aşk... Clothilda yaşamın bu yönünü daha iyi anlıyordu. Gerçekten seven ile sözcükleri gerçek duygularını gizlemeye alet edenler, genellikle benzer şeyler söyler.

Clothilda ansızın oturduğu koltuğa yaslandı ve bir çocuk gibi ellerini çırptı.

“Gerçeğin nerede olduğunu buldum! Gerçek eylemdedir ancak. Politikada, günlük yaşamda, aşkta, aynı yasalar geçerlidir. Gerçek, kendisini eylemde gösterdiğinde gerçektir. Daha az önce Lavy, Clara Zetkin’i neredeyse işçi hareketinin düşmanı olarak göstermeye kalktı.”

Clothilda, bunu anımsarken gülmekten alamadı kendini. Clara eylem ve mücadelenin simgesi olmuştu. Lavy ise devrimi frenliyordu. O, zamana ve ortama ayak uyduran bir ikiyüzlüydü. Eğer bu insan zengin bir çevrede doğmuş olsaydı, emekçileri ya da sosyalist hareketi aklına bile getirmezdi. Fakat yoksulluk içinde büyümüştü. İlkelerini bir tarafa bırakarak daha iyi yaşamayı düşleyen ve sadece bir yardakçı olarak çalışabilecek işgüzarın biriydi. Onun için politika bir kariyer aracıydı.

Clothilda, yalnız kaldığında kendini yeni düşüncelere kaptırıyordu. Hıncahınç dolu salona girdiğinde, salondakiler güçlü alkışlarla Plehanov’u selamlıyordu.

Plehanov sanki kürsü için; halkı ardından sürüklemek için yaratılmıştı. Güzel konuşması, önceden planlanmış jestleri, sesinin tonu ve aniden susuvermesi, diyalektik süzgecinden geçmiş düşüncelerinin disiplinli mantığı, konuya hakimiyeti, zaman zaman iğneleyici ironisi, dinleyiciler karşısındaki sabrı ve ikna yeteneği açısından çok güçlü biriydi. Ve gerçek bir militan olarak, her zaman ve her yerde kürsüyü son derece iyi kullanır ve kuşkuları ortadan kaldırmaya, karşısındaki herkesi sözcükler ve olgularla ikna etmeye çalışırdı. Bu, onun için aynı zamanda kişisel bir dava, tüm yaşamının anlamı ve amacıydı.

Rusya’dan gelen altı delegeden biri olan Plehanov, Marksist teoriyi, Halkın İradesi’cilerinin çekici kaosu ve tehlike yaratan görüşleriyle

karşılaştırıyordu.

> Yurttaşlar!
>
> ... Rus çarları, Prusya'dan İtalya'ya ve İspanya'ya kadar tüm ülkelerdeki gericiliği desteklemeyi kutsal görev kabul eden haçlı jandarmalardır.
>
> ... Rusya'daki devrimin zaferinin Avrupalı emekçilerin zaferi olacağı gerçeği, burada gizlidir.
>
> ... Bilinçlenmeye başlayan sanayi proletaryası, otokrasiye son darbeyi indirecektir.
>
> ... Bizim şimdiki görevimiz, sizinle birlikte uluslararası sosyalizm davasını savunmak, Rus emekçileri arasında tüm araçları kullanarak sosyal demokrasi öğretisini yaymak ve bu araçlarla otokrasinin kalesine karşı saldırıya geçmektir.
>
> Sonuç olarak yineliyorum ve bu önemli konuda ısrar ediyorum: Rusya'daki devrim hareketi ancak bir işçi hareketi olarak zafer kazanacaktır ya da hiçbir zaman zafere ulaşamayacaktır.

Kongre'de Marksist eylem programı ve talepleri, madenciler, camcılar, denizciler, garsonlar, kömür madeni işçileri, dokumacılar ve dok işçilerinden oluşan delegelerin tam desteğini aldı.

Clothilda, kongre salonunu dolduran birkaç yüz emekçinin yüzlerine merakla bakıyordu. Onları yüzlerinden değil ellerinden tanımıştı. Emekçi insanlar arasında büyümüş biri olarak, onların ne milliyetiyle ne de yaşıyla ilgileniyordu. Çalışmaktan yıpranmış, nasırlaşmış avuç içleri ve parmakları onların yazgısını ele veriyor, her engeli ortadan kaldırıyordu. Güvenebileceği kardeşlerini hep böyle buluyordu Clothilda. Dikkatini, bir kömür madeni işçisi olan ve anlamadığı bir dilde konuşan Polonyalı bir delegenin çekiç gibi sert, kocaman elinde yoğunlaştırmıştı. Polonyalı delege, Mitskieviç'in şiirini Fransızca okuyarak bitirdi konuşmasını:

Henüz beşikte bir çocukken ejderhanın başını koparan,

Gençliğinde bir masal devini boğar.

Clothilda'nın ilkbahar toprağı gibi taze, her verileni alan beyni, şairin bu dizelerini toprağa saçılan bir tohum gibi kaptı.

Salonda birisi “Yaşasın dünya proletaryası!” diye bağırdı ve herkes bu sloganı yineledi.

Uzun süre beklenen, değerli bir insanın ortaya çıkışı her zaman şiddetli bir kaygı uyandırır insanda. Clara Zetkin kürsüye çıktığında, Clothilda da böyle hissetti. Clara yüksek ve coşkulu sesiyle konuşmaya başlayana kadar, sanki suskunlukla bekleyen ve tıklım tıklım dolu salondaki aydınlatılmış kürsüde kendi varmışçasına heyecandan nefesi kesilmişti.

Clara, kadın emekçiler adına değişik uluslardan işçi birliklerinin yüzlerce delegesini, büyük bir olay olan Kongre nedeniyle kutladı.

Clara gitgide daha da coşarak ve bu coşkuyu salondakilere de aktararak, proleter bir kadının yaşamda, çalışma alanında ve aile içinde karşı karşıya kaldığı ikili baskıyı anlatıyordu. Kadının kurtuluşunu sosyalizm mücadelesinden ayrı tutmanın mümkün olmadığını, örneklerle gözler önüne seriyordu.

“Kendimizi feda etmede ve sorumluluk almada olduğu gibi, devrimci mücadelenin saflarına erkek yoldaşlarla eşit koşullarda katılarak silah arkadaşı olmaktan öte bir şey istemiyoruz. İnsanlığın kurtuluşu için mücadele eden proleterler, kadının ekonomik bağımlılığına göz yummamalı, insan soyunun yarısını körlüğe mahkûm etmemelidir!”

Clothilda, sesi kocaman salonu kaplayan, salondaki tepki arttığı ölçüde yükselen Clara’dan gözlerini ayırmıyordu.

“Acaba onları ikna edebilecek, erkeklerin önyargı zırhını delebilecek mi?”

Salonda oturanların büyük çoğunluğu erkekti. Delege kadınların sayısı konuk kadınların sayısı gibi azdı.

Clara delegelerden büyük bir tutkuyla, emekçi kadınları kendileriyle eşit görmelerini; bir dost, bir dava arkadaşı gibi yetiştirmelerini; çalışma yaşamında onlara saygı duymalarını istiyordu. Kadınlar da daha iyi bir dünya düzeninin kurulması için her gün kocalarıyla, kardeşleriyle omuz omuza mücadele vermiyorlar mıydı? Bir yandan patron tarafından ezilen, aile içinde de eşit haklara sahip olmayan emekçi kadın, tarihinde ilk kez, temsilciler kongresi kürsüsündeki Clara Zetkin’in ağzından hak talebinde bulunuyordu.

Ancak Clara'nın konuşması, hak ettiği onayı görmediği gibi gereken ilgiyi de uyandırmadı.

Bazı delegelerin kendi aralarında konuştuğunu ve alaycı alaycı güldüğünü gören Clothilda, öfkeden deliye döndü. Kadınların erkeklerle eşit konuma getirilmesi için kongre salonunda görüş birliği yoktu.

"Kadınlar politikaya anlamsız bir telaş ve basit ayrıntılar ekliyor. Bu, evinizin eşiği ya da mutfağınız değil ki. Varsın, doğurduğu çocukları yetiştirsin, kocasına hizmet etsin. Onların işi zaten başından aşkın," sesleri duyuluyordu salonda.

"Proleter kadınların çoğunluğu henüz cahil, çoğunun batıl inançları var. Onlar bizi ileri değil, geri götürür. Onlara bir seçme hakkı vermeye görün, onlar seçse seçse günah çıkarmaya gittikleri rahibi seçer," diyordu Lille'den bir demiryolu işçisi.

"Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başladığından beri ücretlerimiz düşüyor. Onlar erkeklere rakip oldular, ama hiçbir zaman erkekler kadar çalışamazlar," diye yakınıyordu Alman dokuma işçilerinden biri. Clara, kadın haklarına ilişkin sorunlar konusunda bazı sosyalistlerin tehlikeli yanılgılarına, oturduğu yerden itiraz etmeye çabalıyordu.

"Kadınlarınız yoldaşınız olmadığı sürece, siz erkekler zincirlerinizi kıramayacaksınız," diyen sesi duyuldu Bebel'in.

Lafargue, Guesde, Liebknecht gibi uzak görüşlü Marksistler de Clara'yı desteklediler.

Fransız burjuva devrimi sırasında, Jakobenler kulübünde kadınların ruhu olup olmadığı ve onları da erkekler gibi akıllı varlıklar olarak kabul etmenin mümkün olup olmadığına ilişkin yapılan şiddetli tartışmalardan bu yana tam yüzyıl geçmişti. Fakat, burjuva cumhuriyetini savunan ve Bastille'i erkeklerle birlikte yerle bir eden Fransız kadınları, devrim günlerinde 'güçlü' soyun temsilcileriyle birlikte çarpışmak ve ölmek hakkı dışında, bir tek Konvansiyon'da toplu bildiri okuma hakkını elde edebilmişlerdi. Kısa süreli bir faaliyetten sonra kulüpleri de yasaklanmıştı.

Komüncü kadınların kahramanlığı insanlık tarihine renk katmış, fakat onları eşitliğe kavuşturamamıştı.

Sosyalistlerin kongresi saatler ilerledikçe güçleniyordu.

New York sendikalarının delegeleri, Birleşik Devletler'de sanayi ve tarımdaki tekel ve tröstlerin, nasıl bir soygun mekanizması olduğunu anlatıyorlardı.

"Biz, vahşi yöntemlere engel olmaya çalışıyoruz. Fakat burjuvazi bunları uyguluyor ve bu felaketlere yol açıyor," diyordu içlerinden biri.

Amerikalı delegeler Kongre'ye, 1886 Mayısındaki Chicago trajedisini ve onun kahraman kurbanlarını hatırlattılar.

Guesde her zamanki ihtişamıyla kürsüdeki yerini aldı. Biraz daha zayıflamış görünüyordu. İlan ettiği gerçek uğruna kendisini ateşe atmaya hazır bir ortaçağ düşünürünü hatırlatıyordu. Her zaman olduğu gibi salondakileri büyüledi; gür sesi her tarafta çınlıyordu.

"Ben, yeni bir Komün'ün doğacağına inanıyorum. İlk Komün'ün hataları tekrarlanmayacaktır. Ve yeni Komün zafere ulaşacaktır," dedi alkışlar eşliğinde.

Sosyalistlerin kongresinin zaferi, reformistlerin kongresinin iflası oldu. Reformistler, öncü işçilerin Marksistlerden yana olduğunu anlamışlardı. Ortak bir programı olmayan, toplumsal çatışmaları önlemeye çalışan ve egemen sınıflarla işbirliği olanakları arayan bu insanlar, şimdi telaş içinde, düş kırıklığına uğrattıkları proleterlerin kalbini fethetme yolları arıyordu. Üretim araçlarının gelecekte toplumun ortak malı olması fikrini kabul ettiklerini açıklamak zorunda kaldılar. Fakat, emekçilerin koşullarının iyileştirilmesi için verilen mücadelenin, bir devrim hazırlığına dönüşmemesi gerektiğini savunuyorlardı. Onlar, reformlara sadece barışçıl yollardan ulaşmak istiyordu. İşçi birliklerinin, sosyalist birliklerin güçlenmesinin onlar için yegâne anlamı; kapitalistlerle işbirliği yaparken sağlam birer dayanak olarak kullanılabilmeleriydi.

Kongre sona erdiğinde, Fransa Sendikalar Federasyonu'nun delegelerinden biri, Chicago olaylarının yaşandığı o unutulmaz 1 Mayıs için, dünya proletaryasının birliği adına uluslararası bir bildiri taslağı sundu. Tüm ülkelerdeki emekçiler, bu ilkbahar günü toplanmalı ve sekiz saatlik işgünü ve Paris Kongresi'nde kabul edilen çalışma yaşamındaki diğer değişikliklere ilişkin taleplerini haykırmalıydı.

“1 Mayıs Bildirisi, kongremizin aldığı en iyi kararlardan biriydi,” diye yazıyordu Engels, Marx’ın kızı Laura’ya.

Paris’te olan biten her şeyi günü gününe Engels’e bildiren Paul Lafargue, mutluluğunu saklayamıyordu: “Possibilistler tam bir düş kırıklığı içinde. Onların kongresinin son oturumunda, delegeler dahil toplam elli kişi vardı.”

Marksistlerin başarısı gericiler arasında endişe uyandırmıştı.

Prusya Sosyal Politika Bürosu şu bildiriyi yayımlıyordu:

“Marksistlerin kongresi diğer kongreden çok daha önemliydi. Çünkü bu kongreye katılanlar gerçek anlamda devrimci sosyalistlerdi. Kongre süresince anlaşıldı ki, Almanlar, örgütçülükleri ve başarılarıyla diğer tüm uluslar için örnek oluşturuyor.”

Avusturya İçişleri Bakanlığı, polisin 1 Mayıs gösterilerine karşı hazırlık yapması için bir genelge yayımlamıştı. Tüm ülkelerde işçi birlikleri yöneticileri gözaltına alınıyordu.

Engels sevinçliydi. Reformistlerin foyasını ortaya çıkarmayı başarmış, proleterlerden oluşan koca bir orduyu tek bir bayrak altında toplamış ve Marksist öğretinin egemenliğini daha da perçinlemişti.

***

Tussy Paris’ten döndükten birkaç gün sonra Engels, Helena Demuth’la birlikte bir aylığına tatile gitti.

Engels, Eastbourne’da defalarca bulunmuş, bu sahil köyünü İngiltere’deki diğer tüm dinlence yerlerine tercih etmişti. Buradaki kanal, en az bir okyanus kadar görkemliydi. Yer yer ağaçların da bulunduğu engebeli, kayalık kıyı İskandinavya’yı anımsatıyordu. Engels, her zaman sevdiği deniz kıyısı boyunca uzanan yolda uzun yürüyüşler yapıyordu. İskeleye yakın bir yerde sudan fırlamış bir kaya, ona kâh bir selvi ağacını kâh bir yelkenliyi anımsatıyordu. Buradan, çelik rengine dönüşen dalgaları uzun uzun seyrediyordu. Kıyıya vurup geri çekilen bu dalgalar, bin yıllar boyunca hep aynı şekilde ses çıkarıyordu. Yeryüzünde hiçbir şey, yaşamın sonsuzluğunun bu denli inandırıcı bir kanıtı olamazdı.

Engels, bütün dünyayı düşünüyordu. Rusya’yı düşünürken ise, bu ülkenin olağanüstü devrimci geleceğine olan inancıyla ayrı bir heyecan duyuyordu.

Rus devrimcileri, yıllar önce olduğu gibi bugün de Engels’e yakın ve onun saygı duyduğu insanlardı. Hapiste canlı canlı gömülen Lopatin’in yazgısı onu üzüyor, Plehanov’un başarıları ise gururlandırıyordu. Vera Zasuliç’le, uzun yıllar dostluk kurduğu Halkçı Laurov’la, ‘Kapital’in çevirmenlerinden biri olan Danielson’la yazışıyor, ruhsal cömertliğiyle bu büyük ulusun karakterini yansıtan Stepyak-Kravçinski ile buluşuyordu.

Engels, gözleri yorulduğundan geceleri çalışamıyor, Lenchen ile kâğıt oynuyordu. Uzun saçaklı bir örtüyle kaplı küçücük masanın üzerinde bir şişe pilsen birası ve bir sürahi duruyordu. Lenchen vücudundaki ağrılardan yakınıyor, General yatmadan önce ona grog içmesini öneriyordu. Fakat o biradan başka bir şey tanımıyordu.

“Bu sendeki kas ağrısı, Nim. Hafif bir romatizma atağı. Zavallı Lizzy de bundan yakınıyordu. Eminim, bu soğuk algınlığı. Senin ısınman gerek.”

“Sen tıpla ilgilene dur, ben kazandım işte. Teslim ol, General! Kozlarını kullanamıyorsun ve hep kaybediyorsun.”

“Bir rakip için en iyisi bu.”

“Ben hiç de hırslı değilim. Beni, kazanmaktan çok mücadele ilgilendiriyor.”

“Yaşa Nimmi. Sen daima her şeyden önce bir savaşçıydın. Fakat mücadelede önemli olan kazanmaktır.”

Pumps, kocası Percy ve Aveling’ler, sık sık Engels ve Lenchen’ı ziyarete geliyorlardı. Bir seferinde, Schorlemmer de Almanya’ya giderken onlara uğramıştı. Zamanında şakayla adını Jollymeier olarak değiştirdikleri bu bilim adamı, son yıllarda gözle görülür şekilde zayıflamış; çökmüş gözleri, henüz tanısı konmamış fakat tehlikeli bir hastalığa yakalanmış birinin gözleri gibi endişeyle bakıyordu. Sivrilmiş burnu ve kuru esmer yüzü hep yorgun ve hüzünlüydü. Engels, arkadaşına iştah açıcı siyah İngiliz birası ikram etti.

“Senin, Liebknecht gibi kilo alman gerekir sevgili Jollymeier. Doğrusu, Wilhelm şimdi kocaman göbeğini taşımakta zorlanmaya başladı. Ama buna rağmen bir Reichstag üyesine yakışır şekilde oldukça heybetli görünüyor. Yaşamı boyunca onu hep kendinden emin ve neşeli hali, ayrıca geleneksel ‘her şey mükemmel’ ifadesi kurtarmıştır. O bu ifadeyi, onu ilk tanıdığımdan bu yana geçen kırk yıl içinde hep yineler durur. Sen ise dostum, sık sık kendinden kuşkulanıyorsun. Bu insanı zayıflatıyor,” dedi Friedrich ona.

Lenchen, Schorlemmer’e çok sevdiği elmalı kekten ikram etti.

Dostlar yürüyüş sırasında, Marksistlerin beklediklerinden daha da başarılı geçen kongreden söz ediyorlardı.

“Bismarck’ın sürüngen basını susuyor. Onlar, herkesin bildiği kazanımlarımızın reklamını yapmaktan korkuyor,” dedi Engels.

“Evet, tam anlamıyla bir toplu suskunluk komplosu,” diye karşılık verdi Schorlemmer.

“Karluşa, yeri gelmişken belirteyim. Almanya’da senin kaçakçı olduğundan kuşkulanmasalar bile, mutlaka önde gelen gizli ajanlardan biri olduğundan kuşkulanacaklardır,” diye şaka yapıyordu General. “Dikkatli ol. Heine her zaman, en tehlikeli ajanların Prusyalılar olduğunu söylerdi. Onlara hiçbir zaman para ödemezlermiş ve onlar da göze girmek ve para

kazanmak umuduyla çalışırlarmış. Bu, onları aktif ve uyanık olmaları için kamçılarmış. Prusya onlara maaş ödese, onlar hiç bir işe yaramazmış.”

Schorlemmer, bir çocuk gibi gülmeye başladı. Engels de kendini tutamayarak ona katıldı.

“Burjuvaziye gelince; ben yine her zamanki gibi burjuvazinin üzerine düşeni yaptığını, kendisine çalışırken bize de çalıştığını düşünüyorum.”

“Haklısın, ihtiyar Generalim!”

“Bugün, çok zaman önce yazdığım sararmış bir broşür geçti elime. Neredeyse yetmiş yaşındayım, ama ne gam! O broşürün her sözcüğünü hatırlayabilirim. Bizler, bizim için önemli olan konularda yaşlanmıyoruz. Doğru değil mi, Karluşa? Ama sen daha çok gençsin. Topu topu elli beş yaşındasın.”

“Bırak bunları, Friedrich. Sen yıllanmış şarap gibisin, yıllar geçtikçe daha iyi oluyorsun.”

“Gençliğimde söylediğim sözleri, belki biraz üslubumu yumuşatarak, yinelemeye hazırım.” Engels yıllarca önce yazdıklarını yüksek sesle tekrar etmeye başladı: “Bir düşüncenin sonsuzluğuna, ebedi gerçeğin zaferine olan inanç, bu düşüncenin hiçbir zaman ikileme düşmeyeceğinden, yolunu hiçbir zaman şaşırmayacağından emin olmaktır; tüm dünya ona karşı çıkıyor olsa da. İşte her gerçek filozofun gerçek dini budur... Varsın bizim için, düşüncelerimiz uğruna kolaylıkla feda edebileceğimiz sevgi, çıkar, zenginlik olmasın; bu düşünce bize her şeyin kat kat fazlasını verecektir! Savaşacak ve kanımızı dökeceğiz, düşmanın acımasız gözlerine korkusuzca bakacağız ve son nefesimize kadar savaşacağız! Bayrağımızın, dağların doruklarında nasıl dalgalandığını görmüyor musunuz? Yoldaşlarımızın kılıçlarının nasıl parıldadığını, miğferlerinin uçlarının nasıl ışıldadığını görmüyor musunuz? Onların orduları dört bir yandan harekete geçmiş, vadilerden bize doğru koşuyor, şarkılar söyleyerek dağlardan iniyor. Büyük karar günü, halkların kavga günü yaklaşıyor ve zafer halkların olacaktır!”

***

Boris İvuşkin, yükünü büyük bir dikkatle taşıyordu. Sınırdaki bazı sorunlar nedeniyle Varşova'ya Breslav'dan, Krakov üzerinden ulaşmaya karar vermişti. Kaçakçı köylüler, ne tür bir yükü sınırdan geçirmeleri gerektiğini bildiklerinden, çok yüksek paralar istiyordu.

"Bu, ne bir dantel, ne parfüm, ne de bir kadın çorabı. Böyle bir malla yakalanırsan, hapsi boylarsın," diyordu İvuşkin'e sınır karakolunda şarap içenler.

"Her şeyin bir kolayı vardır," diyerek itiraz ediyordu Boris.

Sonunda anlaştılar ve el sıkıştılar. Rus sınırını geçtikten sonra İvuşkin'le Varşova'dan gelecek güvenilir kişi buluşuncaya kadar, yükün gizlenmesi konusunda da anlaşmaya vardılar.

Dağ gibi saman yüklenmiş köylü arabaları, Krakov'dan Şits sınır kapısına doğru hareket etti. Sınıra varmadan kaçakçılar arabayı ormana yönelttiler. Atların koşumunu çözdüler ve samanın altındaki ağır sandıkları çıkardılar. İvuşkin'den de aynı şeyleri yapmasını isteyerek otların üzerine yattılar. Uzaktan bir ıslık sesi duyuldu. Kaçakçılar da aynı şekilde karşılık verdi. Zifiri karanlıktı. Boris endişelenmişti! 'Bir tuzak olmasın bu?' Fakat sık ormanlık alandan sakallı bir ihtiyar çıktı ve tehlike bulunmadığını söyledi. Kaçakçılar istavroz çıkarıp yüklerini omuzladılar ve peş peşe dizilip karanlıkta ilerlemeye başladılar. Uzaktan atlı korucuların sesleri ve köpek havlamaları duyuluyordu. Çetin bir yoldu. Kaçakçıların ayaklarına çamurlar yapışıyordu. Ormandaki ağaçlar gitgide seyrekleşti ve karşılarına bir dere çıktı. Dereyi yürüyerek geçtiler ve bu sırada çıkardıkları sesler dikkat çekebilirdi. Boris'in yol arkadaşları korkudan kâh Tanrı'yı, kâh Aziz Nikola'yı yardıma çağırıyordu. Birden bir ses duyuldu.

"Dur! Kim var orada?"

Herkes donup kaldı; öyle bir sessizlik oldu ki bir tek böcek sesleri duyuluyordu. Bir atlı korucu yanlarından geçmiş ve ağaçların ardında kaybolmuştu. Tehlike anı gelip çatmıştı. Sudan çıkıp kıyıdaki yamaca tırmanmak kolay değildi ve genellikle Rus sınır görevlileri kurbanlarını burada yakalardı. Ancak korktukları gibi olmadı, bu durum ucuz atlatıldı.

Tepeden tırnağa ıslanmış İvuşkin ve yol arkadaşları, sandıkları kendilerini bekleyen arabaya yüklediler ve hiçbir engelle karşılaşmadan köye ulaştılar. Boris, Varşova'da gizli faaliyet yürüten arkadaşlarına getirdiği her şeyi verdi; belgeler, mühürlü evrak, basım harfleri ve yasak yayın. Kendisini tümüyle parti çalışmalarına vermişti, 'Proletarya' ve 'Çekiç' adlı sosyalist gazetelerin basılacağı yeni matbaanın kurulmasına da yardımcı oluyordu. Fakat, onu bekleyen felaketten henüz haberdar değildi.

Rusya'yı koyu bir örümcek ağıyla dolayan Sudeykin'e, "Rusya'daki provokasyonun babası" diyorlardı. 'Halkın İradesi'nin Yürütme Komitesi'nde bir hain ortaya çıktı. Bu, hoş görünümlü, pek çok yakın arkadaşını az rastlanır bir soğukkanlılıkla ölüme gönderen Sergey Degayev adlı genç bir öğrenciydi. İhaneti ve kanlı cinayetleri ortaya çıkan Degayev, parti önünde suçunu itiraf etti ve yıllarca hizmet ettiği Sudeykin'i öldürmek zorunda kaldı.

Sudeykin, çıkarları uğruna her cinayeti işleyebilecek bir makam düşkünüydü. Çar'ın gözüne girmeye çalışan Sudeykin, bir dizi suikast tasarladı. Plan çok basitti. Önce Degayev ona, hafif yaralayacak şekilde bir suikast düzenleyecekti. Daha sonra Sudeykin istifa edecek ve onun yokluğunda Degayev'in provoke edeceği 'Halkın İradesi' taraftarları, Polis Müdürü Pleve'yi ve İçişleri Bakanı Tolstoy'u öldürecekti. III. Aleksandr, Sudeykin olmadan devrimcilerle başa çıkamayacağına inanmalı ve hükümet içinde en üst görevlerden birini önererek onu yardıma çağırmalıydı. Ancak sinsilikte Napolyon'un polis müdürü Fouché'yi bile geride bırakan Sudeykin yanılmıştı.

Uşak Sudeykin iğrenç bir katildi. Masum gençleri teröre sürükleyen ve daha sonra onları idam sehpasına gönderen, bu konuda adı çıkmış Degayev, Sudeykin'e tereddütsüz ihanet etti ve onun öldürülmesine yardımcı oldu.

Ama provokasyon ve muhbirlik yöntemi, Sudeykin'in ölümüyle son bulmadı. Boris İvuşkin, sokakta çok eski bir arkadaşıyla karşılaşmıştı. Her zamanki dikkatli tutumuyla ona neden Varşova'da bulunduğunu söylemedi ama adresini vermek gafletinde bulundu. Bir gün sonra İvuşkin'i tutukladılar. Hiçbir kanıt yoktu, fakat illegal yollardan sınırı geçtiğinden Sibirya'ya sürgüne gönderilebilirdi.

Varşova’ya gelen Clothilda, kocasının eski Paviyak hapishanesinde tutuklu olduğunu öğrendi. Kocasıyla görüşmeyi başardı ve mahkemeyi beklemeye başladı. Boris’in bir arkadaşının tavsiyesi üzerine Clothilda, Bernard Otrab’ın konağına yerleşti. Otrabların oğlu mücadeleci bir parti olan ‘Proletarya’ mensubu olduğu için kürek cezasına çarptırılmıştı.

Oldukça kısa boylu, dolgun, hareketli, Fransızcayı iyi bilen ve konuşkan biri olan Bayan Eva Otrab, hem kişiliği hem de mesleği gereği nazik ve yardımsever bir konuğu ağırlamaktan son derece mutluydu. Evin iki ayrı ucunda yaşayan ve çok ender görüşen Otrab ailesi arasındaki tuhaf ilişkiyi, Clothilda bir süre sonra çözdü. Bayan Otrab ona, zengin soylular ve tüccarlar çevresinde bir istisna olmayan yaşamını anlattı.

Eva, zengin bir tüccar ailesinde doğmuştu.

“Hep çirkindim ben. Patlak gözlerim ve kocaman ağzım yüzünden benimle hep alay ederlerdi. Ancak gençlik herkesi güzel gösterir ve ben de babamın evindeki kahyaların hoşuna gidiyordum. Bizim evimizde herkes statüsünü değiştirmek istiyordu. Para insanın başını döndürür. Babam bana, her harf için bir süs uyduran bir güzel yazı öğretmeni buldu. Benim el yazım şimdi bile dantel gibi. Öğretmenim, bölge genel valisi ve soyluların evinde de ders veriyordu. Bu nedenle babam ona çok büyük paralar ödüyordu. Gördüğünüz gibi, aksanım çok güçlü olmasa da Fransızca öğrendim. Güzel, ama hatalı yazıyorum. Yirmi yaşıma geldiğimde babam bana koca satın almaya karar verdi. Aynen böyle söylüyordu; koca satın almak. Benim bu konudaki görüşümü soran yoktu. Sonunda ‘malı’ buldular. Babam damatları böyle adlandırıyordu. Bu, Kont Pototski’nin malikânesini yöneten Bay Otrab idi. Özellikle o sıralar, onun fiziksel özelliklerine diyecek sözüm yok. Uzun boylu, temiz yüzlü biriydi. Görüntüyü bozan yalnızca gözlüğüydü. Fakat gözlük babamın hoşuna gidiyordu. Ağırlığı vardı gözlüğün. Ama ben Bay Otrab’ın hoşuna gitmiyordum. O kadar çok sevgilisi vardı ki. Kont Pototski’nin köylerinde pek çok köylü kadının, bu malikane yöneticisinin kopyası olan çocuklar doğurduğu söyleniyor. Tüm bunlar beni ilgilendirmiyordu. Ben er ya da geç evleneceğimi biliyordum. Ama kiminle? Bu, her zaman bir piyangodur. Aşk mutsuzluk getirir. Aşksız evlilikler ise bazen mutlulukla biter. Kim bilebilir ki? Pan Otrab, evlenmek için en az kırk bin istiyordu. Babam hırslı bir insandı. Her şey, onun istediği gibi olmalıydı. Ve kırk bini ödedi. Bir yıl sonra kızımız Yelizaveta doğdu ve

Bay Otrab benden tiksindiğini, aşık olmak istediğini söyledi. Bir süre sonra da tüm paraları alıp Monte Carlo'ya gitti. Üstelik yalnız da değil, hoş bir kadınla. Ben babamın evine döndüm. Ne söyleyebilirsin? Kızımla bize sürekli imalarda bulunulan bu evde sıkıntı içindeydim. Ama zorla güzellik olmuyordu işte! Aradan dokuz yıl geçti. Bay Otrab tüm paraları har vurup harman savurduktan sonra yeniden Kont Pototski'nin yanına çalışmaya geldi. Bir ara onu sokakta gördüm. Daha da yakışıklı olmuştu. Ağarmış saçları ve hüzünlü yüz ifadesi, ona çok yakışmıştı. Babam onu yanına çağırdı. Birkaç gün pazarlık ettiler ve iyi yürekli babam kırk bin daha ödemekten kaçınmadı. Fakat bu parayı taksit taksit ödemeye karar verdi. Bu, kocamı benimle oldukça uzun bir süre kalmaya zorladı. Çocuklarımız Etmunt, İosif ve Leontina doğdular. Onlar daha büyümeden Bay Otrab, benden yeniden sıkılmaya başladı. Fakat, babam ölürken bana hatırı sayılır miktarda para ve bu evi miras bıraktı... Ve gördüğünüz gibi, çevreye karşı aile şerefimizi koruyoruz. Bay Otrab da kızlarımıza varlıklı kocalar satın aldı. Yelizaveta doktorla evlendi. Onun at arabası ve beş odalı bir dairesi var. Ama mutlu değil. Tıpkı babasına benzeyen güzel Leontina, bir mühendisle evlendi. Zavallı nedense zayıflıyor ve sürekli hastalanıyor. Buna karşın onlar valiyi bile ziyaret edebiliyorlar. Oğullarımsa o kadar dik başlılar ki. Babalarından nefret ediyorlar ve ben istemesem de hep benim tarafımı tutuyorlar."

Bayan Otrab derin derin iç çekti.

"Oğullarım, bizim ailemizin çürük bir aile olduğunu ve böyle bir ailenin devrim adı verdikleri şeyden sonra olmayacağını söylüyorlar. Ama, ben buna inanmıyorum."

Clothilda, ne mutlu ki altmış yaşına rağmen aklı ve yüreği ile bir çocuk olarak kalan ve aile yaşamının dönüştüğü melodramı anlamayan Eva Otrab'a, kardeşine acır gibi acıyordu.

Evi, Bay Otrab'ın despot sevgilisi olan iki metrelik dev aşçı Tekla yönetiyordu. Tekla, rakip olarak gördüğü Clothilda'dan nefret ediyordu ve sonunda onu kapı dışarı etti. Clothilda, kilise papazı ve kanaryalardan başka bir şeyle ilgilenmeyen ihtiyar bir kadına sığındı. Akşamları daire sahibesinin bu tutkusuyla ilgili her şeyi dinlemek zorunda kalıyordu. Fakat, bu uzun sürmedi. Mahkeme, İvuşkin'i Sibirya'da üç yıllık sürgün cezasına

çarptırdı. İvuşkin’in karısı, jandarma eşliğinde onun ardından gitme iznini elde etmeyi başardı.

Clothilda, bu uslanmaz kente hapishane vagonunun tel örgülü penceresinden son kez bakarken, bu gururlu ve asi ülkenin ne kadar hoşuna gittiğini fark etti. Zaten Fransa ve Polonya eskiden beri birbirlerini severlerdi.

Tutsaklar ‘Varşovalı Kadın’ şarkısını söylemeye başladılar. Yeryüzünde Enternasyonal gibi, ‘Marseillaise’ gibi ölümsüz şarkılar vardır. ‘Varşovalı Kadın’ da bunlardan biridir. Bu şarkı, artık acı deneylerden korkmayan Clothilda’nın arkadaşı ve yoldaşı olmuştu.

Kafasını bir deve kuşu gibi kuma gömmenin mümkün olmadığı yıllarda doğduğunu kavramıştı artık Clothilda. Uzak duramazdı. Acı, bir kurşun gibi her yere sızıyordu. Şlisselburg Kalesi’nde işkence ile öldürülen ünlü Polonyalı devrimci Varinski’nin sözlerini yineledi:

“Düşmanlarımız savaş mı istiyor? Savaş olacaktır!”

Tren kuzeye gidiyordu. Tutsaklar Polonyalı ‘Proletarya’ davası militanlarının sevdiği ‘Pranga Mazurkası’nı söylemeye başladılar:

Ey, isyancılar ailesi
Mazurka oynayalım
Neşeyle koşun dansımıza
Varşova ve Kara
Düşman bizi tehdit ediyor
Prangayla, sürgünle, hapisle.
Ama prangalarımız bize
Ateşli bir müzik sesi gibi geliyor.

Uzun, hüzünlü bir yolculuk, nakil hapishanelerinde verilen molalar, yorucu yaya yolları, soğuk ve açlık bekliyordu onları. Fakat hiç kimse yitip gidecek bu yıllar için üzüntü duymuyordu. Polonya işçi sınıfının kurtuluşu uğruna çok sayıda kurban vermiş ‘Proletarya Partisi’nin üyeleri, son derece cesurdu.

İnsanlık için işkencede ölmüş kahramanların listesi öyle kabarıktı ki. Clothilda, bir süre önce idam edilen öğrenci Kunitskiy ve genç işçiler Petrusinski ile Ossovski'nin öyküsünü duymuştu.

Tüm dünyada, pek çok ülkede böyle insanlar vardı. Mutluluk kan ve gözyaşıyla elde ediliyordu. Ne korkunç bir şeydi bu. Clothilda bu gerçeği kavrayınca ağladı. Ve yeryüzünün, yeryüzü konuklarının zayıflıkları üzerine düşünmeye başladı.

"Erken doğmuşum ben. İnsanlar henüz budala çocuklar gibi. Her şeyi daha yeni yeni kavramaya başladılar."

Bir anda Boris'in, Marx'ın kitaplarını nasıl okuduğunu ve anlaşılması zor yerleri nasıl yorumladığını anımsadı.

"Biz tarih öncesini yaşıyoruz," diye açıklıyordu kocası ona büyük felsefecinin düşüncelerini. "İnsanlığın yükselişi mücadelededir. Tarih sosyal devrimle birlikte başlayacaktır."

"Bir an önce başlasa!" diye fısıldadı Clothilda.

***

Hemen hemen aynı zamanda Anna Bah'ın da aralarında bulunduğu sürgün kafilesi de Çita'ya geldi. Çita'da, bir zamanlar Albay Kananoviç'in komutanlığı döneminde Kara'da var olan kurallar egemendi. Sürgünler dostça bir komün ortamında yaşıyor, kendilerine ait marangoz tezgahlarında çalışıyorlardı. Bol bol okuyorlar, bulundukları sürgün bölgesi üzerinden geçiş yapan tüm siyasal sürgünlere yardım ediyorlardı. Anna, Stepan Halturin ile birlikte Kışlık Saray'daki yemekhaneyi havaya uçuran ünlü Obnorskiy ile burada tanışma fırsatı buldu. Obnorskiy aynı zaman da 'Kuzeyli Rus Emekçileri Birliği'nin örgütleyicisi idi. Bu birliğin üyeleri, siyasal komploları, işçi sınıfının kurtuluş mücadelesi kadar önemli görüyordu.

Sürgün kafilesi, Baykal'a doğru yola çıktı. Beş yıl önce olduğu gibi, Anna yeniden Buryatiya köylerini görüyordu. Prangaların şakırtıları ve muhafızların haykırışlarını duyan yerliler, keçe çadırlarından fırladılar ve çömeldikleri yerden tutukluları meraklı gözlerle izlemeye başladılar. Erkeklerle yan yana oturmaktan çekinen kadınlar, kucaklarında çocukları uzak bir köşede büzülmüşlerdi.

Siyah ipeklere bürünmüş uzun saç örgülü yoksul kalabalığın arasında, iyi giyimli Budist keşişlerin kazınmış kafaları hemen göze çarpıyordu.

Fakat işte bozkır bitmiş, dağlar başlamıştı. Tutuklu kafilesi, kıyıları sarp kayalıklı dev Baykal'a, uçsuz bucaksız taygaya çıkmıştı. Tutukluları mavna ile dalgalı gölün karşı tarafına geçirdiler. Doğa, her yerde olduğu gibi, burada da insanların mutsuzluğuna karşı gizemli bir kayıtsızlık içindeydi. Polonyalı isyancıların 1863'deki 'Baykal Ayaklanması' belleklerdeki tazeliğini koruyordu. Kafilenin mola verdiği sarp dorukta, özgürlüklerini mücadeleyle elde etmeye karar veren ve korkunç Baykal Hapishanesi'nden kaçarak Çin üzerinden Fransa'ya geçmeye kalkışan kahramanlar akla geliyordu. Firar başarıya ulaşmamıştı. Firarilerin bir kısmı amansız Sibirya ormanlarında yollarını kaybedip ölmüş, bazılarını yerli halk yakalamış, geriye kalanlar ise umutsuzluk ve açlıktan kendileri teslim olmuşlardı. İsyanın öncüleri darağaçlarında can vermişti. Anna'nın bu sürgünler diyarında kafile ile birlikte yolculuğu bir haftadan fazla sürdü. Nijneudinsk'te yoldaşlarıyla vedalaştı.

“Birilerini daha görebilecek miyim ki? Hapishanede yarın kavramı yoktur, çünkü yarın ne olacağını kimse bilmez. Hatta bir saat sonrası dahi belirsizdir. Her şey göz açıp kapayıncaya kadar değişebilir. Tutsak kendisine ait değildir. Hiç de önem vermediğiniz bir şey bir anda büyük bir felakete dönüşebilir, insanların yaşamına mal olabilir.”

Anna’yı Nijneudinsk’ten Krasnoyarsk’a gönderdiler. Onunla birlikte birkaç sürgün daha gitti. Yine de ufukta belirsiz de olsa özgürlüğü andırır bir şeyler vardı ve tutsakların morali düzelmişti.

Yaşa sen özgürlük,
Namuslu emeğimiz bizim,
Varsın zindana kapatsınlar,
Gerçekler uğruna bizi.

Kafile, konvoy eşliğinde daha sonra yaşayacakları yerlere dağıtılacakları Krasnoyarsk Hapishanesi’ne girdi. Anna Bah’ın payına Krasnoyarsk’a 26 verst uzaklıkta Staro-Moskova’ya giden yol üzerindeki Yemelyanovo köyü düştü. Kafiledeki eski bir kürek mahkûmu, en son özgürlüğünden önce aynı zamanda Yemelyanovo olarak da anılan Areyskoye köyündeki zindanda kalmıştı. Anna’nın bundan sonra yaşayacağı köy de bu zindana yakındı. Kürek mahkûmu kendisine ait eşyaların bulunduğu torbayı omzuna atarak bakımlı kulübelerin yolunu tuttu. Anna’nın karşısına bir ambarın içinden, biraz kibirlice, akıllı görünüşlü, bol bir elbise ve kısa siyah bir ceket giymiş uzun boylu, çevik bir kadın çıktı.

“Sizi daha yeni salıvermişlerdi, öyle değil mi? Hüzünlü öykünüzü duydum. Kara’dan mısınız? Size yardım etmek isterim. Ne de olsa yenisiniz. Her şey sil baştan, çok zor.”

Anna Bah, gönüllü iyilik meleğinin endişeli siyah gözlerine şaşkın şaşkın baktı; güven duydu bu kadına.

“Siz de sürgün müsünüz,” diye sordu yumuşak bir ses tonuyla.

“Hayır, yani hemen hemen. Kocam sürgünde, her türlü haklarından mahrum.”

“Demek öyle! O zaman tanışalım. Adım Bah Anna Pavlavna.”

“Ben de Davidova Yelizaveta Lukiniçna. Dmitriyeva Tomanovskaya diye birini duydunuz mu?”

Anna ‘hayır’ anlamında başını salladı ve kendisine uzatılan uzun ince eli kuvvetle sıktı.

“Demek, benim hakkımda hiçbir şey duymadınız. Yazık!” dedi kırılgan bir ses tonuyla Davidovskaya.

Anna elinde olmadan onun düzgün profilini, biçimli burnundaki gururlu edayı, burnu üzerinde neredeyse birleşen gür kaşlarını, siyah gür saçlarını ve hükmeder bir tavırla dimdik duran uzun boynunu seyre dalmıştı. “Hem tuhaf ve hem de muhteşem derecede güzel bir kadın!” diye düşünüyordu.

“Gidelim artık. Sizi zindana yerleştireceklerini öğrenince dürüst insanların evlerinde oda aradım. Buranın kıdemlisiyiz ve herkesi tanıyoruz. Paranız, yatak çarşafınız, kıyafetiniz var mı?”

“Endişelenmeyin. Hiçbir şeye ihtiyacım yok.”

“İşte bu güzel. Sürgün yaşamı kolay değil. Burada hayal kırıklığına yer yok. Biz aile olarak yaşıyoruz. Ben ve iki kızım: İra ve Vera. Kocam büyük bir hayalperesttir. Para kazanmak için neye el attıysa fiyaskoyla sonuçlandı. Şimdi şu gördüğün korulukta, tek başına bir zift imalathanesi açtı. Ne diyebilirim ki, bir uğraşı olması hiç yoktan iyidir. Ben ise... Önümüzdeki günlerde bize gelin.”

Anna, Davidovskaya’nın tavsiyesiyle köylülerden birinin odasını kiraladı. Burası geniş, aydınlık, sıcak ve tahtakurusuz bir yerdi.

“Bize bir an önce gelin ve bir şeye ihtiyaç duyarsanız çekinmeden söyleyin,” dedi Yelizaveta Lukiniçna. Daha sonra, bulundukları yerden görünen iki katlı, bakımlı bir evi eliyle işaret ederek, “İşte şurada, köyün girişinde oturuyoruz. Bekleriz,” dedi.

Ve birden, kararlı ama endişeli bir tavırla Anna’ya bakarak;

“Gelin. Sıradışı anılarımla sürekli baş başa kalmaktan o kadar yoruldum ki! Benim komünü savunduğumu, onlarla birlikte son ana kadar barikatlarda çarpıştığımı, Frankel’le sınırı geçerken bir mucize sonucu kurtulduğumu biliyor musunuz? Paris’ten ayrılırken yaralıydım ve kendimi

İsviçre'ye zor bela attım. Enternasyonal'in Rus seksiyonu üyesiydim. Yaşam bana cömert davrandı. Marx ve Engels'le tanıştım. Yalnızca tanışmakla kalmadım, onların güvenini de kazandım. Marx'ın kızları Jennichen ve Laura ile geceler boyu sohbet ettik. Ama şimdi... Bana inanıyor musunuz? Rica ederim, söyleyin."

Anna Bah, "Evet inanıyorum, elbette inanıyorum," demek istiyordu, fakat özellikle kendisine böyle bir sorunun sorulmasından kuşkulandı. Kaçamak bir yanıt verdi:

"Bana anlattıklarınız o denli ilginç, o denli alışılmadık şeyler ki. Umarım, bu şaşırtıcı olayları yeniden konuşuruz. Marx'ı yakından tanıyan bir insan... Bu harika bir şey! Ben Marx hakkında Zasuliç ve Plehanov'dan o kadar çok şey duydum ki, ama onlar Marx'la tanışma şansı bulamamışlar. Ancak Cenevre'de sizin adınızı duydum."

Yelizaveta Lukiniçna acele acele evinin yolunu tuttu. Yeni yetme kızları, ona doğru koşuyordu. Lukiniçna, kambur duran omuzlarını dikleştirerek kızlara seslendi ve üçü birden ormanın yolunu tuttu.

Uzun yıllar süren hapishane hayatından sonra her şey Anna için o kadar yeniydi ki. Mütevazı yaşam koşullarını düzenlemekle uğraşıyordu. Son yıllarda düşünmeye bile cesaret edemediği, onun için son derece değerli olan bu yalancı özgürlüğün tadını doyasıya çıkarmalıydı ve bu nedenle başlangıçta hiç kimseyle görüşmek istemiyordu. Artık kapısını istediği zaman kapatabilir, isterse tamamen açık bırakabilirdi. Onu her adım başında izleyen birileri yoktu artık. 'Kalk-Yat' komutları, günlük kontroller ve aramalar, muhafızların bağırtıları ve pranga şakırtıları sona ermişti.

Anna yakaladığı mutluluğun tam olarak farkına varamadı ilk anda. Canının istediği yere gidebilir, güneş doğduktan sonra bile tüm gün yatabilirdi. Ev sahibesi tatlı tatlı gülümseyerek ona taze süt ve bir parça ekmek getiriyordu sabahları.

Bu, onun için yeniden doğmakle eşti. Bir çiy damlasında, bir çiçeğin açışında, gün batımında ve yıldızlarda, bir çocuğun gülücüklerinde, küçük Kaça nehrinin nazlı nazlı akışında, köydeki köpeklerin havlayışlarında yeniden keşfedilen yepyeni bir mutluluk. Bu arada çalışmak ve insanlarla kaynaşmak ihtiyacını giderek daha şiddetli hissetmeye başlamıştı.

Areyskoye, Yemelyanova ve Ustanova köyleri, varlıklı köylüler ve çok sayıda sürgünün yaşadığı büyük bir yerleşim birimiydi. Burada küçük bir hastane, iki sınıflı bir okul, sürgünler hapishanesi, kilise ve bir pazar yeri vardı. Buranın havası nemsiz ve sağlığa uygun; etrafı da muhteşem bir ormanla çevriliydi. Yenisey'in bir kolu olan Kaça nehri, yakınından geçiyordu. Bu bakir diyar, güneşin hoşuna gitmiş olmalıydı ki, her mevsim ona cömert davranıyordu. Özel bir mesleği olmayan Anna iş bulamıyordu. Akrabalarının yardımıyla yaşamak da ona ağır ve kabul edilemez geliyordu. Çocuk bakıcılığı yapmak istiyordu, ama Bah iki büyük kızını kısa bir süre için onun yanına göndereceğini vaat ederek buna karşı çıktı.

Konuşmayı seven, söz ustası siyasal sürgünler Anna'ya, Yelizaveta Lukiniçna hakkında hiç de iyi şeyler anlatmadılar. Onlar kocası yüzünden Yelizaveta'ya da güvenmiyorlardı.

Kumral sakallı, beyefendi görünüşlü ve çok zayıf karakterli biri olan İvan Mihailoviç Davidovskiy, 'Kupa Valesi' adlı bir cinayetten mahkûm olmuştu.

Yelizaveta Lukiniçna; kolay yoldan para kazanmak isteyen, öğrenimini yarıda bırakmış birkaç öğrenci ve birkaç emekli askerle birlikte sahtecilik, gasp, şantaj ve cinayetten suçlanan kocasının kesinlikle masum olduğuna inanıyordu.

Mahkemede Davidovskiy'i savunan Yelizaveta Lukiniçna, kocasının, kindar düşmanlarının kurbanı olduğunu söylüyordu.

I. Enternasyonal'in katılımcısı, Komün kahramanı, Marx ve ailesinin dostu Yelizaveta Lukiniçna, devrim düşüncesine sonuna kadar bağlıydı. Çok zengin olduğu zamanlarda hemen hemen tüm varlığını devrim için harcamıştı. Sürgünde bulunduğu şu günlerde ise maddi durumu kötüydü. Bartenyeva, Davidovskaya'nın kocasının aklanması ve serbest bırakılması için gösterdiği tüm çabalara yardımcı olmuştu.

Ancak, Davidovskiy suçlu bulundu. Davidovskaya da mahkûm olan kocasının ardından hiç tereddüt etmeden Sibirya'ya gitti. Hiçbir şey onun, İvan Mihayloviç'in tamamen masum olduğuna dair inancını kıramadı.

Areyskoye'deki siyasal sürgünler bütün bunları bilmek istemiyorlardı. Davidovskiy'lerden uzaklaşmışlardı. Yelizaveta Lukiniçna'yı birçok şeyi

uydurmakla suçluyor, hatta onu psikolojik olarak da pek sağlıklı bulmuyorlardı. Onurlu ve bu olaylardan dolayı hakarete uğramış kadın, kendisini zamanla bu insanlardan uzaklaştırmaya başladı.

Anna Bah, bu iddiaların etkisiyle bocalıyordu. Üstelik yüreği onu, kendisiyle yakından ilgilenen bu kadına çekiyordu. Fakat Davidovskiy'ler onunla yakınlık kurmak istemedi.

Yelizaveta Lukiniçna, yazın her şafak vakti inekleri sağıyor, sonra da otlağa salıyordu. Yaşıt gibi gösteren sevimli kızları ise atları koşuyor, ot biçiyor ve sebze bahçesinde çalışıyordu. Akşam üzeri evlerinin önündeki küçük bahçede anneleri onlara çeşitli konularda ders veriyor, yabancı dil öğretiyordu.

Anna bir gün haber vermeden, Davidovskiy'lere gitti. Müziğe, okumaya ve bilime duyulan sevgi bu evde hak ettiği yeri almıştı. Evdeki piyano ve kürenin yanı sıra, tüm aile üyelerinin çalışma masalarında gördüğü değişik dillerde dergiler, kitaplar, coğrafya ve astronomi atlasları onu şaşkına çevirmişti. Ev sahibesi evde değildi; Nerçinskiy'e sürgüne gönderilen kafilede tanıdık birilerinin olup olmadığını öğrenmek için Areyskoye'ye gitmişti. Her zaman ihtiyacı olanlara yardım etmeye can atıyordu.

Anna, Davidovskaya'yı beklerken güneşten esmerleşmiş, yaşlarına göre daha olgun duran Vera ve İra ile söyleşti. Büyük kız artık on altı yaşındaydı. Her ikisi de her türlü emeğe saygı duyarak yetişmişti. İkisi de aynı keyifle inek sağıyor, sebze bahçesini suluyor, Chopen'den parçalar çalıyor ve zor matematik problemlerini çözüyorlardı.

Anna eve döndüğünde, Davidovskaya'yı kuşatan ve kendisini de bunaltan o büyük haksızlığa uğramışlık duygusundan uzun süre kurtulamadı.

"Gerçekte kim o?" diye düşünüyordu büyük bir sıkıntıyla. "Marx'ın arkadaşı, büyük Enternasyonal'in katılımcısı, Komün savaşçısı mı sahiden? Böyle bir kadın, herkesin sosyete dolandırıcısı olarak bildiği Davidovskiy ile evlenebilir miydi? Yoksa, Davidovskiy sanıldığı gibi biri değil mi? Sürgünde hiç kimse Davidovskiy'nin bir kötülüğünü görmemiş. Çalışıyor, içki içmiyor, bizlere seve seve yardım ediyor. Öyleyse ne diye onu tecrit ettiler? Yoksa sürgündekilerin de dediği gibi bu Yelizaveta Lukiniçna, pek de sağlıklı biri değil mi? Hasta olduğu için mi saçmalıyor? Ya da saf

insanları mı avlıyor? Marx adı kime çekici gelmez ki! Yine de biz bir yerlerde hata yapıyoruz. Ya o yalan konuşmuyorsa? Gözleri böyle içten bakan biri kötü olamaz. Kimse onun engin bilgisini tartışmıyor. Nereden çıkıyor bütün bunlar? Davidovskaya'nın rahatlıkla konuştuğu konuları, Pskov Eyaleti'ndeki bir toprak ağası nasıl bilebilir? Onun Enternasyonal ve Komün'e ne ihtiyacı vardı? Ya ondaki özgün, candan yalınlık. Hayır, hayır! Bunda bir iş var. Bu bir abartı olamaz."

Beynini kemiren bu düşünceler ve kuşkular, Anna'yı yiyip bitiriyordu... Tüm bunlardan rahatsızlık duymaya başladı sonunda. Uzanmak istiyordu biraz, fakat tarladan yeni dönen ev sahibesi ondan yardım istedi. Buraya yerleştikten sonra geçen iki ay içinde Anna, köy kadınlarının yaptığı her şeyi öğrenmişti. Güneşin doğuşuyla birlikte ahıra gidiyordu ve iki ay öncesine kadar çok korktuğu inekler ipek gibi yüzleriyle onu okşuyorlardı.

O gece gözüne uyku girmedi ve sıcak odasından çıkıp tarlaya doğru yürümeye başladı. Gece bastırmıştı ve berrak gökyüzünde yıldızlar görünüyordu. Anna köyün çıkışında Yelizaveta Lukiniçna'ya rastladı. Başını geriye doğru atmış, gökyüzünü seyrediyor ve bir şeyler fısıldıyordu.

"Yoksa gerçekten de ruh hastası mı bu zavallı?" Anna durdu ve ellerini arkaya bağlayıp, gökyüzünü seyretmeyi sürdüren Davidovskaya'yı izlemeye başladı.

"Anna Pavlovna," dedi Davidovskaya ansızın ona dönerek. "Benim aklımla sorunum olduğunu düşünmeyin. Eskiden beri astronomi ile ilgileniyorum. Ne yazık ki –birden kollarını iki yana açtı– imkanım olmadığından şu harika evren kadar engin bu bilim dalına ciddi olarak eğilme fırsatı bulamadım hiç bir zaman. Ben gökbilimci değil, bir meraklıyım yalnızca. Eğer olanağım olsaydı, geceleri dürbünle yıldızları seyretmek ve onların gizlerini çözmek için bir kule yapardım. Ekonomi politik, devrim bilimi ve astronomi yeryüzündeki en çekici şeylerdir."

Anna Bah gözlerini kocaman kocaman açmış, Yelizaveta Lukiniçna'ya bakıyordu.

"1873 yılında İvan Mihayloviç'le henüz resmi nikahları yokken, ona iftira atıp kirli bir işe bulaştırdıklarında, hemen hemen tüm akrabalarım ve dostlarım benden uzaklaştı. Çevremizi ateşten bir çember kuşatmıştı. Kimse

bu çemberden içeri atlamak istemiyordu. Ama ben, hiç de hak etmediği bir felakete uğrayan, bana bu kadar yakın bir insanı terk edebilir miydim? Zor anlarda düşüncesine ihanet eden, aşkına sadık olmayan bir insanın ne değeri vardır? Ben hiçbir zaman korkak, ödün veren ve ihanet eden biri olmadım. Ve şimdi ben, Marx ailesinde sık sık söylendiği gibi, yaşamın sarp patikalarından geçiyorum.” Yelizaveta Lukiniçna gülümsemeye çalıştı, fakat yüzü daha da hüzünlü bir görünüm aldı. “Sarp patikalar ve yıldızlar. Bu simgeleri artık sahip olmadığım armama kazımak isterdim.”

O gece Yelizaveta Lukiniçna, Anna Bah’a babasının çiftliğinde geçen genç kızlık yıllarını, Ortadoksluğu kabul edip Natalya adını alan ve Kurlandlı bir Alman olan iyi yürekli ve duyarlı annesi Karolina Dorotiya’yı anlattı. Kitaplar, mutlulukla noktalanan buluşmalar, Yelizaveta Lukiniçna’yı varoluşun anlamını aramaya, devrimci düşüncelere yöneltmişti. Sahte evlilik, baba evini ve Rusya’yı terk etme olanağı sağlamıştı ona. Paralarının hemen hepsini devrimcilere vermişti. Bu, doğal bir durumdu. Ardından Enternasyonal’in Rusya Seksiyonu’nun verdiği görev onu Londra’ya, Marx’a götürmüştü. Orada ender rastlanır dahi insanlar tanımıştı:

“Komün’ün ses getirdiği günleri görmek için de olsa dünyaya gelmeye değer. Sonucu ne denli dramatik olursa olsun, Komün günleri yaşamımı anlamlı kılmıştır. Ne denir ki, her insanın bir Cayenne’si vardır. Fakat en önemlisi, unutulmaz, yüce dava gerçekleşti. Beni bunların dışında tutamazsın. Korkunç olan, insanın doğumla ölüm arasında geçen sürede yitip gitmesidir. Ben ise insanlardaki ateşi gördüm.”

Gün ağarmıştı. Anna, Yelizaveta ile vedalaştı.

Aynı yaz kız kardeşi Anna’ya, ikiz kızları Tata ve Nata’yı getirdi. Anna’nın kızları on bir yaşındaydı. Süslü kıyafetler içindeki lüle lüle saçlı kızlar, annelerini tanıyamadı bile. Başlarını kaldırmadan onun nasırlaşmış ellerini, yıkanmaktan iyice aşınmış beyaz benekli basma kıyafetini, kısa kesilmiş saçlarını inceliyorlardı. Anna firar etmeyi düşündüğünden, saçlarını uzatmaya başlamıştı ve uzamış saçları rastgele ensesine dökülüyordu.

Çocuklarının geldiği gün, Anna bütün gece ağladı. Kızlarını sonsuza dek yitirdiğini düşünüyordu. Onlar kendisi için birer yabancıydı artık. Anna, Nata ve Tata’nın kalbini kazanmak için amansız bir mücadeleye girişti.

Ama kızlar, babaları ve onun lüks evini arıyor, dadılarını özlüyor, annelerine aşağılayarak bakıyorlardı. Ona acıdıkları da oluyordu bazen. Bu da Anna'ya daha çok dokunuyordu. Çevrelerindeki her şey berbattı ve birer yoksulluk göstergesiydi onlar için. Onlar, başkentteki parkın daracık yollarını, uçsuz bucaksız Sibirya enginlerine; mermer çeşmeli, çitle çevrili bir yazlığı, köye tercih ediyordu.

İosif Fyodoroviç Bah, birkaç yıldır herkese karısının öldüğünü ve çocuklarının annesizliğe alıştığını söylüyordu. Annelerinin sağ olduğu haberi ikizleri şaşırtmış, ama mutlu etmemişti. Evde onun bir fotoğrafı dahi yoktu. Belleklerinde annelerinden ne bir görüntü kalmıştı ne de ona ilişkin bir anı.

Bir keresinde küçük Tata, misafir bir hanımın şalında annesinin kokusunu duyar gibi olmuştu.

"Bu annemin şalı," diye diretmişti küçük kız. Onun koku alma duyusu, annesinin parfüm kokusunu unutmamıştı henüz.

Sonbahara doğru Anna'nın kızları, koleje gitmek için Petersburg'a dönmek zorundaydılar. Çocukların vurdumduymazlığı ve belli belirsiz onu yargılıyor olmalarına karşın, Anna giderek onlara daha fazla bağlanmıştı ve acısı gün geçtikçe artıyordu.

"Onların beni sevmeleri ve anlamaları için yıllar gerekiyor. Ne olacak bunun sonu?" diyerek çırpınıyordu Anna. "Yüce bir davaya hizmet etmekten vazgeçmek, bir dadıya dönüşmek, her şeyi feda etmek, geçmişi silip atmak; Kara'yı, öldürülen Perovskaya'yı, Gelfman'ı, dostları, Plehanov'u, Zasuliç'i, okuduğum ve benim bir parçam olan kitapları, düşüncelerimi, duygularımı bir kalemde silebilir miyim? Neden ızdırap çekiyorum o zaman? Bir köle, polisin ve jandarmanın elinde tüm haklarından yoksun bir eşyadan farksızdır. Nasıl bir anneyim ben öyleyse?"

Anna ev sahibinin konuk odasında oturuyor ve bunları düşünüyordu. Nata ve Tata köylü çocuklardan uzak durarak, kulübenin önünde top oynuyorlardı.

Bir köşede ikonaların altındaki cam çerçeve içinde İncil vardı. Çocukluğunu anımsayan Anna, İncil'i gelişigüzel açtı. Feuerbach, Renan ve özellikle Marx ve Engels'in felsefi yapıtlarını okumuş olan Anna, bu eski

kitabın bazı sayfalarına göz gezdirdi. Tıpkı hapiste yaptığı gibi, şakacıktan gelişigüzel okuduğu şu ya da bu satırın, kendisi için ne anlama geldiğini tahmin etmeye çalışıyordu.

“Aileleriniz, kardeşleriniz, akrabalarınız, dostlarınız tarafından da ihanete uğrayacaksınız ve sizden bazılarını öldürecekler.”

“Ve benim adım uğruna herkesin nefretini kazanacaksınız.”

Anna ister istemez gülümsedi ve kitabı kapattı. İncil’in yazarlarından birisi olan Luka’nın, devrimcilerin izlediği yol, düşünce savaşçılarının sıradışı yazgısına ilişkin sözleri onun düşüncelerine uyuyordu.

Bir süre sonra kızları gitti. Anna, hastanede çamaşırcı ve hastabakıcı olarak çalışmaya başladı.

Ilık sonbahar günleri gelip çatmıştı. Areyskoye’ye Polonyalı sürgünler gelmişti. İki mahkûmu hapisten salmak zorundaydılar. Onlar buraya yerleşecekti. Geri kalanları Aklatuy’a sürgüne gönderdiler.

Anna, yeni gelenlerle görüşmek için sürgünlerin bulunduğu avluya gitti. Çok fazla beklemeden, kocaman avlu kapısında heybeleri sırtında gür sakallı bir erkek ve Rus’a benzeyen kızıl saçlı bir kadın göründü. Bunlar Clothilda ve Boris İvuşkin’di. Bir doktor olan İvuşkin köy için çok gerekli biriydi ve bir süre sonra ünü çok uzaklara yayıldı. Hastaları arabalarla getiriyorlar, Anna ve Clothilda onları yıkıyor, kaynatılmaktan sararmış hastane kıyafetlerini giydirip yataklara yerleştiriyorlardı. Yemekleri, çeşitli hijyenik malzemeleri kendileri hazırlıyor, hastaneyi temizliyor, cerrahi aletleri yıkıyor ve kaynatıyorlardı. Hazinenin köy hastanesinin ilaç ihtiyacına ayırdığı on iki ruble otuz kopek asla yeterli olmadığı ve bağış da toplanamadığı için yabani ot topluyorlardı.

Sonbaharda tifo ve dizanteri salgını başladı. Doktor ve iki hastabakıcı, gece gündüz ağır hastaların yanındaydılar. Bu arada Anna ve Clothilda da dizanteriye yakalandı ve zor atlattılar.

İvuşkin, birkaç ay içinde altı bin hastaya baktı. Hastabakıcılar yorgunluktan ayakta duramıyordu, fakat mutluydular. Yaşamları büyük bir anlam kazanmıştı; çünkü insanlar için çalışıyorlardı. Halk da çalışmaktan yorulmayan bu özverili insanları tanımış ve sevmişti. Anna yavaş yavaş

İvuşkin’den hemşireliği öğreniyor; ebelerin ve üfürükçülerin ayağını kaydırıyordu. Fakat yaşama tanıklık etmek kadar sık sık ölümün de tanığı olmak, onu çok üzüyordu.

“Ülkemiz hakkında ne söylenebilir ki!” diyordu İvuşkin: “Rus insanının ortalama ömrü 28 yıl. Kolera ve tifo, ölesiye çalışan ve sürekli yetersiz beslenen emekçinin hakkından kolayca geliyor. Her yıl ülkemizde iki-üç milyon genç insan ölüyor. Çok şükür toprağımız çok, onları gömecek yer var.”

“Bunların hepsini anlıyorum. Yeni bir şeye başlarken her zaman bir umut vardır. Bizim umudumuz da bu düzeni değiştirmekte; yani devrimde, halk iktidarında. Ama ne zaman olacak bunlar, ne zaman?” diye soruyordu Anna.

“İnançsız Foma, yeni bir dünya göreceğime inanıyorum ben,” diyordu Clothilda neşeli ve kendinden emin haliyle.

Kış yaklaşıyordu. İvuşkin tutuklandığı ilk dakikadan itibaren firar etmeyi planlıyordu. Clothilda, sürgünden nasıl kurtulabileceğini düşünüp duran Anna’dan hiçbir şey gizlemiyordu. Üçü birlikte kaçış planını tartışıyorlardı. Clothilda’nın, kuşku uyandırmadan güya oğlunu getirmek için önce Areyskoye’ye, oradan da Petersburg üzerinden Fransa’ya gitmesine karar verdiler. Ardından da Anna ve birkaç arkadaşın yardımıyla Uzakdoğu üzerinden, Bakunin’in izlediği yoldan İvuşkin firar edecekti. Anna, firarını ilkbahara kadar ertelemişti.

İvuşkin’lerdeki veda yemeğine sürgünlerin çoğu gelmişti. Clothilda’yı, bir yıl önce katıldığı Uluslararası Sosyalistler Kongresi’ne ilişkin yeniden soru yağmuruna tuttular. ‘Halkın İradesi’ temsilcileri ve Polonyalı ‘Proletarya’ üyeleri her zaman olduğu gibi, ‘Emeğin Kurtuluşu’ grubundan az sayıda Marksistle şiddetli bir tartışmaya tutuştular. İvuşkin de bu Marksistler arasındaydı. İvuşkin’in hafızası imrenilecek derecede güçlüydü ve o, silahının üstünlüğüne ve gücüne inanmış birinin rahatlığıyla Marx ve Engels’in düşüncelerini yineleyerek, terör yanlılarını bozguna uğratıyordu. Clothilda ise Anna’ya, hastaneyi tek başına nasıl yöneteceği, cerrahi aletleri nasıl kaynatıp temizleyeceği ve hastalar için otlardan nasıl ilaç yapacağı konusunda öğütler veriyordu.

“Diş etleri kanayanlara özellikle tuzlu yabani soğan iyi gelir. İyi ki seninle daha önce bundan bir fıçı hazırladık. Yazık ki yabani soğan bizim Fransa’da yetişmiyor. O, tüm yoksullar için gerekli,” dedi Fransızca eski kuaför.

“Annette rica ederim, kızların için üzülme. Bak benim oğlum da uzakta. O, ne annesini ne de babasını biliyor. Bu hiç önemli değil. Kendimi hiç sıkmıyorum. Zamanı gelince çocuklarımız bizi anlayacak ve böyle aileleri olduğu için gurur duyacak. Ne de olsa biz ensesi kalın zenginleri reddederek bu cehennemi seçtik; acı çekelim diye değil elbette, herkesin iyiliği için seçtik. Ben burjuvalara imrenmiyorum artık, onların defteri yakında dürülecek. Onların tıka basa dolu bağırsaklarının ve kocaman göbeklerinin, dostlarımızın kocaman yürekleri ve akıllarının yanında ne hükmü olur ki!”

Veda gecesi hep bir ağızdan şarkı söylemeden sona erer miydi? Clothilda’dan, Rusya için yeni olan ve az bilinen Enternasyonal’i söylemesini rica ettiler. Sözler Fransızca olmasına karşın nakaratlara Polonyalılar ve Ruslar da katıldı.

Ertesi gün Clothilda Areyskoye’yi terk etti ve binbir güçlükle Petersburg’a ulaştı. Bartenyeva onu, küçücük evinde konuk etti.

Petersburg, kendine yabancı bu genç kadını derinden etkilemişti. Clothilda şimdiye kadar, dünyadaki en güzel ve en muhteşem kentin Paris olduğunu düşünüyordu. Rusya’nın bu olağanüstü başkentindeki meydanlar, nehir kıyıları, saraylar ve anıtlar inanılmaz hoşuna gitmişti.

Tıpkı Paris’te olduğu gibi, Bartenyeva konukseverliğiyle Clothilda’yı bir kez daha büyüledi. Son derece aktif, yaşamdan zevk almasını bilen ve iradeli kadınlara daha önce pek rastlamamıştı Clothilda. Elli yaşına yaklaşıyor olmasına karşın Bartenyeva, bir gençte bulunabilecek tüm özelliklere sahipti. Mükemmel dans ediyor ve şarkı söylüyor; bir şeyler anlatırken, insanlarla sohbet ederken daha da güzelleşiyordu. Onu çok seven yetişkin üç oğluyla iyi bir arkadaştı. Kocası ona her konuda öncelik tanıyordu. Bartenyeva yaşadıklarını bir öykü gibi anlatırken, kocasının onu nasıl gururla ve hayranlıkla dinlediğini fark etti Clothilda.

Bir aralık akşamı Bertenyevlerin kapı zili çalar çalmaz hizmetçi korkuyla bağırdı. Jandarmalar eve arama yapmaya gelmişlerdi. Clothilda yürüyüşten

döndüğünde tüm odalar sanki kar altında kalmış gibi geldi ona. Yerler kâğıt yığınıydı, duvarlardaki tablolar yerlerinden oynamış, dolaplar açık bırakılmıştı. El konulan kitaplar, defterler, yabancı basından kesilmiş kupürler masanın üzerinde duruyordu.

“Evet Bayan Bartenyeva, öyle görünüyor ki, siz dünyanın neredeyse tüm kızıl gazeteleriyle işbirliği yapmışsınız. Lütfen kendiniz bakın. Sakin bir toplumun huzurunu kaçıran çok tehlikeli yayınlar bunlar. Ayrıca siz New York sosyalist basınına da zararlı bilgiler vermişsiniz. Sizin gibi kültürlü bir kadının çarımıza, ülkemizin adil yasalarına iftira atmasından üzüntü duyuyorum. Sizin köklü bir saraylı, anne tarafından da ünlü Mininlerin mirasçısı olduğunuza inanmak güç.”

Sanki gördüklerinden yıkılmış gibi rol yapan jandarma albayı, bir yandan da saçları özenle taranıp parfüm boca edilmiş başını sallıyordu. El koyulan kitapların sayısı arttıkça öfkesi daha da büyüyordu.

“Vay, vay, vay!!! Demek bu el yazısı, yasak olan ‘Halkın Davası’ gazetesini övüyor! Demek ki çar hazretlerinin canına kastetmeye yeltenmiş olan Aleksandr Ulyanov’un, Şevıryov’un, devlete karşı suç işleyen diğer katillerin idam edilmesine üzüldünüz. Burada da Sofya Ginzburg’u savunuyorsunuz. Demek ki onu şahsen tanıyordunuz.”

“Rica ederim, büyük çileler çekmiş bu insandan söz etmeyiniz. Bu denli genç ve yetenekli bir insanın Şlisselburg Kalesi’ndeki işkencelere dayanamayıp intihar etmiş olması yetmiyor mu?! Onu iki ruh hastasıyla aynı hücreye koydular. Bu, gerçek bir cinayetti.”

“Doğrusu, Yekaterina Grigoryevna, engin bilginize hayranım. Benim ise Ginzburg’un ölümüyle ilgili hiçbir bilgim yok.”

“Ama, Rusya’nın önde gelen tüm dürüst insanları bunu biliyor.”

70’li yıllarda Petersburg’da ilk işçi dernekleri kurulmuştu. Okur yazar olanlar ve olmayanlar için olmak üzere bu derneklerin toplam sayısı 1890 yılında yirmiden fazlaydı. Değişik yüksek okullardan öğrenciler ve eğitimli emekçiler burada dersler veriyordu.

Bartenyeva ve büyük oğlu Viktor, sık sık bu derneklere gidiyordu. Bu dernek kasalarında biriken paraların bir bölümü derneklerin merkez

kasasına yatırılıyor, geri kalan da kitaplar ve grevcilere yardım için ayrılıyordu. Merkez kasada bazen birkaç bin ruble biriktiği oluyordu. Derneklerin ayırdıklarının dışında da çekilişler, yardım konserleri, geceler ve bağışlardan azımsanmayacak miktarda bir gelir sağlanıyordu. Tüm bu paralar, oğlu ve kocası sosyal demokratları destekleyen Bartenyeva tarafından korunuyordu.

Bartenyeva haftada birkaç kez, Peski'deki mütevazı ahşap evinden çıkıp özellikle dolambaçlı yolları kullanarak Petersburg'a gidiyordu. Gaz sokağında, kızıl bir fenerin aydınlattığı renk cümbüşü içinde küçük bir villa vardı. Burası bir genelevdi ve akşamları erkeklerin uğrak yeriydi. Villanın pencerelerine çekilmiş kalın perdelerin ardından müzik sesleri geliyordu.

Villanın avlusundaki ek binada, gizli bir daire bulunduğunu tahmin etmek güçtü. Bu daireyi sakin, gösterişsiz bir terzi kadın kiralamıştı. İşçiler Derneği de burada çalışıyordu ve derneğin başında da Yekaterina Grigoryevna, Petersburg'daki adıyla Sofiya Aleksandrovna vardı. Kimse onun soyadını bilmiyordu.

Bartenyeva, bu dernekte işçilere ders veriyordu. Marx ve Engels'in anlaşılması en kolay eserlerini, Çernişevskiy, Pisarev ve Şelgunova'nın makalelerini okuyup yorumluyordu. Bazen dersler yalnızca sorular ve yanıtlardan oluşuyordu. Politika, ekonomi ve tarihin dışında doğa bilimlerine ilişkin konular da tartışılıyordu. Bartenyeva, ilginç bir anlatıcı ve çok bilgili bir insandı. Yaşam ona olağanüstü insanlarla tanışma fırsatı vermişti, kendisi de zaten çok şeyler yaşamıştı. Dokuma, konfeksiyon ve matbaa işçileri, Bartenyeva'nın, Marx, Engels ve diğer proletarya savaşçılarına, Paris Komünü'ndeki çarpışmaların ayrıntılarına ilişkin anlattıklarını nefeslerini tutarak dinliyorlardı.

Gaz sokağındaki bu gizli dairede çok sayıda illegal yayın vardı. İşçiler burada, doğum günü kutlamaları yapıyormuş gibi ateşli gece eğlenceleri görüntüsü altında, geniş katılımlı toplantılar düzenliyorlardı.

Clothilda Paris'e gitmeden kısa bir süre önce, Bartenyeva onu her zaman gittiği işçi derneğine götürdü.

Bir komüncünün torunu olan Clothilda, yüreği ve emeğiyle kendisine yakın olan bu insanlar arasında çok mutlu olmuştu. Rusça birkaç sözcük

bilmesine karşın, yüreğindeki sıcaklığı onlara aktarmayı başarmıştı.

Eller! Avuçlarındaki nasırlarıyla solmuş bir inciyi andıran bu yorgun, biçimsiz eller, tıpkı dedesinin elleri gibiydi. Clothilda, insanların neler yaşadığını her zaman ellerine bakarak anlamaya çalışırdı. Sözcüklerin yeri yoktu burada. Sözcükler yerini el sıkışmaya bırakmıştı.

Boris İvuşkin'den, onun firara hazır olduğunu belirten şifreli telgrafı alır almaz, Clothilda Fransa'ya gitmek için hazırlıklara başladı. Bartenyeva, çeşitli ülkelerin sosyalist gazeteleri için hazırladığı mektup ve makaleleri verdi ona.

Bartenyeva'nın davası da o zamana kadar bitmişti. Kayınbiraderi ve bir senatörün çabaları sayesinde hafif bir cezayla kurtulmuştu. Ona açık polis gözetimi cezası verdiler; dört yıllığına başkent dışında, yüksek öğrenim kurumu olmayan, kendisinin seçeceği bir kentte yaşamak zorundaydı. Bir süre düşündükten sonra Bartenyeva, Pskov'a yerleşmeye karar verdi.

Ayrılmadan önceki son saatleri, biri Rus diğeri Fransız olan bu iki kadın gizli bir görüşme yaparak geçirdiler.

"Eskiden," diyordu Clothilda, "mücadeleden ve güçlüklerden uzak kalmayı, her zaman tasasız ve mutlu olmayı düşlerdim. Fakat, biz emekçiler için yeryüzünde böyle bir yaşam olanağı yok."

"Evet, düşünen, adalete soluduğu hava kadar ihtiyaç duyan insanlar için böyle bir yaşam yok," diye ekledi Bartenyeva. "Ama, durup dinlenmeden çalışmalıyız."

"Mücadele etmeliyiz!"

***

Karı koca Webb'lerin kent dışında yaşadığı sayfiye, hanımelilerle ve yaban üzümleriyle kaplı oldukça küçük bir evdi. Uzaktan, otlarla kaplı küçük bir tepeciğe benziyordu. Evin bahçesinde konukları ilk karşılayan, sarı tüyleri ve siyah baygın gözleriyle İskoçya asıllı terier cinsi bir köpekti. Köpeğin ardından Beatrice Webb göründü ve konukları gösterişli bir tavırla küçük hole davet etti.

"Merhaba, Shaw! Görüyorum ki yalnız değilsiniz. Harika. Bayan Marx-Aveling'i gördüğüme çok sevindim. Nasılsınız? Umarım yol sizi yormamıştır. Davetimizi kabul etmeniz beni çok mutlu etti. Davetiyeyi bu yılın başında göndermiştim, şimdi ise ilkbahardayız. Geleceğin Shakespeare'i Bay Shaw'u bu süre içinde birkaç kez görme şerefine eriştik. Lütfen, hep birlikte üst kata çıkalım. Şurada, sağ tarafta, Bernard sizin odanız, sol tarafta ise her şey Aveling çifti için hazırlanmış durumda. Sizi beş çayına bekliyoruz."

Tussy ve Edward yatak odasına girdiler. Çantadan akşam kıyafetlerini çıkarıp, askılara astılar ve yıkandılar. Eleanor, birkaç kez pencereden baktı. Çimenler ufka doğru uzanıyor, eğimli arazide ufukla birleşiyordu. Her şey taze, sanki daha yeni temizlenmiş hissi veren bir yeşillikle kaplıydı.

İki saat sonra ev sahipleri ve konuklar, daracık yemek odasında toplandı. Üzerlerine yağ sürülüp, salatalık, jambon, peynirle zenginleştirilmiş ekmek dilimleri ve koyu yeşil bir içecekle dolu beş fincan, tekerlekli bir masanın üstünde duruyordu. Beatrice konuklara sandviç ikram etti ve şeker katılmamış aromalı Hint içeceğini ilk olarak kendi içti.

"Hemşehriniz Oscar Wilde'ı gördüm. Süslü ve kadın tavırlı biri. Her şeyi teşhire yönelik," dedi düşmanca bir tavırla.

"Size tamamen katılıyorum! İngiltere'deki salonların sevgilisi, perçemlerini alnına doğru indirerek saçlarını prense benzetmek için ondüle yaptırıyor. Geçenlerde eleştirmenlerden biri, onun saçlarının dalgalı, dişlerinin de çarpık olduğunu yazıyordu," diyerek destekledi Bayan Webb'i, Aveling.

“İrlandalı İrlandalıya karşı, bu bir kardeş kavgasıdır,” diye takıldı Shaw. “Ama şu bir gerçek ki, insan günümüzde sağlam dişlere sahip olmalı. Ben, en azından, bir kaplan kadar güçlü bir ağza sahip olmak isterdim. Zavallı Wilde’in gerçekten de çirkin, en önemlisi de zayıf dişleri var. Bu eksikliğini gizlemek için, konuşurken bir kadın gibi ağzını kapatıyor. Özellikle İngiltere’de sanatçı, Byron ve Shelly’den devralınan geleneğe göre, yakışıklı olmalıdır.”

“Oscar Wilde bir istisna değil, bana göre. Üstelik o yetenekli, özgün ve son derece zeki.”

“Bizim adada feodaller birkaç dükü aynı anda davet etmezlerdi. Biz, iki oyun yazarının bulunduğu ziyafetimizde, yüksek sosyeteden Wilde’e gereğinden fazla zaman ayırıyoruz,” diye söyleşiye müdahale etti Beatrice, hükmedici bir tonda.

“Her zaman olduğu gibi haklısın canım,” dedi o ana kadar susan ve salatalıkla birlikte ekmekleri peş peşe yutan Sidney Webb. “Sizin eserinizi bekliyoruz Bernard ve eserinizin yaratacağı yankılara şimdiden seviniyorum. Sahiden, adı neydi piyesin?”

“Batakhaneler.”

“Umarım, özellikle de Fabianların düşünceleri size esin kaynağı olmuştur, değil mi?” diye sordu Beatrice, Aveling’lere zafer kazanmış bir edayla bakarak.

“Korkarım, çok saygıdeğer toplumumuzun şiddetle propagandasını yaptığı nezakete aldırmıyorum artık,” diye gülümsedi Shaw. “Ben, hep inançlarının soyluluğuyla övünen meşhur orta sınıfın ve yararsız aristokrat gençliğin, batakhanelerde sürünen ayaktakımı sayesinde nasıl semirmekte olduğunu göstermeye çalışıyorum. Sosyete salonları için pek hoş olmasa da güncel bir tema. Çözümsüz kalmış pek çok sorun, her oyun yazarını olduğu gibi beni de rahatsız ediyor, doğru değil mi Aveling?”

“Kuşkusuz!” diye yanıt verdi Eleanor’un kocası. “Ben sosyalistim ve konu seçiminde esas olarak bunu baz alıyorum.”

“Benim bireyci davrandığım sorunlar yok değil,” diye sürdürdü konuşmasını Shaw. “Gerçeklerden korkmak yersiz. Eğer birlikte göğüs

gerersek, gerçekler daha az rahatsız edecektir. Hukukçular, doktorlar, din adamları ve profesyonel politikacılar bir yana, dram sanatı ve gazetecilik gibi insanı soysuzlaştıran meslekler üzerine yazmak isterdim. Kendimi de bu çevrenin dışında tutmuyorum. Eğer bir yalan söylüyorsak, sağduyumuza aykırı hareket ediyorsak, sahip olduğumuz yeteneklerimizi kim bilir nelere harcıyorsak, yazık bize. Bununla kıyaslandığında, bedenini satan kadın günahsız bir melektir. İnançları olmayan insanlar, kirlenmiş, ama zavallı kadınlardan daha da tehlikelidir."

"Demek ki tek bir çıkış yolu var," dedi Eleanor.

"Elbette, yeryüzünün ve toplumun yeniden yapılandırılması ve elbette sosyal reformlar. Bu, tartışma götürmez. Ama, sevgili Eleanor, Cromwell ve Monk tarafından yakılan köyleri anımsayın. Kan, gözyaşı, küller; işte toplumsal çılgınlığın kuşatmasındaki insanların yapacakları. Eğer devrim umutsuzluğa düşmüş, yarı vahşi insanlar tarafından gerçekleştirilirse; bu tüm insanlığa ve en önemlisi de kültüre çok pahalıya mal olur. Henüz cahillikten kurtulamamış bir halk için biz zaten çok fazla özveride bulunuyoruz; biz, yani eğitimli insanlar. Özgürlük ve eşitlik nasıl elde edilecek? İşte günümüzün en zor ödevlerinden birisi; ve biz, evrene şan olsun ki, hiç bir kurban vermeden dünyayı mükemmele götürecek çözümü bulduk. En önemlisi de budur."

Beatrice, konuşmasını ayakta sürdürüyordu. Onun tutkulu, ama pek de iyi niyetli görünmeyen, hırslı, ince ve keskin hatlı yüzü sararmıştı. Eleanor, ucuz kartpostallardaki katolik rahibelerin fotoğraflarını anımsamıştı. Bu haliyle bayan Webb, önceden günahkâr bir manastır baş rahibesi olan Grenadalı kutsal Teresa'yı andırıyordu.

"Sevgili Beatrice," dedi Shaw neşeyle, "sizi dinlerken birden Foma Akvinat'ın konuşmasını anımsadım: 'Ben hayat boyu yalnızca tek kitap okumuş bir insandan korkarım.' Bense gerçeğe ulaştığına inanan ve onu kabul etmeyen herkesi yok etmeye hazır fanatiklerden korkarım. Kim bilir, biz Fabianlar daha gözleri açılmamış köpek yavrularıyız. Paris Kongresi kazandığı zaferle bizi alaya aldı."

"Nasıl böyle konuşabilirsiniz?" diye çıkıştı Sidney Webb. "Beatrice haklı. Biz yoksul sınıflar için zaten çok şey yapıyoruz. Eğitimimiz, varlık düzeyimiz ve sahip olduğumuz konum, bize başka ufuklar açabilirdi. Fakat

biz her şeyimizle özveride bulunuyoruz. Bununla birlikte bizi ve işçileri eşit saymak mümkün değildir. İngiltere'nin kendi tarihi, kendine özgü yolu vardır. Ben politikada cerrahi bir operasyona karşıyım."

"Aksi takdirde ölecek birinin bacağının kesilmesine de mi karşınız mesela?" diye sordu kışkırtıcı bir tavırla Aveling.

"Rica ederim, tartışmayı kesin. Akşam yemeğinden önce yürüyüşe çıkma zamanı," dedi ev sahibesi emredercesine.

Konuklar uysalca ayağa kalktılar, yağmurluklarını giyindiler. Her ihtimale karşı şemsiyelerini de aldılar ve ormanın içindeki açıklıktan yürümeye başladılar. Beatrice uzun bacaklı Shaw ile birlikte önden gidiyordu. Onların ardında da Eleanor, Sidney ve Edward vardı. Sandy adındaki sarı tüylü, sakallı köpek de yürüyüşçülere eşlik ediyordu. Sahipleri gibi o da ağırbaşlı ve kendinden emindi.

"Büyük bir bilim adamı olarak kabul ettiğim Bay Engels'e 'Sosyalizm Üzerine Fabian İncelemeleri' adlı yapıtımı gönderdim bir süre önce. Ne yazık ki, anladığım kadarıyla, benim yapıtımı benimsemeyecek," dedi Sidney.

Bir an tereddüt eden Eleanor, soğuk bir yanıt verdi:

"Tahmininizde yanılmadınız. Bay Engels'in sözlerinden anladığım kadarıyla –ben kitabınızı henüz okumadım ama– kaba ve yanlış ekonomik teorilere dayanarak Marx'ın teorisini çürütmeye çalışıyormuşsunuz. Ayrıca sosyalizmin komplo yoluyla, burjuvaziden reform adı altında sadaka kopararak gerçekleştirilebileceğini savunuyormuşsunuz."

Sidney Webb bir an durakladı. Yüzü kıpkırmızı kesildi. Gözlüğünü çıkardı ve şişmiş göz kapaklarını üzgün bir şekilde kırpıştırdı. Küçücük miyop gözleri yusyuvarlak olmuştu.

"Bağışlayın," dedi Eleanor, "ama siz, bizim için en önemli olan konuya değindiniz."

"Elbette, elbette Bayan Aveling. Açıksözlülüğünüz, cesaretiniz için size minnettarım. Herkes böyle dürüst konuşamaz. Ben de zaten sizi ve Bay Engels'i, Fabianlara kazandırma hesabı yapmamıştım. Her zaman öncelikle sabırlı olmalı ve yalan konuşmamalıyız. Shaw haklı, fanatizmden daha kötü

bir şey yoktur. Tartışmalarımızı baylar, 19. yüzyıla yakışır düzeyde yapacağız. Ama şimdi değil. Hava ne kadar temiz, değil mi? Denizden gelen hava, insanı nasıl da serinletiyor.”

Konu doğa bilimlerindeki son buluşlardan açılmıştı. Bu alanda Aveling güçlüydü. Bir anlık dargınlığı hemen unutmuşlardı. Beatrice, herkesi dört mil yürümeye zorlamıştı. Bu, onun zorunlu akşam ‘menüsüydü’.

“Yürüyüş yapmadığım zaman hem günlük yaşamda hem de iş yaşamında yararsız olacağıma inanırım,” diyordu diğerlerinin kendisine güçlükle yetişebildiği bir tempoyla koşarak. En güç yolları seçiyor, tırmanıyor ve şeritli bol eteğini yukarı çekerek yamaçtan aşağı koşuyordu. Shaw da onun kadar antremanlı bir yürüyüşçüydü ve uzaktan Eleanor’a öyle hafif ve incecik görünüyordu ki. Hafif hafif esen rüzgâr Shaw’un kokulu saçlarını dalgalandırıyordu; ve o, çocuk gibi yüksek sesle gülüyordu sık sık.

“Ne kadar da saf, uyumlu bir insan!” diye düşünüyordu Eleanor, onun hakkında.

Aveling ortada bir neden yokken Tussy’ye kızmıştı yine, hem de yol üstünde sere serpe açmış sarı düğünçiçeklerine bastonuyla öfkeyle vurarak. Kocasının moral bozukluğu, duygulu ve hassas Eleanor’u hemen etkilemişti. Eleanor’un yüzü duygularını anında dışa vuruyordu. Genç kadının keyfi kaçtı, gözlerinin parıltısı söndü. Hasta gibi görünüyordu. İyi bir gözlemci olan Shaw bunu fark etti ve Eleanor’u neşelendirmeye çalıştı, ama boşunaydı. Yürüyüş sona eriyordu. Sidney Webb, Londra çevresindeki geniş kırları ve kent dışı yaşamının rahatlığını övüyordu. Beatrice, bir süre önce düzenlenen yardım amaçlı baloda eski bir liman işçisinin kızıyla dans eden tahtın varisi Prens Wills’e hayran kalmıştı. Laf arasında kızın babasının bir sendika yöneticisi olarak İngiltere’ye büyük hizmetler verdiğini ve kuşkusuz onu, ilerde Lord yapacaklarını da ekleyiverdi.

Webb’lerin de uyduğu sosyete kuralları gereğince, ev sahipleri ve konukları yemeğe akşam kıyafetleriyle geldiler. Beatrice’in dekolte kıyafeti tıpkı ünlü Madam Rekamye’nin portresinde olduğu gibi, ampir stilindeydi. Eleanor çağdaş modaya uygun giyinmişti. Korseli ve kısa kollu koyu kırmızı kıyafeti dantellerle süslenmişti. Bu kıyafet, seçkin bir zevki olan Paris’teki Laura Lafargue’ın seçimiydi ve Tussy’ye çok yakışıyordu. Eleanor, ağladığını gizlemek için yanaklarını pudralamak zorunda kalmıştı.

Aveling ile aralarındaki dargınlık sürüyordu. Aveling kapris yapıyordu ve kalbinin ağrıdığını söylüyordu; çünkü bu tür yakınmaların karısını korkuttuğunu biliyordu.

Masada çoğunlukla Beatrice konuşuyordu. Bundan da çok memnun olduğu her halinden belliydi. Toplum yararına çalışmalarıyla doya doya övünme ve kenar mahallelerde yaşayan yoksulların yararlandığı banyoları, çamaşırhaneleri, atölyeleri tek tek sayma fırsatı bulmuştu. Tıpkı ilk tanışma balosunda olduğu gibi, Eleanor için bu bir işkenceydi ve sıkıntıdan esnememek için kendini zor tutuyordu. Akşam yemeğinden sonra Beatrice, Mendelssohn'un 'sözsüz şarkılarını' ve Handel'in Etüdünü çaldı. Ardından bir sigara yakan Fabiancıların yöneticisi, Japonya'nın, eninde sonunda eski sömürgesi olan Avusturalya'yı İngiltere'den savaş yoluyla geri almak isteyip istemeyeceğine ilişkin endişesini dile getirdi.

"Bu konuda endişelenmemek için tüm sömürgelere bağımsızlık vermek daha iyi olmaz mı? Bu durumda varsın endişelensinler," dedi Eleanor.

"Her şeyin bir zamanı var," diye kestirip attı Beatrice.

Shaw, Aveling'den son piyesinden bir parça okumasını rica etti, o da bu isteği yerine getirdi. Daha sonra herkes konuşmaya başlayan Shaw'a döndü:

"Ne yapıyorsunuz siz? Akşam sona ermek üzere ve biz günümüzün en popüler ismi İbsen'i daha telaffuz bile etmedik! Eminim, 'Nora' burada bulunan herkesin kalbini fethetmiştir. Bu piyes bütün bir çağı yansıtıyor. Daha yolun başında bir oyun yazarı olarak ne söyleyebilirim ki? 'Batakhaneler'i yazalı çok oluyor, şimdi bazı değişiklikler ve ekler yapıyorum. Umarım kralın sansürcüsü bu piyese, halktan daha insaflı davranır. Orta sınıftan bayların öfkesini önceden kestirebiliyorum. Fakat tiyatro yapıtları, kitaplar ve çağdaş müziğin yaratacağı gürültünün yardımıyla, onların taşlaşmış bilinçlerinde bir gedik açmanın zamanı geldi."

Aveling'ler, Webb'lerde geceledikten sonra ertesi sabah Londra'ya döndüler.

Engels'in morali çok yüksekti. Bir süre önce, Liebknecht'i seçimlerden zaferle çıktığı için kutlamış ve Dresden'e şunları yazmıştı:

Zafere giden yolda herhangi bir şaşkınlığa meydan vermeye, kendi davamızı baltalamaya hakkımız yok. Düşmanlarımızın bizim için çalışmasını engellememeliyiz. Bu nedenle, şu anda mümkün olduğunca barışçıl ve legal yollardan yararlanmak ve çatışmalara yol açacak her türlü gerekçeden kaçınmak gerektiği konusunda seninle aynı fikirdeyim. Ama, ne şekilde ve hangi koşullarda olursa olsun zorbalığa karşı filippiklerini[13] kabul edilemez buluyorum: Birincisi; çünkü hiçbir rakip bu konuda sana hiçbir surette inanmaz –onlar o kadar da aptal değiller– ikincisi; senin teorine göre ben ve Marx da anarşist görünürdük, çünkü biz hiçbir zaman iyi yürekli protestanlar gibi, sağ yanağımıza vurmayı aklına koyan birine sol yanağımızı da uzatmayı düşünmedik. Kuşkusuz, bu kez ölçüyü biraz kaçırdın... Manş’ı geçip bize ne zaman gelmeyi düşündüğünü önceden bildir lütfen. Bu arada, boş olan tek odamız var ve ilkbaharda bu oda genellikle dolu oluyor. Paskalyada örneğin, Schorlemmer kalıyor; Lafargue’lar ya da Louise Kautsky de gelebilir. Gördüğün gibi, odayı senin için önceden ayarlamak gerekiyor.

Eleanor, Webb’lere yaptıkları ziyaretle ilgili izlenimlerini Engels’le paylaşıyordu. Kendisine özgü farklı yüz ifadesi ve canlılığıyla, Fabian Topluluğu’nun iktidar düşkünü kurucusunun ve onun geniş perspektifli ve cesur çıkarımlar yapma yeteneğinden yoksun ama hiç de aptal olmayan uysal kocasının monologlarını, Nim ve Engels’e aktarıyordu. Bir süre düşünüp ağzındaki puroyu çiğnedikten sonra, Engels;

“Pek muhterem yerel önder Webb’in görüşlerine ilişkin değerlendirmen benimkiyle tamamen uyuşuyor. Bu, Marx’ın öğretisine, dar ufuklu, bayağı ve cüce bir saldırı yeltenişidir. Karı koca Webb’lerde, düşünsel miyoplukla birlikte kendilerine aşırı bir güven var. Ne söyleyebiliriz, Fabianlar, ki Marx da aynı ifadeyi kullanırdı, paçavra ruhlu insanlar. Tarih onları tıpkı eski bir eşya gibi çöplüğe atacaktır. Shaw’a gelince; bir yazar olarak çok yetenekli ve zeki, hem dürüst hem de kariyer düşkünü değil, ama bir ekonomist ve politikacı olarak beş para etmez. Ben buna inandım. Fakat geçelim en önemli konuya, Almanya’ya. Kuşkusuz, orada seçimler Bismarck iktidarı için sonun başlangıcının sinyallerini veriyor. Nihayet!” dedi gülümseyerek.

“Bunun için ne kadar bekledik. Alman sosyal demokratlar bunun için ne kadar inatçı bir mücadele verdiler! İnsanın, uğruna yıllarca mücadele ettiği bir davanın zaferini görmesinden daha büyük bir mutluluk yoktur yeryüzünde!” diye haykırdı Tussy.

“Tarihin daha pek çok bayramına tanık olacaksın. Bu, yalnızca bir başlangıç. Tayin edici mücadeleler ve zaferler dönemi başlıyor.”

Engels, sönmüş purosunu tekrar yaktı. O ve Eleanor aynı şeyi düşünüyordu. Bu yıl Engels, yetmiş yaşını dolduracaktı. General’in çalışma masasında, ansiklopedik bir sözlük için elle yazılmış özyaşamı duruyordu. Büyük ve zor bir yaşam, Engels’in düzeltmeler ve ekler yaptığı bir makaleye sıkıştırılmıştı.

Eleanor çocukluğundan beri Engels’e olan, bir kızın babasına duyacağı içtenlikteki sevgisini dışa vurmaktan utanıyordu. Ama, bazen içinden gelen coşkusuna engel olamıyor; ikinci babası ve öğretmeninin ağarmış sakallarına, yorgun göz kapaklarına bakarken, onun kocaman ve henüz gücünü yitirmemiş elini derin bir minnettarlıkla sıkıyordu.

Engels, bu jesti anlıyordu.

“Sen Mısırlı bir köle gibi kendini Mağripli’ye ve bize adadın; şimdi de insanlar ve Mağripli’nin mirası için çalışıyorsun. Bir ansiklopedi maddesine sığdırdığın kısa özyaşam öykün, sadece seni çok kaba hatlarıyla anlatabilir; ama bu sen değilsin sevgili Engels amca.”

Engels ise, Marx’ın mirası için yaptıklarını asla yeterli bulmuyordu. O, ölen yoldaşının çalışmalarının; tüm ekonomi biliminde bir devrim yapacağına ve artık teorinin sağlam bir temele oturacağına, toplumsal devrim için savaşanların elinde, onları zafere taşıyacak bir silah olacağına inanıyordu.

Engels’in gözleri bozulmuştu ve üçüncü cildi dikte ettirmek zorunda kalmıştı. Marx’ın el yazmalarından büyük bir zevk alıyordu ve ölen dostunun yazdığı her sözcüğün altın değerinde olduğunu yineliyordu.

Marx’la söyleşmek onun için hava gibi, ışık gibi bir ihtiyaçtı ve onun eseri üzerindeki çalışmalarının bitecek olması onu korkutuyordu. Bu

durumda yoldaşı olmadan yaşamak zorunda kalacaktı, o da buna katlanamazdı.

İşler her geçen gün artıyordu. İskandinavyalılar ve Almanlar, Romenler ve Ruslar, Fransızlar ve İngilizler, İtalyanlar, İspanyollar, Amerikalılar Engels'e mektuplar yazıyor, onunla söyleşmek istiyorlardı. Yalınlık, erişilebilirlik, yoldaşları ile emekçi insanlara ve gençlere özenin sınırı yoktu Engels'te. Pazar günleri Regent's Park'taki ev insanlarla doluydu ve Lenchen, devrimin önderi, Marx'ın yoldaşı ve onunla birlikte "Bütün dünya proleterleri, birleşin!" sönmez meşalesini ateşleyen bu insanın elini sıkmaya, onunla görüş alışverişinde bulunmaya, onu dinlemeye gelenleri doyurmakta ve çay-kahve yetiştirmekte zorlanıyordu.

Stepyak-Kravçinki her zaman arzulanan bir konuktu. Bu yetenekli devrimci ve yazar, Helene Demuth'a mutlaka gelir, onun sağlığıyla ilgilenir ve ev işlerinde ona yardım önerirdi. Sonra da ev sahibinin çalışma odasının yolunu tutardı. Engels onu, Rusça 'merhaba' ve 'hoş geldiniz' diye karşılardı ve sohbet koyulaşırdı.

"Henüz Kara zindanında yaşananların etkisinden kurtulamadım," dedi Engels. "Kahraman insanların nasıl prangalara vurulduğunu hatırlayınca, hapishaneler tarihinde bundan daha tüyler ürpertici bir şey olamaz diyor insan. Şu hayretler uyandıran genç Rus kadını Nadejda Sigida'nın yiğitliği ise, eminim hiçbir zaman unutulmayacaktır. Kara'daki trajedi, bu büyük kahramanlar ve devrim uğruna işkence görenlerin yaşam öyküsünü gözler önüne seriyor. Şu an liberallerin, Çar'ın kurtarıcılığına olan inançlarının epeyce sarsıldığını düşünüyorum. Sibirya'da Nerçinsk Zindanından gelen ve Bay Kennan'ın sürgün koşullarına ilişkin haberler ve nihayet, anayurdunuzun değişik kentlerindeki üniversitelerde yaşanan çalkantılar, birçoğunun gözlerini açacaktır sevgili Stepyak."

"Yapılan kötülükler arttıkça, mutlaka bunun iyi sonuçları da olacaktır, General."

"Çağdaş Rusya için anlaşılan, böyle de olacak."

"Ancak," diye sürdürdü konuşmasını yazar, "gericiler tarafından tüm öncü ve düşünen insanlar için bir zindana dönüştürülen ülkemi, elim kolum bağlı

seyretmeye katlanamıyorum. Ben orada olmak istiyorum. Ne var ki henüz tamamlayamadığım kitabım, beni İngiltere’de olmaya zorluyor.”

“Söyleyin Stepyak, Kara kahramanlarından birilerini tanıyor musunuz?”

“Elbette! ‘Emeğin Kurtuluşu’ grubunun örgütleyicilerinden birisi; Plehanov ve Zasuliç’in dostu, inançlı Marksist Deiç orada.”

“Freiburg’da illegal yayınla yakalanan o mu yoksa? Anımsadığım kadarıyla ‘Kızıl Motteler’ ve bizim ‘Sosyal Demokrat’ın peşine düşmüşlerdi, ama Deiç’i yakaladılar. Bismarck, onu Çar’a teslim etti. Galiba böyleydi.”

“Evet, gerçekten de öyle oldu. Muhteşem bir belleğiniz var. Deiç prangaya vurulalı beş yıl geçti. Cesur bir ‘maladoy’.

“Maladoy mu?” diye yineledi Engels merakla. Galiba bu, Rusça bir sözcük değil.”

“Dostlar, ‘Kurtuluşçuları’ Cenevre’de böyle çağırıyor. Gerçekten de ‘maladoy’ Rusça’da az kullanılan bir sözcük, ama popülaritesini koruyor.”

“Bu sözcük ‘genç, delikanlı’ anlamında değil mi?” diye sordu Engels ve masadaki defterine bir şeyler yazdı.

Daha sonra sohbet, uluslararası konulara kaydı.

“Dünya kaynayan ve eninde sonunda patlayacak kapalı bir kazan gibi,” dedi Engels. “Fransa bir Bonaparte hummasından ucuz kurtuldu. Bu hummanın ilk nöbeti gerçek Bonaparte’la yaşandı, ikincisi sahte Bonaparte’la, üçüncüsü ise sahte Bonaparte bile denemeyecek, sahte bir general, sahte bir kahraman, kısacası baştan aşağı yalan ve çamura bulanmış bir kişiyle yaşandı. Buna katılıyor musun, Stepyak?”

“Elbette, General! Haklısınız. Bir pire gibi çevik Boulanger’nin, uğursuz-siyah atın üzerinde son derece komik bir gösteri sergilediğini söylüyorlar. Tahtın en iddialı taliplerinden biri. Ama emirlere göre değil de tek başına hareket etmek gerekince, ortadan kayboldu. Kaba bir düzenbaz.”

“Onunla yaşananlar, Fransa için son derece trajik bir sonla noktalanabilirdi. Ama kriz geçti, tehlike atlatıldı. Umarız, Fransız halkı bu

tür Sezarcı hummalara sonsuza dek son vermiş olsun. Yeryüzündeki veba, artık bir daha geri gelmemek üzere silindi.”

Lenchen, Engels ile konuğunu yemek odasına davet etti. Kara’da olanların ayrıntıları onu da derinden sarsmıştı ve bu konuyu Stepyak’a bir kez daha sormaya karar verdi.

“Bu nasıl bir inat ve gurur ve nasıl bir umutsuzluk!” dedi Lenchen, Sigida ve kız arkadaşlarına ilişkin öykünün ayrıntılarını dinledikten sonra. “Ölüme duyulan nefret, ne kadar güçlü!” diye düşündü.

“Keşke insanlar ölümün ayak seslerini, onun nasıl sinsice yaklaştığını duyabilselerdi.” Lenchen’i de benzer bir endişe kuşatıyordu zaman zaman. Böyle durumlarda, kendisine ne olduğunu anlamıyordu. Sevdiği insanların sağlığı yerindeydi; partinin, Helene Demuth’u her zaman endişelendirmiş olan işleri oldukça iyiye gidiyordu. Kaygılanmak ve sıkıntıya düşmek için görünürde hiçbir neden yoktu, ancak bir türlü endişe etmekten alamıyordu kendini. Hastalığı bariz bir şekilde ilerlemiş, nefes darlığı ve ağrıları şiddetlenmiş, zayıflamaya başlamıştı. Ama Nim, Tussy ya da Engels’e, sağlığıyla ilgili bir kez olsun yakınmamıştı. Tam tersine, kendine karşı tam bir vurdumduymazlık içindeydi. Ve ölümcül bir hastalığı olan bu kadın sürekli sağlığının çok iyi olduğunu düşünmeye çalışıyordu.

Garip bir özelliktir. Hafif bir rahatsızlığı olan insanlar, bazen bunu oldukça abartır ve kendilerini, başlarına gelmiş bu illetle korkutur. Doktorlara giderler, ilaç alırlar ve sürekli çevresindekilerden ilgi beklerler. Tedavisi olanaksız bir hastalığın ağır ağır öldürdüğü insanlar ise bu konuda kendilerini sorgulamaz, tedaviden uzak durur ve ölüm onları alaşağı edip yıkıncaya kadar var güçleriyle çalışırlar.

Lenchen, her zaman olduğu gibi, işini büyük bir sorumlulukla yerine getiriyor ve yarı zamanlı çalışan yardımcısına fazla yüklenmemeye özen gösteriyordu. Artan uykusuzluğuyla mücadele ediyor, gece geç saatlere kadar kitap okuyordu. Elleri hiç boş kalmazdı; ya yemek pişirir, ya örgü örer, ya dikiş ya da ütüyle meşgul olurdu. Marx’ın yedinci ölüm yıldönümünde, ölümünden sonra kendisi için de bir sığınak olarak gördüğü mezarlıkta uzun uzun oturdu. Geçmişin hayalleri kendisini giderek daha sık yoklar olmuştu. 1873 yılında Westphalen’lerin, Trier Roma caddesindeki evlerinin eşiğinden ilk adımı attığı günü sık sık anımsıyordu. Barones

Caroline von Westphalen az rastlanır bir gözlem yeteneğine sahipti. Kendisine hizmetçi olarak gelen 14 yaşındaki açık sarı saçlı kızın nasıl bir hazine olduğunu anlamıştı. Barones yaşam deneyiminden biliyordu ki doğruluk ve bağlılık insanlarda çok ender rastlanır özelliklerdendir. Ve o, hizmetçisindeki bu özellikleri keşfetmiş, ev işlerinde ona pek çok şeyi ögretmeye karar vermişti. Jenny von Westphalen evlendiği zaman kızına en iyi hediyeyi vereceğini söylemiş; kendi yardımcısı ve öğrencisini göndermişti. O günden itibaren Lenchen, dostları Jenny ve Karl'dan hiç ayrılmadı. Giderek kendisine yakın insanların sayısı da arttı. Kendini komünistlerin içinde bulmuştu ve onların kaygılarını, davalarını kavramaya başladı. Lenchen, Marx'ın çocukları için ikinci bir anne, Engels için de çok sadık ve özverili bir arkadaş oldu. Elli yıldan fazla bir zaman böyle geçmişti. Lenchen ihtiyarlamıştı. Fakat yüreği, hasta olsa bile yıllara yenik düşmemişti. Böyle bir yürek sonsuza dek sadık ve seven bir yürek olarak kalır.

Jenny Marx, 67 yaşında ölmüştü ve Lenchen bunu sık sık anımsar olmuştu. O da artık aynı yaştaydı. Zamanı gelmiş miydi acaba? Son zamanlarda bunun üzerinde pek durmuyordu artık. Uzun bir iş gününden sonra dinlenmek ve tam bir huzur istiyordu. Bazen iradesini zorlayarak hareket etmeye çalışıyordu. Başkalarına yük olmak ise ona yeryüzündeki en büyük ceza gibi geliyordu.

Tussy, Nim'i öylesine seviyordu ki, onsuz nasıl yaşayacağını düşünerek kahroluyordu. Lenchen olmayacak ha! Bunu düşünmek bile, değerli bir insana hakaretti. Sevilen bir insan hiçbir zaman yitirilmez ki. Herkes onun acısını yaşamadan ölmek istediği için o, sonsuza kadar yaşar. Gerçek bir anne gibi çırpınan iyi yürekli Lenchen, çevresindekilerin endişelerini hiç zorlanmadan yok ediyordu. Fakat çok az zamanı kalmıştı.

***

Engels, her zaman olduğu gibi oldukça meşguldü ama yoldaşları ve öğrencileriyle yaptığı yazışmalarda her zaman dakikti. ‘Rus Çarlığının Dış Politikası’ adlı makalesini özenle çeviren Vera Zasuliç, onu çok mutlu etmişti. Rus diplomasisine, egemen sınıfın etkin barış neferlerine büyük önem veriyordu.

Cenevre’deki Zasuliç’e şunları yazıyordu:

> Rusya’da devrimci hareketin ortaya çıkmasından bu yana, bir zamanlar bileği bükülmez olan Rus diplomasisinin elinden bir şey gelmiyor artık. Bu çok iyi, çünkü bu diplomasi sizin olduğu kadar bizim de tehlikeli bir düşmanımız. Şimdilik bu, ordunun bile çarların kontrolünden çıktığı Rusya’da, bileği bükülmez tek güçtür. Rus subayları arasındaki sayısız tutuklama, onların, Prusyalı subaylardan daha ileri ve ahlaki nitelikler bakımından kat kat üstün olduğunu kanıtlamıştır. Ve Rus diplomatlar arasında –sizde ya da en azından anayasacılarda– taraftarlarınız ve güvenilir insanlarınız ortaya çıktığı zaman, siz kazandınız demektir.

Engels, Zasuliç’in milliyetçiliğe karşı kararlı çıkışlar yapılması düşüncesine katılıyordu.

Şunları yazıyordu Engels:

> Milliyetçiliğe karşı, –Alman, Fransız, İngiliz ya da Rus milliyetçiliği olsun– her yerde mücadele edilmesi gerekliliği konusunda sizinle tamamen aynı düşüncedeyim. Fakat bunu, benim yerime bir Rusun söylemesinin daha iyi olacağı görüşünde ısrarlıyım.

1 Mayıs yaklaşıyordu. Tarihte ilk kez emekçiler, sokaklara çıkıp burjuvaziden çalışma ve yaşam koşullarının değiştirilmesi talebinde bulunmaya hazırlanıyordu. Engels ve Aveling’ler de bugüne hazırlanıyorlardı. Bugün, 1889’da Paris’teki Uluslararası Sosyalistler Kongresi’ne delegeleriyle katılmış ülkelerde, bir mücadele ve bayram günü olarak kutlanmalıydı.

***

Hoş, aydınlık bir ilkbahar günüydü. Regent’s Park’taki evin bahçesinde vişne ağacı çiçek açmıştı. Lenchen, sabahın erken saatinde heyecanla bu haberi Engels’e yetiştirdi. Engels, her zaman olduğu gibi erken kalkmıştı ve geçmiş ilkbaharlara ilişkin pek çok anıyı anımsatan ve insanı oldukça duygulandıran o nazik çiçekleri seyretmek üzere evden çıktı. Yüreğinde mutluluk ve hüzün iç içeydi. Dolmasına yalnızca birkaç ay kalmış yetmiş yıllık ömrü yaşayan o muydu? Yıllar ne kadar da çabuk geçmişti. Kanepeye oturdu ve muhteşem çiçeklerle bezenmiş o küçücük ağacı gözlerini ayırmadan seyre koyuldu. Düşünceler beyninde uçuşuyor, birbirini kovalıyor, biri diğerine karışıyordu. Kabarık elbisesi ve çıplak omuzlarına attığı incecik şalıyla bu minicik ağacı andıran bir kız gelmişti aklına. O zamanlar Engels, henüz 20 yaşındaydı. Bu, onun ilk aşkıydı. Fakat, mutluluk kısa sürmüş, istememelerine rağmen ayrılmışlardı. Engels, şiddetli bir düş kırıklığı yaşamış ve ölmek istemişti. Her şeyi unutmak için İsviçre ve Kuzey İtalya’ya geziye çıkmıştı. Ama, hiçbir şey ona, sevgilisine duyduğu özlemi unutturamamıştı. Yutliberg’in doruklarındaki ahşap bir tavernada, masasında bir bardak şarap ve kaynak suyu, tavernayı ziyaret edenlerin notlar düştüğü defteri gözden geçiriyordu Friedrich.

Bayağılık ve aptallık, bu itiraf defterinde tarih kayıtlarına geçmişti. Engels, komik bir şekilde gözlerini kısıp üst dudağını ısırarak içinden “her küçük burjuva, bu anı defterini kendi ünü için bir araç olarak görüyor ve kendisinden sonra gelenlere kimsenin bilmediği adını duyurmak ve ümitsizlik içinde aşağılık düşüncelerinden bir bölümünü aktarabilmek amacıyla bu fırsattan yararlanıyor. Tüccarlar; kahve, eritilmiş balık yağı ve pamuğun dışında, tüm bunları da yaratan doğanın güzellikleri için de gönüllerinde bir yer olduğunu kanıtlama uğraşı içindeler. Kadınlar ise içlerinde esen duygu fırtınasını bu defterlere döküyorlar,” diye geçiriyordu.

Genç gezgin defterin sayfalarını öfkeyle çeviriyor ve seyahat eden Almanların, Fransızların ve İngilizlerin dokunaklı yakınmalarını görmemek için kapatmak istiyordu ki, birden gözüne Petrarca’nın İtalyanca yazılmış sonesi ilişti. Bunu Cenova’dan Tribani adında biri yazmıştı deftere, fakat Engels bu sonede dostunu hatırladı. Her ikisi de aşık olmuşlar ve terk edilmişlerdi.

Coşmuştum sevgiliye gitme düşüyle,
Yeryüzünde boşuna aradığım sevgili
Sevimli, melek gibi güzelliğiyle
Gökyüzü ışığında çıktı karşıma.
“Burada yazgının gücü yetmez bizi ayırmaya
Sana her dakika azap çektiren ben,
Güneş batıncaya dek günümü sona erdirenim”
Diyordu elini uzatırken bana.
Ah! Anlayamaz insanlar mutluluğumu benim,
Seni bekliyorum yalnız ve kuşatılmışım seninle,
Sevgilim benim, çilehanemdeki sığınağım.
Neden sustu ansızın? Bir ses verebilseydi ah!
Onun kutsal şirinliğine vurulmuş ben,
Dönmezdim bir daha gökyüzünden.

Genç adam, ilk aşk acısıyla bu soneyi yazıyor ve daha bir ay önce kendisine sonsuza dek sürecekmiş gibi gelen mutluluğunun nasıl sona erdiğini anımsıyordu. Kalbi yaralanmış, paramparça olmuştu. Dağlardan akan dereciklerin çevresinde gümüş renginde vişne çiçekleri açmıştı.

“Bu güzel doğanın önünde içini dökmeye en çok hakkı olan, bireysel acıların en nankörü, ama aynı zamanda en yücesi olan aşk acısı çekenler midir?” diye geçiriyordu içinden Engels, büyük İtalyan şairinin sonesindeki dizeleri yinelerken bu düşüncelerle yoluna devam etti.

Ne zaman olmuştu bunlar? Neredeyse yarım yüzyıl geçmişti. Engels çalışma odasına döndü ve karşısındaki masada, kristal vazo içinde duran vişne dalına bakarak puro içti uzun uzun.

1 Mayıs gelmişti. O gün yaklaşırken, Komün’ün amblemi, devrimin çiçeği olan koyu kırmızı karanfiller de açmıştı Londra’da. Pazar gününe gelmesi için Mayıs gösterisinin, 4 Mayıs’ta düzenlenmesine karar verildi.

Eleanor günlerini fabrikalardaki işçilerle geçiriyor, onlara bu önemli günün önemini ve amacını anlatıyordu.

Sendika delegeleri ve işçi derneklerinden oluşan özel komite, yürüyüş planı yapmış ve bunu yayımlamıştı.

Engels, Lenchen ve Paris’ten gelmiş olan Lafargue, 1 Mayıs öncesinde oldukça heyecanlıydılar. Mücadelede birliği, baskıcılara ve despotlara karşı ciddi bir uyarıyı simgeleyen bir bayram olmuştu 1 Mayıs.

Gaz İşletmeleri İşçileri Birliği, işverenlerin iradesiyle değil de devlet tarafından yasayla kabul edilen sekiz saatlik işgününü savunuyordu. Reformistler de kendi mitinglerini yapmak istiyorlardı, fakat halk onların arkasından gitmedi. Aveling, toplumsal çalışmalar komisyonu başkanından, mitinge katılacak örgütlerin sayısına uygun olarak Hyde Park’ta yedi kürsü için izin aldı.

“Bu bizim Londra’daki en büyük zaferimiz,” diye bildiriyordu Engels. “Bu zafer, artık burada da arkamızda kitlelerin olduğunu kanıtlıyor. Sosyal Demokrat Federasyon’un dört büyük seksiyonu bizim arkamızda. Tüm East-End bizimle.”

Mitinge, örgütleyenlerin beklentilerinin bile üzerinde bir katılım oldu. Çoğunluğu işçi olmak üzere iki yüz elli-üç yüz bin kişi yürüdü. Ada başkenti, bugüne kadar böylesine görkemli ve coşkulu bir miting görmemişti. Kortejler, orkestra müziği eşliğinde yürüyordu. Yürüyenlerin ellerinde yüzlerce kızıl bayrak vardı.

Hyde Park’ta birbirine yüz ellişer metre uzaklıkta yedi kürsü kurulmuştu.

Halk, Londra’nın ortasındaki bu kocaman alanı tıklım tıklım doldurmuştu.

Engels yakasına taktığı kızıl karanfille, Eleanor ve Paul Lafargue ile yan yana kortejin en önündeydi. Uzun yıllar süren çarpışma ve kuşatmalardan sonra zafere ulaşmış bir savaşçı edasıyla yürüyorlardı.

İnsan pek çok şeyden mutlu olabilir; fakat en büyük mutluluk, bir düş gerçek olduğunda ve hedefe ulaşıldığında yaşanandır.

“Marx’ın bu uyanışa kadar yaşaması için neler vermezdim ki. O bu uyanışın, özellikle burada, İngiltere’de en küçük belirtisini bile keskin bir gözle izliyordu! Önce Almanya seçimlerindeki zaferimiz. Ve işte kırk yıl sonra, ilk kez bir zamanlar bizim sözümüz uğruna çılgınca ve cesaretle

savaşmış olan İngiliz proletaryasının güçlü sesini yeniden duyuyorum," diye düşünüyordu Engels.

"Bu mutluluğun ta kendisidir," dedi Tussy coşkuyla. "Böyle günler uğruna, tüm ülkelerdeki en iyi insanlar savaşa ve ölüme yürüyor."

Engels, artık düşüncelerini yüksek sesle dile getiriyordu:

"Eminim, proletarya tereddütlerinden kurtulduktan sonra, kişisel makam düşkünlüğüne, değişik fraksiyonların ortaya çıkmasına son verecektir; herkesi ve her şeyi yerli yerine oturtacaktır. Kitle hareketinin enternasyonal ruhu her zaman yüksektir."

Halk Eleanor'un konuşmasına, güçlü alkışlarla karşılık verdi.

"Dinleyin, annemiz konuşuyor."

Gaz işçilerinin yer aldığı göstericilerin ön saflarından 'annemiz' sesleri duyuluyordu.

Marx'ın küçük kızından sonra Aveling, Lafargue ve Stepyak-Kravçinski de birer konuşma yaptı.

Rus devrimcisi, sabırsızlıkla konuşmasını bekleyen insanlar karşısında, büyük bir yük platformu üzerine özensizce kurulmuş kürsüde hissettiği bu büyük heyecanı, tüm yaşamı boyunca hissetmemişti. Kendisini dinleyenlere Rusya'yı anlattı ve barışı, mutluluğu hak eden tüm emekçilerin çok yakında birleşeceğine olan inancını dile getirdi.

Konuşmacılar halka hitap ederken, Engels, sallanan kürsüde onların yanında duruyordu.

Kürsüden gururla, başı dik indi.

Engels'in verdiği akşam yemeğinde, onun için değerli olan çok sayıda insan bir araya toplanmıştı. Stepyak ve Friedrich Lessner gelmişti. Terzinin heybetli omuzları daha da kamburlaşmış, çıkık elmacık kemikleri daha belirginleşmiş ve iyice yaşlanmıştı; buna karşın içine çökmüş akıllı, dikkatli gözleri yine de eskisi gibi genç görünüyordu.

Lafargue, Marksistlerin Paris'teki zaferini, Guesde'in nasıl 'La Combat'nın redaktörü olduğunu anlatıyordu:

“Çalışırken yarışıyoruz onunla. Uykunun tembellik olduğunu kanıtlamaya çabalıyoruz. Jules, tıpkı Don Kişot ve atı Rossinante gibi zayıfladı, ben ise direniyorum.”

“Direncini siyah derili ninene borçlusun herhalde,” diye ekledi Eleanor.

“Louise Michel’e ilişkin son haberleri öğrenmek ister misiniz?”

“Soruyorsun bir de!” dedi konuklar ilgiyle.

“Komün’ün kahramanı, Paris yakınlarındaki Levaloit Perret’de yaşıyor.”

“Uzaklarda bir varoş değil mi orası? Kuş uçmaz kervan geçmez, sefil bir yer,” diyerek söyleşiye katıldı Engels.

“Evet, fakat Victor Hugo sokağında çok katlı iç karartıcı evler var. Bir süre önce Louise Michel’deydim. Çatı katında yaşıyor. Altıncı kata çıkan dik merdiven bana bitmeyecekmiş gibi geldi. Louise çok nadir evden çıkıyor.”

“Peki, kim bakıyor ona?”

“Daire sahibi kadın ve onun genç kızı. Michel’in çok ziyaretçisi oluyor.”

“Elli yaşını geçmiş olmalı, değil mi?”

“Çok da yaşlı görünmüyor. Yeryüzünde onunkinden daha inançlı ela gözler yoktur. Kıvırcık, kısa kestane rengi saçları iyice beyazlamış. Ve yine aynı gururlu, cesur burun.”

“Bir burnu ne garip tanımlıyorsun,” dedi Lenchen şaşırarak.

“İngiliz yazarlar, insan yüzünün en karakteristik hatları kabul ettikleri ağzı özene bezene betimler, benim gözüme de her zaman ve ilk önce burun hatları takılıyor.”

“İlginç! Biz önce gözleri ve alnı fark ederiz, fakat burun hiç dikkatimizi çekmez,” diyerek güldü Aveling.

“Belirtmeliyim ki büyük Puşkin güzel bacaklardan hoşlanırdı, Lermontov ise kadın yüzünde biçimli bir burun arardı,” diyerek araya girdi Stepyak.

“Evet, ilginç şeyler, ama Louise Michel’den söz ediliyordu,” diye söylendi Lessner.

“Evet, elbette. Onun portresini kısaca betimleyip bitireyim. Kaledonya’da dişlerini kaybetti ve bu nedenle ağzının yapısı bozuldu, ama sesi gayet iyi ve genç. Savaşçının yüz rengi soluk, yanaklarında kırmızı damarlar oluşmuş. Gittiğimde, odası çok soğuktu. Yalnızca Louise değil, bir sırığa tünemiş iki evcil papağan ve fanila giydirilmiş maymun da üşüyordu. Kaledonya’dan getirilmiş bu hayvanlar dışında, Michel’in küçük azgın bir köpeği var. ‘İki bayan gazeteci biraz önce bendeydiler. Çok boş sorular sordular ve tüm yaşamıma yön veren manevi arzuların bende ne zaman ortaya çıktığını öğrenmek istediler. Bir düşüncenin ortaya çıktığı saati anımsamak mümkün mü sanki? İnsan yalnızca kişisel yaşamıyla yetinemez ki! Yetinemez. Aksi halde hep sıkıntı çekmeye mahkûmdur. Atomdan büyük olmasa da insan doğal olarak böylece kendisini evrenin bir parçası olarak görür. Ama, kendisini evrenin merkezi kabul eden aptal kişiler de var,’ dedi bana Louise.”

“O her zaman yalnızca cesur değil, akıllıdır da,” dedi Tussy. “Peki, başka neler konuştunuz?”

“Rusları ve Almanları seviyorum, dedi Louise Michel. Ruslara adadığı şiirlerini gösterdi bana ve Almanların ise bilime değer verdiklerini, bunun gelecekte onlara yardımcı olacağını ekledi.”

“Geleceği gören bir kadın!” dedi Lessner hayranlık dolu bir sesle, “Ya şimdi ne yapıyor?”

“Bir süre önce memleketi Brötanya’ya gitmiş. Asırlık bir meşe ağacının altında köylüleri toplayıp onlara toplumsal konularda bir konferans vermiş. Denizci eşleri derneği kurmuş. Bu zavallı kadınlar çoğunlukla genç yaşta dul kalıyor ve çocuklarıyla birlikte yoksulluk içinde bir yaşama mahkûm oluyorlar. Çoğu zaman dilenmekten başka bir seçenekleri kalmıyor. Şimdi denizci eşleri bir yardım sandığı ve derneği kuracaklarmış. İşte tüm öğrendiklerim bunlar. Büyük Komüncü kendisi hakkında konuşmayı pek sevmiyor. Geçmişi değil, bugünü ve geleceği yaşıyor ve yine eskisi gibi insanlara yararlı oluyor. Zor, keyfince davranan, yüce ve özverili bir karaktere sahip.”

Tam saat 8:00’da Lenchen, konukları masaya davet etti. Unlu sebze çorbasından sonra Engels’in önüne kocaman bir tabak içinde baharat kokan ve sos dökülmüş dana butu koydu. Parıl parıl parlayan bıçağıyla ev sahibi eti kesip tabaklara koymaya başladı. Engels bunu çok ustaca ve büyük bir zevkle yapıyordu.

“Vejetaryen bayların propagandalarının tersine, insan et yemeden insan olamazdı,” diyerek başladı söze. “Atalarımız Weletabianlar ve Wilzianlar’ın dokuzuncu yüzyılda ebeveynlerini yemiş olmaları ayrı bir konu. Rica ederim yüzünüzü buruşturmayın. Hatta benim akıllı ve saygıdeğer kedim, atalarının atası sebze-et karışımı gıda ile beslenmeye başladığından bu yana planlı ve bilinçli hareketler yapan bir hayvan oluverdi. Kedim ve köpeğimde, çocuklarınkine benzer kurnazca hareketler gözlemliyorum. Et yemeye başlamanın iki temel kazanımı olduğunu biliyorum: Ateşin kullanılması ve hayvanların evcilleştirilmesi. Bu nedenle dostlar, bayan Demuth’un hazırladığı bu muhteşem ete hücum etmenizi rica ediyorum. Bu arada patates, salatalık ve diğer garnitürleri de unutmayın. Size şarap servisi yapamıyorum, çünkü korkunç da olsa, ben ve ne yazık ki bu ziyafete katılamayan sadık dostum Schorlemmer, doktorların baskısına boyun eğmek zorunda kaldık ve ne yazık ki alkol kullanamaz olduk. Sonbaharda affedilmeyi umuyoruz. Şimdilik bu oldukça hoş konudaki yetkilerimi Lessner’e devrediyorum. O hâlâ kovalarla pilsen birası içiyor. Ama şaraplar konusunda aramızda Paul Lafargue’dan daha deneyimli bir çeşnici yoktur. Kadeh kaldırma bahsinde de uzmandır o.”

Konuşmasını tamamlar tamamlamaz, General tabağındaki lezzetli eti yemeye koyuldu.

Konuklar ancak gece yarısı dağıldılar.

***

‘Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni’ adlı yapıtı dördüncü baskıya hazırlanırken, Engels bilimsel yenilikleri okuyordu. Bir ara eline, eskiden tanıdığı Kovalevski’nin kitabı geçti. Bu Rus sosyoloğunun Rusya’nın töreleri ve eski yasalarına ilişkin öne sürdüğü düşünceler, Engels’in ilgisini çekmişti.

Engels genellikle, yapıtları yeniden basılacakken onları sanki ilk kez basılıyormuş gibi titizlikle gözden geçirirdi. Eklemeler yapar, fark ettiği yanlışları ve eksikleri düzeltirdi.

O günlerde büyük bilim adamı, devrimci demokrat yazar Çernişevskiy’nin ölüm haberini aldı. Danilson’a yazdığı mektubunda başsağlığı diliyor, bu kayıptan duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Ölüm, Engels’in de ait olduğu kuşağa iyice yaklaşmıştı.

“Çernişevskiy benden sekiz yaş gençti ve yok oldu,” dedi Lenchen’e, “acele etmem gerek!”

“Sen de bunu yapıyorsun.”

“Yetmez! Marx’ın bana bıraktıklarının tümünü insanlara vermeden ölmeye hakkım yok.”

“Sen kendinden de yeterince veremedin ki insanlara, General. Marx ve sen eşitsiniz. Siz eşit iki dağ doruğu gibisiniz.”

“Hayır, ben Marx’ın epeyce gerisindeyim.”

Lenchen yorgunca elini salladı. Engels’le tartışmak kolay değildi.

‘Kapital’in ilk cildinin Almanca dördüncü baskısına önsözü bitirdikten sonra, Engels sadık dostu Schorlemmer ile birlikte gemiyle Norveç’e gitti.

Gezi çok başarılı geçti. İlerlemiş yaşlarına karşın iki arkadaş, gençlere özgü meraklarını, hareketliliklerini ve yaşamı doya doya yaşama arzularını koruyorlardı. Drontheim’de, Robelais’in ölümsüz kahramanları Gargantua ve Pantagruel iştahıyla, şaka şamata kocaman istakozların tadına bakıp bira

içtiler. Sonra çağlayanı görmeye gittiler. Nordkap'a kadar uzandılar ve kendi avladıkları morina balıklarını yediler.

Gemi beş gün boyunca gün ışığında ilerledi. Beyaz geceler başlamıştı. Karışık bir ırktan olan kısa boylu Laponlar, Engels'e göre, daha taş çağında üç çeyrek yüzyıl yaşamışlardı. Moğollara benzeyen çekik gözleri ve toplanmış siyah saçlarıyla bu insancıklar, gezginlerin ilgisini çekmişti. Laponlardan geyikleri arabaya koşmayı, morina avlamayı, yakaladıktan sonra odun yığar gibi kıyıya istif etmeyi öğrenmişlerdi.

Tromsö'den döndükten sonra Engels ve Schorlemmer, Norveç'in kent ve köylerini gezdiler. Amerika'da olduğu gibi, buradaki özgün münferit yaşam onları şaşırttı. Küçük çiftlik sahipleri birbirlerinden birkaç kilometre uzakta, tüm dünyadan yalıtılmış vaziyette yaşıyorlardı. İşledikleri toprakları, onları çevreleyen kayalıklara karşın yalnızca bir aileyi değil, çok daha fazla boğazı doyurabilirdi. Bu güç koşullarda yaşayan yerliler yakışıklı, güçlü, kıvrak zekalı, cesur ve aşırı derecede dindardılar. Kentler Engels'e, hayret edilecek derecede Alman ve Hollanda sahil kentlerini hatırlatmıştı.

Yeşil-gri, sakin sudaki adacıklara gezi, insana huzur veriyordu. Burada derin bir sessizlik egemendi ve bu adacıklarla kıyaslandığında, Alplerdeki küçücük bir göl bile bir okyanus gibi dalgalı gelirdi insana. Engels ve dostu, Molde'de inerek Modegay doruğuna çıktılar. Aşağıda konuşlanmış Alman filosundan subaylarla karşılaştılar. Genç Alman İmparatoru bugünlerde seyahat için Norveç'teydi.

"Vay dostum Jollymeier, biz seninle Potsdam'da değil miyiz yoksa? Şu Alman gençlerin konuşmalarına kulak ver. Onların bu sertliği, Kral Goroh dönemine dek uzanır. Komutanlarına bak iyice semirmişler. Krallığa yakışır denizciler. Buna karşılık aferin tayfalara, hepsi birbirinden iyi; her devlet için gurur kaynağı. Bu arada, genç Wilhelm'in ziyaret için neden özellikle Norveç'i seçtiğini anladım. Burada malûm deniz hastalığına yakalanmaksızın, iyi bir denizci rolü oynayabilir."

Kuzeyde, Svartisen'de, Engels Schorlemmer'i buzullara tırmanmaya ikna etti.

"Göster kendini Karluşa, henüz gençsin. Daha yaşın topu topu elli altı. İhtiyar rolü yapma, asla inanmam. Adımlarını sıklaştır, dostum. Yamaca

bak. Bizi denizden ayıran yalnızca bir buzul dağı. Buzul, deniz seviyesinden yüz fut yüksekte. 71. enleme kadar bizim için tehlike oluşturan hiçbir şey yok, üstelik burada bira da var ve Alman birasını aratmayacak kadar iyi.”

“Allah kahretsin; şişedeki bira, fıçı biranın yerini tutmaz ki,” diye şaka yaptı, kulakları basınç değişikliğinden dolayı sürekli tıkanan Schorlemmer.

Bergen’de dostlar, bir Sosyal Demokratlar Derneği’nin, kendi kulüplerinde bira satmaya karar verdiği için halkın tedirgin olduğunu öğrendiler. Alkol kullanmıyormuş gibi yapıp evlerinde her türlü sert içkiyi içen yalancı sofular, sosyalistleri yerden yere vuruyor, onlara lanet okuyorlardı.

Londra’ya dönerken gemide Engels ve arkadaşı, gördükleri üzerine söyleşiyorlardı:

“Norveç’in doğasına hayran kaldım, ama yeni zenginlikler ülkesi Amerika’da olduğu gibi, manevi kültürü beni hayal kırıklığına uğrattı,” dedi Schorlemmer. “Lanetli bireycilik insanları kör ediyor ve ikiyüzlü yapıyor. İtiraf ediyorum, İbsen’in ülkesinden beklediklerim bunlar değildi.”

“Doğrudur, sevgili Jollymeier. Şu anda Norveç ve Amerika’da gördüklerin, dar kafalı küçük burjuvaların ‘bireycilik’ olarak adlandırdığı olgudur işte. Ama yine de Norveç edebiyat alanında, Rusya hariç, son yirmi yılda hiçbir ülkenin övünemeyeceği kadar hızlı bir ilerleme gösterdi.”

Engels eve döner dönmez, yokluğunda gelmiş ya da hemen hemen bir ay boyunca cebinde gezdirdiği çok sayıda mektuba yanıt yazmaya başladı.

Berlin’den gelen bir mektuba şu yanıtı veriyordu:

> ... Bizim tarih anlayışımız, Hegelci bir tarzda değil, her şeyden önce araştırmayı rehber edinmektedir. Tüm tarihi yeniden okumak gerekir.
>
> ... Sosyalistlere Karşı Yasa’nın bize sağladığı en büyük yararlardan biri, sosyalist eğilimli Alman öğrencileri böbürlenmekten kurtarmış olmasıdır. Şimdi biz; politik ekonominin, ticaretin, sanayinin, tarımın, toplumsal gelişim aşamalarının tarihini araştırma zahmetine katlanan, partiyle bağlantı içinde olan genç

> edebiyatçılar arasında sayısal bakımından az da olsa yeniden fazlaca böbürlenen Alman öğrencilere de katlanmak için yeterince güçlüyüz... Bir gazetecinin kendini beğenmişliği her şeyin üstesinden gelmelidir, sonuçlar da buna uygundur. Bu beyler, emekçiler için her şeyin uygun olduğunu sanıyorlar. Keşke onlar, Marx'ın en iyi çalışmalarını emekçiler için yeterince iyi bulmadığını, emekçilere en iyi olmayanın önerilmesinin bir suç olduğunu kabul ettiğini bilselerdi!
>
> Emekçilerimize, yalnızca onlara kayıtsız koşulsuz güveniyorum. Her büyük parti gibi onlar da gelişme döneminde pek çok hata hatta çok büyük hatalar yapacaklardır. Kitleler, eninde sonundan kendi hatalarından ders alır, kendi tecrübeleriyle öğrenirler. Tüm bunlar aşılacaktır.....

Breslau Üniversite hatibi Baron Boenigk'in yeni sosyalist toplumun özelliklerine ilişkin sorusuna ise şöyle yanıt veriyordu Engels:

> Sayın Bayım!
>
> Sorularınıza kısaca ve genel hatlarıyla yanıt verebilirim. Aksi takdirde sadece birinci sorunuza yanıt vermem için başlı başına bir tez yazmam gerekir.
>
> 1. Bana göre, 'sosyalist toplum' kavramı, bir kereliğine ve sonsuza dek sürecek diye sunulmuş bir şey değildir. Tersine, diğer toplumsal düzenler gibi onu da sürekli değişimlere ve dönüşümlere açık bir düzen olarak görmek gerekir. Onu, bugünkü düzenden ayıran fark, elbette üretimin, öncelikle tüm üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyet temelinde örgütlenmesinde yatmaktadır. Bu devrimin hemen yarın gerçekleştirilmesi yolunda –söz konusu olan aşamalı gerçekleştirmedir– ben hiçbir güçlük görmüyorum. Bizim işçilerimizin buna yetenekli olduğunu, polisin kasıtlı olarak baltalamadığı yerlerde, burjuvazinin anonim şirketlerinden çok daha iyi ve dürüstçe yönettikleri çok sayıda üretim ve tüketim birlikleri kanıtlamaktır. Sizin, emekçilerimizin Sosyalistlere Karşı Yasa'ya karşı zaferle sonuçlanan mücadelelerinde kanıtladıkları mükemmel siyasal olgunluklarından sonra, Almanya'daki kitlelerin cahilliğinden nasıl söz edebildiğinizi anlamıyorum. Bizim sözde eğitimlilerimizin sahte bilimsel kibirliliği bana çok daha ciddi bir

> engel gibi geliyor. Tabii ki teknisyenlerimiz, tarımcılarımız, mühendislerimiz, mimarlarımız vb. yetersiz; fakat biz onları, eninde sonunda, kapitalistlerin yaptığı gibi satın alabiliriz. Eğer birkaç hain –ki onlar bu toplumda mutlaka olacaktır– diğerlerine ibret olsun diye cezalandırılırsa, onlar, bizi soymanın kendi çıkarlarına olmayacağını anlayacaklardır. İlkokul öğretmenlerini de dahil ettiğim bu uzmanlar dışında, diğer 'kültürlüler' olmadan da işin üstesinden gelebiliriz. Örneğin, edebiyatçı ve öğrencilerin partiye güçlü akını, eğer bu beylere gerekli sınırlar konulmazsa, her türlü zararı beraberinde getirir...

Sosyalistlere Karşı Yasa'nın iptali ve egemen sınıfların proletarya ile mücadele taktiğindeki değişiklikler, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni telaşa düşürdü. Kendilerini 'solcu' olarak ilan eden toy, geveze edebiyatçılar ve öğrenciler galeyana geldiler. Bebel ve Liebknecht'in dava arkadaşlarını, küçük burjuvaziyi savunmakla suçluyorlardı. Onların gazetesi olan 'Saksonya İşçi Gazetesi'nde Engels, bu durumdan yararlanarak, Marksizmi çirkince çarpıtanlara karşı çıktı. Bu, oldukça öfkeli ve alay dolu bir geri püskürtmeydi.

> Onlar, esaslı bir özeleştiri gerektiren 'akademik öğrenim'in, partide onlara bir rütbe sağlamayacağını; partimizde herkesin göreve en alt kademelerden başladığını, partide sorumluluk gerektiren görevlere gelebilmek için, bunların önemi tartışma götürmez de olsa, yalnızca yazınsal yeteneğin ve teorik bilginin yeterli olmadığını; bunun aynı zamanda parti mücadelesinin koşullarını ve bu mücadelenin biçimlerini kavramayı ve sınanmış kişisel dürüstlük, karakter sağlamlığıyla birlikte bu mücadelenin saflarına gönüllü olarak katılmayı gerektirdiğini; kısacası onların, genel olarak emekçileri eğitmek yerine, onların emekçilerden öğrenmesi gereken çok daha fazla şey olduğunu anlamaları gerek.

Engels, bu insanların palavralarını bir peygamber kehanetiyle sezmişti. Onların çoğu, kısa süre sonra patırtılı gürültülü bir şekilde ve zarar vererek partiden ayrıldılar. Bir kısmı devrimci düşüncelerden tamamen koptu, bir kısmı da yaygaracı ve yıkıcı anarşizmin yolunu tuttu.

Fakat Engels, parti üyelerini gerekçelere dayandırmadan asla yargılamamak gerektiğini düşünüyordu.

Şunları yazıyordu Liebknecht'e:

> Gereksiz yere insanlara acı çektirmeyin. Bizde eleştiri özgürlüğü olduğunu kanıtlayın ve eğer birilerini ihraç etmek gerekirse, bu ancak göz göre göre 'yapılan eylemler', gerçekten de çok belirgin ve tümüyle kanıtlanabilir aşağılık ve ihanet olguları durumunda gerçekleşmelidir! Benim görüşüm budur.

Sosyalistler için cömert bir yıl olan 1890 yılı, Eleanor için de izlenimlerle doluydu. İlginç insanlarla karşılaşmış, düşünce ve gözlemleri açısından zenginlik kazanmıştı. Tussy için kocasıyla olan sorunları da büyük davalar arasında kaynayıp gitmişti. Bu dönemdeki ilginç olaylar eşleri de kaynaştırmıştı. İş günleri onlar için sık sık bayrama dönüşüyordu.

Ekim ayında Aveling'ler, Fransız İşçi Partisi'nin kongresi için küçük bir sanayi kenti olan Lille'e gittiler. İngiliz sosyalistlerini temsil ediyorlardı ve kongre katılımcıları tarafından coşkuyla karşılandılar. Eleanor kürsüden Londralı gaz işletmeleri işçileri ve diğer işçilerin selamlarını iletti.

Marx'ın kızının tok sesi tüm salonu dolduruyor ve söylediklerine özel bir anlam yüklüyordu:

"Değerli yoldaşlar. Biz, İngiltere ve İrlanda emekçileri, Fransa'daki kardeşlerimize selamlarımızı iletiyor, onlara başarılar diliyoruz. Kongrenin, bizi nihai zafere götürecek olan tüm dünya emekçilerinin birliğine katkıda bulunacağına inanıyoruz."

Güçlü alkışlar, bu sözlere verilen bir yanıttı.

Tussy pek çok kez, aktris olma düşüncesinden vazgeçerek kendisini devrim hareketine adamakla ne kadar doğru yaptığını düşünmüştü. Yoldaşlarıyla görüşmeleri, devrimci yaratıcılık, kürsüden insanlara yaptığı hararetli konuşmalar, ona mutluluk veriyordu.

Lille Kongresi, 1 Mayıs'ta sekiz saatlik işgünü talebinde bulunan ve bununla yeni Enternasyonal'in gücünü kanıtlayan iki kıtanın emekçileri için önemli bir mesajdı.

Bir sonraki yıl yine aynı gün bu manifestoyu yineleme kararı alındı.

Oturumlardan birine Eleanor’un başkanlık etmesi gerekiyordu. Sokaklara asılan ilanlarla bu herkese duyurulmuştu. Tussy afişlerde kendi adını görünce, sanki çok zor bir dersten sınava girecekmiş gibi derin bir endişeye kapıldı. Hiç zaman kaybetmeksizin hemen kaçıp gitmek gibi uçarı bir düşünce de aklından geçmedi değil. Kongre oturumunun yapıldığı binaya adeta ayaklarını sürükleyerek gitti. Ancak her şey inanılmaz derecede iyi geçti.

Kongre bittikten sonra Aveling sahil kenti Calais’ye gitti. Eleanor, Guesde ve iki Fransız daha Almanya’ya, Gal’deki Sosyal Demokrat Parti Kongresi’ne gittiler.

Jules Guesde, günlük yaşamında küçük bir çocuktan daha zavallıydı. Bildiği sokaklarda bile yolunu kaybedecek ve her yere geç kalacak derecede dalgınlığıyla ünlüydü. Düşüncelerine ve parti işlerine yoğunlaşması, günlük yaşamında balta girmez bir ormandaymış gibi kaybolmasına yol açıyordu. Miyopluğu da bu duruma katkı sağlıyordu.

Tussy, yol arkadaşlarının, onun himayesine muhtaç olduğunu hemen fark etti. Guesde gibi diğer iki yoldaşı da hayatın zorlukları karşısında zayıf görünüyordu. Bu durum kendisini göstermekte pek de gecikmedi. Tussy iyi niyetle, yaşama dair her şeyi hemen unutuveren bu üç sakallı erkek yerine iki bebek ve onlardan biraz daha büyük yarım düzine çocukla seyahat etmenin daha kolay olabileceğini söylüyordu gülerek. Biletlerini kaybettiler, uyumama sorumluluğunu üstlendikleri halde Belçika’yı uyuyarak geçtiler. Köln’de Tussy onları tren garında bir restorana kahvaltıya götürdü ve böylece daha bağımsız hareket edebileceğini düşünüyordu. Eşyalara göz kulak oldu, Gal biletlerini aldı, fakat peronda yol arkadaşlarını toplamaya çalışırken tren kaçtı. Biletleri alelacele yeniden değiştirmesi gerekti. Ama yolculuk işkenceleri bunlarla da bitmemişti. Gal tren garında onları karşılayan olmadı; göndermiş olduğu telgraf, anlaşılan adresine ulaşmamıştı.

Artık iş işten geçmişti. Lille’de kendisine bildirilen adresi güçlükle anımsıyordu. Ne var ki, hatırladığı isimdeki sokakları bir türlü bulamadılar. Karşılarına ilk çıkan otele gitmek zorunda kaldılar. Fakat komedi burada da sürdü. Guesde ve arkadaşları Eleanor’a, bezgin bir halde bir yerlerde akşam yemeği yiyip yiyemeyeceklerini soruyorlardı. Tüm gün, yaşadıkları serüvenler nedeniyle hiçbir şey yememişlerdi.

Yorulmaya adeta ayak direyen Tussy, en azından ekmek bulmaya çalışıyordu. Ancak, şans ondan yana değildi.

Herkes doya doya gülüp şakalaşarak yatmaya gitti.

Gal'deki kongre bir zafer kongresine dönüştü. Kongre Alman emekçilerinin çok sayıda kurban vermesine ve acı çekmesine yol açan Sosyalistlere Karşı Yasa'nın iptalinden hemen sonra toplanmıştı.

Fransa, İngiltere, Avusturya ve çok sayıda ülkenin temsilcileri, yoldaşlarını kutlamak için Almanya'ya gelmişlerdi. Kürsüden elli beş mesaj ve iki yüz elli telgraf okundu.

Partinin zaferine kadar yaşadığı için mutlu, gençleşmiş ve gururlu Wilhelm Liebknecht, Tussy'ye göre, muhteşem bir rapor sunmuştu. Ancak, rakiplerle tartışmaya girmek de kaçınılmazdı. Onlar sosyal demokratların burjuvaziye taviz vermesini ve ülkedeki mevcut monarşi düzeninin temsilcileriyle uzlaşmaya gidilmesini istiyorlardı. Uzlaşmacı Wollmar kongre delegelerini, Sosyalistlere Karşı Yasa'yı iptal eden hükümetin iyi niyetli olduğuna ve artık tüm halkın çıkarları için sosyal demokratlarla gerçekten dost olmak için çaba göstereceğine ikna etmeye çabalıyordu. Marksist devlet teorisini eleştiriyor, devrimin aşamalı barışçıl yöntemlerle geliştirilmesini savunuyor, mücadeleyi reddediyordu.

"Ben, sosyal demokrasinin taktiğini tümüyle değiştirmesini öneriyorum. Nereden gelirse gelsin biz iyi niyete kucağımızı açarız, kötü niyete de yumruklarla karşılık veririz!" diye noktaladı konuşmasını.

Bebel, Wollmar'a ve onun yaldızlı vaatlerine karşı çıktı. Öfke kahramanlar yaratır. Son derece sert bir konuşma yaptı. Marksizme ihanetin, sosyalistleri yok oluşa götüreceğini hatırlattı. Gericilerin geri adım atmasını ve Sosyalistlere Karşı Yasa'nın iptalini sağlayan yegâne şey, ilkelere bağlılık ve başarılı bir taktikti.

Bu kez cesaret ve kararlılık sergileyen Bebel ve Liebknecht'i kongre destekledi.

Parti yönetim kurulu seçildi ve 'Vorwarts' gazetesi sosyal demokrasinin merkez organı olarak ilan edildi. İkinci Enternasyonal Kongresi'nin bir sonraki yıl yapılması kararlaştırıldı.

“Sizi, söylediklerimi üç kez tekrarlamaya davet ediyorum,” dedi başkan Kongrenin kapanışında: ‘Yaşasın Alman Sosyal Demokrat Partisi, yaşasın halkları kurtaran enternasyonal sosyal demokrasi!’”

Salon bu kutsal arzuyu üç kez yineledi ve ‘Marseillaise’ ile bitirdi.

Marş marş,
Marş marş,
Ölümüne de olsa!
Boşuna taşımıyoruz biz
Kızıl bayrağı.

Uyanıklığı elden bırakmayan ve eyleme geçmek için zaman yitirmek istemeyen Friedrich Engels, bu kazanımları asla abartmadı. Bir devrim ordusu başkomutanı, bir teorisyen ve stratejist için bu kazanımlar, henüz küçük sınırların, geçitlerin kuşatılmasıydı.

Gal’deki başarı onu sevindirmişti.

“Tüm dünya basını için bu hafta boyunca biz, birinci sınıf büyük bir ülkeydik,” diyordu dostlarına neşeyle gülümseyerek.

Şiddetli tartışmalar, parti kongreleri, işçi hareketindeki radikal dönüşümler sürerken, Helene Demuth hastalanıp yatağa düştü. Engels bu sefer onun, bilinen hastalığının dışında başka bir hastalığı olduğunu acıyla fark etti. Lenchen ölüyordu. Şiddetli ağrıları yoktu. Fakat Friedrich için korkunç gerçek ortaya çıkmıştı. İyi yürekli sadık dostu, sonsuza dek ayrılıyordu ondan.

Engels, bu durumdan kuşkulanan Tussy’yi endişelendirmemek için kendisine hakim olmaya çalışıyordu. Çağırdığı doktorlar, çaresizlikle ‘yapacak bir şey yok’ dercesine ellerini iki yana açıyorlardı.

Akciğer iltihabı sonucu ilerlemiş bir grip mi, Londra’nın üzerine çöken siyah ve sarı öldürücü sisin hakim olduğu kasım ayında çok sık rastlanan hastalıklardan birisi mi ya da başka bir şey mi? Tanının önemi yoktu artık. Hasta yürek, yaşam mücadelesi vermiyordu; yorulmuştu ve huzura kavuşmak istiyordu.

Tussy ve Engels, bir doğumevi ya da ameliyathane kapısındaki bekleyişi anımsatan kahredici bir gerilimin egemen olduğu odayı terk etmiyorlardı. Hasta, çevresinde olup bitenlere karşı tümüyle kayıtsız, kocaman açılmış gözleriyle sabit bir noktaya bakıyordu. Onu hiç kimse, hiçbir zaman böyle görmemişti. Neler düşündüğünü kestirmek zordu. Yüzünde bir tazelik vardı ve oldukça genç görünüyordu.

“Nimmi, gitme, bizi bırakma!” diye bağırmak istiyordu Tussy. Ölüm döşeğindeki hastayı rahatsız etmemek için yatakların bulunduğu aralığa gitti ve orada acısına teslim oldu.

Helene Demuth ile birlikte Engels’in en mutlu anıları da yok oluyor, onu Marx’a bağlayan bir halka daha kopuyordu. Engeller ortadan kalkıyor, ölüm ona da yaklaşıyordu.

“Nimmi, bir şeyler söyle,” diye rica ediyordu. Ama yanıt yoktu.

Helene Demuth son nefesini verdiğinde, Engels’in yanaklarından yaşlar süzülmeye başladı.

“Öldü, söndü. Daha düne kadar ne kadar da enerjik, ne kadar iyiydi. Yalnızca başkaları için yaşadı, tüm yaşamını insanlara adadı. Kendisi için hiçbir şey istemedi. En alçak gönüllü, en sadık, en temiz, en özverili, en adil kadınlardan biriydi,” diyordu Tussy feryat ederek.

Akşam geç saatte Engels, tek başına çalışma odasına kapandı.

“Bu evde onunla birlikte yedi mutlu yıl geçirdik. 1848 öncesi eski tüfeklerden yalnızca ikimiz kalmıştık. Şimdi yeniden yalnız kaldım.”

Engels, Sorge’ye yazacağı mektubu erteledi ve acı içinde düşüncelere daldı. Geçmiş uzun süre kuşattı onu. Yaklaşık kırk yıl önce, Brüksel’de kendisine kaşlarını çatarak kuşkuyla bakan al yanaklı, genç köylü kızını ilk kez görüşünü anımsadı.

“Onun bu denli doğuştan yetenekli, sağduyulu, uzak görüşlü bir kadın olacağını kim düşünebilirdi ki o zamanlar! Gerçekten de altın gibi bir kalp durdu. Hepimiz için hem arkadaş hem de kız kardeş, bazen de anneydi. Parti çalışmalarında Mağripli ve ben, ondan ne çok yararlı öğütler aldık,” diyordu Engels odasında volta atarak.

Acıdan uyku tutmuyordu Engels’i. Lenchen’le dostluğun ona ne çok şey verdiğini anımsıyordu. Uzun yıllar boyunca Marx, onun ölümünden sonra da kendisi, onun sayesinde günlük telaşlardan, insanı öfkelendiren yaşamsal engellerden uzak rahatça çalışabilmişlerdi. Helene Demuth, kimseyle kıyaslanamayacak kadar iyi yürekli ve güçlüydü.

4 Kasım’ı 5 Kasım’a bağlayan o gece, Engels ve Tussy gözlerini hiç yummadılar. Kendileri kadar Lenchen’in de çok sevdiği, hepsi için çok değerli insanları yeniden canlandırdılar düşlerinde; onlar için ağladılar büyük bir saygıyla.

Üç gün sonra, Marx, Jenny ve küçük torunlarının bulunduğu mezar açıldı; Marx’ın karısının da isteğine uygun olarak bir naaş daha yerleştirilecekti bu mezara. Helene Demuth’un bedeni, en çok değer verdiği insanların yanında toprağa verildi.

Highgate mezarlığında, nemli, kasvetli bir öğle vakti ölünün dostları ve yakınları toplanmıştı. Lessner gelmişti. Manchester’den Helene Demuth’un oğlu, onu ikinci annesi kabul eden Tussy’nin ‘kardeşim’ dediği Friedrich gelmişti.

Yaşayanların yüreğini de delen çiviler, tabutun kapağına çakılmaya başlandı. Çekiç darbeleri, ölümün herkes için kaçınılmazlığına dair tehditkâr bir anımsatmaydı.

Tabut toprağa verilmeden önce, acısını gizleyemeyen Engels konuşmaya başladı:

“Marx, partiyle ilgili sorunların çıktığı zor ve çetrefil durumlarda onun tavsiyelerine başvururdu. Bana gelince, Marx’ın ölümünden sonra tamamlamak durumunda kaldığım çalışmalar, aslında onun evime yerleşerek yaptığı yardım ve gösterdiği sıcaklık sonucunda gerçekleşebilmiştir.”

Sevdiği bir insanın bedeni henüz yanı başındayken ve defin telaşı, yitirilene ve birden oluşan boşluğa ilişkin düşünceleri dağıtırken, Engels bütün olup bitene daha kolay dayanabiliyordu. Fakat, mezarlıktan döndükten sonra eve çöken çıldırtıcı sessizliği yüreğiyle duyuyor ve Lenchen’in, bir anneninkini andırır keskin ses tonunu bir daha asla duyamayacağını biliyordu. Merdivende, onun sabahları mutfağa inerken

terliklerinin çıkardığı sesler artık duyulmayacaktı. Engels, Marx'ın torunlarının, Lafargue'ların ya da yoldaşları Liebknecht ve Lessner'in gelişine sevinirken attığı bulaşıcı, gürültülü kahkahaları anımsıyordu bu ihtiyarın. Kendisi için de artık zamanın yaklaşmakta olduğunu düşünüyordu. Bu sıkıntılı düşünceler, Tussy'yi de yokluyordu. Nimmi'nin ölümünü kabullenmekte zorlanırken, ikinci babasını da yitirebileceği düşüncesi ürpertiyordu Tussy'yi.

Ama, General'in diri, aktif ve genç görünümü onu rahatlatıyordu. Engels koltukta otururken, ona yaslandığında, dağınık bir şekilde uzamış sakalları hafiften beyazlamış olmasına karşın, kestane rengi saçlarında bir tek ak bulamıyordu Tussy.

"Gür saçlarına bakılırsa, sen pek çoğumuzdan daha gençsin. Yılların yükünü senin gibi bu denli kolay taşıyabilen biri çok azdır. Sen fiziken ve ruhen dinçsin ve karşına çıkan engellerden kaçmak değil, onları aşmak, onların üstesinden gelmek gibi kutsal bir kuralın var her zaman."

Tüm dünya sosyalistleri ve devrimcileri için büyük bayram gelip çatmıştı. Engels yetmiş yaşına basmıştı. Bu tarih, yerkürenin değişik enlemlerinde kutlanıyordu.

28 Kasım Cuma günü Londra'da hava, yılın bu zamanlarında hep olduğu gibi kapalı ve karanlıktı. Kısa bir süre önce, Engels'in çalışmalarını kolaylaştırmak ve yardımcı olmak için Kautsky'nin eski karısı Louise, Regent's Park'a gelmişti. Louise, Engels'e duyduğu büyük saygıdan ve onun tüm dünya için ne denli gerekli olduğunu bildiğinden, evinde hem bir yönetici hem de sekreter olarak çalışmaya karar vermişti. Helene Demuth'un ölümüyle bozulan düzen, onun gelişiyle yeniden kuruldu.

General'in doğum gününde, dış kapı sabahtan itibaren gün boyu çaldı. Postaneden onlarca telgraf ve mektup getirdiler. 'Sosyal Demokrat' adlı aylık Avusturya dergisinde, Eleanor Marx-Aveling'in bir makalesi yayımlandı. Alçakgönüllülüğü atasözleri arasına giren Engels, makaleyi okuyunca, şaka kaldırmayacak ölçüde öfkelendi.

"O beni tüm ölçüleri aşarak övgüye boğmuş..." diye küskünlüğünü dile getiriyordu. "Burada doğru olan tek şey, sakalımın komik bir şekilde tek yöne bakmasıdır."

O gün tüm sosyalist gazetelerde, Engels'e ilişkin yazılar vardı. Yoldaşlarını ve tüm dünya devrimci partilerinin önderini kucaklamak için Bebel, Liebknecht ve Zinger Londra'ya geldiler. Ve onlara hemen 'üç büyücü' lakabı takıldı. General'in çalışma odası çiçekler ve hediye yığınlarıyla doluydu. Kitaplar, yazı takımları, pek çok hediyelik eşya ve nihayet tablolar, bütün masaları kaplamıştı. Özellikle Stuttgart'tan bir hayranı tarafından getirilen ünlü ressam Reinicke'nin tabloları çok güzeldi.

Kendisi de resim yapan ve resim sanatını inceleyen Engels, yağlıboya, pastel ve karakalem çalışmaların inceliklerinden anlayan biriydi. Bu nedenle, onun beğenisini kazanmak zordu. Ancak, Reinicke'nin kendisine hediye edilen eserlerinden çok memnun kalmıştı. Engels'e göre bu eserlerde yapay hiçbir şey yoktu ve her şey gerçek yaşamı yansıtıyordu.

Engels'in "bu bir ziyafet" diyerek takıldığı akşam yemeği mükemmeldi.

Louise Kautsky, Tussy ve becerikli hizmetçi, Engels'in sevdiği yemekleri mükemmel bir şekilde hazırlamışlardı. Özellikle Viyana usulü elmalı turta çok lezzetliydi. Louise'nin hazırladığı çörekler bir sigara kağıdından daha inceydi, içindeki üzüm ve elma ise herkese kutsal Ren ülkesini anımsatıyordu. Çekirdeksiz siyah üzümlü puding de hiç fena değildi. Schorlemmer ve Lessner biranın, Lafargue ise Bordeaux şarabının hakkını veriyordu.

Yemekte çok kez kadeh kaldırıldı ve Doğu'dan ve Batı'dan gelen telgraflar okundu. Duygulanan Engels bunları gülümseyerek dinliyordu; fakat birden yüzü asıldı, ayağa kalktı, gözlüğünü düzeltti ve şunları söyledi:

"Teşekkür ederim, dostlarım. Fakat gerçekler, her şeyden önce gelir. Bana mal ettiğiniz onurun aslan payı bana değil, Marx'a aittir. Bunu kimse benden iyi bilemez. Bu vesileyle Karl Marx'ı anmama izin verin. Ben yalnızca onun davasını sürdüren biriyim. Kendime mal edebileceğim ve övülmeye değmeyecek küçük paya gelince, ben buna layık olmak için, var gücümle çabalıyorum."

Engels'in doğum gününü, Rus devrimcileri de kutluyordu. Engels'in eski dostu Halkçı Lavrov, kendisi ve yurttaşları adına ona uzun bir kutlama mektubu göndermişti. Plehanov, Zasuliç ve Cenevreli diğer komünistler telgraf ve mektuplarla, bu en iyi dostları ve öğretmenlerine duydukları

bağlılığı, hayranlığı ve minnettarlığı dile getirmeye çalışıyorlardı. Stepyak General'i içtenlikle kucaklıyor ve yaşamında böylesine olağanüstü bir insanla tanıştığı için ne kadar mutlu olduğunu gizlemiyordu.

Gençler dans etmeye başladığında Engels, yanı başında duran Rusun omuzuna sevecenlikle elini koyarak:

"Değerli Stepyak. Siz gençsiniz, inanın yaşadıklarınızdan dolayı yaşam sizi cömertçe ödüllendirecektir. Ama biz yaşlıların da bazı zenginlikleri var. Çağımda neler görmedim ki! Örneğin, yalnızca Louis Bonaparte'ın değil Bismarck'ın da yükselişi ve düşüşünün tanığıyım. Bir değil, çok sayıda camdan idol, gözlerimin önünde tuz buz olup dağıldı. Sizinle ortak düşmanımız olan Rus çarlığının yok oluşuna dek yaşayabilsem ne iyi olur. Bu çok da uzak değil."

Kasım ayı geçti. Engels çeşitli gazeteler, partiler ve kişilerden aldığı kutlama mektuplarını yanıtlamayı kısa sürede bitiremedi. Kendisiyle ilgili övgülere teşekkür etmekle birlikte, çoğu zaman kendini pek ön plana çıkarmaksızın, Marx'ın uluslararası işçi hareketinin gelişmesindeki büyük rolünü yeniden vurguluyordu.

Engels, her gün Louise Kautsky'ye çalışmalarını ya dikte ediyor ya da notlarını temize çektiriyordu. Gözleri her geçen gün biraz daha bozuluyordu. Sabırlı bir öğretmen gibi günde iki saat onunla kimya, Fransızca ve Latince çalışıyordu. Öğle yemeğinden sonra dinleniyor, ardından yine çalışmaya başlıyordu.

Yatmadan önce 23.00'dan 24.00'a kadar Engels ve sekreteri iskambil oynuyorlardı. Önceden General'in oyun arkadaşı Lenchen idi. Monoton iskambil oyunu onu ciddi düşüncelerden uzaklaştırıyor, uykusuzluğuna iyi geliyordu.

Ev sahibi yattıktan sonra, Louise uzun bir süre ev işleriyle uğraşıyordu. Sekreterlik dışında evin idaresi de onun omuzlarındaydı. Helene Demuth'un kaybından sonra, bu çalışkan, akıllı ve duyarlı kadın sayesinde, Regent's Park'ta günler yine uyumlu ve disiplinli geçiyor; bir bilim adamı, bir önder olan Engels'i, aralıksız olarak artan çalışmalardan hiçbir şey alıkoymuyordu.

Marksizm dünya üzerinde bir güneş gibi yükseliyordu. Baykal ötesinden Avrupa ülkelerine, Kaliforniya'dan Avustralya'ya dek Marx ve Engels'in öğretisinin taraftarları hapisten, darağacından korkmadan, partilerde birleşerek mücadele veriyorlardı.

Boris İvuşkin'in firarından sonra Anna Bah, Areyskoye'deki köy hastanesinde çalışmasını sürdürüyordu. Aynı anda hem çamaşırcı, hem hastabakıcı ve hem de pratikten yetişmiş bir sağlıkçıydı. İlçe polis müdürünün izniyle ameliyat malzemeleri almak için Krasnoyask'a giden ve geri dönmeyen doktorun kaybolması polisi telaşlandırmıştı. Önceleri sürgünler için koşullar ağırlaştı, fakat bir süre sonra İvuşkin unutuldu. Sürgündekiler el işleriyle uğraşıyor, çocuklara ders veriyor, kütüphane kuruyor, köylüleri eğitiyor ve çeşitli konularda kendilerini de eğitmeye çalışıyorlardı. Anna, ender bulduğu boş saatlerinde, bu aralar Sibirya'dan ayrılma izni almak için büyük bir çaba gösteren Davidovskiy'leri ziyaret ediyordu. Kızları büyümüştü ve Anna onlara temel ilkokul bilgilerini vermeye çabalıyordu.

Areyskoye köyü gelişiyordu. Pazar günleri yerli zenginler, iktidar temsilcileriyle birlikte içiyor, küstahça kavga çıkarıyorlardı. Köy yolu üzerindeki restoran harıl harıl çalışıyordu. Sokaklarda yazın taşıma araçları, kışın ise kızaklar hummalı bir çalışma içindeydi.

Sonbaharın sonlarına doğru hastaneye, yanakları ve çenesi şişmiş orta yaşlı bir adam geldi. Karnındaki dayanılmaz ağrılardan yakınıyordu. Anna onu banyoda yıkanmaya ikna etti, iç çamaşırı verdi ve boş yataklardan birine yatırdı. İvuşkin'in öğrettiklerini anımsayıp ve her ihtimale karşı tıp rehberini de okuyarak hastaya hintyağı içirmeye, daha sonra da kurutulmuş kuş kirazı eriyiği vermeye karar verdi. Her iki ilaç da hastaya çok iyi geldi.

Kendine gelen hasta ona;

"En çok can yakan şeyin diş ağrısı sonra da karındaki sancı olduğunu duymuştum, ama baş ağrısı da kolay değilmiş. Hayatımda hiç hastalanmamıştım, hatta sizin de nasıl berbat bir yer olduğunu bildiğiniz Alekseyev Tabyası'nda bile. Orası boydan boya küf içinde," dedi.

"Kardeş bir sürgün olarak siz, deyim yerindeyse, o mezarlıkta da mı kaldınız? Uzun süre mi kaldınız orada?" diye sordu Anna hararetle.

“Doğrusu, ben orada yatmadım, görevliydim.”

Anna irkildi:

“Siz jandarma mısınız?”

“Eski jandarma. Ben de sizin gibi siyasal sürgünüm. Atmış Sekizler davasını duymuşsunuzdur herhalde. İşte ben de o erbaşlardan biriydim. Kınamayın, lütfen. ‘Halkın İradesi’ Yürütme Komitesi’yle bağlantıdaydım. Onlara notlar iletiyor, yanıtlarını ulaştırıyordum. Şifreyi öğrendim ve biliyor musunuz, bunun hikmetini çözdüm. Neden bana bu denli dehşetle bakıyorsunuz ki?”

Ve Anna, Neçayev’in sağ kalmasına, onun ‘Halkın İradesi’ temsilcileriyle bağlantı kurmasına yardım eden ve firarını hazırlayan Atmış Sekizli jandarmanın mahkemesiyle ilgili hemen hemen bir fantezi gibi görünen bu öyküyü sonuna kadar dinledi.

Anna’nın bu yeni dostunun adı Fedot’tu. Kendini öven biri gibi görünmemek için çok az miktardaki maaşıyla Neçayev’i nasıl beslediğini, onunla nasıl ilgilendiğini anlatmıyordu Fedot.

“İşte böylesine özgün bir insandı. Konuşurken tümüyle bizim köylü ruhumuza seslenirdi. Halkın düşüncelerini, arzularını anlıyordu. Başlarda onu dinlemek istemediğim halde adeta zorlardı. Gerçek bir söz ustasıydı. Sanki benimle aynı evde doğmuştu. Köylünün yazgısını bilirdi, ama bir kentli olduğunu söylerdi. Ve bizi yargıladıklarında ben kendimi değil, onu savunuyordum. Biz olmasaydık, onun sonu olurdu. Sonunda öyle de oldu. Zalimler onu kalede çürüttüler. Çar onu bıçak kullanmadan parça parça etti.”

Fedot, sık sık Anna’ya uğruyordu. Otuz beş yaşındaki bu tıknaz, sağlam yapılı adam komşu köyde demirci olarak çalışıyordu ve rahat yaşıyordu. Anna ona okumayı ve özellikle de zorlandığı yazmayı öğretiyordu. Zeki ve gayretli olan Fedot, kendinden geçercesine okuyordu, adeta bilgiye susamıştı. Askerin uyandırılmış yüreği, düşünmek için yeni bilgilerle beslenmeye can atıyordu. Ve Anna tesadüfen öğrencisi olan birinin, değişik dersleri bu denli çabuk kavramasından mutluydu. Davidovskiy’lerden, köy kütüphanesinden, diğer sürgünlerden seçerek kitaplar topluyordu. Alekseyev Tabyası’nın bu eski muhafızı, çalışkanlığıyla, bilime olan

yeteneğiyle onu şaşırtıyordu. Anna, onda öncelikle sadık bir dost bulmuştu. Fedot'un yüreğinde doğan diğer içten ve derin duyguyu ise kararlıkla reddetti. İlkbahar yaklaşırken Anna, yeniden özgürlüğü düşünmeye başladı. Ömür boyu sürgüne mahkûm edilmişti. Onu yalnızca bir firar kurtarabilir ve devrimci çalışmalara döndürebilirdi.

Bir gün, hastanenin odun ihtiyacını gidermek için Fedot'la birlikte ormana gitmişti. Isı eksi kırk dereceydi. Çimenler üzerindeki kar, güneş ışınları altında mükemmel bir şekilde parıldıyor ve kâh pembe kâh lacivert görünüyordu. Karla kaplı çam ağaçları birer anıt gibi yükselirken şaha kalkmış atları, bahadırları, halk masallarının kahramanlarını, konakları ve vahşi hayvanları çağrıştırıyordu.

“İşte şu cadı, ormanlar devine dikleniyor, kükrüyor!” diyordu Anna. “İşte beyaz bir ayı.”

Bu denli geniş bir hayal gücü olmayan Fedot, bu ıssız taygada yoldaşının gördüklerini göremiyordu. Sonunda, hâlâ sonbahardan kalma kütüklerin bulunduğu orman içindeki açıklığa vardılar. Onları kızaklara yüklemek kolay değildi, fakat Fedot köyde kendisine verilen ‘Kralın oğlu Bova’ lakabını haklı çıkardı. İşler yolundaydı ve az sonra geri gidilebilirdi artık. Ancak, Anna beklenmedik bir itirafla Fedot'u durdurdu: En geç mayıs sonunda gidecekti. Fedot'un geniş, kalkık ve küt burunlu yüzünde acı, ardından şaşkınlık ve bir endişe ifadesi belirdi. Pskov'da yoksulluk ve sefalet içinde yaşayan ana babasına duyduğu özlem, işkence gibiydi.

“Yoksa siz de benimle mi?” diye sordu tereddütle Anna, fakat o anda acıma duygusuna kapıldı.

“Eğer....” Fedot, sözlerinin devamını getiremedi. Anna onun içinden geçenleri tahmin ediyordu. O, Anna'ya, kendisinin yeterince bilgili, en önemlisi de sevilen biri olmadığını söylemek istemişti. Susarak Areyskoye'ye gittiler.

Uzaklardan alacakaranlıkta kilisenin kubbeleri ve çan kulesi görünür görünmez Fedot:

“Sizi düşüncenizden vazgeçirmek isterdim. Gidebilecek misiniz? Kadınsınız sonuçta. Vazgeçirmek isterdim, ama düşüncelerimi değiştirdim.

Elimden gelen her şeyi yapmaya karar verdim. Kafamı koparsalar da yardım edeceğim. Siz böyle bir yaşamı hak etmediniz.”

O günden itibaren Rusça aritmetik dersleri ve çeşitli devrimci kitapların okunması dışında, Anna ve Fedot gizli planı tartışmaya da başladılar.

Anna, mutsuz biten Kara zindanı firarlarını iyi biliyordu ve Fedot’a politik sürgünlerin, özgürlüklerine kavuşmak için nasıl 10 sajen[14] uzunluğundaki tüneli kazmaya karar verdiğini anlattı. Ama daha işin başında, sonu yokmuş gibi görünen donmuş bir toprak katmanıyla karşılaşmışlardı. Geceleri toprağı yüzü koyun yatarak kazmak gerekmişti. Bir saat içinde tüneli ancak yarım verşok[15] derinleştirebiliyorlardı. Gerçekten de bu, ancak kürek mahkûmlarının yapacağı bir işti. Fakat, özgürlük tutkusu onlara güç veriyordu. Gardiyanlar her an tüneli fark edebilirlerdi; bu nedenle Kara’lılar başlangıçtaki fikirlerinden vazgeçtiler. Hapishane duvarının yanıbaşında çam tahtalarıyla kaplı bir atölye vardı ve onun tavanını delerek firar etmeye karar verdiler. Bu atölyede çalışan mahkûmları, konvoy halinde getiriyorlardı. Fakat tutukluların ranzalarının altında duran ve onların özel eşyalarının bulunduğu sandıkları kimse kontrol etmiyordu. Yoldaşları, firar edecekleri atölyeye işte bu kutularda getirmişlerdi. Çatıdan yere iple inmek zorundaydılar. Hapishane duvarı boyunca sürekli volta atan muhafızın dikkatini dağıtmak kolay olmadı. Ama bu engel de aşıldı. Sandıklarla önce Mişkin’i ve Minakov’u getirdiler ve onlar aynı gece sağ salim özgürlüklerine kavuştular. Yataklarında, yoklamalar sırasında gardiyanları uzun süre yanıltmayı başaran maketler yattı. Ancak, daha sonra dört yoldaşı gibi kürek mahkûmiyetinden kurtulmaya çalışan iki firari yakalandı ve şiddetle cezalandırıldı.

Sürgün yerinden firar etmek ise bununla kıyaslanamayacak kadar kolaydı ve Anna başarmayı umuyordu. Kız kardeşi ona yeteri kadar para getirmişti; iyi bir terzi olarak, ilçe polis müdürünün nezdindeki ayrıcalığından da yararlanarak Krasnoyarsk’a gitti ve kumaşlar getirdi. Davidovskaya ile birlikte kendisine çeşitli elbiseler dikti. Sürgündeki güvenilir dostları Anna’ya, Tümenli tüccar Lyapunova adına sahte pasaport ayarlamışlardı.

Anna’ya belki yeni ufuklar açacak belki de onu hapishane hücresine geri gönderecek gün yaklaşmıştı. Firar arifesinde Anna, hiç olmadığı kadar neşeli ve aktifti.

“Bir insan acınacak durumdan kurtulmak istiyorsa ve bunu içten, tüm yüreğiyle istiyorsa böyle bir istek başarısız olamaz. Bunlar Petrarca’nın sözleridir,” dedi Davidovskaya ve vedalaşırken arkadaşını kucakladı.

Gece yarısı Fedot, Anna’yı Areyskoye’den at arabasıyla götürdü. Sürgünler arasındaki doktor, Anna’nın köyde hastalanıp yatağa düştüğünü söyledi. Bir sürgünün ortadan kayboluşunu mümkün olduğunca uzun süre gizlemek gerekiyordu. Ve bu başarıldı.

Birkaç hafta sonra, herkese gülünç ve aptal görünen Bayan Lyapunova, bazen at arabasıyla bazen yaya, bazen de vapurla kazasız belasız Habarovsk’a ulaştı.

Anna’nın kendisine yardım edecek kişilerle buluşacağı gizli görüşme yeri buradaydı. Çok güç ve tehlikeli engellerin aşılması gerekiyordu. Gizli dairenin sahibi görmüş geçirmiş, güvenilir bir insandı. Anna’ya kendi geçmişini anlattı. Altmışlı yıllarda, illegal bir matbaada Pisarev’in gürültü koparan isyan makalelerinden birini basmış ve bunu yaşamının birkaç yılını kürek cezasında geçirerek ödemişti. Ardından birkaç on yılını da sürgünde geçirmişti. On parmağında on marifeti olan girişimci bir usta, yorulmaz bir takipçi ve altın arayıcısı olarak, Lena nehrinin yakınındaki geçit vermez bir ormanda altın yatağı bulmuş ve altın şirketinin yöneticisi olmuştu. Ortakları dilekçe ve kefalet vererek ona tüm haklarının iadesini sağlamışlardı. Eski devrimci, zengin olduktan sonra da görüşlerini değiştirmemiş ve parasının büyük bölümünü illegal devrim propagandasına harcamıştı. Anna, Areyskoye’den sınır kentlerine firarıyla ilgili haberler ulaşmasına rağmen polis tarafından yakalanmamasını da ona borçluydu.

Devlete karşı suç işleyip firar eden birinin izini sıcağı sıcağına sürme hummasının dinmediği bir ay boyunca Anna, Habarovsk’ta gizlendi.

Ama bu bekleyiş Anna’yı fena halde yıpratıyordu. Freiburg’da kendisini en kötü duruma, kürek mahkûmiyetine geri dönmeye bile hazırlıyordu. Bu, hapisten kaçmaya çabalayan çoğu kişinin başına gelmişti.

Ne olacaksa olsundu! Anna her şeyi göze almıştı. Sürgünde ihtiyaç duyan herkesin yardımına koşmuştu, onlar için çalışmıştı; ama mücadeleye, büyük devrim davasına katılma düşüncesi onu büyülüyordu. Yol ayrımındaki tereddütleri çoktan aşmıştı o. Tek kişilik hücresinde daldığı derin

düşünceler, Kara Ayaklanması'na katılışı, Sigida ve onun kız arkadaşlarıyla birlikte zehir içtikten sonra bir mucize sonucu kurtulan yaşamı, Davidovskaya ile sohbetleri, İvuşkin'le dostluğu ve bir kutup yıldızı gibi ona yol gösteren kitaplar, Anna'yı doğruca Marx ve Engels'in öğretisine götürmüştü. Vera Zasuliç, ona yaşamın içindeki sorulara yanıt bulmasını öğütlerken haklıydı.

Anna, bazı akşamlar yürüyüşe çıkıyordu. Habarovsk yüksek ve dik bir kayalığın üzerine kuruluydu. Onu çevreleyen iki nehir Amur ve Ussuri, deli gibi akıyordu. Ama bu kent, yalnızca tek tip devlet binaları yüzünden değil, buraya çoğunlukla askerleri yerleştirdiklerinden, kocaman bir kışlayı andırıyordu.

Kabartmalarla bezeli abartılı biçimde süslenmiş konaklardan biri, votka fabrikalarının yöneticisi Yemelyanov'a aitti. Yemelyanov bir zamanlar Kara'da erkek kürek mahkûmlarının bulunduğu hapishanedeyken ve orada cesur bir isyancı ve çarı öldürmeye teşebbüs edenlerden biri olarak tanınırken, Anna, onunla mektuplaşmıştı.

Ama insanların düşünceleri değişebiliyor. Tüm Uzakdoğu votka işletmelerinin sahibi 'Kara Bölüşüm'ün eski üyesi Pyankov gibi, Yemelyanov da pişman olduğunu söyleyerek suçunu itiraf etmiş ve yalnızca affedilmekle kalmamış, valinin ve Petersburg yönetiminin güvenini de kazanmıştı. Yerli halka votka verip karşılığında kürk alıyor ve böylece birlikte zenginleşiyorlardı. Şanlı geçmişlerine ihanet eden devrimciler, Habarovsk'ta, akıllı, eğitimli, yararlı insanlar olarak kabul görüyordu.

Anna bu zorunlu yalnızlığı sırasında, Pyankov ve ona benzer insanlar üzerine uzun uzun düşündü.

Devrim öyle güçlü bir kasırgadır ki, toprağı altüst eder, kayaların sağlamlığını sınar. Bir taş parçası ya da bir yaprak, göz açıp kapayıncaya kadar bulutların içinde bulur kendini, sonra sonsuza dek kaybolmak üzere yeryüzüne düşer yeniden. Büyülü bir devinimdir bu! Düşler, herkes için gerçeğe dönüşmez. Çoğu, yaşamı boyunca kılını kıpırdatmadan düş kurar. Bazıları, ateşin üstünden atlayıp parmaklarının uçlarını yakan çocuklar gibi parıldayan her şeyden korkar. Bazıları da mücadeleyi, ünlü ve zengin olmak için seçer. Amaçlar farklı farklı olabilir, ama ona giden yollar benzerdir. Haksızlık bazılarını gerçeğe, bazılarını da yalana iter. Kara'da fiziksel

işkencenin verdiği utanç, hatta bunu düşünmek bile ölüme neden olabiliyordu. Fakat dayağı bir eğitim aracı olarak algılayan kırbaç düşkünleri de vardır. En iyiler ise, mücadelede çelikleşerek hiçbir şeyden korkmamayı öğrenenler, cehennemde melek olabilenlerdir.

Anna'yı sınırdan geçirecekleri gün yaklaşıyordu. Öncelikle, karısı rolünü üstlendiği yoldaşıyla birlikte Vladivostok'a ulaşması gerekti. Bu küçük liman kentini, hep güneş ışınları altında zengin, serin bir okyanus olarak anımsayacaktı. Kentler de insanlar gibidir, ya kuşku duyarsınız onlardan ya da sempati uyandırırlar, coştururlar ya da sıkarlar sizi.

Sonunda Anna kendini, Nagasaki'ye giden bir gemide buldu. Güvenlik güçleri pasaport kontrolü için güverteye geldiklerinde, Anna korkuya kapıldı. Fakat Areyskoye'den ayrıldıktan sonra üçüncü kez temin edilen sahte belgeler, hiçbir kuşku uyandırmadı. Yürekten taşan kardeşçe bir sevgi duyduğu yol arkadaşıyla vedalaştı, gemi iskeleden ayrılırken kamarasına girdi. Altı yılı aşkın bir süreden sonra yeniden yaşamına egemen olmuştu ve tamamen özgürdü.

Rusya kıyıları gözden kaybolmuştu. Firari Anna, artık tehlikeden uzaklaşmıştı. Beş gün sonra gemi Nagasaki yakınlarında demir attı. San Francisco gemisinin kalkmasına daha çok zaman vardı. Tüm çalışanların Rusça konuştuğu bir otele yerleştikten sonra, Anna kenti gezmeye çıktı. Bol suyla yıkanan tertemiz sokaklar o kadar dardı ki insanların çektiği iki fayton güçlükle yan yana geçebiliyordu. Bu limanda herkes, hatta evler ve Sakya-Muni heykellerinin bulunduğu budist tapınaklar Anna'ya, çok zarif ve ustalıkla yapılmış gibi görünüyordu. Hepsinde, Avrupa kültürüne hiç de benzemeyen kendine özgü eski kültürün izleri vardı.

Dev Amerikan gemisinin üçüncü mevki kamarasında yolculuk, işkence gibiydi. Berbat bir yemek, ondan da berbat bir servis, altı kişilik boğucu bir mekan ve volta atmak için daracık bir köşe. Birinci mevkideki yolcuların ise havuzu, oyun alanları ve geniş güverteleri vardı.

Deniz yolculuğu üç haftadan fazla sürdü.

Yeryüzünün en güzel kentlerinden biri olan ve geminin iki gün demir attığı Sandviç Adaları'ndaki Hono Lulu, Anna'ya fantastik bir yer gibi gelmişti. Fakat Anna, ünlü gezgin Cook tarafından keşfedilen bu

takımadada, tüm bu bereketli topraklarda yaşayan dört yüzbin yerliden, Birleşik Devletler’in yüzyıldan fazla süren egemenliği döneminde, kala kala yirmiden bile az kişi kaldığını yol arkadaşlarının öykülerinden öğreniyordu. Adaların boşalmasına neden olan olaylardan biri de Amerikalılar gelinceye kadar yerlilerin bilmediği cüzamdı.

Anna, at arabalarının, tramvayların ve yaya kalabalığının çıkardığı gürültüyle kendisini sağır eden ve sinirlerini bozan New York’ta yalnızca birkaç gün kaldı. Liverpool’a gitmek için acele ediyordu.

İngiltere... Anna düşlerinde, hep kendisini Engels’in evinin kapısında görmüştü. Ama, Stepyak-Kravçinski ve karısının Londra’da olmadığını öğrenince, hiç tereddütsüz yaşayan insanların en büyüğü ve insanlık için en gereklisi kabul ettiği kişiye tek başına gitmeye cesaret edemedi. Anna Bah, Regent’s Park’a uğramadan yoluna devam etti ve yaklaşık yedi yıl önce, cehennemin yedi kat dibine geziye çıktığı yer olan Cenevre’ye ulaştı.

“Anna!” diyerek ellerini çırptı Plehanov’un karısı. Geçen yıllar eski kürek mahkûmunu oldukça değiştirmişti, ama bu yıllar Rozaliya Markovna’da daha da derin izler bırakmıştı. Doktorluğun gereği olan yıpratıcı çalışma, sürekli parasızlık, sık sık hastalanan kocasıyla ve üç çocuğuyla uğraşma zorunluluğu, onu belirgin biçimde yaşlandırmıştı. “Sevgili Anna, kaçıp kurtuldun demek? Kahramansın sen! Mutluluk bu işte. Hepimiz için ne büyük sürpriz!”

Komşu odadan hararetli bir sohbet duyuluyordu.

“III. Aleksandr at üzerinde değil, kırbaç üzerinde gezmeyi tercih eder. Bu Rusya’da sınanmış bir ulaşım türüdür, fakat şimdi bununla pek de uzağa gidemezsin.”

Anna, Plehanov’un tiz ve hükmeden sesini tanımıştı.

“Son istasyon yakın artık,” diye söze girdi Zasuliç.

“Dikkat. Mutlu buluşmaya hazır olun. Viva!” diye haykırdı Rozaliya Markovna.

“Çocuklar, bu harika! Bu bizim Anna! Tüm felaketlere inat... Urraa!”

“Artık daha da çoğaldık, değil mi?” diye sordu Zasuliç Anna’yı öperken.

“Evet,” dedi Anna anlamlı anlamlı.

***

Bay John Kotsberry, geçmişini anımsamayı sevmezdi.

“Dönüp geriye bakanlar, ileride hiçbir şeyi olmayanlardır yalnızca,” diye yinelerdi sık sık.

Kotsberry, West-End doklarından birinde hamal olarak çalıştığı dönemde uzun süre yoksulluk çekmişti. O zamanlar, Charlie Braun’un liman kıyısındaki ucuz restoranında refah içinde yaşayan ‘Berry’ adındaki tok kediye bile imrenirdi. Fakat dok işçilerinin grevdeki zaferi ve sendikanın kurulmasından sonra, John’un yazgısı birden değişiverdi. Doğa John’a bir ayrıcalık tanımıştı. Nerdeyse iki metre boyunda, geniş omuzlu ve ender rastlanır gür sesli bu iri kıyım çocuk, işçilerde saygı uyandırıyordu. Onu önce meslek birliğinin sekreterliğine, ardından da başkanlığa seçtiler. Parlamento kodamanlarının öğle yemeklerine davet edilmeye başlandı ve jestlerinin kabalığı, kaba saba konuşmasındaki yapmacık cesaretle onların hoşuna gider oldu.

Bir süre sonra Kotsberry kendine bir ev aldı ve oğlunu da pahalı bir koleje yerleştirdi. Ondan sonra da John, İngiltere’deki muhafazakâr düzeni yermekten vazgeçti, sömürgecilerin utanç verici baskılarını eleştirmez oldu. Bazen Chartistlerin marşını söylese de hemen ardından mutlaka ve yürekten ‘Tanrı Kralı Korusun’ derdi.

“Turnusol kağıdı gibi. Saray nişanına göz dikiyor. Sonunda o nişanı da alacak ama o zaman bize ne faydası olacak?” diye konuşuyorlardı onu elleriyle yükselten emekçiler.

“Hamal Kotsberry’ye ne oldu? Nerede kaldı onun yiğitliği, işçi davasına bağlılığı?” diye soruyorlardı Eleanor’a.

“O küçük bir ev aldı, şimdi de büyük bir ev düşü kuruyor. Üstelik saraylı olmak istiyor,” diye yanıt veriyordu Marx’ın kızı akıllı bir gülümsemeyle.

O, John’u başka türlü tanımıştı oysa. O zamanlar John gözü pek biriydi ve kürsüde mevcut düzeni acımasızca mahkûm ederdi. Şimdi, insanlara sağduyu ve sabır telkin ediyor, kilise papazları gibi İncil’deki ayetleri yineliyor ve sınıflar arasında barış öneriyordu. Ekonomik durumu iyileştiği

ölçüde çıkar hırsı da artıyordu. Uzun süre dul kaldıktan sonra Bay Kotsberry, zengin bir bürokratın yaşlıca, son derece dindar ve sinsi, kendisini tanıyanların ‘ibadet eden kobra’ adını yakıştırdığı kızına gelinlik giydirmişti.

Kotsberry bir istisna değildi ve bu da Tussy’yi endişelendiriyordu. O, benzer değişimleri burjuvazi ile uzlaşma yolunu seçenlerin hepsinde gözlemliyordu.

Aveling’lerin; emekçiler ve halktan insanlar, yazarlar, artistler, bilim adamları ve öğrenciler, sosyalist görüşü benimseyen ilerici memurlar ve orta tabaka temsilcileri arasında geniş bir çevreleri vardı.

Londra, her biri ayrı ayrı müritlere sahip, bazen karanlık girdabına azımsanamayacak sayıda hoşnutsuz saf insanı çeken değişik toplumsal gruplar, özellikle de dinsel mezhepler cennetiydi.

Seksenli yılların sonu ve doksanlı yılların başında İngiltere’nin başkentinde, III. Aleksandr’ın takdirini kazanan ünlü devlet adamı Bakan Kont Vitte’nin kuzeni ve Radda-Bay takma adını kullanan Rus soylusu Bayan Blavatskaya, dinsel-mistik teozofik bir dernek kurdu. Derneğin başkanı da, özgeçmişi, yine hamisi gibi Kaliostro’nun fırtınalı yaşamını anımsatan Amerikalı Olkott idi.

Büyükannesi tarafından eski ve ünlü bir aileden gelen Blavatskaya, önce Erivan valisiyle evlendi. Sonra onu terk edip bir İngiliz gemi kaptanıyla İstanbul’a kaçtı. Orada bir sirkte at cambazı olarak çalışmaya başladı ve her türlü aşk serüveniyle dolu çılgın bir yaşam sürdü. Tüm bunlara doyduktan sonra, Osmanlı başkentinde konserler veren çok ünlü şarkıcılardan birini büyüledi ve onunla evlenip Avrupa’da turneye çıktı.

Müzikle ciddi olarak hiç ilgilenmemiş olmasına karşın konserler verdi ve dünyanın çeşitli kentlerindeki konser salonlarında piyanist olarak başarı kazandı.

Altmışlı yıllarda, kocaman, koyu mavi ve kirli elbiseleri her türlü kıyafete tercih eden, gazetecilerin kendisine ilişkin fantastik öyküler anlattığı, otuz yaşındaki bu şişman kadın, ünlü medyum Yum’un öğrencisi oldu. Daha sonra birden Belgrad’da ortaya çıktı. Kral Milan’ın korosuna şef oldu. Blavatskaya, Sırbistan’dan Rusya’ya döndü ve Tiflis’te ruh çağırma

seansları düzenleyerek sosyete gecelerine damgasını vurdu. Masaların ve tabakların ters dönmesini sağlıyor, ruhları çağırıyor ve kendisine inananların başını ustalıkla döndürerek, gelecekten haberler veriyordu. Feldmareşal Baryatinski ve Kafkasya Genel Valisi Kont Vorontsov-Daşkov ve onların maiyetindekiler geceler boyu bu medyum seanslarıyla zaman geçiriyorlardı. Ünlü şarlatan Yum'un öğrencisi, çok sayıda hokkabazın sırrını ve çok popüler olan hipnotizmayı öğrenmişti. İkinci kocası olan opera şarkıcısıyla yeniden bir araya gelen Blavatskaya, Tiflis'te kaybolarak müritlerini üzdü. Şeytani enerjisi ve şaşırtıcı derecede güçlü iradesiyle bu tuhaf kadın, sürekli meslek değiştirerek dünyayı geziyordu.

Odesa'da onu bir mürekkep fabrikası ve bir çiçek mağazasının sahibi, İngiltere'de ve Fransa'da ünlü bir müzisyen ve yazar olarak tanıyorlardı. Radda-Bay takma adıyla yazdığı kitapları yok satıyordu. Birkaç dili mükemmel konuşuyordu; ince bir şiir sezgisine sahipti ve şiirin yanı sıra çok az bildiği pek çok konuda makaleler yazıyordu. Özgeçmişini koyu bir yalan perdesinin ardına saklıyor, insanların gözünün içine baka baka, sanki gerçeklerden hiçbir zaman şaşmamış izlenimi veren bir içtenlikle yalan söylüyordu. Kaba mistizme yatkın ve ölümü kabul etme cesaretini gösteremeyenler üzerinde büyük bir etkisi vardı. Zayıf insanları, ölümden sonra varoluşa inandırıyor ve bu insanlar kendilerine söylenen bu tatlı yalana inanmak istiyorlardı.

Blavatskaya, Avrupa üzerinden Mısır'a gitti. Bulunduğu gemi İskenderiye kenti yakınlarında battı. Yüzme bilmeyen medyumu kocası kurtardı, fakat kocası bu esnada boğuldu. Beş parasız kıyıya çıkmasına rağmen Kahire'de yolunu buldu. Ancak gem vurulmaz özelliği, onu buradan da aldı, başka diyarlara götürdü. Hindistan'da Benares'e yerleşti ve yoga öğrenmeye kalkıştı. Orada da kalmayan Blavatskaya, New York, Paris ve Londra'da teozofi dernekleri kurdu. Yan yana gelemeyecek iki kavramı, bilimle –kurnazca uydurduğu– mistik bir dini birleştiriyor, tanrıyı kavramanın bir kaynağı olarak açık açık medyumluğun propagandasını yapıyordu. Zengin İngilizler arasında çok sayıda müridi ortaya çıkmıştı.

Blavatskaya, yüksek sosyetenin arzulanan konuğu oldu ve taraftarları aracılığıyla politikada da etkili olmayı başardı. Rusya'da Katkov benzeri aşırı muhafazakârlar, bu yeni kahine övgüler diziyor; başkent soylularının otellerinde masaları ters çevirmek ve çoktan ölmüş insanların ruhlarını

çağırmak için medyumlar, giderek daha sık toplanıyorlardı. Blavatskaya, inanılmaz sayıda insanı kendisine bağlamıştı. Ancak öteki dünyanın tüm gizlerini bilmekle övünen Blavatskaya, kendi ölüm saatini tahmin edemedi ve başarısının doruğundayken aniden öldü.

Onun Teozofistler içindeki ardılı, Tussy’nin en berbat yönlerini bildiği çılgın Anna Berant oldu.

***

Engels, Mağripli’nin, sosyal demokrasinin bayrağı altında sağlam bir Enternasyonal ağın kurulduğu bu yıllarda; Macarlar, Almanlar, Romenler, Sırplar ve Slovaklar’ın ayağa kalktığını; İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan’daki yoldaşlarının nasıl bir zafer elde ettiğini göremeden ölmüş olmasına üzülüyordu. Güçlü ordu, kapitalistlerin üzerine yürümüş ve baş komutan son çarpışmayı ve zafer törenini görmüştü. Fakat savaşta hep olduğu gibi, orduda her şey hemen yoluna koyulmuş değildi.

August Bebel bile, bazen hayallere kapılmaya, örümcek ve sineklerin barış yapabileceğine umut bağlamaya eğilimliydi. Yaşam, bu tür düşlerle alay ediyor ve ayakları altında çiğniyordu. Bebel’in aklı başına çabuk geldi. Açık yürekli ve işçi hareketine bağlı, deneyimli bir politikacı ve çok yönlü bir aydın olan Bebel, Engels’in sevgisini kazanmıştı. Liebknecht de hatalar yapmış, yolunu şaşırmış olsa da, Marksist kamptan bir savaşçıya yakışır şekilde geriye dönüp yoluna devam etmişti. Ama, aynı şey Kautsky ve Bernstein için söylenemezdi.

Devrimler tarihinde bazı siyasal önderlerin tavırlarında dikkat çekici bir gariplik vardır. Bazen güçlü olayların ya da güçlü ve yetenekli kişiliklerin etkisiyle değişirler, fakat bu geçicidir. Yıldırım ateşiyle yanan bir kum, bazen berrak ve çok kırılgan bir cama dönüşebilir.

Engels ve Marx’ın Kautsky’ye ilişkin izlenimleri son derece olumsuzdu. Her ikisi de onun, kişiliğinin gerçek ve çok yönlü gelişimi için daima uğursuz bir engel olan usandırıcı ukalalığını, materyalist diyalektikteki zavallılığını, ikiyüzlülüğünü ve ruhsal yoksulluğunu hemen fark etmişlerdi.

“Doğuştan ukala ve basit sorunlar karşısında bile bocalayan bir skolastiktir o,” diyordu Engels, Kautsky’yi yakından tanıyıp ona inanan yoldaşlarını sürükleyebileceği felaketten endişe duyarak.

Sosyalistlere Karşı Yasa döneminde Zürih’te yayımlanan Alman ‘Sosyal Demokrat’ gazetesi yazıişleri müdürü Eduard Bernstein bir süre, özellikle de uzaktayken, geniş siyasal bilgisiyle Engels’e güvenilir bir Marksist gibi gelmişti. Ama bu, aşama aşama yerini düş kırıklığına bıraktı. Tıknaz ve cesur görünüşlü Bernstein, sığ ve korkak bir yürek taşıyordu. Kendisine çok

güvenen ve ün düşkünü biri olarak her fırsatta kendi başına hareket ediyor ve bunu da Engels’e inat, bağımsızlığını savunmak olarak adlandırıyordu. Sadece akıllı, yüce ruhlu, temiz yürekli insanlar, kendilerini esirgemeden bir şeyleri üstlenir ve daha önemli kişiliklerin kendileriyle cömertçe paylaştıklarının değerini bilebilir. Bu minnettarlık duygusu, az sayıda insana özgüdür.

Alman Sosyal Demokrat Partisi’ndeki reformizmin kaynaklarından biri, yeni parti programının kabul edilmesi gereken bir dönemde ciddi bir tehlike olan Lassalle’cılıktı.

Dahiler, zaman içinde önemlerini yitirmezler. Bunu bilen Engels, Marx’ın ölümsüz yapıtı ‘Gotha Programının Eleştirisi’nin Alman sosyal demokratlarının teorik dergisi ‘Yeni Zaman’da (Neue Zeit) yayımlanmasını önerdi. Böylelikle köklü sorunlarda; yani devlet, proletarya diktatörlüğü, burjuva demokrasisi gibi konularda açıklığa ve bütünlüğe ulaşmak istiyordu.

“Bu çalışma, programdaki dağınıklığı ve laf ebeliğini olanaksız kılıyor,” diye düşünüyordu Engels, Marx’ın çalışmasını dergiye hazırlarken.

‘Gotha Programının Eleştirisi’nde Marx, bir zamanlar Bismarck’la yakınlaşmış ve çoktan ölmüş olan Lassalle taraftarlarının hayalini yok ediyor ve proletarya diktatörlüğünün, bir toplumun komünizme geçişinde ne anlama geldiğini açıklıyordu.

Fakat bu öfke dolu ve basiretli belgede öyle bir güç gizliydi ki, Engels’in önerisi, partinin tereddüt içindeki yöneticilerinin direnciyle karşılaştı.

Kautsky ve onunla aynı düşüncede olanların gerçek yüzü ortaya çıkmıştı.

Bir tek Engels’in, Marx’ın bu ileriyi gören dahiyane çalışmasını Viyana’da yayımlama tehdidi, Kautsky’yi kendi redaktörlüğünü yaptığı dergide bu yapıtı yayımlamaya zorladı.

“Neue Zeit’ın 17. sayısında bomba gibi patlayacak,” diye yazıyordu okyanus ötesindeki dostu Sorge’ye. “Bu bomba, 1875 Program Taslağı’na Marx’ın yaptığı eleştiri. Sen buna sevineceksin, fakat Almanya’da birileri öfkelenecek ve tedirgin olacak.”

Gerçekten de öyle oldu. Marx'ın ölümsüz sözleri, bazılarının paniklemesine ve şaşırmasına, bazılarının da öfkelenmesine yol açmıştı. Fakat bizzat partide, Marx'ın çalışması büyük bir mutlulukla benimsendi ve pek çok ülkenin sosyalisti tarafından benimsendi.

Dünyanın tüm öncü partilerinde Engels, en az sevgili dostu kadar değerli ve etkili, kabullenilmiş bir önderdi. Kanlı bıçaklı düşmanları bile onun zekasını ve yeteneğini teslim ediyorlardı. Ama yine de ve özellikle Engels'in Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde, Marx'ın öğretisini gözden geçirmeye ve Lassalle kültürünü diriltmeye yelteniyorlardı. Üstelik, 'Vorwarts' dergisi, daha önce de defalarca olduğu gibi reformistlerin etkisinde kalıp tüm dünyaya anlaşılmaz biçimde, Alman sosyal demokratlarının ne Markist ne de Lassalle'cı olduğunu, yalnızca sosyal demokrat olduklarını duyuran ve Liebknecht'in kaleminden çıktığı açık olan bir makale yayımladı. Makalenin yazarı, Marx'ın 'Eleştiri'de öfkeyle yerle bir ettiği Gotha'da kabul edilen programın esaslarını savunurken, devrime ilişkin olarak da Marksist bilime yabancı görüşler ileri sürüyordu.

Engels, insanlardaki ikiyüzlülüğü, korkaklığı ve sakınganlığı fark ettiğinde şaşırmıyordu. Yaşamda tertemiz bir yürek taşımak herkesin harcı değildi. Tehlike, aşağılanma, hatta yok olma tehdidi taşıyan ama ün vaat etmeyen bir düşünceye bağlı kalmak zordur. Marx gibi Engels de güçlükleri ve engelleri seviyordu. Yoluna tehlikeli engeller çıktığında, 1848 devriminde sık sık olduğu gibi, savaş alanındaki eşit olmayan kapışmayla yüz yüze geldiğinde, baş döndüren stratejik ödevler karşısında ve şiddetli tartışmalarda yeni güçlerle donandığını hissediyor ve her engeli alt ederek kazanmak için ileri atılıyordu.

Marx'la birlikte yarattığı bilimsel sosyalizm öğretisi, yalnızca ondaki yaratıcıyı değil, uyanık bir militanı da ortaya çıkarmıştı. Reformizm yanlılarını durdurmak için 'Gotha Programının Eleştirisi' gibi oldukça güçlü bir bombanın yetersiz kaldığını gören Engels, Marx'ın 'Fransa'da İç Savaş' adlı yapıtına 'Önsöz' adıyla yeni bir bomba daha gönderdi. Bu makale, burjuva devlete ve iktidarın tepesindekilere, yalnızca burjuvazi tarafından değil, bazı emekçiler tarafından da duyulan gereksiz saygıyı yerle bir etti. Engels, devletin, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerindeki baskısı için gerekli bir mekanizma olduğunu ve bunun, hem monarşik hem de demokratik bir cumhuriyet için geçerliliğini vurguluyordu. Birleşik

Devletler bunun parlak bir örneğiydi. Engels'e göre orada siyasal spekülatörler çetesi sırayla devlet iktidarını ele geçirerek, bu iktidarı en acımasız biçimde kirli amaçları için kullanıyorlardı.

Burjuva devletinin aşamalı olarak sosyalizme dönüşeceği yönündeki boş umutların karşısına Engels, Paris Komünü'nün yazgısını dikiyordu.

> ... İşçi sınıfı daha önce elde ettiği egemenliği bir daha yitirmemek için, bir yandan kendisine karşı kurulan eski baskı aracını ortadan kaldırmak, diğer yandan da kendi milletvekilleri ve memurlarının istisnasız, her an değiştirilebilir olduğunu açıklayıp kendini onlara karşı korumak zorundadır,

diye yazıyordu.

Parti içindeki çok sayıda yoldaşı Engels'in konuşmasını coşkuyla alkışladı, diğerleri ise öfkelerini gizleyemiyordu. Ama bu Engels'i fazla rahatsız etmiyordu. O, bu tür iğnelerin oldukça sağlam ve dayanıklı derisini acıtmayacağını biliyordu.

Engels, değişmez bir nöbetçi gibi, Marx ile birlikte dünyaya diktikleri bayrağın koruyuculuğunu yapıyordu. Dünyanın her tarafında şenlik ateşleri yanıyordu. Ve kimse bunu söndüremiyordu. Suçsuz insanların kanlarıyla beslenenlerin öç alma girişimleri de hızla artıyordu. Rusya'da ve Belçika'da, İtalya'da ve Macaristan'da şiddet yanlıları 1 Mayıs gösterilerine saldırıyor, grevcileri kovuşturmaya kalkışıyor, sosyalistleri hapse atıyorlardı.

Amerika Birleşik Devletleri'nden emekçiler, grev yapan Alman basın emekçilerine birkaç bin dolar gönderdiler. Enternasyonal yardım, Fransa'nın Karmo kentindeki proleterlerin işverenden ödünler koparmasına yardımcı oldu. Emekçilerin dışlanmışlığı ve yalnızlığı tamamen sona erdi. Birinci Enternasyonal'in çalışmaları, onların ektiği tohumlar meyvelerini veriyordu. Fransız Possibilistleri, İngiliz ve Belçikalı reformistler, işçi hareketini bölmek ve peşlerinden sürüklemek için her yola başvurmuş olsalar da İkinci Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin toplanmasını engelleyemediler.

Engels, her mücadele gibi, siyasal mücadelenin de birden büyük bir gerileme yaşayabileceğini bildiğinden, askerlerinin gücünü korumaya ve

onları zafere ulaştırmaya çalışıyordu.

Oportünistlerin, kendileri için zararlı gördükleri, emekçilerin uluslararası toplantısını kurnazca sekteye uğratmaya çalıştıklarını ve daha önce de yaptıkları gibi kendi özel kongrelerini toplamaya giriştiklerini gören Engels, koşulların kesin bir şekilde belirlenmesi kaydıyla iki kongrenin birleştirilmesini önerdi. O, böyle bir forumda, kendi dava yoldaşlarının, çok sayıda delegenin tereddütlerinin giderilebileceğinden emindi. Engels, eğer birleşebilirlerse, bu fikirler savaşında Fransız Marksistlerinin, Possibilistlerin görüşlerinin ne kadar hatalı olduğunu kolayca kanıtlayacaklarını belirtiyordu.

Birleşme konusunda anlaşma sağlandığında, Engels, yapılacak kongreye mümkün olduğunca çok Marksisti katmaya karar verdi.

1891 Martında, Brüksel Kongresi için ilk çağrı yapıldı ve kongreye istisnasız tüm emekçiler ve sosyalist partiler, dernekler ve gruplar davet edildi.

Yeni Enternasyonal'in ikinci meclisi, sakin ve uygar Brüksel'de açık bir ağustos sabahı toplandı. On beş ülkenin temsilcileri, konuklar, gazeteciler Halk Evi'nin salonunda oturacak yer bulamıyorlardı. Oturumu daha büyük bir salonda yapmak gerekti. Fransız Possibilistlerinin lideri Brousse, siyasal oyunu kaybettiğini anladığından kongreye katılmadı, her şeye burnunu sokan İngiliz Hyndmann da görünürlerde yoktu. En kalabalık delegasyon Belçika'dan katılıyordu, fakat bu delegasyonun devrim mücadelesi yerine hükümet reformlarını savunan yöneticileri, kürsüye çıkma cesaretini gösteremediler.

Rusya'dan ne Markistler ne de 'Halkın İradesi'cileri gelmişti.

Hastalandığı için Cenevre'de kalan Plehanov tarafından kaleme alınıp gönderilen raporda şunlara yer veriliyordu:

> Biz bilimsel sosyalizm için temeli sağlamlaştırdık... Tüm Rusya'yı işçi dernekleri ağıyla donatma yükümlülüğünü üstlendik... Bunu başarmadan, Rus sosyal demokrasisinin temsilciliğini üstlenmek gerçekçi olmayacaktır.

Rus yoldaşlar, bir sonraki kongreye ülkelerinin proleter örgütlerinin temsilcilerini gönderme sorumluluğunu üstlendiler.

Engels'in yoldaşlarının önüne koyduğu hedef net ve açıktı: Çeşitli işçi örgütlerinin temsilcilerini bir araya getiren kongre, anarşizmi püskürtmeli, uzlaşmacılığa son vermeli, sendikalar ve diğer proleter derneklerin Marksizme adım atmasına yardımcı olmalıydı.

Engels tutkulu bir barış savaşçısıydı ve savaşa karşıydı. Ancak her halk kendi evinde tam yetkili olduğunda, Avrupa halkları arasında gerçek bir uluslararası işbirliğinin mümkün olacağını savunuyordu.

Brüksel Kongresi'nde militarizm karşısında nasıl bir tavır alınacağı konusunda şiddetli bir tartışma yaşandı. Emekçilerin uluslararası dayanışmasında ısrar eden Liebknecht, hararetle çıkışıyordu:

"Alman emekçilerinin düşmanı Fransız emekçileri değil, Alman burjuvazisidir. Fransız emekçilerinin düşmanı Alman ve İngiliz emekçileri değil, kendi ülkelerinin burjuvazisidir."

Liebknecht, gelecekteki bir savaşın tüm dünya için yok edici olacağını ve sayısız felaketlere yol açacağını öngörüyordu:

"Kültürün bayrağını taşıyan proletarya bunu engellemek için çaba göstermelidir," diye bitirdi sözlerini ve hemen, yalnızca sosyalist düzenin insanın insana baskısını yok ederek militarizme son verebileceği kararının alınmasını önerdi.

Bazı teorik ve uygulama hatalarına karşın Brüksel Kongresi, Engels'i memnun etti.

"Hem ilkesel hem de taktik olarak bir zafer kazandık," diyordu dostlarına. "Avrupalı emekçiler cafcaflı sözlere itibar etme dönemini geride bıraktı."

Marksizmin kavgacı dilinin dehşetli gücü, davaya bir kez daha damgasını vurmuştu.

İkinci Enternasyonal'in bir sonraki kongresinin 1893'te İsviçre'de düzenlenmesi kararı alındı. Engels bu kongreye bizzat katılmak niyetindeydi. Kongre'ye kadar Marx'ın tüm yazınsal mirasını hazırlamayı ve yayımlanmasını tamamlamayı planlıyordu.

Engels her gün, yaşanan döneme ayna tutan çeşitli ülkenin onlarca gazetesini inceliyordu. Kâğıtlara dökülüp sözcüklerde ifadesini bulan yaşam, dünün ve net bir şekilde anlatmasa da tarihin ilk notları olarak işleniyordu. Gazete, toplumun ve tek tek insanların yeryüzündeki eylemlerini not eden bir tarih yazarının yerini almalıydı.

Fakat düşmanın elindeki bir basın, tehlikeli bir iftira silahıydı. Ve Engels kutsal saydığı isimleri karalayan uydurma ve saçma haberlere karşı defalarca isyan etti.

Bir ara 'Daily Chronicle' gazetesinde, Marx ailesine ilişkin zehirli bir iftira haberi çıktı. Habere göre; Komün'ün düşüşünden sonra, Lafargue hapse düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, Marx'ın karısı damadını kurtarmak ve onu İspanya'ya kaçırmak için iktidar temsilcilerine silahların yerini göstermiş! Engels hemen, aynı gazetenin sayfalarında yer alan kararlı ve sert bir ifade taşıyan yazısıyla haberi yalanladı.

"O sözümona silah deposuyla ilgili öykü, soylu ve özverili kişiliğiyle asla alçakça bir davranışta bulunmayacak bir kadının hatırasını karalamak için uydurulmuş bir masaldır," diye yazıyordu Engels.

Engels, yalnızca ölenlerin değil, hayatta olanların da şereflerini koruyordu.

"Marx, çocuklarına tıpkı kendisi gibi sahip çıkmam ve onları gücüm ve olanaklarım ölçüsünde her türlü iftiradan korumam için vasiyette bulundu," diyordu Engels sert bir üslupla.

Yıllar geçti, fakat Engels'in her türlü övgüye ve halk önünde yapılan saygı gösterilerine olan nefretini hiçbir şey değiştiremedi.

Sekreteri Louise Kautsky'den, Alman Emekçileri Londra Komünist Eğitim Birliği Şarkı Topluluğu'nun, onun doğum günü şerefine düzenlenecek bir kutlama hazırladığını öğrendiğinde, bir başka yerde olması gerektiğini bahane ederek koro çalışanlarına şunları yazdı:

> Hem Marx hem de ben, kişiler için halk önünde yapılacak gösterilere karşıyız. Bu ancak, böyle bir yoldan önemli bir hedefe ulaşılacaksa yapılabilir... Geriye kalan umut bağladığım birkaç yılım ve henüz sahip olduğum güç, eskiden olduğu gibi, nerdeyse elli yıl

> hizmet ettiğim büyük davaya, uluslararası proletaryanın büyük davasına adanmıştır.

İnsanlar ne kadar yaşlıysa, zaman da o denli çabuk geçer. 1891 Kasımıydı. Yetmişinci doğum gününde olduğu gibi, partili yoldaşlarının minnet ve saygı dolu sevgi dalgası, Engels'in yaşadığı sakin eve akın etti. O, insanların yüreğinden gelen bu saygı ifadesini, Marx'ın mezarına koyulan bir çelenk olarak kabul etti ve kendine özgü yüce alçakgönüllüğüyle, kendisinden daha büyük bir insanın ektiği tohumların meyvesini topladığını düşündü.

***

1892 ilkbaharında Rusanov Londra'ya geldi ve gelir gelmez Engels'e gitti.

Onu Louise karşıladı ve masa başında birkaç erkeğin kocaman toprak fıçılarda bira içip bazen Almanca bazen İngilizce konuştuğu odaya götürdü. Louise Kautsky, pencere önündeki yuvarlak masaya oturdu ve bazı işaretler koyarak kâğıtları ve mektupları ayırmaya başladı.

Gür, beyaz sakallı, enerjik yüz ifadeli bir erkek yerinden kalktı, Rusanov'a yaklaştı ve hararetle elini sıktı.

"Ben Engels," dedi İngilizce ve hangi dilde konuşmayı tercih ettiğini sordu konuğa.

Marksist olmak şöyle dursun, proletarya devrimi teorisine düşman olan Rusanov, kendisinin bile beklemediği bir şekilde Engels'e olan saygısını dile getirmek için önüne geçilmez bir arzu duydu.

"Yurttaş Engels," dedi Rusanov Fransızca, "bir Rus sosyalistinin, büyük Marx'ın saygın arkadaşı ve Sosyalist Enternasyonal'in manevi lideri olan bir insana duyduğu samimi hayranlığı dile getirmesine izin verin. Şahsen daha ilk gençlik yıllarımda, İngiliz işçi sınıfının durumuna ilişkin çalışmanızı okudum ve bu çalışma beni çok etkiledi. O günden bu yana dünyadaki tüm sosyalistler gibi sizin düşüncenizi büyük bir ilgiyle takip ediyorum ve eserlerinizi daha basılır basılmaz okuyorum... Sizde Marx'ın izlerini, onun davasının devamını görüyorum."

Engels güldü ve Rusanov'u sert bir jestle durdurdu.

"Tamam, tamam genç yoldaş! Biz sosyalistler arasında bu iltifat yağmuruna ne gerek var? Daha yalın olamaz mısınız? Bu konuşma, boğazınızı kurutmuş olmalı... Masaya oturun ve kuruyan boğazınızı birayla ıslatın."

Şaşkına dönen Rusanov, söylenenlere boyun eğmek zorunda kaldı. Engels ona ısrarla, Rusya'daki açlığı sordu. 'Siyasal Romantikler' adını verdiği ve

Rusanov’un da dahil olduğu Lavrov grubunun aksine, Plehanov ve dostlarının gerçekten sosyalist ve yararlı olan eylemlerini övüyordu.

“Siz Ruslar için ekonomi politik,” diyordu Engels, “hâlâ soyut bir konu, çünkü sanayideki gelişimin girdabına henüz yeterince girmemiş olmanız, ekonomik yaşamın gidişiyle ilgili her türlü görüşe kapatıyor sizi... Şimdi bu durum değişiyor. Kapitalizm dişlisi, artık yer yer Rus ekonomisine de sağlamca yerleşmiş durumda. Fakat siz hâlâ modası geçmiş anlayışlardan vazgeçmiş değilsiniz... Ancak yineliyorum, bu sizin suçunuz değil, bilinç yaşamın gerisinde kalıyor.”

Engels, Marksizmin Rusya’daki durumuyla ilgilendi. Rusanov ona kendi devrimci çizgisini anlattı.

“Ama siz Plehanov’la aynı safta değilsiniz!” diye noktaladı sözlerini Engels, belli belirsiz bir öfkeyle.

Vedalaşırlarken Engels, şakacıktan ciddi bir ifade takınarak, Rusanov’un Marksizmi kavramamış olduğunu söyledi.

“Doğrusu siz Rusları anlamak güç, galiba beyninizde duvarlar var. Aynı insan bir konuda akıllı ve...” Engels sustu.

“Utanmayın yurttaş. Diğer konularda tamamen aptal, değil mi?” diye tamamladı onun sözlerini Rusanov.

“Sanki başka konularmış gibi görünen ama özünde aynı konuyla ilgili şeylerden adeta hiçbir şey anlamayan...” diye yumuşakça geçiştirdi Engels.

Sayısız Rusça kitap okumuştu. Rus Etnograf Sternberg’in Sahalin Moğollarının toplumsal düzeni ve aile göreneklerine ilişkin incelemesi ona o kadar ilginç gelmişti ki, grup evliliğinin varlığına ilişkin bir makale yazdı.

Fakat, Engels’in yaşamında asıl önemli olan konu başkaydı.

Altı aylık aradan sonra, çalışma masasında basım için hazırlanmış ‘Kapital’in üçüncü cildinin sayfaları duruyordu.

Bu yüce yapıta, hem düşüncelerini, hem duygularını, hem de tüm zamanını vermişti.

***

Bu sırada Engels büyük bir acı daha yaşadı. Karl Schorlemmer, Manchester'de ağır ağır ölüyordu. Kanser onun vücudunu yemiş bitirmişti; hastalık gizlice, karşı konulmaz bir şekilde kurbanının karşısına çıkmıştı.

İki hastalık –verem ve kanser– bu iki ölüm atı, yeryüzünü altüst ediyordu. Verem, bu hastalığın korkunçluğunu bilen bilim adamı Koch tarafından mağlup edilmişti. Ölümcül kanser ise tahmin edilemezliğini ve insanların düşmanları arasında en tehlikeli olma özelliğini koruyordu. Engels, kendisi için çok değerli sayısızca insanı yitirmesine neden olan bu hastalığın gücünü kabul etti.

"Karluşa'yı üzerinde çalıştığı parafinler yok etmiş olmasın?" diye düşünüyordu Engels, derin bir acı içinde. Helene Demuth'tan sonra yeri doldurulmaz bir dostunu daha yitirmişti.

Schorlemmer, Marx ve Engels'ten genç olmasına karşın, ilk komünistler kuşağına aitti. İyimserlik, çalışkanlık, keskin bir zeka ve yetenek insanın ömrünü uzatabilseydi, Schorlemmer yüzyıldan fazla yaşardı. Onu bilimsel çalışmalar yaptığı laboratuvarından yalnızca ağır bir hastalık çıkarabilirdi.

Bilim adamı, Norveç gezisinden döndükten sonra kendisini o denli sağlıksız hissediyordu ki artık Londra'ya gelemez oldu. Bir illet onu iğne ipliğe döndürüp yatağa düşürdü. Ölmekte olan insanı hiçbir şey mutlu etmezdi. Ruhu yalnızlık istiyordu. Kabuğuna çekildi, sustu. Çok sürmedi, kansere yenik düştü. Tabutta tanınmaz haldeydi. Schorlemmer, yaşanmamış onlarca yılı sanki birkaç ayda yaşamıştı.

Arkadaşının ölüm haberini alır almaz Engels, derhal Manchester'e gitti ve dostunun cenazesine katıldı. Alman Sosyal Demokrat Partisi yönetimi adına onun mezarına kızıl şeritli bir çelenk koydu. Ardından ünlü kimyacı ve sadık parti yoldaşının anısına açılan defteri imzaladı.

Ancak yaşam, emekçilerin önderinin acısıyla baş başa kalmasına izin vermiyor, onu eyleme çağırıyordu.

Alman maden işçileri delegasyonu, Maden İşçilerinin Uluslararası Kongresi'ne katılmak için Londra'ya geldi ve Engels'le görüşmek için

Regent’s Park’a uğradı. Önemli konularda konuştular ve Alman emekçilerinin konumunu, ekonomik ve politik haklar için verdikleri mücadeleyi ele aldılar.

Yaz, İngiltere’de fırtınalı bir dönemdir. Krallık ailesi balolar ve davetlerle avunur, yüksek sosyete sarayı taklit eder, parlamento feshedilene kadar hükümetin tekliflerini tartışır ve genellikle ülkeyi seçim kampanyasının telaşı sarar.

İngiliz Avam Kamarası için yapılan seçimlerin gidişatını dikkatle izleyen Engels, bağımsız işçi milletvekillerinin artan etkisini gözlemliyordu. Onların başarısı, Engels’e, bağımsız bir siyasal işçi partisinin kurulmasının habercisi gibi geliyordu.

Mücadele halindeki dünya, sürekli Engels’in merceği altındaydı. Danimarkalı bir sosyal demokrat ona, ülkesinde işçi hareketinin durumunu bildiriyordu. İtalyan devrimci Labriola, İtalyan Emekçiler Partisi’nin Cenova’daki Kuruluş Kongresi’nin hazırlıklarıyla ilgili her şeyi ona ayrıntılı olarak bildiriyordu. Engels, burjuvaziyle uzlaşma yanlılarına yaranmak için, Aveling’lerin ‘Yeni Zaman’ dergisinde yayımlanan İngiltere’deki seçim sonuçlarına ilişkin makalesinden, Fabian Derneği’nin politik ayıplarını ortaya çıkaran bölümleri atan Kautsky’yi sertçe eleştirdi.

Engels’e göre karı-koca Webb’ler ve onların taraftarlarını, ufuktaki proletarya devrimi karşısında büyük bir korku sarmıştı ve onlar İngiltere’de işçi partisi kurulmasını önlemeye çalışıyorlardı.

Fransız, Alman, Amerikalı ve Rus Marksistler, önderleri ve dostları olan Engels’ten sürekli öğüt ve yardım alıyorlardı. Lafargue’ın ricası üzerine Engels, parlamentoda yapacağı konuşma için ona yol gösteriyordu. O, titiz bir öğretmen gibi, Bebel, Liebknecht, Eleanor ve Edward Aveling’in konuşmalarını değerlendiriyordu.

Ve alışıldığı üzere, Regent’s Park’taki ev, pazar günleri Engels’e bağlı insanlarla doluyordu. Söyleşilere ilginç ve iyi bir tartışmacı olan Stepyak-Kravçinski de katılıyordu. Onun, Rusya’da dağılan ‘Halkın İradesi’ örgütüne olan sempatisi, defalarca Engels’in serzenişlerine yol açmıştı. Ancak, Rus yazarın itiraz ederken, onun sert azarlarına ve düşüncesini yüksek sesle dile getirmesine zemin hazırlaması, Engels’in hoşuna

gidiyordu. Uzun bir aradan sonra Maksim Maksimoviç Kovalevski, Engels'i yeniden ziyaret etti.

Bu yetenekli Rus sosyoloğu ve bilim adamının, bir zamanlar Karl Marx'la kısa bir tanışıklığı olmuştu. Konuğuyla, çoktandır hayatta olmayanlarla ilgili anılarını tazeleme ve Rusya konusunda uzun süre söyleşme olanağı, Engels'i mutlu etmişti.

Kovalevski daha da kilo almıştı. Onun fısıltıyla konuşurken bile tok çıkan sesi, evin tüm katlarına yayılıyordu.

"Tam bir davudi ses, illegal faaliyetlere hiç de uygun değilim. Buna ne vücut yapım ne de sesim uygun," diyerek alay ediyordu kendi kendisiyle.

Onun, sanki ahşaptan oyulmuş kendine özgü kocaman güzel yüzü, akıllı ve iyi yürekli komik ifadesi insanları etkiliyordu. Çok yönlü bir eğitim almış ve başkalarının ifade ettiği düşünceleri kolayca kapabilen Kovalevski, felsefi hükümlerde biraz havai idi. Fakat Engels, söyleştiği kişiyi ezmeden genel yargılara sürükleyebilmek gibi ender bir özelliğe sahipti. Böyle durumlarda Kovalevski, karşısındaki insanı pür dikkat dinleyen birisi oluyordu.

O sıralar, bir veba gibi yaygınlaşan açlığı anımsamadan bu büyük kuzey devletinden söz etmek mümkün değildi. Kıtlık, bir ortaçağ vebası gibi Rusya'yı kırıp geçiriyordu. İnsanlar ölmüş, hayvan sayısı azalmış, tarlalar gübresiz kalmıştı. Halkın uğradığı felaket ve acı sınır tanımıyordu. Kıtlığın değişmez yoldaşı tifo da başgöstermişti. Toprak sahipleri, açlık içindeki köylülere kuru patates köklerini fahiş fiyatlara satarak varlıklarına varlık katıyordu. Tarım işletmeleri çökmüştü ve felaketlerin ardı arkası kesilmiyordu.

Rusya'daki açlığın karanlık tablosunda, yiğit devrimcilerin protestoları daha da anlam kazanıyordu. En canlı ve en iyi değerler, çarlık despotizminin devrilmesi mücadelesinde bir noktada toplanıyordu. Narodnikler ve Marksistler, sorunu geçici ittifak ve ortak eylemle çözdüler.

İşçi hareketinin diğer ülkelerdeki önderleri, Rusya'da olan her şeyi dikkatle izliyor ve öncü devrimci güçlerin bu tür birleşmelerine yardımcı olmaya çalışıyorlardı.

Engels'i ziyaret eden Rusanov; Lafargue, Bebel ve Liebknecht'i bir parça tanıyan ve birleşme taraftarı biriydi. Onun, Sergeyevski takma adıyla yazdığı makaleler, Alman sosyal demokratlarının yayın organı 'Vorwarts'da yayımlanıyordu.

***

Plehanov, Anna nezdinde her zaman önemli, özgün ve bilge bir insandı. Onun yazdığı her şeyi okuyor, her sözünü can kulağıyla dinliyor, onun incelemelerinin nihai anlamını kavramaya çalışıyordu. Hücre hapsinden bu yana paralel akan iki yaşamı olduğunu düşünüyordu. Birisi karmaşık, gürültülü, hareket, eylem ve duygu dolu; diğeri ise acılara, telaşlara, düş kırıklıkları ve usanmışlıklara karşı koyan sessiz, derin bir yaşam. Bu, onun içe dönük, uçsuz bucaksız düşüncelerinin, düşlerinin ve fantezilerinin dünyasıydı. Bu, dile getirilmemiş ancak canlı, ateşli sözlerin uçsuz bucaksız coğrafyasıydı. Dışındaki yaşam onun hatalar yapmasına, şaşırmasına yol açmış; ikincisi, iç yaşamı ise onun gönüllü yargıcı, pusulası olmuş ve sahip olduğu gücü, kendine güvenini diriltmişti.

Artık hiçbir şey Anna'yı huzursuz edemiyordu. Yalnızlık bundan sonra onu hiçbir zaman teslim alamayacaktı.

Anna, tek doğru bilim olan Marksizmde karar kılarken Luther'in şu sözlerini yineliyordu: "Burada duruyorum ve başka türlü yapamam."

Kitaplar, müzik, doğa ve Vera Zasuliç ile olan dostluğu, düşüncelerinin ve düşlerinin ateşinde yanmasını engelliyordu. Plehanov'u dinlerken, onun yıllar geçtikçe doğulu bilgelere benzeyen yüz ifadesine bakarken, sağlam mantığına, isabetli ifadelerine, felsefi buluşlarının derinliğine, düşüncelerindeki süreklilik ve açıklığa hayran kalıyordu. Bir ara Plehanov ona, Engels'le derhal yüz yüze gelmenin, kendisine o çok değerli satırları yazan bu eli sıkmanın düşünü kurduğunu itiraf etmişti.

"Büyük insanlar, inisiyatif alan insanlardır. Onlar herkesten daha ileriyi görürler, herkesten daha fazla isterler." Bunları söyleyen Plehanov, yuvarlak kafasını geriye doğru attı ve "Marx'ın zamansız ölümünün onuncu yılı yaklaşıyor," diye sürdürdü konuşmasını. "Marx'ın daha uzun yaşadığını bir düşün, neler yaratabilirdi! O, fırtınalı yüzyılımızda büyüklerin en büyüğü, olağanüstü bir önderdi. Onun öğretilerine ulaşma, bu derin, bitmek bilmeyen düşünce kaynağına dokunma mutluluğuna eriştim. O ve Engels, bizim için güçlü bir manevi silah hazırladılar ve bu silah düşmana güçlü darbeler indiriyor. Eğer sosyalizm bir bilim olduysa, bunu Marx'a ve Engels'e borçluyuz. 'Manifesto'dan nasıl esinlendiğimi ve daha okuyup

bitirmeden çevirmeye karar verdiğimi unutamam. Marx'ın teorisi, Ariadne'nin iplik yumağı gibi, düşüncelerimizi Bakunin'in etkisiyle çırpınıp duran çelişkiler labirentinden çıkardı...”

“Tüm bunlara karşın, bizim kuşağımız proletarya devriminin şafağını görecek mi?” diye kuşkuyla sordu Anna.

“Eminim, görecek,” dedi Plehanov tereddüt etmeden. Hasta olmasına karşın hâlâ bir işkolikti. Kitap kurdu, hatip, eleştirmen, bilim adamı ve aktif bir devrimci olan Plehanov, Marksizmin siyasal savlarını başarıyla geliştiriyordu. Engels, onun çalışmalarına büyük değer veriyordu.

Plehanov çalışma odasının sessizliğinde, masa başında çalışmayı tercih ediyordu. Bilinçlenmeye ve teoriye önem verdiğinden, kendisini sanata ve devrim bilimine kaptırmıştı. Üstün zekasının farkında olan ve bununla gurur duyan Plehanov, kendisine itiraz edildiğinde öfkesini frenleyemiyordu.

Anna, Cenevreli Marksistlerin verdiği görev üzerine, sürgündeki dostlarını da görmeyi umduğu Paris'e, Guesde ve Lafargue'ın yanına gitmişti. Clothilda onu, Boris'in hapiste olduğu haberini vererek karşıladı. 1 Mayıs günü hükümet askerleri, Fourmies kentinde yürüyüş yapan göstericilere saldırmıştı. Acımasızca kurşunlanan dokuz genç kız ve delikanlı ölmüş, onlarca ağır yaralı hastaneye kaldırılmıştı. Bu saldırı, Fransa'nın bir ucundan diğer ucuna yankılanmıştı. Halkı öfke ve korku sarmıştı. Hükümet halkı yatıştırmak için provokasyona başvurdu. Sahte tanıklarla çeşitli masallar uyduruyorlardı. Halkı isyana teşvik etmekle suçlanan Lafargue, Boris ve yoldaşlarından bazıları yargılanıyordu.

Lafargue ve yoldaşlarının tutuklanması, akılları karıştırmıştı. Onların yargılanmaları, ülkenin en önemli olayı oldu.

Lafargue mahkemede kendisini ve partiyi savunurken; akıl, bilgi ve cesaret dolu savunmasıyla, sanık sandalyesini bir kürsüye çevirdi. Mahkeme, Lafargue ve Boris'i bir yıl hapis cezasına mahkûm etti. Temyiz Mahkemesi cezayı henüz onaylamamıştı ve birkaç gün içinde Lafargue, Fransa'nın birçok kentini ziyaret etti, kalabalık toplantılarda konuşmalar yaptı. Onu, zafer kazanan biri gibi karşıladılar. Konuşma yaptığı Wignehies'de salonu, güllerden çelenklerle donatmışlardı. Emekçilerin,

burjuva mahkemesinin kararına duyduğu öfke çok büyüktü. Tepki olarak Lafargue, Lille kenti parlamentosuna milletvekili seçildi. Bu olayın ardından onu serbest bırakmak zorunda kaldılar. Boris İvuşkin de özgürlüğüne kavuştu.

Anna, Lafargue ve onun hem güzel, hem de sağduyu, irade, siyasal deneyim ve cesaret gibi genelde erkeklere özgü olduğu kabul edilen bütün özellikleri bir arada toplayan karısıyla tanışmayı çok istiyordu. Anna’nın bu isteği, bir haziran akşamı gerçekleşti. Şatafatlı ve pahalı mobilyalar, kristallerle donatılmış, duvarları yaldızlar ve fresklerle süslenmiş bir restoranda, iki yüz dolayında kişi toplanmıştı. Ünlü Rus isyancı, Komün savaşçısı, Marx ve Engels’in arkadaşı, özverili bilim adamı Pyotr Lavroviç Lavrov’un yetmişinci yaş günü kutlanıyordu. Rus ve Polonyalı öğrenciler, genç bilim adamları, Bulgar, Romen ve İtalyan siyasal sürgünler, önde gelen gazeteciler ve parlamenterler, dostları ve öğretmenleri, bugünü kutlamak için toplanmışlardı. Sıkıcılıktan uzak olan ziyafet mükemmeldi, en önemlisi de çok titiz hazırlanmıştı. Katılanların hepsi kendilerini rahat ve mutlu hissediyordu. Yüreklerinin buyruğuna uyarak gelmişlerdi buraya.

İlk olarak Londra’dan gelen bir telgraf okundu:

> Değerli Lavrov!
>
> Yarın yetmiş yaşına giriyorsunuz. En içten kutlamalarımızı kabul edin, lütfen. Tüm yaşamınızı özveriyle adadığınız Rus Sosyal Devrim Hareketinin, Çarlığın kalıntıları üzerine dikeceği bayrağı görünceye dek yaşamaya mahkûmsunuz.
>
> En içten dostlarınız: *Friedrich Engels, Louise Kautsky, Eleanor Marx-Aveling, Doktor Aveling.*

Anna, Lafargue çiftinden gözünü ayırmıyordu. Onların yalın, yapmacıksız ve ölçülü tavırları, insanda iyi ve yüce duygular uyandırıyordu; Anna çok etkilenmişti.

Sevmek ve kendisine layık bir insan tarafından sevilmek, bu mutluluk Marx’ın yalnızca ikinci kızına nasip olmuştu. Kocası, döneminin en yetenekli, manevi açıdan en sağlam ve mücadeleci komünistlerinden biriydi.

“Laura, kızım benim,” diye hitap ediyordu Paul karısına hep, eskiden kalma bir alışkanlıkla. Karısına bakarken gözlerinde öyle şefkatli ve saygılı bir ifade vardı ki. Onlar birbirlerini sınırsızca seviyordu. Bunu gizlemeleri mümkün değildi.

“Onları birbirine bağlayan bu aşk, belli ki ilk ve son aşkları olacak,” diye düşünüyordu Anna Lafargue’lar hakkında ve bu nedenle onları daha değerli ve kendisine daha yakın hissediyordu.

Paul Lafargue, gümüş rengi dalgalı saçlarını geriye atıp, irice gözlerini salonda gezdirdikten sonra, önce alçak, fakat sonra giderek yükselen bir sesle konuşmasına başladı:

“Yoldaşlar! Bu masada oturan çok sayıda Rus dostuma bakarken, yüreğim acıyor, yüzüm kızarıyor. Onlar bana, Jelyabovlar ve Perovskileri, yalnızca Rus sosyalizmi için değil, inanın, tüm dünya sosyalizmi için mücadele eden tüm o büyük militanları hatırlatıyor. Bu iyi kalpli, saygıdeğer ve son derece sabırlı ihtiyarın etrafını saran kültürlü yüzlerce genç kız ve erkeğin oluşturduğu bu manzara bizi cesaretlendiriyor. Yetmiş ilkbahar yaşamış olmasına karşın, ruhu şu gençlerinki kadar genç. Çünkü, tıpkı onlar gibi, uğruna en iyi insanların, onun en mükemmel yurttaşlarının öldüğü düşüncelerin zaferine olan inancı tamdır.”

Lafargue, Lavrov’u sıkıca kucakladı. Sonra Lavrov insanı dinç kılan, cesaretlendiren ve gençleştiren heyecanları ve içten bağlılıklarıyla onun ruhunu ısıtan bu topluluğa hitaben kısa bir konuşma yaptı:

“19. yüzyılın son kuşağının mensupları, gidin ve mücadele edin. Gidin ve mücadele edin! İnanıyorum ki ileride bir gün, düşüncelerinin zafere ulaştığını görememiş militanların mezarlarına, elinizde kızıl bayraklarla, onlara; ‘Biz sosyalistler Rusya’daki mutlakiyeti devirdik,’ demeye gideceksiniz.”

***

Anna ile Clothilda ‘Komüncüler Duvarı’nı ziyaret ettiler.

Paris meydanlarında geçmişi çağrıştıran hiçbir şey göze çarpmıyordu; fakat Peré Lachaise mezarlığı, mermer taşları, ahşap levhaları, meçhul mezarlara ait toprak yığınıyla canlı bir tarih gibi, bir mucizeyi kanıtlar gibi öylece duruyordu...

‘Mareşaller Parkı’, süslü ve kibirli anıtlar, büstler, heykeller; çok büyük, kocaman, biçimsiz çiçekler ve bezemelerle kaplıdır. Mermer generallerin pozları, yapmacık ve abartılı. Altlarındaki yazıtlar kısa... Gos... Massena... Nei...

Geçici hükümet, yoksul bir biracının oğlu olan krallık ordusunun yakışıklı çavuşu, Büyük Devrim’in generali ve döneği Lazar Gosa’nın düşlerini gerçekleştirmişti. 28 yaşında artık zengin ve ünlü biriydi; ordusunun zaferi onun yükselmesini sağlamıştı. General Bonaparte bile, her ikisinin de oyuncağı olan geçici hükümet üzerindeki etkisi bakımından Gosa ile kıyaslanamazdı. Şanslı generalin ani hastalığı ve 1797’deki ani ölümü, Napolyon’a taca giden yolu açmıştı.

Gosa’nın mezarından biraz ötede, Lotarinli fıçıcının oğlu Mareşal Nei’nin yarım daire şeklindeki dev anıtı yükseliyordu; bu mezar, Elhingelski dükünü ve Moskova Prensini çok üzmüştü. Heykeltraş, mareşalin büstüne, onun aldığı unvanlara uygun ifadeyi bir türlü verememişti. Koca kafalı, acımasız, kurnaz uzman çavuş, kendi mezarına anlamsızca bakıyordu.

İhanet ve ikiyüzlülük, Nei’ye yardım etmemişti. Başlangıçta 18. Louis’nin hizmetinde iken, ‘Yüz Gün Savaşları’ sırasında Napolyon’un tarafına geçmişti. Ne var ki Waterloo’nun Fransa tahtını Napolyon Bonaparte’a iade edeceğini uman Nei yanılmıştı. 18. Louis, Napolyon’un tahttan feragat etmesini sağladıktan sonra Nei’nin ihanetini bağışlamamış, bu cesur kavgacı, yetenekli stratejist ve siyasal düzenbaz, Aralık 1815’te kurşuna dizilmişti.

Massena’nın mezarı, kendine özgü görkemiyle dikkat çekiyordu. Rivoli dükü, Esling Prensi ve Napolyon ordusunun yetenekli taktisyeni, cimriliği ve gümüşe düşkünlüğünü sıradan bir şarap tüccarı olan babasından miras

almıştı. Bu özellikleri, İtalya’ya düzenlenen yağma seferi sırasında ortaya çıkmıştı.

Büyük devrimin son hainlerinin –imparatorluk mareşallerinin– komün kahramanlarına açılan parktaki mezarları, kadın modası gibi değişiyor. Yaşanan her on yıl, mezarlara kendi rengini veriyor.

Yeşil alanı, dar ve yoksul varoş sokağından ayıran duvarda, kurşunların açtığı küçük delikleri kapatan görkemli çelenkler asılıydı.

Komüncüler Duvarı.

Thiers’in askerleri, savaşta ölenlerin cesetlerini çiğneyerek esirleri kurşuna dizmişlerdi. Bir zamanlar hurdaya çıkmış bir topun ve göğsü süngüyle parçalanmış ihtiyar bir komüncünün yattığı yerde, şimdi, 1871 Mayısında kanlı General Galliffet’nin zaferine verilen davette, bağırsak düğümlenmesinden ölen bir fabrikatörün mezarı var.

“Komüncüler Duvarı, zamana boyun eğmez ve bozulmaz. Bu duvar bizi intikam almaya, uyanık olmaya ve insanları sevmeye çağırıyor,” diye düşünüyordu Anna.

***

1893 yılıydı. Engels, tüm kışı ve ilkbaharı ‘Kapital’in üçüncü cildinin el yazmaları üzerinde çalışarak geçirmişti. Gerçekten yüce olan değerler yok olmaz. Engels, dostunun bu dahice çalışmasının şairlere ve ressamlara bile esin kaynağı olabilecek, muhteşem bir yapıt olduğunu biliyordu. Marx’ın güçlü, derli toplu, sağduyuya seslenen yapıtı, Shakespeare’in en iyi dizeleri ya da etkili bir müzik kadar Engels’i hayran bırakıyordu.

“Bu bir dahinin beyni,” diye düşünüyordu Engels, dostu hakkında. “Onun düşüncelerinin girmediği alan var mı ki? Marx, ekonomide, politikada, tarihte ilklere imza attı. Matematik ve edebiyat, fizik ve istatistik, tüm bunlar Marx’ı kendisine çekti; bilim ve sanatın hiçbir dalına artık onun yöntemleriyle donanmadan yaklaşmak mümkün değil. Ayrıca, sistemler teorisini, çağdaş devrim için dünyayı kavramanın ana hatlarını çizen odur.”

Engels, kendisini ve insanlık için taşıdığı büyük önemi düşünmüyordu. Çevresindeki insanların onu ön plana çıkarması, Engels’i utandırıyordu. Yoldaşlarının ona atfettiği şeref ve minnettarlığı o, artık yaşamayan insana adamak istiyordu. Çünkü Marx, yalnızca kendi yapıtlarında değil, Engels’in yüreğinde de sonsuz bir ateş gibi büyük bir aşkla yaşamıştı.

İnsanlar bunu biliyordu. Marx’ın onuncu ölüm yıl dönümünde, Regent’s Park 122 nolu eve telgraflar ve mesajlar yağıyordu.

Marx’ın ölümünün onuncu yıldönümünde, Friedrich Lessner ona ilişkin anılarını yazarak Engels’in değerlendirmesine sundu.

Görünüşte sert, fakat gerçekte, özellikle yakınlarıyla ilişkilerinde, yumuşak biri olan terzi, endişesini gizleyemiyordu. General’in, onun pek de ustaca olmayan, ukalalık derecesinde gerçekçi ve akıllı anlatımına ilişkin yargısı nasıl olacaktı? Engels’e giderken korkak bir öğrenci gibiydi.

Engels’in uzun süredir yaşadığı evin eşiğinden içeri girerken, Lessner’in gözleri gayri ihtiyari Lenchen Demuth’u aradı. Onun artık yaşamadığını anımsayınca üzüntüyle iç geçirdi ve yağmurluğunu çıkardı, ıslanmış kocaman siyah şemsiyesini dikkatlice kapatarak yere koydu. Güleryüzlü Louise Kautsky’ye nazikçe hal hatır sorduktan sonra birazcık ısınmak ve rahatlamak, en önemlisi de kendi deyimiyle, tüm kötü hastalıkların anası

olan soğuğu ve nemi Engels’e taşımamak için, holdeki şöminenin yanına gitti. Dostunun sesini duyan Engels, çalışma odasının kapısına çıktı.

“Kutlarım eski dostum, harika bir anı yazarısın sen. Marx’a ilişkin yazdıkların uzun süre yaşayacak. Her şey çok yalın, net; tam olması gerektiği gibi. Sen son derece akıllı birisin ve çok iyi bir gözlem yeteneğin var.”

“Tamam General, benim yeteneklerimden değil, mütevazı gücümün ve bilgimin yettiğince canlandırmaya çalıştığım insandan söz et.”

“Her şey mükemmel. Beni atlattın Fritz. Ben Mağripli ile ilgili geniş bir biyografi yazmayı düşlüyordum, fakat henüz işe yarar hiçbir şey yapmadım. Yaptıklarım, taslaktan öteye gitmedi.”

“Kendini yaz. Mağripli ile siz yıldırım ve gökgürültüsü gibi bir bütünsünüz.”

Lessner, Engels’in çalışma odasına girdi ve şöminenin başına oturdu. Yüzünde utangaç, hoş bir gülümseme belirdi:

“Çalışmam, içerik açısından gerçekten hoşuna gitti mi?”

“Bir şey hoşuma gitmediğinde, dostluğun hatırına sığınmam. Dostum, sen bunu başka herhangi bir kişiden çok daha iyi yapmışsın. Senin satırlarında, isabetle betimlenen ayrıntılar dışında gerçek duygular da var. Sen, Mağripli’nin insanlar için değerini anlamışsın ve tarafsız bir gerçekçilik oynamaya kalkışmamışsın. Dahi olana hakkını vermeyi bilmek gerekir. Bunun kolay olduğunu düşünme, tam tersine! Günümüzde, insanları kendi arşınlarıyla ölçen sayısız snop çıktı ortaya. Büyük bir insanı haksızca yermeyi, tarafsızlık olarak ilan ediyorlar büyük bir gürültüyle.”

“Bana öyle geliyor ki General, insan yaşamı, çok düğümlü bir halata benziyor,” dedi ezikçe.

“Anlamadım.”

“Ustaca ifade edemedim anlaşılan.”

“Düğüm, yaşamda insanın başına gelen iyinin, kötünün ve önemli olanın ta kendisidir. Bu düğümü çözemezsiniz. Birilerinde bu ip uzundur ve çok

düğümü vardır, diğerinde ise kısadır ve hiç düğümü yoktur. İşte böyle. Gel de çık içinden.”

Birden –daha çok kendi kendine konuşur gibi– “Ha, bu arada, ‘Komünist Parti Manifestosu’nun Çek dilinde bir basımı yapıldı,” dedi Engels.

Lessner, Prag’da basılan incecik kitabı sevecenlikle eline aldı ve:

“Ülke ülke fethediyoruz. Çok yakında yeryüzünde, komünistlerin kim olduğunu, ne istediklerini, ikinizin kimliğini bilmeyen halk kalmayacak,” dedi duygusal bir tonla.

Paul ve Laura Lafargue, Bebel ile birlikte, Marx’ın mezarını ziyaret etmek ve Engels’i görmek için Londra’ya gelmişti. Regent’s Park’taki evde, İngiliz işçi hareketinin çabucak üne kavuşmuş militanlarından biri olan John Burns’le karşılaştılar. Burns, Tussy ile birlikte Londralı dok işçilerinin grevini yönetmiş, sendikanın liderliğine aday gösterilmişti. Otuz beş yaşında olmasına karşın oldukça genç görünen Burns, önemli bir mücadele deneyimine ve becerisine sahip, sabırlı biriydi. Tussy, proleter kökeninin onu, çıkar ve kariyer uğruna yapılacak bir ihanetten kurtaracağını umuyordu. Bu sıralarda Burns, etkili liberallerle daha yeni yakınlaşmaya başlamıştı. Lafargue, Bebel ve Burns parlamenterdi ve onların buluşmasına katılan Engels, memnuniyetle şunları söylüyordu:

“Bu yalnızca işçi partilerinin önde gelen isimlerinin değil, aynı zamanda ülkelerindeki üç üst düzey milletvekilinin görüş alışverişinde bulunmasının sembolik bir başlangıcı değil mi Lafargue? İşte bu, bizim büyük kazanımlarımızın gözle görülür, canlı bir kanıtıdır. Biz kırk yıl önce bunu düşleyebilir miydik? Geçenlerde bana ihtiyar Harney, bu taşkın Chartist, eski kafalı bir beceriksiz ama yüreği çok temiz bu insan, devrimden bu yana tanrı bilir kaç yıl geçtiğini anımsattı. Bana ise ‘Yaşasın cumhuriyet!’ diye daha dün bağırmışız gibi geliyor. Ancak, o zamandan beri o kadar değişik yıldönümleri kutlamışız ki, tüm bu yarı burjuva tarihleri unutuyoruz. Beş yıl sonra ‘Yeni Ren Gazetesi’nin ışığında tüm dünya despotlarına karşı verdiğimiz mücadele yarım yüzyılı dolduracak. O zamanlar küçük harflerle de yazılsa cumhuriyete hayran kalırdık. Şimdi Fransa’da cumhuriyet büyük harflerle yazılıyor ve anlaşılıyor ki hiçbir şey yerinde saymıyor. Burjuva cumhuriyeti, artık miadını doldurmuş tarihsel bir aşamadır. Artık bize proletarya cumhuriyeti, komünizm gereklidir.”

Laura, Lafargue’ın parlamentodaki konuşmalarının son zamanlarda eski ilgiyi uyandırmadığından yakınıyordu.

“Bana öyle geliyor ki bu, Paul’un cesaretini kırıyor. Oysa ben onun konuşmalarının giderek daha da inandırıcı olduğunu düşünüyorum. Onun sözleri Mont Blanc’daki buzulları bile eritebilir, ama milletvekili beyler göstere göstere esniyor ve fısıldaşıyorlar.”

“Önemsiz bunlar. Böylece onlar güçsüzlüklerini sergiliyorlar. Cüceler ve körler! Yaşam onları yalanlıyor. Anımsar mısın, Almanya’da bizim dava yoldaşlarımızı nasıl ıslıklıyor ve kovalıyorlardı. Şimdi ise parlamentoda otuzdan fazla kişiler ve duruma egemenler. Bebel’e sor. O, ‘Eğer parlamentoda yüz, yani toplam sayının dörtte biri oranında sosyal demokrat olsaydı, parlamento olmazdı’ diyor. Önemli olan, bizim, partimizin, gerçek sosyalizmin temsilcisi olduğunu bir kez ve daima kanıtlamamız gerektiğidir.”

“Değerli General, günlerimin nasıl geçtiğini bilseydin! Paul eve ara sıra geliyor. Uçan halıya bindi sanki. Benim yaptığım tek şey, onun ‘heybe’ adını verdiği bavulunu doldurup boşaltmak. Yirmi beşinci evlilik yıldönümümüz yaklaşıyor ve korkarım büyük olasılıkla o, bu tarihi de yolda geçirecek. Doğrusu, böyle bir günde yalnız kalmak can sıkıcı olacak. Bu, Hamlet’siz Hamlet temsili oynamaktan farksız.”

“Yirmi beşinci yıldönümünüz mü? O kadar oldu mu? Ben seni küvette Lenchen’le birlikte yıkayalı o kadar zaman geçti mi? Sen o zamanlar yürüyemiyordun daha.”

“Ne yazık ki General, ellisine merdiven dayadım.”

“Olamaz, böyle olmamalı. Zaman hesabı yapmayalım. Bunlar görece şeylerdir. Eğer ben kendimi henüz genç hissediyorsam, sen de hâlâ beni karşıladığında akide şekeri umarak sitemle ellerime bakan o küçücük kızsın. Yazık, şimdi çok ender görüşebiliyoruz. Ne kadar direnseк, yine de yaşam bizi ayrılıkla tehdit ediyor.”

“Haklısın. Paul bana sık sık ‘Allah kahretsin! General’i bir an önce görmeyi ne kadar da isterdim’ diyor. Bu duyguyu ben de yaşıyorum.”

“Anımsıyorum, düğününüz nisan ayındaydı. Olağanüstü güzel bir gelindin.”

“Biz belediye binasına gittikten sonra, sen hepimizi bir restorana kahvaltıya götürmüştün ve orada bana şakacıktan takılmıştın. Ancak ben o kadar aptaldım ki, senin şakalarına ağlamış ve herkesi şaşırtmıştım.”

“Üzgünüm, ama ben o zaman senin küstümotu olduğunu bilmiyordum,” diye takıldı ona Engels.

“Ama ben artık o kadar nazlı ve aptal değilimdir umarım.”

Konuşma neşeli bir havada sürerken, öngörüsünün ve keskin zekasının hakkını her zaman vermiş olan Engels birden, son zamanlarda Fransa’da iyice ünlenen genç radikal Jaures’i sordu Laura’ya.

“Ne söyleyebilirim ki,” diye yanıtladı Marx’ın kızı. “Kuşkusuz yetenekli, sivri dilli bir polemikçi ve iyi bir hatip. Büyük bir felsefeci olarak ünlendi, ne de olsa üniversitede okudu, daha sonra Toulouse’da felsefe dersleri verdi. Bir süre önce de Sorbon’da, hiçbir şey anlamayanların göklere çıkardığı ‘Alman Sosyalizminin Kökenleri’ adlı Latince tezini verdi. Konuya kayıtsız kalamayacağımız için bu ‘yapıtı!’ sabırla okudum.”

“Peki ne çıkardın bundan?”

“Yeryüzünde sahte felsefenin bundan daha beceriksiz bir örneğini görmek mümkün değildir sanırım. Açık ki, bu onun alanı değil. O bir teorisyen değil, bir hatip ve bu alanda büyük başarılar elde edecek.”

Lafargue’lar ve Bebel, Londra’da fazla kalmadılar. Onlar gider gitmez, Plehanov’un tavsiyesiyle Rus edebiyatçı ve çevirmen Voden, Londra’ya geldi.

Aleksey Mihailoviç Voden, Lozan’da matematik dersleri veriyordu ve yoksulluk sınırının da altında yaşamasına karşın İngiltere’ye gelmek için bir miktar para biriktirmişti. Britanya Müzesi’nde felsefe üzerine incelemeler yapma düşünü gerçekleştirmeyi umut ediyordu. Bu mütevazı öğretmen, Engels’e iletilmek üzere Plehanov’un verdiği mektubu görünce birdenbire ürkmüştü. Cahilliğiyle rezil olmamak için nasıl davranmalı, dünyaca ünlü bu insanla hangi konuları konuşmalıydı? Plehanov, Voden’i, felsefe tarihi ve bilimsel komünizmin kurucusunun söyleşilerde değineceği konulara

ilişkin sıkı bir sınavdan geçirdi. Voden kızarıyor, şaşırıyor, fakat genelde tatmin edici yanıtlar veriyordu. Plehanov'un cinleri tepesindeydi ve acımasızdı. Her şeyi duyan Vera Zasuliç, bu bunalmış öğrenci için boş yere mola rica ediyordu. Neredeyse gece yarısı olmasına karşın, sorular yağmur gibi yağıyordu. Genç Rus sosyal demokratın, Engels'in önünde, Rus devrimcilerinin yüzünü kara çıkarıp çıkarmayacağını anlayabilmek için, sınav konusu olarak Proudhon, Feuerbach, Stirner, Bauer, Tubingen'de kurulan İncil İncelemecileri ve Eleştirmenleri Okulu seçilmişti. Sonunda Plehanov, Voden'i övgülere boğarak uğurladı.

Başlangıçta Londra'da Voden'in şansı pek de yaver gitmedi. Terminalden çıktıktan sonra gittiği Hyde Park'ta cüzdanını çaldılar. Parasızlık yüzünden Stepyak-Kraçevski tarafından İngilizce yayımlanan 'Özgür Rusya' dergisine gitmek zorunda kaldı. Orada kendisine ödünç para verdiler ve ucuz bir oda kiralamasına yardımcı oldular. Plehanov'un mektubunu postayla Engels'e yolladıktan sonra yanıt beklemeye başladı. Yanıtın gelmesi çok uzun sürmedi. Eve yaklaşırken, söyleyeceklerini içinden bir kez daha yineledi. Rus sosyalist, Engels karşısında kendisini rahat ve doğal hissedebileceğini hiç düşünmemişti. Fakat Voden, Engels'in samimi bakışlarını görüp onun boğuk sesini duyunca ve elinin dostça sıkıldığını hissedince içindeki her şey değişti, tasarladığı tüm sözcükler belleğinden uçtu ve o artık kendisi oldu.

Voden, Engels'e gidip gelmeye başladı ve yaşamının üç aylık döneminde, adada onu en az on kez ziyaret etti. Bu, yirmi üç yaşındaki Rus'un yaşamının en mutlu dönemlerinden biri oldu.

Engels daha ilk buluşmasında konuğuna ayrıntılı olarak, Plehanov, Zasuliç ve tatlı bir ironiyle söz ettiği Lavrov'u sordu.

Ardından konu Rusya'ya geldi. Engels, Rus sosyal demokratlarının tarım konusuyla ciddi olarak ilgilenmesi gerektiğini düşünüyordu. Konuşma uzadıkça Voden, çaktırmadan da olsa bir sınava tabi tutulduğunu ve açıkçası bu sınavı iyi atlattığını anlamaya başladı. Engels, genç adama bir büyüteç vererek Marx'ın el yazmalarını gösterdi ve yeniden davet etti. Bir sonraki buluşmalarında Voden Engels'e, Plehanov'un sık sık Marksizmi sapmalardan ve Narodniklerin saldırılarından korumak zorunda kaldığını anlattı. Engels, gülümseyerek mükemmel bir Rusçayla şu yanıtı verdi:

“Plehanov’u üzen kim? Plehanov onları üzemez mi?” Ve Latince ekledi: “Grakhiler’in isyandan şikayet etmesini kim dinler ki?”

Engels ve Voden, Marx’ın çalışmaları üzerine konuştular uzun uzun.

“Ben isterdim ki,” diyordu Engels hararetli bir tonla, “Ruslar, hatta Rusların dışındakiler de Marx’ın ve benim yapıtlarımdan alıntılar yapmayıp, bağımsız düşünsünler. Ancak o zaman ‘Marksizm’ gerçekten yaşayacaktır.”

Engels’le tanışmak Voden’e büyük bir zenginlik katmıştı. O bugüne kadar, kendi bilgisini, buluşlarını ve en önemlisi de düşünce yöntemini başkalarına aktarmaya böylesine ilgi duyan biriyle hiç karşılaşmamıştı. Marx gibi Engels de sıradan duyguların insanı değildi ve inanılmayacak kadar cömertti.

O, insanlara en değerli şeyi; dahi beyninin meyvelerini, yüreğinin yaratıcı ateşini avuç avuç dağıtıyordu. Ruhundaki soyluluk ve yücelik onu, dava yoldaşlarına zor günlerinde sahip çıkmaya zorluyordu. Gizliden gizliye birkaç yıl üst üste Becker’e para yardımı yaptı, onun ihtiyarlık günlerini güvence altına aldı. Rastlantı sonucu yoksulluk içinde yaşadıklarını öğrenince, yüce gönüllü Polonyalı komüncü Vrublevskiy ve onun gibi birçoğunu destekledi.

Engels’le bir kez olsun karşılaşanlar bile, onun yüreğindeki hazineden bir parça da olsa bir şeyler kapıyordu.

Engels; Lucretius, Cicero, Diyojen, Laertski ve Klimente’den ve yeryüzünün diğer sayısız büyük düşünür, bilim adamı ve şairinden alıntılar yaptığında, onun bilgi zenginliği ve derinliğine, ender rastlanır belleğine hayran olmaktan kendisini alamıyordu Voden.

Voden, büyük ve mutluluk verici bir bayram olan 1 Mayıs kutlaması nedeniyle Regents Park’taki geceye davet edildi. Gündüz gösteriye katılan ev sahibinin ceketinin yakasındaki kocaman kırmızı karanfil solmamıştı henüz. Konuklara, limon kabuğu, tarçın, vanilya ve şekerle hazırlanmış koyu kırmızı, sıcak şarap sunuldu. Baharatın kokusu kocaman vazodaki çiçeklerin kokusuna karışmıştı. Kadehler birbirini izledi ve herkese gökyüzü devrimin kızıl bayraklarıyla kaplıymış gibi geliyordu.

Yemeğin sonuna doğru koro halinde Fransızca ‘Marseillaise’i söylediler.

Voden anlaşılmaz bir şekilde şarkıyı Almanca söylüyordu. Devrim marşını büyük bir coşkuyla söyleyen Engels, bunu fark eder etmez sustu ve:

“Neden bu Lassalle taklidini homurdanıyorsunuz?” diye fısıldadı ona.

Voden Londra’dan ayrılmadan kısa bir süre önce Engels ona, Rusya’dan söz ederken, çok yakında bu ülkeden enerjik önderler çıkacağını söyledi.

***

Tussy kocasıyla ilişkisinde zorlanıyordu, fakat aşktaki yenilgisini kendine bile itiraf edemiyordu çoğu zaman. Tussy'nin ilk ve tek kadınca duygusu Aveling'e olan aşkı, yıllar geçtikçe zayıflamıştı. Hissettiklerinde ve bildiklerinde yanılmamış olmasına karşın, bir annenin evladının hatalarına katlanması gibi, Aveling'i bağışlıyordu. Coşkuyla ve tutkuyla bağlanan ve nefret eden Tussy'nin, başaramadığı tek şey kayıtsız kalmaktı! Marx'ın son derece duyarlı, adil ve doğrucu olan küçük kızı, yaptığı ve yaşadığı her şeye kendisini sınırsızca sunuyordu. Tussy yalnızca dava yoldaşları ve birlikte çalıştıklarının değil, kendisini yakından tanıyan herkesin sempatisini kazanmıştı. Onun her zaman çok sayıda dostu olmuştu. Toplumsal mücadeleden uzak gençlik döneminden bazı kız arkadaşlarıyla, daha sonra yolları ayrılmıştı. Fakat, kısa süreliğine yan yana yürümüş olsak da bize kötülük yapmamış olan her insan, bizim yaşamımızdan da bir parça taşır ve ortak anılarımız vardır.

Tussy bir gün, Britanya Müzesi yakınlarında bir kitapçıdan çıkarken, yıllar önce dost olduğu genç bir kadınla karşılaştı.

"Marianna, karşılaşmayalı o kadar çok oluyor ki!"

"Sevgili Tussy, sen fazla değişmemişsin. Yine aynı siyah kıvırcık saçlı Titaniya, yine aynı geceler kraliçesisin."

El ele tutuşan iki arkadaş, başkent sokaklarında yürüyorlardı. Tussy, Marianna Komin'i, kendi evinde bir fincan kahve içmeye ikna etti.

Bu karşılaşma, onun geçmişe ilişkin hatıralarını tazeledi. Hatta, farkına varmasa da tavırları değişmişti. Bir genç kız gibi ele avuca sığmaz şekilde gülmeye, şakalaşmaya başladı. Bir zamanlar Bayan Komin, gözlem yeteneği ve en önemlisi kendisinin de taptığı Shakespeare'e olan zaptedilmez hayranlığıyla, Tussy'nin çok hoşuna gidiyordu.

İki arkadaş şömineyi yaktılar, yumuşak halıya oturdular ve elleri dizlerinde artık tümüyle geçmişte kalan günler üzerine söyleşmeye koyuldular. Sehpanın üzerineki acı çay soğumuştu.

“Dogberry kulübü anımsıyor musun? Nasıl da heyecan vericiydi! Biz daha çok sizde, Maitland Park’ta toplanıyorduk, çünkü annenle baban akşamları çok ender olarak evden çıkarlardı. Onlar ve Bay Engels de bizim derneğin üyesiydi ne de olsa.”

“Dogberry kulübü unutmak olanaksız,” dedi Tussy nefesini tutarak. “Benim yaşamımda yeri doldurulamaz bir dönemdir! Shakespeare ve Ayshilos! Mağripli onları ne de çok severdi. Hamlet ve Coriolanus’un yaratıcısını tercih ederdi yine de.”

Şömine iki dostun dikkatini dağıttı. Bir alev havai fişek gibi cızırdayarak sönmüştü. Tussy maşayla kömürleri karıştırdı ve şömine yeniden alevlendi. Gençliklerini anımsarken iki kadın uzun süre suskun kaldı.

‘Kuru Gürültü’ komedisinin gülünç kahramanının adını alan ‘Dogberry kulüpte, iki haftada bir Shakespeare’den okumalar düzenleniyordu. Tussy, bunun esin kaynağı ve müdavimlerinden biriydi.

Bir ara Marianna Komin’in, özellikle Marx’ın da çok beğendiği bir eser olan ‘Kral Johan’ın Yaşamı ve Ölümü’ piyesindeki kadın rollerinden birini canlandırması gerekmişti. Büyük İngiliz oyun yazarına ayrılan birkaç saatten ve hafif bir yemekten sonra, kulüpçüler yine her zamanki oyunlarına başlamışlardı. En popüler oyunları, pandomimle sözcük anlatmaydı. İşte koşuşturma o zaman başlıyordu. Eğer bu Marx’ın evinde oluyorsa, Tussy ve Lenchen, doğaçlama için gerekli kostümleri, konsol ve dolap kapaklarını neredeyse kırar gibi çıkarıyor; Marianna da kömür, pudra, pamuk ve rujları getirerek makyajcı ve kuaför rolüne soyunuyordu.

“Anımsıyor musun, bir keresinde sözcükleri herkese nasıl anlatmıştık. Tören, buhar ve cehennem. Önce Lenchen masaya kaynayan bir çaydanlık koymuştu. Seyirciler ‘buhar’ diye bağırıyorlardı. Ardından biz şeytan kılığına girmiştik. Bu sözcük de sen kızıl bayrakla yürümeye başlamadan önce tahmin edilmişti... Doktor Marx, sözcüğü herkesten daha önce tahmin etmişti. Onu siyah bir yağmurluk ve yumuşak fötr şapkasıyla evden çıkarken görür gibi oluyorum Tussy. Sen onun gölgesinin belirdiği pencereyi gösterirken anlamlı anlamlı; ‘Mağripli, bir ajan gibi gizlice ortadan kaybolacak’ derdin. Bu gizem o kadar hoşumuza gidiyordu ki, sık sık konuk odanızda şöminenin önündeki halının üstünde oturuyor ve loş ışıkta söyleşiyorduk.”

“Fısıltıyla,” diye gülümsedi Tussy, “loş ışıkta başka türlü konuşamazsın.”

Ve eski dostlar yeniden sustular. Onların yaşamları farklıydı. Marianna, sarsıntısız, amaçsız, monoton ve refah içinde bir yaşam sürüyordu.

Uzun uzun düşündükten sonra:

“O zamanlar babanın konumunu birazcık tahmin edebiliyordum. Ama onun, benimsenmiş bir önder olarak sosyalist hareketin iplerini elinde tuttuğunu bilmiyordum. Ancak benim için eviniz her zaman çok çekici olmuştu, oldukça alımlıydı ve düzeni bildiklerimden farklıydı.”

“Evet, bizi çok önemli insanlar ziyaret ederdi.”

“Konuklarınızın zenginliği ve çok renkliliğinin beni şaşırttığını söyleyebilirim. Doğrusu, çoğunlukla onların özel bir tarafı vardı; kuşkusuz yoksullardı, kıyafetleri eski, çizmeleri delik deşikti, fakat hepsi de tek tek ilginç insanlardı. Ve onlar sizin tarafınızdan o denli içten ve güleryüzle karşılanıyorlardı ki, ben bunu başka hiçbir yerde görmedim. Sahi eğer hâlâ anımsıyorsan, yakışıklı, melek yüzlü ve senden daha sonra gözü kara bir terörist olduğunu öğrendiğim Rus’un adını söyle lütfen. Çar’ı bombalamaya kalkışmıştı. Bana öyle geliyor ki o, sana karşı kayıtsız değildi. Onun Rus romanslarını muhteşem söylediğini anımsıyorum.”

“Doğru ya, bu Lev Gartman. Gerçekten de o taçlı despota suikast girişimine katıldı ve başarılı firarı sayesinde darağacından kurtuldu,” dedi Tussy. “Onunla birlikte bize ‘Halkın İradesi’nden Morozov da gelmişti.”

Tussy ve Marianna geç saatlere kadar geçmişin anılarının keyfini çıkardılar. Bugün onların ortak noktası, yalnızca geçmişleriydi. Geçmişteki yaramazlıklar ve komik rastlantılarla alay ediyorlardı. Bir keresinde Jenny Marx’ın Paris’te Fransızca bir sözcüğü şaşırarak kitap yerine eve tavşan kıyması getirdiğini anımsadılar. Bir keresinde de Engels, karısı tarafından akrabası olan Ellen-Pumps için bir gece düzenlemiş ve Marx’ı davet etmişti.

“Gelecek misin?” Marianna ve Tussy’nin kız arkadaşlarını gösterek; “Hepsi orada olacaklar!” demişti Engels.

“Hayır,” demişti Marx “konukların belirli yaşta insanlar.”

“On yedi yaşındakiler çok mu yaşlı?” diye sormuştu Engels.

“Ben onların çocuksu hallerini, tam anlamıyla çocuk olmalarını seviyorum,” yanıtını vermişti Marx açıkça sergilediği ciddiyetiyle.

“O oo, anlıyorum. Torunum yaşında onlar.”

Marx’ın, geç kaldığı ve herkesi yemek masasının başında beklettiği için Marianna’yı azarladığı da olmuştu.

“İnsana en büyük yararı sağlayan nedir?” diye sormuştu ona Marx öfkeyle. “Zaman. Görüyor musunuz bu zaman nasıl harcanıyor! Sizin için onun önemi yok. Ama diğer insanların zamanı... ne ağır bir sorumluluk.”

Marianna gittikten sonra, geçmişe dalan Tussy uzun süre kendine gelemedi.

***

Engels için günler, kayan bir yıldız hızıyla geçiyordu. Temmuz ayının sonlarıydı. Engels, çeşitli Avrupa ülkelerine uzun bir gezi hazırlığındaydı. Geziye hazırlanırken işlerini düzene koydu ve vasiyetini yazdı. Yetmiş üç yaşında olmak, onu kaçınılmazı düşünmek zorunda bırakıyordu.

Yaşamak güçtü, ama ölmek daha da güçtü. Yaşamı severken, ölümü, bu en sevimsiz konuğu da layıkıyla karşılamayı öğrenmek gerekiyordu.

Engels hiçbir tehlike karşısında gözünü bile kırpmamış, bu tehlikeleri gülerek karşılamıştı.

Yok oluşun, onu ansızın yakalamasını istemiyordu. Düzenli olmayı her zaman çok sevmişti. 29 Temmuz 1893'te Engels, vasiyetnamesini yazdı.

> Ben, Friedrich Engels, daha önceki tüm vasiyetnamelerimi iptal ediyor ve bu vasiyetnamemi geçerli sayıyorum. Dostlarım; avukat Samuel Moore, Lincoln-Inn, gazeteci Eduard Bernstein'i ve halen evimde yaşayan Louise Kautsky'yi *varisim* ilan ediyor ve gayretleri karşılığında her birine iki yüz ellişer Sterlin verilmesini vasiyet ediyorum. Kardeşim Hermann'a, eğer kardeşim benden önce ölürse oğlu Hermann'a, babamın bende bulunan yağlı boya portresini vasiyet ediyorum... Almanya İmparatorluğu'nun Berlin kentinden Almanya Parlamentosu üyesi August Bebel'e, yine parlamento üyesi Berlinli Paul Zinger'e ya da onların ardılının, gerekli yerden ve kayıtsız koşulsuz önerilerine uygun olarak gerekli saydıkları kişilerin Alman parlamentosuna seçilmeleri için harcamaları kaydıyla toplam bin Sterlin vasiyet ediyorum...
>
> Dostum Karl Marx tarafından yazılan tüm el yazmalarının, onun tarafından yazılan ya da ona gönderilen ve ben ölünceye kadar benim elimde bulunacak tüm özel mektupların varislerim tarafından, yukarıda sözü edilen Karl Marx'ın küçük kızı Eleanor Marx-Aveling'e verilmesini vasiyet ediyorum. Ölümüme kadar benim elimde ve emrimde bulunacak tüm kitapları ve tüm telif haklarımı yukarıda sözü geçen August Bebel'e ve Paul Zinger'e bağışlıyorum. Ölümüme kadar elimde ve emrimde bulunacak (Karl Marx'ın

yukarıda sözü edilen el yazmaları ve özel mektupları hariç), tüm el yazmalarını, August Bebel ve Eduard Bernstein'e vasiyet ediyorum.

"Geriye kalan varlıklarıma gelince, onun sekizde üçünü Fransa'nın Paris kenti yakınındaki Le Perret'de yaşayan Karl Marx'ın daha önce adı geçen büyük kızı ve Fransa Parlamentosu üyesi Paul Lafargue'ın karısı Laura Lafargue'a vasiyet ediyorum. Diğer sekizde üçünü adı geçen Eleanor Marx-Aveling'e ve nihayet sekizde ikisini yine yukarıda adı geçen Louise Kautsky'ye miras bırakıyorum. Ben yukarıda adı geçen Friedrich Engels, bu vasiyetnamemi imzamla onaylıyorum.

28 Temmuz 1893

Friedrich Engels

Noter ve diğer acil işlerini bitirdikten sonra Engels, anayurduna gitme hazırlığına koyuldu. Yola çıkmadan önce alışılmış özeniyle Liebknecht ve karısını, evliliklerinin yirmi beşinci yıldönümleri dolayısıyla kutladı.

***

... Bizim gibi eski silah arkadaşlarından birinin,” *diye yazıyordu Engels,* “böyle bir yıldönümü olduğunda ister istemez akla geçmiş zamanlar, geçmiş çatışmalar ve fırtınalar, ilk yenilgiler ve hemen ardından zaferler, yan yana yürünen yollar geliyor. İlk açtığımız yolda durup kalmamış olmaktan –ki artık biz savunmadan saldırıya geçtik çoktan– ve aynı savaşçı ruhla ilerlemiş olmaktan dolayı mutluluk duyuyoruz. Evet ihtiyar, biz yalnızca bir fırtınayı atlatmadık ve sanırım yine tek bir fırtına değil atlatacağımız. Eğer her şey yolunda giderse, nihai zafere götürmese de onu nihai olarak sağlayacak olanı da yaşayacağız. Ne mutlu ki biz başımızı hâlâ dik tutabiliriz, yaşımıza rağmen gücümüz yerinde, bu neden olmasın?

***

Bir süre sonra Engels, son yıllarda oldukça büyümüş olan Zürih'e geldi. Sosyalistlerin önderi oldukça içten karşılandı.

Genelde senfoni konserleri için bayram havasında süslenen salonda, Üçüncü Uluslararası Sosyalistler Kongresi yapılıyordu. Bu tarihsel kongreye çok sayıda ülkenin temsilcisi gelmişti. Kongrenin açılış gününde kentte on binlerce işçi gösteri düzenledi ve meydanda miting yapıldı. Kongre delegeleri, İsviçre halkının alkış yağmuru altında kürsüye çıktılar. Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Amerika, İspanya, Avusturya Macaristan, Polonya, Fransa, Almanya ve İngiltere'den sosyalistler birbirleriyle kardeş oldular ve aynı şarkıları değişik dillerde söylediler.

Ancak kongre, Markistlerin reformistler ve anarşistlerle şiddetli çatışmalarına sahne oldu. Şiddetli tartışmalar yaşansa da bu insanlar, gelecekteki taktikleri belirlemek için bir araya gelmişlerdi ve fikir mücadelesi yapıyorlardı. Çatışmalarda, uzlaşmazlıklarda, dürüstçe itiraflarda hep teorik düşünce işliyor, gerçek ortaya çıkıyor, doğru olan yegâne karar bulunuyordu.

Kongre'deki tartışma, Marksizm yararına çözüldü. Yalnızca birkaç anarşist ve 'Çıraklar' grubundan bazı demagoglar, kanıtların yerine kaba kuvveti ve çığlıkları tercih etti.

Kongre, proletaryanın yaşam ve çalışma koşullarıyla ilgili temel sorunları ele aldı. Kongre katılımcıları, savaş çıkması durumunda, emekçilerin ne yapacağı konusunu da hararetle tartıştılar. Bazıları genel grev ve orduya hizmeti reddetmek şeklinde protestolar önerdi. Bazıları da emekçilerin kardeşliğinin, kapitalistler tarafından girişilen her türlü katliamı durduracağını umut ediyordu. Almanlar, şovenizmi insanlığın düşmanı ve katliam kışkırtıcısı olarak ilan ettiler. Plehanov uzun bir konuşma yaptı. Tüm Marksistler gibi o da anarşistlere ve boş sözler ve demagojiyi sevenlere özgü devrimci maceracılığı, dehşetli bir tehlike olarak görüyordu.

Vera Zasuliç, daha önce hiç böyle bir heyecan yaşamamıştı. Çoktandır yazıştığı Engels'i, en sonunda kendi gözleriyle görebilmişti. Utangaç ve içine kapalı biri olan Vera Zasuliç, çoktandır arzuladığı bu buluşmayı,

mutluluk ve endişe içinde beklemişti. Manevi sevgi başka herhangi bir sevgiden daha da güçlüdür.

Zasuliç, Engels'i düş kırıklığına uğratmadı. O, Zasuliç'in iç dünyasının ne denli karmaşık olduğunu hemen anlamıştı. Güçlü ama aynı zamanda biraz da kırılgan biriydi Zasuliç. Engels, Zürih'te, çalışmalarından çok iyi tanıdığı üstün yetenekli bir kadınla daha karşılaştı.

Temsilciler Meclisi'nin kürsüsünde konuşma yapan Clara Zetkin'i; kadın emekçilerin hakkını savunurken ilk alkışlayan Engels oldu. Zetkin, Louise Kautsky ile birlikte kadın proleterlerin sınıf savaşına, sendikalara ve sosyalist partilere dahil edilmesinde diretiyordu. Engels, bu kadar seçkin ve ruhsal açıdan bu kadar mükemmel kadınların ve erkeklerin ordusunda bulunmaktan dolayı mutluydu.

Oturumlara verilen aralarda Engels, dostlarıyla birlikte kenti dolaşıyor, gölde kayıkla geziyor, dağlara çıkıyordu. Yeryüzündeki en güzel yaşlı kadın kabul ettiği, üstelik espri gücünden, enerjisinden ve neşesinden hiçbir şey yitirmemiş uzak akrabası Anna Beist'i de ziyaret etmeyi ihmal etmedi.

O tüm bu niteliklere çok önem veriyordu.

Beist'te öğle yemeği yiyen Engels, konuksever ev sahibesinin merakını zaman zaman gideriyor, onun kongreye ilişkin sorularına yanıt veriyordu.

"Nasıl söylemeli! Kadınları, her zaman ve öncelikle yine kadınlar ilgilendiriyor. Bizim kongremizde fevkalade güzel gözlü üç-dört kadın var ki bakışlarınızı onların üzerinden alamıyorsunuz. Benim en çok hoşuma giden Viyanalı emekçi Adelheid Dvorjak. O ender güzellikteki yüz hatları, hoş tavırları ve zekasıyla proletaryayı şereflendiriyor."

Engels kardeşiyle görüşmek için bir haftalığına Kongre çalışmalarından ayrıldı ve ardından Zürih'e geri döndü.

Onun konuşması, Kongrenin gerçek zaferi oldu. Engels, başkanlık heyeti masasından kalkıp kürsüye geldiğinde salon bir denizin fırtınada uğuldaması gibi uğulduyordu. Engels konuşmasını üç dilde; İngilizce, Almanca ve Fransızca yaptı.

"Kadın ve erkek yurttaşlar," diye başladı konuşmaya. "Beni derinden etkileyen ve duygulandıran bu beklenmedik ölçüde muhteşem kabulünüzü,

şahsen kendi adıma değil, ancak yukarıda portresi asılı (sözü edilen Marx'tı) yüce insanın bir çalışma arkadaşı olarak kabul ediyorum. Marx'la biz hareketi başlattığımızdan bu yana tam elli yıl geçti. O günden bugüne sosyalizm küçük bir grup olmaktan çıkıp, tüm dünyayı titreten güçlü bir partiye dönüştü. Marx öldü, fakat bugün o yaşıyor olsaydı, Avrupa'da ve Amerika'da yaşam davasına bu denli haklı bir gururla bakabilecek tek insan o olurdu."

Engels çok uzun konuşmadı. Alkış sağanağı arasında kongreyi kapattı ve uluslararası proletarya şerefine kadeh kaldırdı. Delegeler koro halinde 'Marseillaise'i söylediler.

Engels, hemen hemen iki ay Almanya, İsviçre ve Avusturya-Macaristan'ı gezdi. Onu her yerde bekliyor ve ne iktidar gücü ve şatafatıyla ne de parayla elde edilebilecek, yalnızca yürek ve aklın tartışmasız yüceliğini kavrayan halkın gerçek hizmetlere duyduğu yüce bir hayranlık duygusuyla karşılıyorlardı.

Viyana'da onun şerefine düzenlenen bir gecede, orada toplananların onu sıcacık saran sevgisini hissedince şunları söyledi:

"... Benim için en büyük ödül, sizlersiniz! Bizim her yerde yoldaşlarımız var: Sibirya hapishanelerinde, Kaliforniya'nın altın madenlerinde, taa Avusturalya'ya kadar. Hiçbir ülke, hiçbir büyük devlet yok ki sosyal demokratları bir güç olarak göz önünde bulundurmasın. Tüm dünyada olup bitenler, bizler hesaba katılarak yapılıyor. Korku uyandıran, diğer büyük devletlerden daha fazla şeyi elimizde tutan büyük bir gücüz. İşte ben bununla gurur duyuyorum. Biz boşuna yaşamadık ve davamıza gururla ve memnuniyetle bakabiliriz."

Viyana'da olduğu gibi, Berlin'de de yüzlerce emekçi Engels'i görmek istiyordu, fakat tantana ve gürültüden her zaman kaçmış olan Engels, herhangi bir meydanda değil de kapalı bir mekanda konuşmayla sınırladı kendisini. Ama orada da dört bin civarında insan toplanmıştı.

Her yerde kendisine gösterilen muazzam ilgiden rahatsız olan Engels, asla şahsen öne çıkmak istemiyordu. Onun gözünde bu şöhret düşkünlüğüydü. Üstelik sırf adet yerini bulsun diye kürsüye çıkmayı aklından bile geçirmezdi.

Artık ünü her yere yayılmıştı: Engels, böyle bir ünün yaşamı güçleştirdiğini, zaman kaybına neden olduğunu ve kendisinden çok parlamenterlere ya da miting organizatörlerine yaradığını düşünüyordu. Fakat insanlar, bu büyük hümanisti, gereksiz bir merak ya da herhangi bir yarar için değil, insanlık için taşıdığı büyük değer ve gereklilik nedeniyle görmek istiyordu.

Bu gezilerden sonra eve dönen Engels, kendisini bekleyen yığınla işi yapmaya başladı. Yetmiş dört yaşına basmıştı, fakat onun beyni elli yıl önce olduğu gibi genç ve verimliydi. Kendisini adadığı hareketin başarısı, enerjisini artırmıştı.

İnsan sevgisi ve fikirlerin zafer şahlanışı insanları coşturur, yedekte tuttuğu gizli güçlerini harekete geçirir. Engels, yaşlılığa ve ölüme aldırmadan her gün daha büyük bir coşkuyla çalışıyordu. Gazete muhabirleri de zor, zaman zaman da sinsice sorularına yanıt alabilmek için sık sık ona geliyor, tüm kıtalardan mektuplar yağıyordu. Yoldaşları, onun öğütleri ve direktiflerini bekliyorlardı.

Romenceden başka Bulgarcayı da öğrenmiş ve Almanya gezisine çıkmadan önce Bulgarca ‘Sosyal Demokrat’ dergisine, enternasyonalizmin taleplerinin yıldan yıla güçlendiğini ve sosyalizmin Doğu ve Güney-Doğu’ya doğru ilerlemekte olduğunu yazmıştı.

“Batı’daki bizler, Marx’ın yükselttiği çağdaş proletarya bayrağını Karadeniz ve Ege Denizi kıyılarına taşıyan, Asya sınırındaki bu ileri karakollarımızı gördükçe yürekten seviniyoruz. Keşke Marx da, tüm bunları kendi gözleriyle görebilseydi...”

Engels’in yanında yaşamak, Louise Kautsky’yi manevi açıdan zenginleştirmiş; dünya ekonomisi ve politikasındaki ani ve karmaşık değişimleri çok daha iyi algılamasına yardımcı olmuştu. Özel yaşamı da değişmişti. Louise, tüm Regent’s Park sakinlerini tedavi eden becerikli ve akıllı bir doktor olan genç Alman’la nişanlanmıştı. Engels’in sekreterliğinden ayrılmasını isteyen doktor Freiberger’e, düğünü bir yıl erteleme koşulu getirmişti Louise. Fakat zaman su gibi akıp geçti. Engels için yalnız kalmak kolay değildi ve Freiberger’ler onunla aynı evde yaşamaya karar verdiler. Bunun için yine aynı caddede, fakat daha iyi bir yerde ve daha geniş bir ev kiraladılar. Engels’in adresi Regent’s Park 41

olmuştu. Yeni evin bodrumunda, mutfak ve ev sakinlerinin kahvaltı yapmayı sevdikleri küçük bir oda vardı. Birinci kata Engels yerleşmişti. Onun küçük bahçeye bakan üç pencereli çalışma odasında, duvar boyunca kocaman kitap dolapları ve raflar, kâğıt koymak için çekmeceleri bulunan portatif masalar vardı. Her yere, o hep bilinen şaşırtıcı düzen hakimdi. Merdiven boşluğunun karşı tarafında ise Engels'in yatak odası vardı. Yatak odasının mobilyası sıradan ve rahattı.

Evin arkasında, şehir ölçülerine göre oldukça büyük, gür çimenli, akdiken ve yasemin kümelerinin ve birkaç vişne ağacının yer aldığı bir bahçe vardı. Engels, sık sık koltuğuna oturuyor, çimenleri ve çiçekleri seyrediyordu hayran hayran. Son zamanlarda sağlığı iyice bozulmuştu. Her şey müzmin bir bronşitle başlamış, ardından midesi bozulmuştu. Freiberger, hastasının, verdiği diyete uymasını, sürekli kazak giymesini, bira içmemesini ve artık ihtiyarladığını kabul ederek günlük yaşamında buna göre davranmasını istiyordu. Uzun süre direndikten sonra Engels, doktora ve karısına kendisine dikkat edeceğine dair söz verdi.

"Dostlar," dedi Engels yalandan umutsuz bir tavır takınarak, "teslim oluyorum. Gitgide artan kelliğim aynadan bana aşağılayarak bakarken, yetmiş dört yaşın artık kırk yaş olmadığını anlamaya başlıyorum. İstemeyerek de olsa Epikür'le bağlarımı koparıyor, Stoacılara katılıyorum. Yapacağım hiçbir şey yok. Ama her durumda moralim düzgün."

Engels'in günleri sayılıydı. Ama yaşamında en önemli saydığı şeyi başarmıştı. Şarkı söyler gibi mutlu ve hiçbir şeyin düşüncelerini köreltemeyeceği kadar dolu dolu yaşamıştı. 1894 yılı sonunda 'Kapital'in üçüncü cildi nihayet basılmıştı. Engels, dostluk ve insanlık adına bir büyük adım daha atmıştı.

***

Anna, Engels’in Zürih Kongresi’nde dostça selamladığı Rus kadınlarından biriydi. Hiç ardına bakmadan, Vera Zasuliç ile birlikte, her devrimcinin önüne çıkan dikenli yollardan yürüyerek geçmişti. Birkaç kez önemli görevler üstlenerek sahte pasaportla Rusya’ya gitmiş ve geri dönmüştü. Plehanov, idam edilen ve militanlar arasında saygın bir yeri bulunan Aleksandr Ulyanov’un kardeşi genç Vladimir’in adını ilk kez ondan duymuştu.

“Bu genç, her halinden belli ki olağanüstü ve çok engin bilgilerle donanmış biri, cesurca ve derin düşünüyor. Marx’ı mükemmel biliyor. Ulyanov’a ilişkin yargılarım da, duygularım da bana aynı şeyleri söylüyor.”

“Kadınlar, duygularını katmadan hiçbir şeyi belirleyemez zaten,” diyerek güldü Plehanov. “Bu arada, büyük insanların her zaman, aklımızla birlikte bizi yüreğimizden de vurduğu konusunda sana katılıyorum.”

“Bundan kuşku yok,” diyerek söze girdi Zasuliç. “Engels’i ilk kez gördüğümde, her türlü aşırı duygusallığın doğuştan can düşmanı olmama karşın, minnet dolu sevgi dalgaları beni öyle sardı ki, onun elini öpmemek, onu kucaklamamak ve en gülünç olanı da ağlamamak için kendimi zor tuttum. General’i yakından tanıdıktan sonra bu duygularımdan dolayı hiç de utanmıyorum. Tam tersine; onun yaşıyor olması gerçeği ruhumu yüceltiyor, arındırıyor. Engels’in ne söyleyeceği ya da düşüneceği kaygısı, beni defalarca hatalardan ve aptalca sözlerden uzak tuttu.”

“Ancak, Kazan’lı ya da Petersburglu bu genç Marksiste dönersek. Ben şüpheci biriyim. Kendim ikna olmak isterim.”

“Ulyanov’lar Simbirsk’li,” dedi Anna sertçe.

“Bunun önemi yok. Marksistler bir yere değil, tüm emekçilere aittir,” diyerek şakalaştı Plehanov.

“Bilmeceleri bir yana bırakalım. Vladimir Ulyanov yurtdışına çıkacak ve yakında seninle görüşecek, George. Onun dünya görüşü, bilgi bütünlüğü ve irade gücü, seni, o malum şüpheciliğinden dolayı utandıracak, bundan kuşkum yok.”

“Varsın öyle olsun, sevgili Pifiya. Sahi Anna, bugün mutlu bir gün. Engels’ten mektup var. Onun Rus otokratı hakkında yazdıklarını dinlemek istemez misin? İzninle.”

“Öyle anlaşılıyor ki Nikolay, köylüleri özgürlüğe hazırlamak için önce zorunlu bir eğitime tabi tutacak. Bu durumda ancak gelecek kuşaklar, anayasa için yeterince olgunlaşmış olacak. Özde değişen bir şey yok; bizden sonrası tufan! Fakat bu tufan tıpkı, ‘Faust’taki şeytan gibi.”

“Eğer devrimin şeytanının yaka paça indirdiği biri varsa, o da II. Nikolay’dır.”

“Engels’te her şey, her zamanki gibi mükemmel, değil mi!” dedi Plehanov mektupları dikkatlice toplarken.

“Ama bu bir kehanet aynı zamanda,” diye ekledi Anna düşünceli bir tavırla.

Vera Zasuliç ve Anna Bah, Engels’in hastalığı artık tehlikeli bir durum aldığında Londra’daydılar. Fakat o, çalışmalarını hasta hasta sürdürüyordu. Plehanov’un ricası üzerine, neden gitgide zayıfladığı bilinmeyen Zasuliç’in tedavi rejimiyle ilgilendi ve Doktor Freiberger onu muayene ettikten sonra, şurup yazdı ve onu eski çalışma gücüne kavuşturmayı vaat etti.

İngiltere’ye geldiklerinden beri Zasuliç ve Anna, özel bir davete gerek duymadan sık sık Engels’i ziyaret ediyordu. Louise ve Tussy de onları seviyor ve güven duyuyorlardı. Bazen pazar günleri bile gece yarılarına kadar süren sohbetler yapılıyordu Engels’in dairesinde. Ev sahibi, kötüleşen sağlık durumunu belli etmemeye çalışarak akşam yemeklerinde yine eskisi gibi komik öyküler anlatıyordu. Bir ara konu frenolojiye gelmişti ve Engels, Yarmut’ta bir kafatası uzmanının, başını yokladıktan sonra onun iyi bir işadamı, fakat yabancı dil öğrenemeyecek biri olduğunu söylediğini, anlattı. Frenolog’un bu ciddi(!) yargısı, orada bulunanların kahkahalarına neden oldu; çünkü Engels o gece, değişik ülkelerden en az on kişiyle ana dillerinde konuşmuştu.

Engels, hâlâ devam eden Japonya-Çin savaşının nedenlerini ve sonuçlarını, akıcı bir anlatımla açıkladı. Lafargue’ın ‘Mülkiyetin Doğuşu ve Gelişmesi’ adlı yeni kitabını, beklenmedik görüşlerle donatarak yorumladı

ve Irving ve Ellen Terry’nin ‘Bağımsız Tiyatro’suna ilişkin düşüncelerini konuklarıyla paylaştı.

Anna, Zasuliç ve Stepyak’a döndü, hiç aksansız Rusça şu dizeler döküldü ağzından:

Hepimiz bir şeyleri
Bir şekilde öğrendik biraz,
Zor değil bizde çok şükür
Böyle bir eğitimle parlamak.

Engels, Puşkin’in anısına bu dizeleri okurken, mutluluğu gözlerinden okunuyordu. Puşkin’in dehası onu, tıpkı Lermantov’un lirik şiirleri, Gogol ve Turgenyev’in düzyazıları gibi büyülüyordu.

Ve o akşam, Engels, doğum yeri olan Barmen’deki günlerinden söz ederken şaşkınlıkla kollarını açarak:

“Antik tarih üzerine okuduğum kitapların etkisiyle, babamın evinde elimde fenerle birilerini arayıp da bulamadığım günlerin üzerinden altmış küsur yıl geçti. Barmenli dar kafalı burjuvalardan nefret ediyordum ve düşünsel bağımsızlığımla babamı korkutuyordum. İşte altmış yıldan fazla oldu ve ben kendimi yaşlı hissetmiyorum. İhtiyar Faust gibi Mefisto’yla pazarlığa tutuşmuyorum. Ayrıca yüz yaşın altındaki insanlar yaşlı mıdır sanki? Soğumuş bir lavın altında bile bir volkan kaynar.”

Engels, ihtiyarlayacak kadar çok yaşayamadı. İnfazını bekleyen idam mahkûmu için nasıl hiçbir kurtuluş umudu yoksa, yakaladığı insana işte böyle hiçbir şans tanımayan bu ölümcül hastalık, onun yakasını bırakmadı.

Mayıs’ta, durumu iyice kötüleştiğinde, doktorlar ne kadar gizlemeye çalışsalar da kendisini neyin beklediğini anlamıştı. O korkunç illetin vücudundaki belirtilerini, yoğun bir dikkatle inceliyordu. Hafif hafif başlayan ağrılar, uğursuz sürprizler yapıyordu ona. Daha önce böyle ağrılar hissetmemişti hiç. Boğazında sürekli yer değiştiren bir kitle, katı yiyecekleri yutmasını engelliyordu. Engels hızla zayıflıyordu. Yanaklarının rengi soldu. Vücudu; havaya, soğuğa, sıcağa duyarlı hale gelmişti. Derisinin üst tabakası adeta yok olmuştu.

“Acaba?” diye sordu Engels kendi kendine ve kötü huylu urlara ilişkin ne varsa okudu; bu celladın elinde ölen insanları hatırladı.

Masanın üstündeki takvimi aldı ve soran gözlerle tarihlere bakarak yavaş yavaş çevirdi yapraklarını. Bu tarihlerden hangisi onun sonu olacaktı? Yüreğinde merak gibi bir şeyler kımıldadı. Ölüm... Nasıl bir şeydi ölüm?

Engels’in hem kendisi hem de onun için değerli insanlar adına daima en çok korktuğu şey; bilincinin zayıflaması, yalnızca vücudun değil ruhunun da ağır ağır tahrip olmasıydı. İradesinin ve aklının zayıflaması, onun için yok olmaktan kat be kat kötüydü.

Bir yıldırımın ya da şiddetli rüzgârın devirdiği bir ağaç gibi ayakta son nefeslerini veren insanlar ne kadar da şanslıydılar! Ama yazgı Engels’e böylesine kolay bir son bağışlamadı. O, ustalıkla uygulanan bir işkencedeki gibi uzadıkça uzayan acıları tatmak zorunda kaldı.

“Ne yapabilirim ki? Acıyı da tıpkı Ren şarabını içer gibi gülümseyerek içebilmeliyiz. Yeryüzünde kimse ölümden muaf değildir. Lenchen’in dediği gibi iki ölüm yoktur, tek ölümden ise kaçamayız,” diye düşünüyordu Engels.

Ölenlerin değil asıl geride kalanların acı çektiğini bilen Engels, hastalığını bildiğini açığa vurmuyor, dostlarını rahatlatmak için çevresine umut dağıtıyordu. Ender görülen bir uysallıkla, Doktor Freiberger’in tüm tavsiyelerine uyuyor, tüm ilaçları kullanıyor; şuruplarını içiyor, merhemlerini sürdürüyordu. Onu evde hiç yalnız bırakmıyor, aşırı ilgi ve endişe dolu sorularla bunaltmıyorlardı.

Tussy, Louise, Vera Zasuliç, Anna ve diğerleri nöbetleşe başında bekliyordu. Bir keresinde Stepyak’ın karısı Fanni Markovna, ona yüksek sesle bir şeyler okumayı önerdi. Engels, Markovna ile Rusça konuşmayı tercih ediyordu:

“Görüyor musunuz, Marx bu koltukta oturup ‘Kapital’i yazdı,” dedi Engels, duvarın dibinde duran basit ahşap bir koltuğu göstererek. O koltuğun yanı başında kocaman bir koltuk daha vardı.

“Bu koltukta ise öldü Mağripli.” Engels, yelken bezinden kılıfı kaldırdı, koltuğun çizgili kumaşına dokundu. “Fetişizm değil mi bu? Ama yine de

dahi dostumdan daha çok yaşayan bu koltuğa bakarken, içim hep minnettarlıkla doluyor.” Sonra kalın bir bornoza sarınan Engels, dermansız elleriyle çekmeceyi açtı ve bir tomar mektup, fotoğraf ve Marx’ı betimleyen karikatürleri çıkardı.

Fanni Markovna, Engels’in sürekli, yaşamında en çok sevdiği insanı düşündüğünü fark etti. Bunda, en güzel duygular hatta bir babanın gururu ve de hayranlık vardı.

Hava kararmıştı ve Engels, yeşil abajurun altındaki gaz lambasını yaktı. Stepyak’ın karısı, Engels’in bir zamanlar al al olan ve sağlık fışkıran yüz hatlarının şimdi nasıl da kendisine yabancı geldiğini düşünerek, gözyaşlarını güçlükle tutuyordu. Onu teselli eden ise, Engels’in eski canlılığını kaybetmemiş olması ve dünyada olup bitenlere duyduğu ilgiydi. Fanni Markovna’dan sonra nöbeti Vera Zasuliç ve ardından da Anna aldı.

İnsan, önlenemez ve korkunç bir felakete ilişkin düşüncelerden uzaklaşmak ister hep. Anna, hiçbir umut olmamasına rağmen, Engels’in ölmekte olduğuna ve onun artık yaşamayacağına bir türlü inanamıyordu.

“Tıpkı Marx, Beethoven, Puşkin, Shakespeare ve Michelangelo gibi Engels’in de yeri doldurulamayacaktır. İnsanlık onların ölümüyle, doğanın yüzyıllar boyunca yarattıklarının en iyilerini kaybetti. İnsanlığın edinebileceği ve edinmek zorunda olduğu yüksekliğin ve derinliğin örneği Marx ve Engels’tir. Onlar yaratıcı düşüncenin gururu, yetkinliğin en yüce örneğidir. Yeryüzü Marx’ı erken kaybettiğinde ne kadar da yoksullaşmıştı, şimdi ölüm devlerin ikincisine geliyor. Büyük bir acı bu.”

Anna’nın yüreği sıkışıyor, içi kan ağlıyordu ama ağlayamıyordu.

Giderek artan halsizliğini yenebildiği ve acıların bir parça nefes almasına izin verdiği saatlerde Engels, Marx’ın toplu eserlerini ve kendi çalışmalarını yayına hazırlıyordu. Bu konuda Alman yoldaşlarıyla yazışıyordu. Ayrıca dostunun elli yıl önce basılmış ilk makalelerinden oluşan kitabı da yayımlamak istiyordu.

Ama gücü çabuk tükeniyordu. Doktor Freiberger ve Louise eşliğinde son bir defa Eastbourne’a gitti. Engels, otuz yıldan fazladır bu sayfiye yerini her ziyaret edişinde yaptığı yürüyüşleri, artık bastonundan güç almaksızın gerçekleştiremiyor ve oldukça zorlanıyordu. Kıyıda, sudan fırlamış ve bir

yelkenliyi andıran kayalıklara yaslanarak düşüncelere daldı. Bir iki ay sonra vasiyeti üzerine yakıldıktan sonra, külleri buradan denize dökülecekti. Engels, Londra yakınlarında çam korusuyla çevrili Uoking'deki hiçbir mimari özelliği bulunmayan krematoryum binasını gözünde canlandırdı.

Ateş! Ateşi nasıl da severdi! Yaşam eğer bir şimşek, bir alev kıvılcımı gibi değilse, anlamsız ve sıkıcıdır. Ve Engels, yaşamının son aylarında Marx'ı giderek daha çok yanında hissediyordu.

Bu ölümcül hastanın, en çok sevdiği insanlar Eastboune'a gelmişlerdi. Umutsuzluğunu güçlükle yenebilen Laura Lafargue, Engels'e, ölüme mahkûm olduğunu hiçbir şekilde hissettirmemeye çabalıyordu. Engels ise onun rahatlaması için çok yakında iyileşeceğine inanıyormuş gibi davranıyordu. Tussy, gülümsemek, şakalaşmak ve geleceğe ilişkin planlar yapmak için tüm gücünü toplamıştı. Yeter ki Engels gerçeği bilmesindi.

Şimdi iki kardeş de Engels'in altı ay önce, ölümcül hastalığını hissedip kendilerine yazdığı sevgi dolu o dokunaklı mektubu düşünüyorlardı:

> Değerli kızlarım!
>
> Vasiyetimle ilgili bazı açıklamalar yapmak zorundayım size.
>
> Birincisi; Mağripli'nin ölümünden sonra sizden Alman Partisi yararına alınan kitaplar da dahil, tüm kitapları istediğim gibi kullanma cüretini gösterdiğimi fark edeceksiniz. Bu kitapların tümü, eşsiz ve aynı zamanda çağdaş sosyalizm tarihi ve teorisinin, ayrıca sosyalizmle bağlantılı tüm bilimlerin bütünsel bir kütüphanesidir. Bu kütüphane dağılırsa çok yazık olur. Bu kitaplar tek bir mekanda korunmalı ve ayrıca onlardan yararlanmak isteyenlere verilmelidir. Bebel ve Alman Sosyalist Partisi'nin diğer yöneticilerinin çoktandır böyle bir isteği vardı ve bu insanlar da böyle bir amaca en uygun insanlar olduklarından, ben bu isteği kabul ettim. Umarım, bu koşullarda benim tavrımı bağışlarsınız ve bu karara katılırsınız
>
> İkincisi; Sam Moore'la bizim değerli Jenny'nin çocuklarına bir şekilde sahip çıkmanın olanaklarını defalarca araştırdım. Ne yazık ki İngiliz yasaları buna engel oluyor. Bu ancak, bu amaç için ayrılan kaynakların fazlasıyla harcanacağı olanaksız koşullar altında mümkün olabilirdi. Sonuçta bundan vazgeçmek zorunda kaldım. Bunun yerine her birinize, veraset masrafları düşüldükten sonra

> mirasımın sekizde üçünü bırakıyorum. Bunun sekizde ikisi sizin, sekizde biri de Jenny'nin çocukları için. Onların hamisi Paul Lafargue ile birlikte uygun göreceğiniz şekilde kullanın bunu. Böylece, İngiliz yasaları önündeki her türlü yükümlülükten muaf olacaksınız; böylece vicdanınızın ve çocuklara olan sevginizin size buyurduğu şekilde hareket edebilirsiniz.
>
> Mağripli'nin yapıtlarından elde edilen gelirlerden sizin payınıza düşen paralar, ana muhasebe defterimde kayıtlıdır ve varislerim tarafından İngiliz yasaları uyarınca çocukların temsilcisi olan tarafa ödenecektir.
>
> Şimdilik hoşça kalın benim sevgili kızlarım. Size uzun bir ömür diliyorum. Sağlıklı ve enerjik olun; bunun tadını çıkarın.

Friedrich Engels

Ölümcül hastalığı ilerliyordu. Engels'in artık sesi de çıkmaz olmuştu. Yemek yiyemiyor ve yalnızca sıvı yiyecekler alabiliyordu. Ölümü açlıktan olacaktı. Kötü huylu hastalık, sağlıklı dokulara da sıçramıştı. Korkunç zayıflamış, derisi kurumuştu. Neredeyse hiç kımıldayamaz durumdayken onu, Eastbourne'dan Londra'ya götürdüler.

İkinci babasının yaklaşan sonu, Tussy için sonucu kestirilemez bir felaketti. Özel yaşamında Aveling ile bir başına kalacaktı. Engels, Marx'ın küçük kızı için ailesinden kalan en son ve tek dayanağıydı. O, Tussy için anne babasının, çok sevdiği kız kardeşinin ve nihayet Helene Demuth'un yerini almıştı. Tussy, Laura'yı seviyordu ama Laura, Tussy'de olmayan şeylere sahipti; huzurlu bir yaşam ve mutlu bir evlilik, Paul Lafargue'a bağlılık ve sadakat.

"Başkalarını kendi acılarımızla rahatsız etmek ve usandırmak, egoistlik olur," diye düşünüyordu Tussy. Aveling'de yaşadığı düş kırıklığı nedeniyle kendisini ezik hissediyordu ve içine kapanmıştı. Acı sinsi sinsi kuşatıyordu onu. Kocasının kendisini aldatmadığına, güçlükle kazandığı paraları israf etmediğine ve kendisine bağlı olduğuna inanmak istiyor, avunmaya çalışıyordu. Ama gerçekler acıydı. Tussy kendi kendine soruyordu: Yaşamaya değer miydi? Kendi yaşamını vererek Engels'i kurtarabilseydi! Tussy hiçbir zaman vasatla yetinmemişti, büyük ve uç duyguların insanıydı. Belki de bu nedenle Aveling'in kendisine beslediği sıradan, tutkusuz

duygularla yetinemiyordu. Tussy, büyük tutkulara, kahramanlıklara susamıştı. Shakespeare'e bu denli değer vermesi ve onu anlaması da bu yüzden değil miydi? Aşkta mutluluğa susamıştı ve yalancı bir kurtuluş olan ölüm fikri, aklına düşmüştü. İntihar genellikle, yaşama olan sınırsız sevginin bir sonucudur.

Acı çeken Tussy, bir gün bile bırakmadığı işinde huzur bulabiliyordu yalnızca. Bağımsız İşçi Partisi'nin propagandasını yapmak için gittiği kasvetli sanayi kenti Nottingham'dan dönüşte, gezisini anlatmak için Engels'e geldi. Karanlık yatak odasında hüzünlü bir tablo karşıladı Tussy'yi; odada kekre bir ilaç kokusu vardı. Kristal bir vazoda hastanın sevdiği lacivert ve pembe çançiçekleri vardı. Engels, artık zayıflıktan iyice fırlamış ama her zamanki parlaklığını koruyan gözleriyle gülüyordu; eliyle işaret ederek onu yanına çağırdı. Artık konuşamıyordu; başucundaki masada duran ve yazarak anlaşmasını sağlayan tahtaya uzandı. Tahtayı alır almaz birbiri ardına yazmaya başladı soruları. Engels, kısa sürede amacına ulaştı. Tussy canlandı ve gördüğü duyduğu ne varsa ona anlatmaya başladı.

Komünistler Birliği'nden geriye kalan en son yoldaşı, terzi Friedrich Lessner, sık sık Engels'i ziyaret ediyordu. Engels ona, cesur silah arkadaşlarının birbirlerine beslediği en güzel duygularla bakıyordu.

“Marx'ı toprağa verdim, senden de mi fazla yaşayacağım, General,” diye düşünüyordu Lessner. Bu son buluşmada hüngür hüngür ağlamamak için geniş çenesini sıkıyordu. Engels, tahtasına uzandı. Bir şeyler yazmak istiyordu, ama tahtaya bir türlü erişemedi.

Halsizliği gitgide artıyordu. Ölüm döşeğindeki Engels'in yanına doktorun ve hastabakıcının dışında kimseyi bırakmıyorlardı. Açlık, sancılar ve nefes darlığı adeta ona işkence ediyordu, ama o hâlâ mücadeleden vazgeçmemişti. Beyninde kâh hafif hafif, kâh bir fırtına gibi uçuşan düşünceler, onu avutuyordu. Sesler onu sağır ediyor, renkler gözlerini kamaştırıyordu. Kâh bir ateş onu kendisine çekiyor, kâh dalgalar onu gökyüzüne uçuruyordu.

Engels, özledikleriyle düşüncelerinde buluşuyor ve bundan müthiş bir haz duyuyordu. Annesinin saçlarının kokusunu, Mary ve Lizzy Burns'un sesini, sanki canlıymış gibi görünen Marx'ın gülüşünü anımsıyordu.

Bütün yaşamını adadığı insanların geleceğini düşünürken Engels, onların büyük mücadelesini ve zafer yürüyüşlerini gözünün önüne getiriyordu. Güçlerin en görkemlisi, bir düşüncenin, iradenin, mücadelenin sonucu olan devrim pek çok şeyi yerinden oynatmış, dünyayı yeniden yaratmıştır. Mutsuzlar mutlu olmuş ve mutluluğun zafer çığlığı duyulmaktadır.

Bazen acı bilincini kapatıyordu, ama Engels ona taviz vermiyor ve direniyordu. Ağrılarını hafifletmek için doktorlar morfin vermek zorunda kaldılar, ama Engels yarı uyur halde bile düşünmeyi sürdürüyordu. Goethe'nin sözlerini hatırlıyordu:

Zenginliğinizi yitirmekle fazla bir şey yitirmezsiniz,
Şerefinizi yitirmekle çok şeyi yitirirsiniz,
Cesaretinizi yitirmekle ise her şeyi yitirirsiniz,

Engels tüm yaşamı boyunca cesur olmuştu ve ölümü de öyle karşıladı.

5 Ağustos 1895'te akşam 11.30'da başucunda parıldayan mumun ışığını son kez gördü. Geçen saatler, onun yaşamının son anlarına da tanıklık ediyordu, sessizce ve kayıtsızca. Engels'in gözlerinde bir ateş parıldadı ve bu gözler sonsuza dek kapandı.

Alacakaranlık içindeki kısa gece sona ermişti. Koyu kızıl parıltısıyla her tarafı aydınlatan güneş, yükseliyordu doğudan.

1965

SON

[1]*Yılan:* İncil'e göre yılanın ısırdığı Adem ve Havva'nın günahına ilişkin öyküleri. *–çev.*

[2]*Festina lente* (latince): Yavaş yavaş acele et.§

[3]*Prima Votto:* İlk yasal.

[4] Kısaca ‘Sosyalistler Yasası’ olarak anılır; 1878’de Almanya’da Bismarck hükümeti tarafından yürürlüğe konmuştur. Bu yasayla Sosyal Demokrat Parti’nin tüm örgütleri, işçilerin tüm örgütleri ve işçi basını yasaklandı. Binlerce sosyal demokrat cezaevine konuldu veya sınırdışı edildi. Almanya sosyal demokratlarının en iyi bölümü A. Bebel, W. Liebknecht önderliğinde kapsamlı bir illegal faaliyete başladı ve partinin işçi kitleleri üzerindeki etkisi azalmak bir yana arttı. 1890 Reichstag seçimlerinde sosyal demokratlar yaklaşık 1,5 milyon oy kazandılar. İşçilerin kitlesel protestoları sonucunda bu yasa aynı yıl yürürlükten kaldırıldı. –*çev*.

[5]*Molokan:* Din adamları ve kiliseyi reddederek sıradan evlerde ibadet eden Rus tarikatlarından biri.

[6]*Cockney*: Londra'ya has şive ile konuşan kimse. –*çev*.

[7]*Kassandra:* Gelecekten haber verme yeteneğine sahip mitoloji kahramanı. *–çev*

[8]*Katakomp*: Eski Roma’da ilk Hıristiyanların gizlenerek kovuşturmalardan kurtuldukları galeriler, mağaralar. *–çev.*

[9]*Funt (Libre):* 409,5 grama karşılık gelen bir ağırlık ölçüsü birimi. –*çev*.

[10]*Scilla ve Haribda:* Mitolojide denizcilerin yolunu bekleyen tehlikeli iki canavar. –*çev*.

[11]*Gine:* İngilizlerin 21 Şilin kıymetindeki eski parası. –*çev*.

[12]*Borşç:* Geleneksel Rus çorbası. –*çev*.

[13]*Filippik (philippic):* Tahrik edici konuşma; Yunanlı hatip Demosthenes’in Kral II. Philippos’u yermek için yaptığı sert konuşmalardan hareketle türetilmiş bir kavram. –çev.

[14]*Sajen:* 2,13 metre uzunluğunda ölçü birimi.

[15]*Verşok:* 4,4 cm’ye eşit eski Rus uzunluk ölçüsü birimi.